

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,

**Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur,
College of Education,Osmanabad**

**ISSN 2349-638x
Impact Factor 4.574**

Chairman

Dr. Sau. S.D. Deshmukh

Principal

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha, Kolhapur's
College of Education, Osmanabad.

Our college is going to organize an Interdisciplinary National seminar on "Human Rights Education" at College Level. Recently, our college re-accredited from NAAC with 2.85 CGPA. We are making our students capable by providing them various skillful teacher educations in our campus. We are also running Career Counseling cell as per the guidance of our santha's Executive Chairman Principal Abhaykumarji Salunkhe. College has providing Smart Education through Smart Class room and resource Centres taking the motivation from our Institutional Secretary Principal Shubhangi Gawade. Recently, Language Lab has been developed in our college under the guidance of regional Head of Marathwada and Principal Dr. Yuvraj bhosale.

Yashwantrao Chavan Maharashtra open university, Nashik study centre is also here in our college. B.Ed., MA (Education), DSM etc. courses are available in this centre.

I am glad to say all you that the national seminar on 'Human Rights Education' conducted in our college, will through light on well fare and serenity of human beings.

Wishing for this National seminar all the very Best!

UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018

Organized By,

Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur,
College of Education,Osmanabad

ISSN 2349-638x
Impact Factor 4.574

With Best Compliments From...

Hon,ble Chandrakant Dada Patil.
Minister of revenue, State of Maharashtra.
&
Chairman,
Shri Swami Vivekanand Shikshan
Sanstha,Kolhapur

Prin. Abhaykumar Salunkhe
Executive Chairman
Shri Swami Vivekanand Shikshan
Sanstha,Kolhapur

Prin. Shubhangi Gawade
Secretary
Shri Swami Vivekanand Shikshan
Sanstha,Kolhapur

Dr. Yuvaraj Bhosale
Regional Head of Marathwada
Shri Swami Vivekanand Shikshan
Sanstha,Kolhapur

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
---------------	---	---------------------------------------

Sr. No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
1.	Dr. Anil Tukaram Thosare	Human Rights Education: Learning Of Human Rights For Children's	1 To 3
2.	Dr. Chetana V. Donglikar	Human Rights of Cotton Collecting Child Labour with Special Reference to Taluka Shirur (ka) Dist – Beed	4 To 8
3.	Dr. Rajabhau Chhaganrao Korde	Human Rights For SC And ST	9 To 11
4.	Dr. Madansing Dhondiram Golwal	Role of Information Literacy in Human Right Education: An Review	12 To 16
5.	Dr. Mahadeo Vishnu Mate	Human Rights Education And Teacher Education	17 To 18
6.	Dr. Tahemina Naaz Shaikh	A Study of Awareness of Human Rights among Secondary School Students of English Medium Schools in Aurangabad City	19 To 21
7.	Dr. Archana S. Chikhalikar	Existence And Protection Are Two Sides of Same Coin of Human Rights of Weaker Section of Society	22 To 25
8.	Dr. Kaneez Fatima	A Comparative Study of Human Rights Awareness Among Junior College Students Belonging To Different Streams.	26 To 29
9.	Prof. Charandas Y. Kamble	Human Rights Education: Need To Ensure Human Rights Education	30 To 31
10.	Mr. Khuba C Rathod And Dr. Chatan U Chavan	A Comparative Study of Human Rights Awareness among Graduates of Different Faculties	32 To 37
11.	Dr. M.S. Mane	Human Rights and Duties about Environment	38 To 40
12.	Dr. Nana N. Landge And Mr. Pradeep. M. Wagh	Education Is a Tool for Creating the Real Idea of Human Rights & People Know Its Importance	41 To 44
13.	Mrs. Anjana Ramesh Singh Rawat	Integrating Human Rights Education with School Curriculum	45 To 49
14.	Dr. Ravinand Namdeo Howal	Human Rights Education: Where did "We" stand?	50 To 53
15.	Sonali Sudhakar Rangole	Status Of Human Rights Education In India And World	54 To 57
16.	Dr. Jitendra Subhash Shinde	Human Rights in the Context of Feminine	58 To 59

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
---------------	---	---------------------------------------

Sr. No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
17.	Varsha Gamre	Human Rights in School Education	60 To 63
18.	Vijay Pandurang Yadav	Human Rights Education: For Empowerment	64 To 68
19.	C.M. Gaikwad	Human Rights Education: Concept, Types and Need	69 To 72
20.	C.M. Gaikwad	Human Rights in India	73 To 74
21.	Dr. Nishant Chandrakant Nirmale	Education for Protection and Promotion of Human Rights	75 To 78
22.	Dr. Nishant Chandrakant Nirmale	Human Rights and Duties about Environment	79 To 81
23.	D.T. Khajurkar	The Universal Declaration of Human Rights	82 To 84
24.	D.T. Khajurkar	The Human Right and Education	85 To 86
25.	Smt. S.M. Gurav And Shri H.J. Walke	Human Rights Education in Primary and Secondary School System	87 To 88
26.	Dr. Maheshwar Kallave	Parallel Study of Curriculum and Human Rights Education	89 To 92
27.	Vivek Kore	Human Rights Education Through School subjects	93 To 94
28.	S.G. Doltode	Human Rights & The Constitution of India	95 To 96
29.	Dr. Balid Ujwala Shimon	Human Rights: Concept and Status in India and World	97 To 99
30.	Dr.Sou. S.D. Deshmukh	मानवी हक्क आणि मानवी हक्क शिक्षण एक चळवळ	100 To 104
31.	डॉ. महादेव सदाशिव डिसले	शालेय शिक्षकांच्या मानवी हक्क शिक्षणविषयक जाणिव जागृतीचा अभ्यास	105 To 107
32.	श्री. रत्नाकर बाजीराव म्हस्के	ग्राहक संरक्षण एक मानवी हक्क	108 To 109
33.	प्रा. स्वाती प्र. बैनवाड	भारतीय आदिवासी आणि मानवी अधिकार - एक अभ्यास	110 To 111
34.	प्रा. एम एस. उभाळे	बी. एड्. प्रशिक्षणार्थ्यांच्या मानवी हक्कांविषयक जाणीव जागृतीचा अभ्यास	112 To 115
35.	श्री. रत्नाकर बाजीराव म्हस्के	मानवी हक्क आणि भारतीय कायदे	116 To 118

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
---------------	---	---------------------------------------

Sr. No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
36.	आबासाहेब बब्रु गायकवाड डॉ. बी.डब्ल्यू. गुंड	भारतीय राज्यघटनेतील पर्यावरण विषयक तरतुदी आणि मानवी हक्क	119 To 121
37.	प्रा.चंद्रप्रभा निकम	मानवी हक्क उल्लंघन व भारतातील सद्य स्थितीचा आढावा	122 To 126
38.	डॉ. योगेंद्र वसंतराव पवार	बालक, महिला व आदिवासी या घटकांसाठीचे मानवी हक्क संरक्षण	127 To 129
39.	डॉ एस. एस. शिंदे	नंदुरबार शहरातील कला,विज्ञान, व वाणिज्य शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क विषयी जाणीवांचा अभ्यास	130 To 133
40.	प्रा.डॉ युवराज वसंत पाटील	नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास	134 To 135
41.	प्रा.डॉ कविता साळुंके कु.ज्योती लष्करी	माध्यमिक स्तरावरील शालेय पाठ्यक्रमातील आशयाचा मानवी अधिकाराच्या दृष्टीने चिकित्सक अभ्यास	136 To 138
42.	प्रा. सौ.लक्ष्मी विष्णु भंडारे	बालक व महिलांच्या मानवी हक्काचे संरक्षण	139 To 143
43.	कविता तु. चानकने	शैक्षणिक अभ्यासक्रमासह मानवी हक्क शिक्षणाचे एकीकरण	144 To 145
44.	प्रा.डॉ. भिमा रामचंद्र शिंदे	मानवी हक्क आणि शिक्षण	146 To 147
45.	प्रा. डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे	भारतीय राज्यघटना आणि मानवी हक्क	148 To 150
46.	प्रा. भगवान प्रभाकर बारस्कर प्रा. सुधीर यशवंत खिल्लारे	भारतातील संविधानातील मानवी अधिकार व शिक्षण	151 To 152
47.	डॉ. राजश्री उमेश देशपांडे	इ. ९ वी च्या भाषा अभ्यासातून मानवी हक्क जागृतीचा अभ्यास	153 To 155
48.	प्रा. सय्यद अफरोज अहेमद	स्त्रियांचा विकास व मानवी हक्कांचे शिक्षण	156 To 158
49.	श्रीमती सोनाली नामदेवराव बुटले	बालक, महिला व आदिवासी या घटकांसाठीचे मानवी हक्क संरक्षण	159 To 161
50.	प्रा. तात्यासाहेब शिवाजी काटकर	भारतीय संविधानातील मूलभूत हक्क आणि कर्तव्य	162 To 164
51.	प्रा. विजया महादेव पाटील	मानवाधिकार शिक्षण	165 To 167
52.	डॉ. सर्जेराव पांडुरंग चव्हाण	Human Rights and Duties about Environment	168 To 170
53.	डॉ. शारदा वसंत शेवतेकर रेखा भास्करराव चिंचोलकर	अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या वापरासाठी संप्रेषण कौशल्ये व मृदु कौशल्यांची उपयुक्तता	171 To 173
54.	डॉ.प्रकाश कांबळे	भारतीय संविधानातील स्त्रीयांचे हक्क	174 To 175
55.	श्री. डी. एम. शिंदे	मानवाधिकार व भारतीय संविधान	176 To 178

Human Rights Education: Learning Of Human Rights For Children's

Dr. Anil Tukaram Thosare

HOD & Associate Professor in Education
Vidya Prabodhini College of Commerce, Education,
Computer and Management Parvari Goa.

Introduction:

"Human rights education is all learning that develops the knowledge, skills, and values of human rights."

As per provisions with in universal declaration of human rights and other international documents and treaties, human rights education can be defined as education, training and information aiming at building a universal culture of human rights through the sharing of knowledge, imparting of skills and moulding of attitudes. The key to defining human rights education is its purpose, for no matter what the methodology or context, its aim is always the development of a culture of human rights. The essential elements of such a culture can provide general objectives for human rights education:

1. To strengthen respect for human rights and fundamental freedoms
2. To value human dignity and develop individual self-respect and respect for others.
3. To develop attitudes and behaviours that will lead to respect for the rights of others.
4. To ensure genuine gender equality and equal opportunities for women and men in all spheres
5. To promote respect, understanding and appreciation of diversity, particularly towards different national, ethnic, religious, linguistic and other minorities and communities
6. To empower people towards more active citizenship
7. To promote democracy, development, social justice, communal harmony, solidarity and friendship among people and nations
8. To further the activities of international institutions aimed at the creation of a culture of peace, based upon universal values of human rights, international understanding, tolerance and nonviolence.

Childhood is the ideal time to begin lifelong learning about and for human rights. And the far reaching objectives of general human rights education can be interpreted to fit the world of the young child in more concrete terms of personal experience in the community, in the family and in the personal relationships the child encounters everyday with adults and other children.

Human rights learning seeks to foster feelings of confidence and social tolerance, the fundamental bases for the whole culture of human rights:

1. To value self and others
2. To recognize and respect human rights in everyday life
3. To understand one's own basic rights and be able to articulate them
4. To appreciate and respect differences
5. To acquire attitudes to address conflicts in non-violent ways that respect the rights of others
6. To develop children's confidence in their ability to take action and their skills to defend and promote human rights.

Although they are at the beginning of their formal education, children possess a wealth of knowledge about their world and the people in it. As far as possible, human rights learning should connect with and enlighten what children already know.

Knowledge, skills and attitudes

Knowledge: Learning about human rights:

What type of knowledge do children need to understand human rights in their daily lives? What skills and attitudes do they need to develop and sustain a real-life culture of human rights? To seek the

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

answer of these questions in both the background information it provides for facilitators and the activities it recommends for children's human right learning. Together they form a holistic approach that includes learning about human rights, learning for human rights and learning in human rights. Although knowledge about human rights necessarily varies with the maturity and capacity of the child, in general it includes these essential concepts:

1. Human rights provide standards of behaviour in the family, in school, in the community and in the wider world;
2. Human rights standards are universal, although there may be different ways of interpreting and experiencing them;
3. Every child has human rights and also the responsibility to respect the rights of others. These include the right for protection, provisions and the right to participation, such as to express opinions in matters that concern one. These rights are set down in the Convention of the Rights of the Child;
4. Other international documents also exist to implement the protection of human rights, such as the United Nations Declarations on Human Rights (UDHR) and the European Convention on Human Rights (ECHR).

Skills: learning for human rights:

Children need to acquire the skills that will enable them to participate in a democracy and contribute to building a culture of human rights. Skills for human rights include:

1. Active listening and communication: being able to listen to different points of view, to express one's own opinions and evaluate both;
2. Critical thinking: distinguishing between fact and opinion, being aware of prejudices and preconceptions, recognizing forms of manipulation;
3. Cooperating in group work and addressing conflict positively;
4. Consensus building;
5. Participating democratically in activities with peers;
6. Expressing oneself with self-confidence;
7. Problem solving;

Attitudes: Learning in human rights:

Human rights are not just legal documents that bind states. They are also principles for how children and all people should live together. Yet because they are intangibles principally expressed through the actions they inform, human rights values and attitudes are both the most difficult and the most long-lasting form of human rights education. Children learn as much or more from unspoken examples as they do from overt lessons, and they have a keen sense of hypocrisy. It is incumbent on everyone who works with children to model the human rights values they wish to impart. Attitudes to be learned in human rights include:

1. Respect for self and others;
2. A sense of responsibility for one's own actions;
3. Curiosity, an open mind and an appreciation of diversity;
4. Empathy and solidarity with others and a commitment to support those whose human rights are denied;
5. A sense of human dignity, of self-worth and of others' worth, irrespective of social, cultural, linguistic or religious differences;
6. A sense of justice and social responsibility to see that everyone is treated justly;
7. The desire to contribute to the betterment of the school or community;
8. The confidence to promote human rights both locally and globally.

Conclusion:

The climate of a school should encourage open expression of views and dialogue between students and teachers. The school can work toward building a closer relationship between itself and the community.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ) ISSN 2349-638x UGC Approved Sr.No.64259 website :- www.aiirjournal.com Chief Editor:- Pramod P.Tandale I Mob.No.09922455749 I Email id's:- aiirjpramod@gmail.com	Page No.2
--	----------------------

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human rights should permeate the whole school--from its ethos and organization to the content of its curriculum. The school can help establish an intellectual basis for teaching the historical development of human rights and their contemporary significance. Human rights education must exert its influence from early childhood education onward and through a broad range of disciplines to build a human rights culture.

References:

1. Gollob, Rolf and Kraft, Peter, Exploring Children's Rights: lesson sequences for primary schools: Strasbourg, Education for Democratic Citizenship, 2006.
2. The Dakar Framework for Action – Education for All: meeting with our commitments, World Education Forum, Dakar, Senegal, 26-28 April, 2000:
3. Ministry of Human Resource Development. 1999. Fundamental Duties of Citizen, Government of India. New Delhi: NCERT
4. National Council for Teacher Education (NCTE). 1999. Human Rights and Indian Values. Vols. and II, Self-Learning Module. New Delhi: NCTE.
5. www.ohchr.org/english/issues/education/training/programme.html.
6. www.unesco.org/education/efa/ed_for_all/framework.shtml

Human Rights of Cotton Collecting Child Labour with Special Reference to
Taluka Shirur (ka) Dist – Beed

Dr. Chetana V. Donglikar

H.O.D. Home Science,
Kalikadevi Arts Commerce & Science College, Shirur (ka.) Dist. Beed.

Abstract:

There are five states which are India's biggest child labour employers - Bihar, Uttar Pradesh, Rajasthan, Madhya Pradesh and Maharashtra. Over half of India's total child labour population works here. Up to 99 percent of the world's cotton farmers live and work in developing countries, with almost two-thirds residing in either India or China. Child labour is serious and extensive problem, with many children under the age of fourteen. According to statistics provided by Indian NGOs, 70 percent of child labourers are engaged in agriculture. . Beed, one of the eight districts of Marathwada, is well known as, 'district of sugarcane cutting workers'. People living here perform the work of sugarcane cutting from their fore fathers along with their children's. Nearly 50% of people from taluka Shirur (Ka) migrate to western Maharashtra for sugarcane cutting labour, living behind their children to work in their own fields along with their relatives. Mostly cotton collection is the labour performed by these children, along with other agricultural work especially by girls. Considering all these factors, present study, '**Socio-Economic Dimensions of Child Labour in Taluka Shirur (ka) Dist – Beed**' was conducted with **Objectives: 1) To study the incidence of child labour in accordance to socio-economic status of family 2) To study the causes of child labour particularly from taluka Shirur (Ka).** **Results** indicate that many appalling realities like poverty, illiteracy, unemployment and low wages of sugarcane cutting work of parents, fewer amounts of agricultural land, ignorance, social prejudice, regressive traditions, poor standard of living, backwardness and low status of women in Shirur (Ka) have combined to give birth to terrible practice of agriculture child labour.

Key Words: Human Rights of Children, Agricultural Child Labour, Child labour in Maharashtra

Introduction:

Child labour is internationally recognized as a violation of children's rights and defined by Article 32 of the Convention on Rights of the Child (CRC), as "**any work that is likely to be hazardous or to interfere with the child's education, or to be harmful to the child's health or physical, spiritual, moral or social development**".

Forced child labour is alarmingly common in the cotton industry. Sometimes rural poverty means children must work long hours to support their families. Children as young as five years old can be recruited and sometimes forced to work in cotton fields or ginning factories (where raw cotton is processed) for little or no pay^[1]. In many cases, this is at the expense of their education¹. According to statistics given by ILO and other official agencies 73 million children between 10 to 14 years of age re-employed in economic activities all over the world i.e 13.2% of all children between 10 to 14 are being subjected to child labour. Child labour is most rampant in Asia with 44.6 million or 13% of its children doing commercial work. In India nearly 60 to 115 million children i.e nearly 14.4% children between 10 to 14 years of age are employed in child labour. This is the highest number in the world.

They may endure terrible conditions including exposure to hazardous pesticides, physical and sexual abuse and long hours. Children can be left exhausted and in poor health after weeks of grueling labour^[1]. Exposure to these conditions can seriously impact on children's physical and psychological development and can prevent them from completing their education. A lack of education can keep children locked in a cycle of poverty^[2].

Working conditions

Child cotton labourers receive little, if any pay. If they are paid, what they receive is often well below the minimum wage. In Gujarat, India, a child working on a cotton seed farm receives less than a\$1 per day^[3]. Children may work up to 12 hours in extreme temperatures^[4]. Exhaustion, heat stroke and malnutrition are common amongst child labourers^[5]. Children are forced to work in unbearable conditions and in some cases

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

stay in filthy, unheated, uninsulated field barracks, normally used to store crops or farm machinery^[6]. Physical and sexual abuse of child cotton labourers has also been widely reported^[7]. School children can be given harvest quotas as large as 50kg of cotton per day and are beaten or threatened with bad grades or expulsion if they fail to meet their quota or pick low quality cotton^[8].

Health concerns

The spraying of cotton crops with toxic pesticides is incredibly common in most cotton producing countries. Child labourers may spray toxic pesticides or work in cotton fields during and after spraying has occurred. Many of the chemicals children are exposed to be dangerous nerve agents, designed to impede the nervous system in pests. They can affect children causing tremors, nausea, weakness, and in serious cases paralysis and death^[9]. Studies also show that children who spray pesticides in cotton fields experience blurred vision, extreme dizziness, headaches, difficulty in concentration, trouble remembering, and difficulty in understanding, feeling depressed and numbness^[10,11].

If it was possible to count the number of child workers properly and the number of young girls occupied in domestic labour taken into account the figure will emerge as hundreds of millions. According to statistics provided by Indian NGOs, 70 percent of child labourers are engaged in agriculture. They also work in construction industry, quarries, mines, brick kilns and small scale industries (*unorganized sector*). They are often found engaged in household activities, street restaurants (*dhabas*) and hazardous industries.

Maharashtra is a developing state; industrialization is growing fast along with rigorous child labour. In rural areas child labour is matter of great concern especially in backward areas like Marathwada, where people are still adaptive to traditional occupation like agriculture. Beed, one of the eight districts of Marathwada, is well known as, 'district of sugarcane cutting workers'. People living here perform the work of sugarcane cutting from their forefathers along with their children.

Beed District:

Beed has a long history as a neglected and backward area^[12,18]. Industrial and economic backwardness, In the recent times the list of issues has gone up with shortage of drinking water supply and electricity, frequent droughts, failing crops and suicide of farmers, unemployment, corruption and increasing crimes.^[18] Social and environmental issues are no different than that of the whole country. Human rights (especially women's and children's), child labour, poverty, rising HIV infections, religious strife, human trafficking and sexual abuse are some major social issues of concern in Beed. The district ranks 143rd in literacy in India based on IndianNgos.com research and analysis of 586 districts throughout India.^[13] On Human Development Index (HDI), using UNDP method, Beed ranks 18th out of 30 districts in the State of Maharashtra, with 0.47 HDI. It is 7th poorest district in the state with Human Poverty Index (HPI) of 21.21.^[14]

Taluka Shirur (Ka):

Taluka shirur (ka) is among eleven talukas of Beed district. Most of its population is engaged in agricultural work, in their own farms or others. Nearly 50% of people migrate to western Maharashtra for sugarcane cutting labour, living behind their children to work in their own fields along with their relatives. People who don't have their own lands labour in others fields with children left behind by their parents. Children from 7-14 years are engaged in agriculture child labour. Mostly cotton collection is the labour performed by these children, along with other agricultural work especially by girls.

Considering all these factors, present study, '**Socio-Economic Dimensions of Child Labour in Taluka Shirur (ka) Dist – Beed**' was conducted with **Objectives:**

- To study the incidence of child labour in accordance to socio-economic status of family
- To study the causes of child labour particularly from taluka Shirur (Ka).

Material and method:

The present study was conducted in four villages of taluka shirur (Ka) with the sample of 200 boys and girls ranging in 7-14 year age group.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Sample selection:

The sample was selected by *Accidental Sampling Method*. Total 200 school going boys and girls which felled in hand, of 7-14 year age group were interviewed for the study.

Data collection and Statistical Analysis:

Necessary data was collected with the help of base line survey and interview schedule. The obtained data was then statistically by simple percentage frequency method.

Results:

Table: 1 Socio-economic status of Child labours in percent frequency.

Sr.no	Caste	Girls	Boys
1	Open	28	18
2	Schedule Caste	40	48
3	Other Backward	32	34
	Monthly Income	Girls	Boys
1	1000 - 4000	48	40
2	5001 - 7000	32	38
3	7001 - and above	20	22
	Occupation of parents	Girls	Boys
1	Sugarcane labours	54	49
2	Farming and sugarcane cutting	29	30
3	Farming + other business	17	21

Table 2: Family background of child labours in percent frequency.

Sr.no	No of family members	Girls	Boys
1	Two to five	20	35
2	Five to ten	53	48
3	Ten and above	22	17
	Type of family	Girls	Boys
1	Combine	36	40
2	Divided	43	47
3	Separated	21	13
	No of children in family	Girls	Boys
1	1 – 2	43	33
2	3 – 4	39	48
3	5 and above	19	29

Discussion:

Significant progress has been made towards the elimination of child labor in India. Nonetheless, though the incidence of child labor has decreased by 2.6 million between 2001 and 2011, India is still home to 10.1 million working children in the age group of (5-14) years (Census, 2011). In addition, more than 42.7 million children in India are out of school. Child labor has different ramifications in both rural and urban areas. In rural regions, the majority children are working as agricultural laborers and cultivators.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

India has the largest population of child laborers in the world. According to statistics provided by nongovernmental organizations (NGOs), roughly 60 million children are working as child laborers [16]. Most of the child labourers in India belong to the social groups Scheduled Tribes (STs), Scheduled Castes (SCs) and Other Backward Classes (OBCs) [17, 19]. A significant chunk of child labourers are minorities. Situation of cotton collecting child labours from Shirur (Ka) is same. Many appalling realities like poverty, illiteracy, unemployment and low wages of sugarcane cutting work of parents, fewer amounts of agricultural land (table 01), ignorance, social prejudice, regressive traditions, poor standard of living, backwardness and low status of women in Shirur (Ka) [18] have combined to give birth to terrible practice of agriculture child labour.

The 2004-05 National Sample Survey Organization's (NSSO) results clearly suggest a negative association between per capita household expenditure and child labour/deprivation and a positive association between caste/religious status and child labour and deprivation [12, 19, 21]. In Shirur (Ka) most of the child labours belong to divided families to avoid the per capita expenditure, with minimum family members ranging between 1-10 (table 02). STs, followed by Muslims, SCs and Hindu OBCs bear higher incidence of child labour and child deprivation.

Thus the present study gives the evidence of various factors related to cotton collecting child labour in Beed and taluka Shirur (Ka). But as a part of society we can't ignore these innocent children who are paying the cost of social, political, economic and family disturbances. We have to come forward with some useful implementations for them which may help them to come out of the curse of "CHILD LABOUR".

Conclusions:

For an efficient and realistic intervention in policy matters, a differentiation needs to be made of the different categories of disenfranchised children: the labouring child, the working-cum-schooling child and various other disabled children who are usually referred to as nowhere children. A clear analysis will also help us to have a better understanding of the causes of child labour, although one should add that causes tend to be multivariate, and that explanations need to be found in the structure (of poverty, modes of employment, labour relations, etc.) as well as in agency. Our suggestion is that the specific labour market segmentation, with a low reward for labour power and high levels of employment under conditions of social, economic and political submissiveness, is a key to an explanatory model

Recommendations:

To help reduce child labour one should learn about the issue. Support organizations that are raising awareness, and providing direct help to individual children. Not necessarily in this order:

- Increased family incomes
- Education — that helps children learn skills that will help them earn a living
- Social services — that help children and families survive crises, such as disease, or loss of home and shelter
- Family control of fertility — so that families are not burdened by children.

Besides this:

- Various programmes for eradication of child labour, establishing village schools and for effecting universal literacy is vigorously implemented.
- A free hostel facility should be provided for needy children
- The Child Labour Act of 1986 should be strictly enforced.
- Landless labours are given work throughout the year.
- Children who have been freed from child labour should be rehabilitated through schooling or job oriented training.
- A comprehensive central act. Be enacted to protect farm workers

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

- Activities with Children, Both school going and out of school (working as labourers) must be contacted and problems relating to the school, schooling should be discussed.
- **Appeal to take Advantage of Residential Schools** must be done so that Boys from socially and economically backward class, who could not join school due to certain difficulties, could get education.
- **School Drop Outs Survey should be conducted to cure the incidence of child labour.**
- **Distribution of Study Material to Study Groups must be done to encourage children for education and regular attendance.**

Literature Cited:

1. Environmental Justice Foundation (2007) The Children Behind Our Cotton, Available from: <http://www.ejfoundation.org/pdf/The%20Children%20behind%20Our%20Cotton%20FINAL.pdf>
2. International Labour Organization (ILO) (2012), About Child Labour, Available from: <http://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm> Accessed on: 22 March 2012
3. United Nations Children Fund (UNICEF) (2011), The State of the World's Children 2011: Adolescence, An Age of Opportunity, Available from: http://www.unicef.org/sowc2011/pdfs/SOWC-2011-Main-Report_EN_02092011.pdf Accessed on: 22 March 2012
5. National Commission For Protection of Child Rights (2011), Gujarat Visit Report : To Assess the Child Labour and Child Trafficking Situation in the Bt Cotton Seed Farms of Gujarat, Available from: <http://www.ncpcr.gov.in/Reports/Report%20on%20Gujarat%20Visit%20Oct%202011.pdf>
6. Human Rights Watch, World Report 2012: Uzbekistan, Available from: <http://www.hrw.org/world-report-2012/world-report-2012-uzbekistan>
7. International Labour Rights Forum (2009), We Live Subject To Their Orders: A Three-Province Survey of Forced Labour in Uzbekistan's 2008 Cotton Harvest, Available from: <http://www.labourrights.org/sites/default/files/publications-and-resources/UzbekCottonFall08Report.pdf>
18. Anti-Slavery International, Background: Child Slavery in the Uzbek Cotton Industry, Available from: http://www.antislavery.org/english/campaigns/cottoncrimes/forced_labour_in_uzbekistan_background.aspx Accessed on: 15 March 2012
9. International Labour Organization (ILO)(2011), Children In Hazardous Work: What We Know, What We Need to Know, Available from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_155428.pdf
10. BBC News Asia, India's exploited child cotton workers, 19 January 2012, Available from: URL: <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-16639391> Accessed on: 13 March 2012
11. "Gazetteers Department of Beed district". maharashtra.gov.in (Government of Maharashtra). http://www.maharashtra.gov.in/english/gazetteer/Beed/ind_intro.html. Retrieved 2007-02-27.
12. "IndianNGOs.com". IndianNGOs.com. Archived from the original on 2007-03-09. <http://web.archive.org/web/20070309005616/http://www.indiangos.com/issue/education/districts/beed.htm>. Retrieved 2007-03-01.
13. Kamdar, S. and Basak, A... "Beyond the Human Development Index, Preliminary Notes on Deprivation and Inequality" (PDF). Mumbai University. http://www.mu.ac.in/economics/File60_Sangitawp1.pdf. Retrieved 2007-02-27. [dead link]
14. "Mah govt worried over skewed sex ratio in Beed; meet on May 20, IBN Live News". IBN Live. <http://ibnlive.in.com/generalnewsfeed/news/mah-govt-worried-over-skewed-sex-ratio-in-beed-meet-on-may-20/687466.html>. Retrieved 2011-05-18.
15. India Labour Market Update ILO Country Office for India | July 2017 http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---sro-new_delhi/documents/publication/wcms_568701.pdf
16. Srinivasan, S... "Marathwada Profile". Rediff.com. <http://www.rediff.com/election/2004/oct/06maha1.htm>. Retrieved 2007-02-26.
17. Burra, N. (1995). Born to Work: Child Labour in India. Delhi: Oxford University Press.
18. Burra, Neera (1997). Impact Assessment Manual Child Rights. New
19. Child Labour in India, <http://www.youtube.com/watch?v=EJXfILoTEXQ>

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights For SC And ST

Dr. Rajabhau Chhaganrao Korde

HOD English Department,
Kalikadevi Arts, Commerce and Science College Shirur (Kasar) Tq. Shirur Kasar Dist. Beed.

Abstract:

In the following paper the researcher has tried to shown the SC and ST's atrocities and their human rights. How the Human Right is protecting those people who are affected by atrocities. Government has implemented the atrocity act in 1989 in the Indian Parliament. But it was by enacted in 1955 still it was not implemented. After long period it known to the people.

Keywords: *atrocity, Human Right, act, prevention.*

Introduction:

The Scheduled Castes and Tribes (Prevention of Atrocities) Act, 1989 is an Act of the Parliament of India enacted to prevent atrocities against scheduled castes and scheduled tribes. The Act is popularly known as POA, the SC/ST Act, the Prevention of Atrocities Act, or simply the Atrocities Act. Article 17 of Indian Constitution seeks to abolish 'untouchability' and to forbid all such practices. It is basically a statement of principle that needs to be made operational with the ostensible objective to remove humiliation and multifaceted harassments meted to the Dalits and to ensure their fundamental and socio-economic, political, and cultural rights. This is to free Indian society from blind and irrational adherence to traditional beliefs and to establish a bias free society. For that, Untouchability (Offences) Act 1955 was enacted. However, lacunae and loopholes impelled the government to project a major overhaul of this legal instrument. From 1976 onwards the Act was revamped as the Protection of Civil Rights Act. Despite various measures adopted to improve the socio-economic conditions of the SCs and STs they remain vulnerable and are subject to various offences, indignities and humiliations and harassment. When they assert their rights and against the practice of Untouchability against them the vested interest try to cow them down and terrorize them. Atrocities against the SCs and STs, still continued. The normal provisions of the existing laws like, the Protection of Civil Rights Act 1955 and Indian Penal Code have been found inadequate to check these atrocities[1] continuing the gross indignities and offences against Scheduled Castes and Tribes. Recognizing these, the Parliament passed 'Scheduled Caste and Scheduled Tribe (Prevention of Atrocities) Act', 1989 & Rules, 1995. The statement of objects and reasons appended to the Bill while moving the same in the Parliament, reads (1)

Sedition law finds a spot in Human Rights Watch's list of Indian legislations that 'restrict freedom of expression'. The global human rights watchdog Human Rights Watch (HRW), in its 2016 report on India titled 'Stifling Dissent: The Criminalization of Dissent in India,' presents a list of draconian Indian laws that "restrict freedom of expression". Alongside laws like section 124 A (the sedition law), and section 295 A (hurting of religious sentiments) of the IPC, which are predictable inclusions, also in the list are the Scheduled Castes and Scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Act, 1989, and its amendment, the SC and ST (Prevention of Atrocities) Act, 2015. While noting that SC/ST Prevention Act is "one of the most important pieces of legislation for the protection of Dalits", the report singles out section 3 (1) (x) of the Act as a provision ripe for misuse. This section penalizes anyone who "intentionally insults or intimidates with intent to humiliate a member of a Scheduled Caste or a Scheduled Tribe in any place within public view." The report highlights the case of sociologist Ashis Nandy as illustrative of "how this well intentioned law could be misused. In January 2013, at the Jaipur Literature Festival, Nandy had allegedly made a comment about Dalits being among the "most corrupt". Nandy apologized but he was still booked under section 3 (1) (x) of the SC/ST Prevention Act. (2)

Shri R.S. Kalha, Member of the Commission, said that the age-old biases and entrenched attitudes would have to be combated through education and a public information campaign. He said that the

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

challenge was enormous as could be seen in the increasing number of crimes against SCs. He also touched on the initiatives taken by the Commission to protect the Rights of Persons belonging to the Scheduled Castes. The mind-set of society needed to be changed, he added.

A copy of the report has been sent to the Prime Minister alongwith a letter in which the Chairman has urged him to institute an appropriate monitoring mechanism at the Centre to monitor the steps being taken to prevent atrocities against persons belonging to the Scheduled Castes. Important Recommendations- Identify atrocity and untouchability prone areas and prepare a plan of action- Setting up of exclusive special courts where volume of atrocity cases is large- Appoint competent and committed special public prosecutors - To have a 3-tier Training programme for police and civil functionaries;- Organize an annual workshop for District Magistrates and Superintendents of Police on implementation of laws- Women officers be assigned to all atrocity prone areas, with cells established to entertain complaints- Self-help groups of Scheduled Caste women be given elementary legal training- Identify in each district a NGO which can be approached in case of custodial violence or any other atrocity- Sensitize panchayats on issues concerning the Scheduled Castes and various De-Notified Tribes - Institute annual awards for the police stations and districts, which emerge as the most responsive to the complaints of the Scheduled Castes. The decision to entrust the task of preparing the report to Shri K.B. Saxena, a retired IAS officer, was prompted by the concern felt by the Commission about the human rights violations faced by persons belonging to the Scheduled Castes. (The Report is available on the Commission's web-site www.nhrc.nic.in)(3)

Not a day passes when a major incident of atrocities on Dalits in the country does not take place, and brutal and cold-blooded means are employed by the perpetrators of crimes. The Special exclusive Courts envisaged under prevention of Atrocities Act, 1989, have not been established so far, disposed of cases is tardy, the witnesses belonging to scheduled castes are being discarded as interested parties and other witnesses are turning hostile. The conviction rate is very poor and the acquittal rate in such cases was as high as 95 percentages. Organisations like NCDHR, Navsarjan, Manav Hakk Abhiyan, ICHRL and others are working on the cases of Dalit and Adivasi atrocities. The Untouchability has multiple dimensions for its persistence in today's society. The strategic micro and macro level initiatives are needed to tackle the crime against Dalits and Adivasis. There is need civic and state initiatives to ensure their basic rights to livelihood, education, land and labour, right to life & security and equality of opportunity

The Indian Government should fully implement the provision of Scheduled Caste and Scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Act, 1989 and the Scheduled Caste and Scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Rules, 1995. Indian government should enlist the support of the United Nations multilateral financial institutions India's trading partners and national and international government organization to the pervasive problem of caste –based abuse. It should also place a priority on strengthening institutional mechanisms aimed at addressing issues of violence and discrimination. There were so many leaders who had questioned the existing social system. Among them were Buddha in the ancient period, Mahatma Jyotiba Phule, Ayotheethas Pandithar, E.V. Ramasamy and Dr. B. R. Ambedkar. Among these Dr. B.R. Ambedkar played a prominent role. He was unhappy to see the oppression and suppression of the so-called "untouchables". They were denied of their basic rights and were humiliated in all spheres of life. In December 1927 he led a Satyagraha to establish the civic right of the Untouchables to draw water from a public tank, "Chavdar Talav", at Mahad, district Kolaba (Raigad at present). He was also nominated as a delegate to the three Round Table Conferences. Gandhi opposed his demand for separate electorates for the Untouchables. The communal award on August 1932 conceded separate electorates for the Untouchables. Gandhi went on fast unto death on 20 September 1932 and finally POONA pact was made on 24th September 1932. Later on in 1935 he made a statement that the Untouchables would leave the Hindu fold altogether and accept some other religion as it never recognized the social equality. Finally, on 14th October 1956 he embraced Buddhism and advised his followers to accept the new faith. (4)

They are assaulted, false cases are registered against them and they are discriminated by the religious majority. Thus, the legal embodiment of Fundamental Rights, freedoms and Directive Principles in the Indian Constitution have emulated the UN Declaration and that all human beings are 'created equal' and entitled to 'life, liberty, and the pursuit of happiness'. The related provision in Indian Constitution solemnly

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

resolved to —secure to all citizens justice: social, economic and political, liberty of thought, expression, belief, faith and worship and equality of status and of opportunity, and to promote among them all fraternity, assuring the dignity of individual and unity.|| These are the greatest witnesses how Dalits are being violated and exploited in rural and urban India. Atrocities against Dalits are not a new phenomenon. They are established techniques adopted by the dominant castes to reinforce their power and to assert their superior status. The whole phenomena have a greater significance as it generally occurs when upper castes feel threatened that the status quo is being challenged by Dalits seeking basic Human Rights and equality. Constitution of India and Dalits The Indian Constitution has also states that —the state shall not discriminate against any citizen on grounds only of religion, race, caste, place and birth or any form.|| Further, the Constitution says that —the state shall promote with special care the educational and economic interest of the Scheduled Castes/ Tribes (SC/ST) and The practice of untouchability was considered legally abolished. The Constitution of India proclaims the decision of the Constituent Assembly to provide social, political and economic justice for all. To this end the Constitution has several provisions to protect Dalits and to improve their position. The Constitution of India has provided several social safeguards to protect and empower the Dalits. Consequently, the government of India has enacted several legal provisions to end and eliminate the social evil of untouchability and atrocity against Dalits. The Constitution affects social justice in two ways.(5)

Human Rights Watch (HRW), in its recent report, recommended to the Indian Parliament to amend section 3 (1) x and certain provisions of the SC, ST (Prevention of Atrocities) Act as these provisions are likely to curb free speech. The recommendation and observations of HRW's report are very damaging to the cause of the SCs and STs in the context of demands for scrapping of the Act by some political parties and groups in India. I would like to outline the broader social situation to contextualize the inventory of atrocities, punitive, protective and relief measures enumerated in the Act. The shift from the framework of civil rights to crimes violating human dignity is a significant aspect of SC/ ST (POA) Act. It should be noted that the SC/ ST (POA) Act presumes that the untouchables have to achieve human status so that they could claim the status of citizens. At another level the Act is about imagining a new human person who has a will, rationality and dignity so that s/he would be eligible to enjoy rights as a citizen. Recognizing the Dalit/Adivasi aspiration to be treated as a human person as well as a citizen, the Act declares the will of the State to protect the respect due to a human person and also to guarantee the citizen's rights to resources, public spaces and institutions. Another interesting aspect of the Act is to protect the SCs and STs from acts of humiliation: denial of human worth and injury to self/soul. How does one think of the opposition set up between the protection of human dignity and the unprotected speech? Does free speech violate human dignity? 6)

Work cited:

1. [https://en.wikipedia.org/wiki/Scheduled_Caste_and_Scheduled_Tribe_\(Prevention_of_Atrocities\)_Act,_1989](https://en.wikipedia.org/wiki/Scheduled_Caste_and_Scheduled_Tribe_(Prevention_of_Atrocities)_Act,_1989)
2. <http://www.thehindu.com/news/cities/Delhi/SCST-Act-curbs-free-speech-HRW/article14624805.ece>
3. <http://nhrc.nic.in/dispatch.asp?fno=908>
4. http://lalitreports.blogspot.in/2005/07/human-rights-and-atrocities-against_22.html
5. <http://ijmart.in/PreviousIssues/May%202015/1.pdf>
6. <http://hss.iitd.ac.in/event/free-speech-human-dignity-and-sc-st-poa-act>

Role of Information Literacy in Human Right Education: An Review

Dr. Madansing Dhondiram Golwal

Librarian

Law College, Osmanabad

Abstract

This is an attempt to highlight the interdependence of information literacy (IL), Human Right Education and the role of public libraries which acts as catalyst between the two. Public library is the only effective social repository which can collect and organize the above mentioned information and provide access to it to all the people free of cost in an equal and unbiased way. In this article we set out to explore the ability of the idea of access to information as a human right to generate what we believe are persuasive arguments in favor of the practice of Information Literacy instruction.

Keywords: Information Literacy, Right to Information, Human Right Education, Public Library, Information Service, Information Provider, IFLA.

Introduction

Information Literacy consists of the knowledge, the attitudes, and the sum of the skills needed to know when and what information is needed; where and how to obtain that information; how to evaluate it critically and organize it once it is found; and how to use it in an ethical way. The concept extends beyond communication and information technologies to encompass learning, critical thinking, and interpretative skills across and beyond professional and educational boundaries. Information Literacy includes all types of information resources: oral, print, and digital.

Right to know is also closely linked with other basic rights such as freedom of speech and expression and right to education. It is an attribute of liberty. Viewed from this angle, information or knowledge becomes an important resource. An equitable access to this resource must be guaranteed. RTI has an important economic dimension, as it embraces not only political freedom but also the freedom to lead a life with dignity, unfettered by domination and discrimination. In this sense and as per the full interpretation of the definition of the word in the RTI Act 2005, information as well as Right to Information has a wider and deep meaning than what we presently assign to it in the context of the Act. So the meaning of information, the importance of information, the relevant categories of information and the mechanisms that can ensure information access and the programmes required for capacity building in people to use information in the context needs to be discussed.

Information Literacy is a new emerging field of human rights in an increasingly digital, interdependent, and global world, and promotes greater social inclusion. It can bridge the gap between the information rich and the information poor. Information Literacy empowers and endows individuals with knowledge of the functions of the media and information systems and the conditions under which these functions are performed. Information Literacy is closely related to Lifelong Learning. Lifelong Learning enables individuals, communities, and nations to attain their goals and to take advantage of emerging opportunities in the evolving global environment for the shared benefit of all individuals, not just a few.

Information

Information as a term has been derived from the Latin words *Formation* and *Forma* which means giving shape to something and forming a pattern, respectively. Information adds something new to our awareness and removes the vagueness of our ideas. The society has information on all knowledge divisions recorded in books, video, audio files, computers etc.

Importance of Information

Progress in all walks of life depends on information generated in the concerned spheres, up to the present. Availability of efficient information systems and services and proper utilization of information by government and the people can improve the life and activities of the citizens and also the quality the country's development. The availability of information, expeditiously expeditiously and pin pointedly, supports decision making processes at all levels.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

Information Categories

The information produced by and held by Government can be categorized into two; basic information and administrative information.

Basic Information

Government produces vast and varied types of information materials. Of this there is Information of permanent value produced or conserved by government for the public good. Examples of such holdings of government are archives, museum records, printed books and other publications like Gazetteers, Acts, Manuals, handbooks, compilations, and books on different subjects like history, agriculture, science and technology as well as documents on hundreds of areas acquired and kept by government departments or libraries.

Administrative Information

The second category is documents or recorded information that comes into existence from the day today functioning of government machinery which becomes highly relevant to the immediate problems faced by the people. They are official records & documents, memos, official e-mails, opinions expressed by government officials, advices, press releases, circulars, orders, file noting, logbooks, contracts, reports, and official records if in traditional or electronic form. This is the only category of information that we consider as to be covered by RTI Act, even though in vague RTI covers both category of information.

The absence of authentic information on this second category related to matters of public interest will encourage wild rumors and speculations and avoidable allegations against individuals and institutions. The barrier to information on governments functioning is the single most cause responsible for corruption in society. It facilitates clandestine deals, arbitrary decisions, manipulations and embezzlements. Transparency in dealings, with their every detail exposed to the public view, should go a long way in curtailing corruption in public life."

Information Literacy

Information literacy is a survival skill in the Information Age. Instead of drowning in the abundance of information that floods their lives, information literate people know how to find, evaluate, and use information effectively to solve a particular problem or make a decision - whether the information they select comes from a computer, a book, library, a government agency, a film, a web site or any other possible resources.

Knowledge of resource types, evaluation of access tools etc, has given rise to the need for information literacy. Information literacy aims to develop *both* critical understanding *and* active participation. It enables people to interpret and make informed judgments as users of information and thereby to become more powerful participants in society. Information literacy is about developing people's critical *and* creative abilities.

The first category of information is contained in documents of different types and formats. There are Encyclopedias, handbooks, directories, manuals, Technical Reports, Compilations of Acts and Ordinances etc. Information may be contained in different formats also like, printed material, audio files, video files, digital files etc. Now for any information search computer have become highly important. Most information sources are available in digital form in computers, CD-ROMs or web sites. So the villager or the average citizen needs familiarization with these types and formats. So an information literacy and guidance programme to be offered to the whole population also becomes important to make RTI meaningful.

Information literacy encompasses computer literacy because in these days a computer-literate person can manipulate electronic information tools to gain access to most of the information he requires. Information Literacy also encompasses the ability to identify, locate, evaluate, organize and effectively create, use and communicate information to address issues or problems at hand.

Information literacy is part of the basic entitlement of every citizen, in every country in the world, along with freedom of expression and the right to information. *Like Education for All* government should provide information literacy also to the whole population. It is instrumental in building up and sustaining democracy. It, therefore, is a means of personal empowerment. It allows people to verify or refute expert opinion and to become independent seekers of truth. It provides them with the ability to build their own arguments and to experience the excitement of the search for knowledge. It prepares them for lifelong learning and gives the power to be true citizens fulfilling their duties and responsibilities and enjoying their rights.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Library And Information Services Act

Libraries, especially public libraries, as information and cultural centers have important responsibilities in safeguarding the public's right to information. Public information and transparency in its real sense fall within the scope of libraries' expertise. Lack of a national library and information policy and its implementation affects library services and the right to information negatively.

To ensure every man's right to information, public libraries should pool the total resources of the State and nation and should make it available to all the people in an unbiased and efficient way. These functions cannot be fulfilled by isolated libraries whose activities are limited within villages, localities or States. Village library should form part of a national library system and network established with the ultimate aim that anyone living anywhere should have access to the whole document and information resources of the country at a time when he requires them and in a form which would best suit his needs.

Public libraries are the only institutions which can provide information of first category. Library and information services of prescribed quality and quantity is to be ensured in each and every village by national and state level Public Library and information System Acts as a pre requisite for the successful operation of the RTI Act. For the second type of information ensured to people by RTI Act also public /village libraries should become the service points to make that accessible and cheap.

Role of IFLA

Under the umbrella of the developing information/knowledge society at all levels - local, regional, national, and international, we urge governments and intergovernmental organizations as well as private institutions and organizations to pursue policies and programs that advocate for and promote Information Literacy and Lifelong Learning for all. In so doing, they will provide the vital foundation for fulfilling the goals of the United Nations Millennium Declaration and the World Summit on the Information Society. In particular, IFLA recommends that governments and organizations to do the following:

- Commission research on the state of Information Literacy and produce reports, using the Information Literacy indicators as a base, so that experts, educators, and practitioners are able to design effective initiatives;
- Support professional development for education, library, information, archive, and health and human services personnel in the principles and practices of Information Literacy and Lifelong Learning;
- Embed Information Literacy education in all Lifelong Learning curricula;
- Recognize Information Literacy and Lifelong Learning as key elements for the development of generic capabilities which must be demonstrated for accreditation of all education and training programs;
- Include Information Literacy in the core and continuing education of information professionals, educators, economic and government policymakers and administrators, as well as in the practice of advisors to the business, industry and agriculture sectors;
- Implement Information Literacy programs to increase the employability and entrepreneurial capacities of women and disadvantaged groups, including migrants, the underemployed and the unemployed; and,
- Support thematic meetings which will facilitate the acquisition of Media and Information and Lifelong Learning strategies within specific regions, sectors, and population groups.

India: Landmark Judgments (Right To Information)

But the need for RTI has been widely felt in all sectors of the country and this has also received judicial recognition through some landmark judgments. In an important case Justice Mathew remarked (1972) "that the right to free speech is inclusive of 'the right of the community to hear' and that right to free speech, includes the right of the community to read and be informed."

"In a government of responsibility like ours, where all the agents of the public must be responsible for

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

their conduct, there can be but few secrets. The people of this country have a right to know every public act, everything that is done in a public way by their public functionaries. They are entitled to know the particulars of every public transaction in all its bearing. Their right to know, which is derived from the concept of freedom of speech, though not absolute, is a factor which should make one wary when secrecy is claimed for transactions which can at any rate have no repercussion on public security".

People's Movements

Simultaneously the demand for RTI has taken the form of mass movement at the grassroots level in many places in India. A mass based organization called the Mazdoor Kisan Shakti Sangathan (MKSS) took an initiative in establishing small village libraries which functioned as Community Information Centres, and based on those centers organized adult literacy programmes, health and environmental awareness programmes etc. The people became informed and capable of understanding the development issues related to their village. By this MKSS lead the people in a very backward region of Rajasthan to assert their right to information by asking for copies of bills and vouchers and names of persons who have been paid wages mentioned in muster rolls on the construction of schools, dispensaries, small dams and community centers of the village.

Encouraged by the success of the people in remote village of Rajasthan civil society groups and other organizations from many parts of the country have started to propose enacting legislation in this line. In 1996, Justice PB Sawant, the Chairman of the Press Council of India, submitted a draft bill on Freedom of Information to GOI keeping in view the need of the day and the observations made by eminent persons that in a democracy, it is the people who are the masters and those utilizing public resources and exercising public power are their agents. The clause which forms the core of the Bill says:

- Every citizen shall have the RTI from public body;
- It shall be the duty of the public body to maintain all records duly catalogued and indexed;
- The public body shall be under a duty to obtain and furnish and shall not withhold any information or limit its availability except that exempted as per law.
- All individuals whether citizens or not, shall have the right to such information that affects their life and liberty;

The Press Council draft was not accepted. But Inspired and encouraged by all these many State Governments also yielded to popular pressure and have introduced the Bill on RTI, before the Freedom of Information Bill, 2000 was introduced in the Lok Sabha.

Right to Information Act 2005 (Act No. 22/2005)

In 2004 Government of India appointed a National Advisory Council to guide as a policy making body for the government. The Council took up the job of drafting an RTI bill at its very first meeting. They involved the NCPRI and the Commonwealth Human Rights Initiative (CHRI) in the task. The first draft of the RTI Bill was presented to Parliament on 22 December 2004. This draft, however, seems to have been watered down from what was recommended by NCPRI and CHRI, allegedly under pressure from the Civil Service. Under pressure from civil society groups, more than a hundred amendments were made when the act was finally passed on 12 October 2005.

Information To Be Provided Under RTI Act

Under the Act (section 2 (j)), right to information includes the right to -

- Inspect works, documents, and records.
- Take notes, extracts or certified copies of documents or records.
- Take certified samples of material.
- Obtain information in form of printouts, diskettes, floppies, tapes, video cassettes or in any other electronic mode or through printouts.

Exemptions are there but are irrelevant to the average citizen. So they are not dealt here. Also discussion of the details of the Act clause by clause is not our intention here.

Initiatives For Information Literacy

Information literacy of the masses is the very important requirement if people are to exercise their power under RTI. Even though the Act makes provision for that the responsibility is not assigned to any

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

specific department. Actually this function is to be undertaken by libraries. But as our library systems especially those at the villages are not having the resources and facilities for providing this basic function many other government and non government agencies took up the function of Information literacy initiatives. Some examples are Sarva Shiksha Abhiyan (SSA), District Primary Education Programme (DPEP), National Literacy Mission, Information Kiosks, Village Knowledge Centre (VKC) Project by the Swaminathan Foundation, Tarahaat, Swift Jyoti, Infothela and Akshaya which started at Malppuram, Kerala

Right to information can be implemented effectively in rural areas only when there is a strong LIS and people are info-literate i.e. when information is locally available or accessible and they know the exact methods of extracting required information from the junk of information. Information literacy facilitates 'access to information' and has real impact on health, wealth and well being and thus information literacy is known to be human right issue. Libraries being the institutions having information resources and staff trained in handling information they should be assigned the responsibility information literacy programmes in connection with RTI Act.

Although there are chain of Information literacy initiatives made by Information kiosks of government and non government organizations the missing link is 'Public Library ' whose main aim is to contribute in lifelong learning process of an individual, providing information services required for the people in all contexts and creating Info literacy. Without active involvement of public libraries and providing them with the necessary infrastructures and resources for conducting information services as well as literacy programmes the RTI cannot function effectively.

Conclusion

All the facilities for repackaging information in times of need in a simple way so that the common people even if they are illiterate or semi-literate can find it convenient use should be there. Information literacy programmes and small workshops and training programmes on RTI should be done under the initiative of the village library and information system. There should be a very efficient library and information system, which forms part of state information infrastructure at every village, which can fulfil all the information needs of the people of the village.

References

1. American Library Association (1966). Minimum standards for public library systems. New York: ALA.
2. Govinda Pillai, P (2000). Library movement and development process in Kerala, In: Raman Nair, R., Eds. *Information Technology for Participatory Development*. New Delhi, Concept.
3. IFLA (2014). IFLA Recommendations. <https://www.ifla.org/publications/ifla-media-and-information-literacy-recommendations> accessed on 16th February, 2018.
4. India (1971). Constitution of India. Articles, 12, 19 (1) a, 51 A. Public Library Research Group and Library Association. Purpose of public libraries. *Library Association Record*, 73(12).
5. Rama Krishnan T K. (2000). Information and Socio Economic Equality. In: Raman Nair, R., Ed. *Information Technology for Participatory Development*, New Delhi, Concept.
6. Ranganathan, S. R. (1960). Library development plan with a draft library bill for Kerala State. Trivandrum: Government Press.
7. Right to Information Act 2005 (2005). New Delhi, Government of India.
8. Shyamasundaran Nair, K N. (1998). Information Access and Empowerment. *Proceedings of the National Seminar on RTI and 22nd All India Conference of IASLIC* held at Kerala Agricultural University.
9. Singh, A R. (1998). RTI: Role being played by the National Archives of India Library. In *Proceedings of the National Seminar on RTI* held at Kerala Agricultural University.
10. Sudarsana Rao. S. (1998). Universal availability of information vis - a vis universal access to information. In *Proceedings of the National Seminar on RTI* held at Kerala Agricultural University.
11. Teeka Ram Meena, and Gopy V K. (2000). Local Governments and RTI. In: Raman Nair, R., Ed. *Information Technology for Participatory Development*. New Delhi, Concept.

Human Rights Education And Teacher Education

Dr. Mahadeo Vishnu Mate

Assistant Professor
College of Education, Barshi.

Abstract

The important thing of the development of human being is Education. It develops their personalities on the basis of their qualities. It is a means to introduce the talent of the individual. Teacher Education is a new dimension of learning to develop knowledge, skills and values of a human being in the field of Human Rights Education. The present study is carried out the role of teacher education in Human Right Education. The study reveals that teacher education plays a vital role in the field of Human Right Education. The student-teachers and teacher-educators with their knowledge, skills and values for Human Right Education will be able to modify the various modes of present scenario.

(Keywords- Teacher Education, Human Right Education, Knowledge, Skills, values)

Introduction

Human Rights Education is a part of everyone's education. It is fundamental responsibility. The role of teacher education is to enable the student-teachers to create a well-balanced society. A teacher-educator needs to enable the student-teacher to participate effectively in a free society. It is an urgent need to make aware the knowledge about Human Rights Education. The aim of Human Rights Education is to know both about human rights and for human rights. Human Rights Education is a process of empowerment. Human Rights Education provides an opportunity to bring about justice and dignity for all human beings. It is an urgent need to introduce knowledge, skills and values regarding Human Rights Education through teacher education among the student-teachers.

Objectives of The Study

1. To study the concept of Human Rights Education
2. To study Human Rights Education as an innovative practice in teacher education.
3. To study teacher education as an instructional model for Human Rights Education.
4. To study the features of Human Right Education in teacher education.

Concept of Human Rights Education

Human Rights Education is a strategy for development. It is worked for an empowerment. It states the way of change for all human beings. It is legal prospective. We use it as a legal education for social transformation. Human Rights Education is an academic subject including the theory, practice and contemporary issues of Human Rights. Human Rights Education helps to constitute personal responsibility. Human Rights are universal and interrelated. Human Rights Education is an integral part of the right to education. Teacher Education is a medium for the full development of the human personality.

Human Rights Education As An Innovative Practice In Teacher Education

Human Rights Education is as an innovative practice in teacher education. It is stated as follows.

- Human Rights Education is a commitment to those human rights. The commitment shows the responsibility to respect, protect and promote the rights of all human beings.
- Human Rights Education is a learning to promote democratic values and principles. It examines diverse perspectives of human beings. There is no issue of bias.
- Human Rights Education is a platform to help to develop the communication skills essential to a true democracy. It able to provide multicultural perspectives for justice and dignity of human being.
- Human Rights Education is an innovative view to engage the mind and the heart. It encourages creating a well-balanced society. It is an integral part of teacher education.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- Human Rights Education is an integral part of the human family. It helps to promote understanding the variety of global forces.
- Human Rights Education is a way to nurture the love and respect for others. It helps to strengthen the fundamental freedom of individual. It develops the ability of critical understanding of life situations.
- Human Rights Education is an unique process to introduce the value of non-violence and cooperation.

Teacher Education as an Instructional Model in Human Rights Education

Teacher Education is as an instructional model in Human Rights Education. The student-teachers should try to use these instructional models in day to day life. These can be used with students in teacher education.

- **Values and Awareness-** The activity focuses on transmitting the basic knowledge of human rights issues and to foster its integration into public values. The student-teachers should think about global rights. It is more cultural based model.
- **Accountability-**The activity provides legal and political approach to human rights. The learners are involved through their own role. It is a means of training and networking. It helps to the topics such as codes of ethics and the media.
- **Transformational-** The activity helps learners to focus on the psychological and sociological aspects of human rights. It is an opportunity to discuss the topics such as women and minorities. It works to empower the individual.

Features of Human Rights Education in Teacher Education.

The features of Human Rights Education in teacher education are stated as follows.

- Human Rights Education promotes social cohesion, integration and stability in relation with democracy and social progress. A poor quality of education can lead to disaffection.
- Human Rights Education helps to build respect for peace. It is necessary to create such type of learning environment in education. There should be a culture of non-violent.
- Human Rights Education provides an opportunity to contribute for positive social transformation. It empowers students.
- Human Rights Education helps to produce better outcomes for economic development. It overcomes the discrimination against girls, students with disabilities etc.
- Human Rights Education builds capacity of students.

Conclusion

Human Rights Education is the major part of teacher education. The revised system of education should be based on Human Rights Education. The student-teacher should try to adapt knowledge, skills and values. There should be an inculcation of Human Rights Education through teacher education.

References

1. <https://en.m.wikipedia.org>
2. hrlibrary.umn.edu
3. www.researchgate.net

**A Study of Awareness of Human Rights among Secondary School Students of
English Medium Schools in Aurangabad City**

Dr. Tahemina Naaz Shaikh

Assistant Professor,
Marathwada College of Education, Aurangabad.

Abstract:

This paper is an attempt to study of awareness of Human Rights among Secondary School Students of English Medium Schools in Aurangabad City. The study was conducted on 200 Secondary School Students of English Medium Schools in Aurangabad City. Data was collected through self-made tool and findings of the study reveal that the students show average level of awareness about human rights. There is significant difference noticed with respect gender from the calculated t-value.

Keywords: Awareness, Human Rights.

Introduction:

Mankind is witnessing a critical moment in its history. At the mid of the first decade of the 21st century, a thoughtful change in beliefs and attitudes is called for involving the rejection of forces and violence, the recognition of Human Rights for all and the contribution of all members of society thereby with the imperatives of universality. To be sure, Human Rights are a product of history; as such they should be in accordance with history, should evolve simultaneously with history and should give the peoples of global world a reflection of themselves that they recognize as their own. Yet the fact those Human Rights keep the pace with the course of history. In this changing world, education has to be at the heart of change in maintaining its very essence, namely universality. If we look back to Indian historical perspectives the first glimpse of Human Rights is seen in „ Chanakya Neeti“ as “ the lifespan, deeds, property, education and death all are bestowed upon living human by almighty from its inception in the mother’s womb.” In this sense lifespan and death falls in the hands of nature, the three remaining rights namely deed or action, right of property and right of education rest in the control of the state, hence special rights were declared from time to time for women, children etc., controlled by the state, at various occasions. In this context it is important to recognize that Buddhist Philosophy not only emphasized freedom as a form of life but also gave it a supporting content. To give just one example, the Indian emperor Ashoka in the third century B.C. presented many political inscriptions in favour of tolerance and individual freedom, both as a part of state policy and in the relation of different people to each other. Thus the idea of Human Rights as an entitlement of every human being is not only a recent development, but can be found in our ancient tradition as an essential and indispensable component of human progress and human civilization. One thing is certain there can be no sustainable development without promoting Human Rights. The concept of Human Rights is deep-rooted in freedom of thought and the dignity of human being. “Human Rights” as the term is most commonly used, are the rights, which every human being is entitled to enjoy and to have protected. The underlying idea of such rights- fundamental principles that should be respected in the treatment of all men, women and children- exist in some form in all cultures and societies.

Review of the Research:

Sebaly (1987) pointed out that teaching about human rights should be closely associated with development, peace and disarmament education and specific topics on human rights violation. Ex: apartheid, racism, terrorism. He concluded that human rights performance in one area may increase the observance of human rights on the other.

Askari (1997) studied the human rights of girl children. This study focussed on the treatment of the girl child in International Human Rights Law. The study concluded that it is erroneous to exclude the sex discrimination from the list of norms that reflect overreaching interest of the international community. To

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

protect girls' rights gender equality should be identified. In this way issues affecting females can more effectively become part of mainstream human rights discussions.

Murray (1999) in his study worked on to promote rights. The study was conducted on grade 3 classroom of nineteen students over a three month period and qualitative data was collected via interview, observation and discussions. The research led to devising participatory indicators, which reflected the child participants' emerging conceptions.

Objectives:

- To study the awareness of human rights among secondary school students of English medium schools of Aurangabad City.
- To study the awareness of human rights among secondary school female students of English medium schools of Aurangabad City.
- To study the awareness of human rights among secondary school male students of English medium schools of Aurangabad City.
- To find out if there exists any significant difference between female and male secondary school students of English medium schools of Aurangabad City.

Hypotheses:

- Awareness of human rights among secondary school students of English medium schools of Aurangabad City is average.
- Awareness of human rights among secondary school female students of English medium schools of Aurangabad City is average.
- Awareness of human rights among secondary school male students of English medium schools of Aurangabad City is average.
- There is no significant difference between awareness of human rights among female and male secondary school students of English medium schools of Aurangabad City.

Method:

Survey method is used for the present study

Population:

All students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City.

Sample:

In the present study 100 male students and 100 female students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City were selected as the sample.

Tools of Data Collection:

A self-made questionnaire is used as the data collection tool from the sample.

Statistical Technique Used: The collected data has been analysed by using following statistical techniques- Mean, Standard Deviation and t-test

Analysis and Interpretation of Data:

Table-1: Norms for interpretation of scores of Human Rights Awareness.

Sr.No	Range of scores	Interpretation
01	27-40	Above Average
02	14-26	Average
03	01-13	Below Average

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

Table-2: Mean score of Awareness level of Human Rights among male students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City

Sr.no	Group	N	Mean	Interpretation
1	All students	200	20.43	Average
2	Males	100	21.9	Average
3	Females	100	18.96	Average

From table 2, the mean value of students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City towards Human Rights Awareness is 20.43, mean value of males is 21.9 and that of females is 18.96 which falls in the range of 14-26 i.e. an average level. Hence, hypotheses 1, 2 and 3 which states that the awareness level of human rights among students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City is average is accepted.

Table-3: Table showing comparison of awareness level of human rights among male and female students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City.

Sr.No	Group	N	Mean	SD	C.R/t-value	Level of significance
1	Males	100	21.9	3.636	5.444	Significant
2	Females	100	18.96	3.999		
		df=198				

From table-3 the calculated t-value is 5.444 which is greater than 1.97 at 0.05 level of significance. Hence, it is inferred that there is significant difference between awareness level of human rights among male and female students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City.

Conclusions:

The calculated mean scores of awareness level of human rights among students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City is 20.43 , male Students is 21.9 , female students is 18.96 .All the mean scores lies in the range of 14-26, indicating that awareness of Human Rights among students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City is Average according to norm table.

Hence, it is inferred that the awareness of Human Rights among students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City is average.

The calculated t-value of students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City with respect to gender is 5.444 which is greater than table value 1.97 at 0.05 level of significance. Hence, it is inferred that there is significant difference between the awareness level of male and female students of English Medium Secondary Schools of Aurangabad City

The study has made it clear that the students can be made more aware about the human rights through various suitable activities

References:

1. Ansari, Iqbal I.A., 1998, Human Rights Education in India, (As Continued in), Human Rights Today, Vol. 1, No.1, New Delhi.
2. Claudia Lohrenscheit, „International Approaches in Human Rights education International Review of Education, Vol. 48, Nos. 3-4 July 2002.
3. Richard Reoch, „Editorial Viewpoint“, Human Rights the new consensus, Regency Press (Humanity) Ltd., London.
4. Shulamith Koeing, „Defending the Future“, Human Rights the new consensus, Regency Press (Humanity) Ltd., London
5. *Human Rights Education (PDF Download Available)*. Available from: https://www.researchgate.net/publication/274908579_Human_Rights_Education [accessed Feb 16 2018].

**Existence And Protection Are Two Sides of Same Coin of Human Rights of
Weaker Section of Society.**

Dr. Archana S. Chikhalikar

Assistant Professor

SSS Mahila Shikshanshastra Mahavidyalay, Tasgaon

Introduction

Indian society is known for its unity in diversity. But one thing, it is infamous for social inequality which has given birth of weaker section of society which is as diverse as Indian society itself, women Scheduled caste, scheduled tribes, children, poor, landless farmers etc. who have faced socio-economic and political discrimination in hands of dominating section since antiquity. And their fight for rights and access to justice is almost as old as the discrimination against these marginalized and weaker groups. In this paper we will consider weaker section members as children, women and tribal.

National Commission for Protection of Child Rights

The National Commission for Protection of Child Rights (NCPCR) was set up in March 2007 under the Commissions for Protection of Child Rights (CPCR) Act, 2005, an Act of Parliament (December 2005). NCPCR is a statutory body under the CPCR Act, 2005 under the administrative control of the Ministry of Women & Child Development, Government of India. The Commission's Mandate is to ensure that all Laws, Policies, Programmes, and Administrative Mechanisms are in consonance with the Child Rights perspective as enshrined in the Constitution of India and also the UN Convention on the Rights of the Child. The Child is defined as a person in the 0 to 18 years age group.

The Commission visualises a rights-based perspective flowing into National Policies and Programmes, along with nuanced responses at the State, District and Block levels, taking care of specificities and strengths of each region. In order to touch every child, it seeks a deeper penetration to communities and households and expects that the ground experiences gathered at the field are taken into consideration by all the authorities at the higher level. Thus the Commission sees an indispensable role for the State, sound institution-building processes, respect for decentralization at the local bodies and community level and larger societal concern for children and their well-being.

In order to attain the Commission's Mandate of ensuring that each and every child has an access to all entitlements and enjoys all her rights, the Commission's focus is on the following tasks:

- The first is to build public awareness and create a moral force in the country to stand by children and protect their rights. A National Conscience has to be generated that captures the imagination of each citizen to take pride in the nation because it takes care of all its children.
- Armed with this kind of a mood the Commission's task is to look at the gaps in the policy framework and the legal framework and make recommendations to see that rights-based perspective is adhered to by the Government, while it makes its policies.
- Thirdly, the task of the Commission is to take up specific complaints that come up before it for redressal of grievances and also take up suo moto cases, summon the violators of child rights, get them presented before the Commission and recommend to the Government or the Judiciary, action based on an inquiry.
- Finally, the role of the Commission is in arming itself with proper research and documentation. The legitimacy and credibility to what the Commission says and does is based on solid research and data. Though everyone in the country knows that the predicament of the majority of children in our country is vulnerable and that children are not treated well, this has to be substantiated by information; it cannot just be an emotional argument.

The above tasks are to be rendered in a manner that the child is regarded as an individual with a character and mind of her own, not to be patronized in a relationship of benefactor and beneficiary. There is

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

no favour to the child; it is the duty of the State to fulfill its obligations and the duty of society to create the environment where the child is in the centre of all decisions pertaining to the child. The Commission is of the opinion that in addressing the child, there is a focus on rendering dignity to the child, who is at the moment most vulnerable in society.

The Tribal

The word 'Tribe' denotes a group of people living in fixed territory. These tribes are a social group living in a fixed territory having no such specialisation of functions and the people living in these social groups are known as tribes or tribal people. Tribes also have several sub groups and collectively they are known primitive and ruthless conditions. As 'Tribal Society'. Tribes are the inhabitants of forests since pre history and even in this modern world this trend is followed by many people. Tribes constitute around 9.6 percent of the total Indian population, and of the total tribal population around 80 percent are found in Central India. India has the second largest tribal population in the world. In India, Scheduled Tribes are mainly spread across the forests and hilly regions of India. Tribes in India are mainly characterised by their geographical location and distinct culture. In India, tribes are treated very low, are execrated and are even treated as untouchables by the prevailing adherence to social norms and caste system.

Constitutional rights to tribal people

The Constitution of India has provided special provisions to the tribal people to safeguard their interests. **Article 15 of the Indian Constitution states that the state shall not discriminate any citizen on grounds of religion, race, caste, sex, place of birth or any of them.** This explains that every citizen of India is provided equal rights and opportunities without any discrimination. Government of India has made reservation for the tribes in employment under Article 16(4) of the Constitution of India. The Government of India has reserved seats in The House of People (Lok Sabha) and The State Legislative Assemblies under Article 330 and 332 of The Constitution of India.

Article 19(5) of the Constitution of India guarantees the tribal people right to own property and enjoy it in any part of the country.

Article 338 of The Constitution of India grants the right to appoint a Commissioner to look after welfare activities of tribes.

Article 46 of the Constitution of India states that, The State shall promote with special care the educational and economic interests of the weaker sections of the people and in particular, the Scheduled Castes and the Scheduled Tribes, and shall protect them from social injustice and all forms of exploitation.

Under Article 275(i) of the Constitution of India the Centre Government is required to give grants-in-aid to the State Government for approved Tribal Welfare Schemes.

Tribal Protection under law

The United Nations Declaration on the Rights of **Indigenous People** (UNDRIP), adopted in 2007, for which India voted, recognises among other things indigenous peoples' rights to self-determination, autonomy or self-governance, and their right against forcible displacement and relocation from their lands or territories without free, prior and informed consent. In addition to the UNDRIP, there is the International Labour Organisation (ILO) Convention concerning Indigenous and Tribal Peoples, 1989 which is based on the "respect for the cultures and ways of life of indigenous peoples" and recognises their "right to land and natural resources and to define their own priorities for development." India is not a party to this, but it is a party to the ILO Convention concerning the Protection and Integration of Indigenous and Other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries, 1957 which is outdated and closed for ratification.

At the domestic level, the Constitution provides autonomy to tribal areas in matters of governance under the Fifth and Sixth Schedules, which is further fortified by the *Samatha v. State of Andhra Pradesh & Ors* (1997) judgment where the Supreme Court declared that the transfer of tribal land to private parties for mining was null and void under the Fifth Schedule. The framework for protection of the rights of tribal and

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

indigenous people is further strengthened by the Recognition of Forest Rights Act, 2006 which protects the individual and community rights of tribal people in forest areas and their right to free and prior informed consent in event of their displacement and resettlement.

Business and investment promotion

Xaxa committee report 2014 has highlighted that though the protection of the rights of tribal people are in place, they are regularly flouted. The state becomes more concerned about fulfilling contractual obligations towards the private investor instead of ensuring that tribal are not ousted from the land to which they are historically and culturally connected. Hence, the state has been clearly flouting the constitutional and legal principles. The evidence is in the fact that there has been increase in number of MoUs being signed by natural resources-endowed states with investors for facilitation of developmental projects. For instance, till 2014, Chhattisgarh and Jharkhand have reportedly entered into 121 and 74 such MoUs, respectively, with various private players. Thus, these kind of stands and actions alter the role of the state vis-à-vis the tribal people as the state prefers economic expediency at the cost of the rights of tribal people.

Economic Development

The states invite investments from domestic investors as well as foreign players whose interests are not only protected under domestic laws but also under the BITs. The purpose of BITs is to give protection to foreign investors while imposing certain obligations on the host state.

For example, if a development project involving a foreign investor in tribal areas leading to acquisition of tribal land is met with protest, there may be two possible scenarios. The State government due to socio-legal and political pressures may yield to the demand of the tribal people to the detriment of the foreign investor, which is what has happened in the case of

RAKIA. Or, assuming that the government continues with the project, the judiciary may order the cancellation of permits given to the foreign investor, which is what happened in the case of Vedanta in 2013. In both the cases, foreign investors may drag India to ITA claiming violation of obligations under the BIT, such as fair and equitable treatment or indirect expropriation. This perceived threat of ITA against the state may compel the latter to refrain from implementing tribal rights in the development project area.

Protection of rights of women

All human rights are women's rights. The United Nations Organisation's International Covenant on civil and political rights, International Covenant on social, economic and cultural rights, Universal Declaration of human rights 1948, UN Convention on Complete Elimination of All Forms of Discrimination against women (CEDAW), several fundamental rights enshrined in Indian Constitution from articles 14 to 32 and directive principles of state policy from articles 36 to 51 describes the human rights of women. There are several legislative provisions and social security laws are also provides provisions for protection of human rights of women. The National Human Rights Commission constituted under the protection of human rights Act 1993 and National Commission' for women are actively working for protecting the woman's rights. The guidelines of supreme court of India in Vishakha case has to be followed for preventing sexual harassment of working women. The national policy for women and national mission for empowerment of women and national awards for eminent women working for protection of rights of women enables women empowerment and helps for protection of their human rights. The greatness of a civilization can be judged by the place given to women in the society. One of several factors that justify the greatness of India's ancient culture is the honorable place granted to women. The foreign influence on India caused considerable deterioration in the status of women. They were deprived of their rights of equality with men. Raja Ram Mohan Roy started a movement against this inequality and subjugation. The contact of Indian culture with that of the British also brought improvement in the status of women. The third factor in the revival of women's position was the influence of Mahatma Gandhi who induced women to participate in the Indian Freedom Struggle. The development of women is of paramount importance and sets the pace for overall development. There is a need for addressing gaps in state action for women on promoting inter-Ministerial

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

and Inter Sector Convergence to create gender equitable and women centered policies and programmes. The Ministry of Women and Child Development has nodal responsibility to promote the human rights and concerns of women. We should have a vision of empowering women with human dignity and contributing as equal partners in development in an environment free from violence and discrimination. The Government and society should promote social, economic and political empowerment of women through policies, programmes and create awareness about their rights and facilitate institutional and legislative support for enabling them to realise their human rights and develop their full potential of human personality. Education, health employment and political power will empower the women and helps of protection of their human right.

National Commission for Women:

The National Commission for Women was set up as statutory body in January 1992 under the National Commission for Women Act, 1990 to review the Constitutional and Legal safeguards for women ; recommend remedial legislative measures ; facilitate redressal of grievances and to advise the Government on all policy matters affecting women. The Commission initiated various steps to improve the status of women and worked for their economic empowerment. It organises consultations, constituted expert committees on economic empowerment of women, conducts workshops and seminars for gender awareness and took up publicity campaign against female foeticide, violence against women, in order to generate awareness in the society against these social evils and human rights of women.

Conclusion-

Strengthening the capacity of human rights defenders and National Human Rights Institutions. Training justice and security sector personnel on human rights norms and practices. Ensuring a country's national laws and policies reflect their international human rights commitments. Advocating for institutional safeguards that prevent development efforts from violating the rights of the poor, vulnerable populations, indigenous peoples, and others

References:

1. Aswani Kant Gauntam(2013), ' Human Rights and Justice System',A.P.H. publishing Corporation,New Delhi-110002.
2. Starkey Hugh(1993) The challenge of Human rights education,Strand London
3. Tarrow,N.B.(1987) Human Rights and Education,Strand London
4. <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Children/Study/OHCHRBrochureStreetChildren.pdf>
5. <https://rightsinfo.org/human-rights-protect-children/>
6. nhrc.nic.in/Documents/Publications/ChildrenRights.pdf
7. www.advocatekhoj.com/blogs/index.php?bid
8. www.ncpcr.gov.in
9. <http://www.thehansindia.com/posts/index/Hans/2017-03-15/Protecting-the-Tribal-Rights/286905>

**A Comparative Study of Human Rights Awareness Among Junior College Students
Belonging To Different Streams.**

Dr. Kaneez Fatima,
Associate Professor,
Marathwada College of Education, Aurangabad.

Abstract:

This paper is an attempt to do a comparative study of awareness of Human Rights among junior college students belonging to different streams. The study was conducted on 210 junior college students from Science, Arts and Commerce stream. Data was collected through self made tool and findings of the study reveal that the students show average level of awareness about human rights with respect gender and different streams. There is no significant difference noticed from the calculated t-value with regard to gender and different streams.

Keywords: Awareness, Human Rights.

Introduction:

In any nation it cannot be expected from its citizens to stand up for their own rights or to respect the rights of others, if they are not aware about their own rights. The constitution of India in 1948 provides independent judiciary to look into issues of human rights. Human rights, are standards that allow all people to live with dignity, freedom, equality, justice, and peace. Every person has these rights simply because they are human beings, they are guaranteed to everyone without distinction of any kind, such as, race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status. Human rights are essential to the development of individuals and communities. Human rights are the set of moral principles that apply to everyone. It is believed that the creation of a human rights culture through education and information is the ultimate to achieve long-term and permanent solution against human rights abuses and establishing peace all over the world. A civilized society can exist only when the citizens of the state know their rights, respect their rights and fulfill their own obligation to society. Hence, knowledge of human rights and dignity are the very basic factors of a civilized and democratic countries. Human rights are political and legal claims to equal freedom in a universal perspectives. Human rights are essential to the full development of individuals and communities. Education has been considered as the major instrument to develop awareness about anything existing in the society, it is through education that issues and values addressing human rights should be integrated across the entire school activities.

Need and Significance of the study: National policy of Education 1986 recommends the redesigning of the curriculum, textbooks, training of the teachers and administrators. Same thing was reflected through the Curriculum Framework of 2000 which also view that education as an important instrument to fight equality. Human rights awareness is a global concern today when the nations are witnessing communal clashes and ethnic conflicts in various regions of the world. Human rights education focuses on the attitude of tolerance, respect and solidarity and develops individual awareness about the ways and means by which human rights translated into social and political reality. There is a dire need of education directed at preaching and promoting human rights awareness. The Indian education system relies heavily on its young generation i.e. junior college students to develop awareness about their rights. The present study has been undertaken to find the level of human right awareness level among junior college students from different stream, adequate awareness about human rights in junior college students can help to create a sensitive, informed social set up.

Review of related research:

Some of the important studies which are reviewed related with the topic are as follows:

Sharma (2001) conducted a study on the students of three streams of study i.e Commerce, Science, and Arts and she found that there is significant difference in the mean scores of the students of three streams of study irrespective of their sex and locality on awareness about human rights. The Science

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

students have more awareness about human rights as compared to Arts students. There is no significant difference among male and female secondary level students about human rights irrespective of their stream and locality.

Kumar (2002) conducted a study on girl's students of Science and Arts stream on the awareness of human rights and found that there is significant difference in the awareness of girl's students of science and arts stream about human rights. The girls of Science stream and Urban area have more awareness about human rights as compared to girls of Arts stream.

Dhoot(2011) conducted a study on awareness of Educational Rights among B.Ed girls students. The data was collected through a questionnaire through non probability sampling. 18% girl students are familiar with basic human rights while 32% girls students are unknown about basic human rights. 50% girls students are of this opinion that womens education is helping in changing the society.

Statement of the problem:

A comparative study of Human Rights Awareness among junior college students belonging to different streams.

Objectives of the study:

The present study was planned and conducted with the following objectives:

- To study the awareness level about Human Rights among junior college students.
- To study the awareness level about Human Rights among Junior college students from Science stream.
- To study the awareness level about Human Rights among junior college students from Arts stream.
- To study the awareness level about Human Rights among junior college students from Commerce stream.
- To study the awareness level about Human Rights among junior college boys.
- To study the awareness level about Human Rights among junior college girls.
- To analyse the significant difference , if any , in the awareness of Human Rights among junior college students based on streams.
- To analyse the significant difference , if any , in the awareness of Human Rights among junior college students based on gender.

Hypotheses:

On the basis of objectives of the study, the following hypotheses have been formulated:

- The awareness level of Human Rights among junior college students is above average.
- The awareness level of Human Rights among junior college students from Science stream is average.
- The awareness level of Human Rights among junior college students from Arts stream is average.
- The awareness level of Human Rights among junior college students from Commerce is average.
- The awareness level of Human Rights among junior college boys is average.
- The awareness level of Human Rights among junior college girls is average.
- There is no significant difference in Human Rights awareness among junior college on the basis of streams.
- There is no significant difference in Human Rights awareness among junior college on the basis of gender.

Research Methodology:

Data was collected by adopting survey method.

Sample:

A total of 210 junior college students were selected randomly from Aurangabad city. Out of 210, 70 students from each stream i.e. Science, Arts and Commerce were selected.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Tool used for data collection: In the present study, a self made questionnaire was used to collect the data from sample.

Statistical Technique Used:

The collected data has been analysed by using following statistical techniques-Mean, Standard Deviation and t-test

Analysis and Interpretation:

Table-1: Norms for interpretation of scores of Human Rights Awareness.

Sr.No	Range of scores	Interpretation
01	27-40	Above Average
02	14-26	Average
03	01-13	Below Average

Table-2: Mean score of Awareness level of Human Rights among Junior college students.

Sr.no	Group	N	Mean	Interpretation
1	All	210	24.27	Average
2	Boys	105	23.8	Average
3	Girls	105	24.74	Average

From table 2, the mean value of junior college students towards Human Rights Awareness is 24.74, boys are 23.8 and girls are 24.74 which falls in the range of 14-27 i.e average level. Hence, hypotheses 1,5 and 6 which states that the awareness level of human rights among junior college students is average is accepted.

Table-3: Mean score for Awareness level of Human Rights among Junior College Students belonging to Science stream.

Sr.No	Group	N	Mean	Interpretation
1	All	70	24.21	Average
2	Boys	35	23.14	Average
3	Girls	35	25.28	Average

From table 3, the mean value of junior college students from Science streams towards Human Rights Awareness is 24.21 , boys is 23.14 and girls is 25.28 which falls in the range of 14-27 i.e average level. Hence , hypothesis 2 which states that the awareness level of human rights among junior college students from Science stream is average is accepted.

Table-4: Mean score for Awareness level of Human Rights among junior college students belonging to Arts stream.

Sr.No	Group	N	Mean	Interpretation
1	All	70	24.38	Average
2	Boys	35	24.34	Average
3	Girls	35	24.25	Average

From table 4, the mean value of junior college students from Arts stream towards Human Rights Awareness is 24.38 , boys is 24.34 and girls is 24.25 which falls in the range of 14-27 i.e average level. Hence, hypothesis 3 which states that the awareness level of human rights among junior college students from Arts stream is average is accepted.

Table-5: Mean score for Awareness level of Human Rights among junior college students belonging to Commerce stream.

Sr.No	Group	N	Mean	Interpretation
1	All	70	24.12	Average
2	Boys	35	23.91	Average
3	Girls	35	24.51	Average

From table 5, the mean value of junior college students from Commerce stream towards Human Rights Awareness is 24.12 , boys is 23.91 and girls is 24.51 which falls in the range of 14-27 i.e average level. Hence,

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

hypothesis 4 which states that the awareness level of human rights among junior college students from Commerce is average is accepted.

Table-6: Significance of difference between Means of Human Rights Awareness based on Gender and Different streams of junior college students.

Variable	Group	N	Df	Mean	S.D.	t-value	Level of significance at 0.05 level
Gender	Boys	105	208	23.8	3.41	1.76	NS
	Girls	105		24.74	4.30		
Streams	Science	70	138	24.21	3.30	0.292	NS
	Arts	70		24.38	3.58		
	Commerce	70	138	24.12	3.13	0.097	NS
	Arts	70		24.38	3.58		
	Science	70	138	24.21	3.30	0.296	NS
	Commerce	70		24.12	3.13		

Table 6 reveals that the calculated t-value of junior college students with respect with gender is 1.76, whereas with respect to different streams is 0.292, 0.097 and 0.296 which are less than table value and no significant difference could be noticed. Therefore hypotheses 7 and 8 are accepted.

Major Findings:

- 1) The calculated mean scores of awareness of Human Rights among junior college students is 24.27, Students from Science stream is 24.21, Arts is 24.38 and Commerce stream students is 24.12. All the mean scores lies in the range of 14-26, indicating that awareness of Human Rights among junior college students is Average according to norm table. Hence, it is inferred that the awareness of Human Rights among junior college students of Aurangabad city is average.
- 2) The calculated t-value of junior college students with respect to gender is 1.76, whereas as with respect to different streams is 0.292, 0.097 and 0.296 which are less than table value at 0.05 level of significance. Hence, it is inferred that there is no significant difference between the awareness of junior college students about Human Rights.

Conclusion:

The study has brought into light that junior college students of Aurangabad city have average awareness about human rights. In order to improve the awareness among the future responsible citizens of the nation, due care is expected to take by making arrangements as per their requirements with respect to age and psychological requirements. Students must be encouraged to attend different curricular and co-curricular activities related to human rights.

References:

1. Ansari, Iqbal I.A., 1998, Human Rights Education in India, (As Continued in), Human Rights Today, Vol. 1, No.1, New Delhi.
2. Claudia Lohrenscheit, „International Approaches in Human Rights education“ International Review of Education, Vol. 48, Nos. 3-4 July 2002.
3. Richard Reoch, „Editorial Viewpoint“, Human Rights the new consensus, Regency Press (Humanity) Ltd., London.
4. Shulamith Koeing, „Defending the Future“, Human Rights the new consensus, Regency Press (Humanity) Ltd., London.
5. Human Rights Education (PDF Download Available). Available from: https://www.researchgate.net/publication/274908579_Human_Rights_Education [accessed Feb 16 2018].
6. ABC Teaching of Human Rights: Centre for Human Rights, UN Publication, New York, 1989
7. Rokeah, M: The Nature of Human Values, New York: The Free Press, 1973
8. Malcolm N. Shaw, International Law, Sixth Edition, Cambridge University Press. (Chapter VI- The international protection of Human rights, and VII- the regional protection of Human rights.), 2008
9. L. Oppenheim: International Law (Edited by Sir Robert Jennings and Sir Arthur Watts) 9th edition Vol.1 Part 2 to 4 Chapter 8 for Human Rights Chapter 14 & 15 for International Legal Instruments, 1992, Longman, London

Human Rights Education: Need To Ensure Human Rights Education

Prof. Charandas Y. Kamble

Assistant Professor

Shri. Maharani TarabaiGovt.College of Education Kolhapur

Introduction:

Human rights are commonly understood as being those rights which are inherent to the human being. The concept of human rights acknowledges that every single human being is entitled to enjoy his or her human rights without distinction as to race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status. Human rights are legally guaranteed by human rights law, protecting individuals and groups against actions that interfere with fundamental freedoms and human dignity. They are expressed in treaties, customary international law, bodies of principles and other sources of law.

Human rights law places an obligation on States to act in a particular way and prohibits States from engaging in specified activities. However, the law does not establish human rights. Human rights are inherent entitlements which come to every person as a consequence of being human. Treaties and other sources of law generally serve to protect formally the rights of individuals and groups against actions or abandonment of actions by Governments which interfere with the enjoyment of their human rights.

The following are some of the most important characteristics of human rights:

- Human rights are founded on respect for the dignity and worth of each person;
- Human rights are universal, meaning that they are applied equally and without discrimination to all people;
- Human rights are inalienable, in that no one can have his or her human rights taken away; they can be limited in specific situations (for example, the right to liberty can be restricted if a person is found guilty of a crime by a court of law);
- Human rights are indivisible, interrelated and interdependent, for the reason that it is insufficient to respect some human rights and not others. In practice, the violation of one right will often affect respect for several other rights. All human rights should therefore be seen as having equal importance and of being equally essential to respect for the dignity and worth of every person.

Human Rights Education

Human rights education is an integral part of the right to education and is increasingly gaining recognition as a human right in itself. Knowledge of rights and freedoms is considered a fundamental tool to guarantee respect for the rights of all. UNESCO's work in human rights education is guided by the World Programme for Human Rights Education.

Education should encompass values such as peace, non-discrimination, equality, justice, non-violence, tolerance and respect for human dignity. Quality education based on a human rights approach means that rights are implemented throughout the whole education system and in all learning environments.

Need To Ensure Human Rights Education

Needs-based development approaches to education have, to date, failed to achieve the Education for All goals. Because it is inclusive and provides a common language for partnership, a rights-based approach – although certainly not without tensions and challenges – has the potential to contribute to the attainment of the goals of governments, parents and children. Girls' right to education, for example, can be achieved more effectively if measures are also implemented to address their rights to freedom from discrimination, protection from exploitative labour, physical violence and sexual abuse, and access to an adequate standard of living. Equally, the right to education is instrumental in the realization of other rights.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Research indicates, for example, that one additional year of schooling for 1,000 women help prevent two maternal deaths.

- **It promotes social cohesion, integration and stability:**

Human rights promote democracy and social progress. Even where children have access to school, a poor quality of education can contribute to disaffection. Basing education on human rights education, which emphasizes quality, can encourage the development of school environments in which children know their views are valued. It includes a focus on respect for families and the values of the society in which they are living. It can also promote understanding of other cultures and peoples, contributing to intercultural dialogue and respect for the richness of cultural and linguistic diversity, and the right to participate in cultural life. In this way, it can serve to strengthen social cohesion.

- **It builds respect for peace and non-violent conflict resolution:**

Human Rights Education is founded on principles of peace and non-violent conflict resolution. In achieving this goal, schools and communities must create learning environments that eliminate all forms of physical, sexual or humiliating punishment by teachers and challenge all forms of bullying and aggression among students. In other words, they must promote and build a culture of non-violent conflict resolution. The lessons children learn from school-based experiences in this regard can have far reaching consequences for the wider society.

- **It contributes to positive social transformation:**

Human rights education empowers children and other stakeholders and represents a major building block in efforts to achieve social transformation towards rights-respecting societies and social justice.

- **It is more cost-effective and sustainable:**

Treating children with dignity and respect – and building inclusive, participatory and accountable education systems that respond directly to the expressed concerns of all stakeholders – will serve to improve educational outcomes. In too many schools, the failure to adapt to the needs of children, particularly working children, results in high levels of dropout and repeated grades. Children themselves cite violence and abuse, discriminatory attitudes, an irrelevant curriculum and poor teaching quality as major contributory factors in the inability to learn effectively and in subsequent dropout. In addition, health issues can diminish the ability of a child to commence and continue schooling, and for all children, especially girls, an inclusive education can reduce the risk of HIV infection. A rights-based approach is therefore not only cost-effective and economically beneficial but also more sustainable.

- **It produces better outcomes for economic development:**

Human rights education can be entirely consistent with the broader agenda of governments to produce an economically viable workforce. Measures to promote universal access to education and overcome discrimination against girls, children with disabilities, working children, children in rural communities, and minority and indigenous children will serve to widen the economic base of society, thus strengthening a country's economic capability.

- **It builds capacity:**

By focusing on capacity-building and empowerment, a rights-based approach to education harnesses and develops the capacities of governments to fulfil their obligations and of individuals to claim their rights and entitlements.

References:

1. Challam, K.S. Education and Weaker Sections. New Delhi: Inter India Publications .1998.
2. Chandra, U. Human Rights. Allahabad: Law Agency Publications.2007.
3. Carlos S.N., The Ethics of Human Rights, Clarindo Press Oxford, 1991.
4. "The Human Rights Education Resourcebook", second edition, Human Rights Education Associates (HREA), 2000. Available on-line at <<http://www.hrea.org>>.

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

A Comparative Study of Human Rights Awareness among Graduates of Different Faculties

Mr. Khuba C Rathod,
Research Guide,
GES'S College of Education and Research,
Parel Mumbai-12

Dr. Chatan U Chavan,
Research Guide,
GES'S College of Education and Research,
Parel Mumbai-12

Introduction

'Human Rights' is a global phenomenon. Human rights dialogue in its modern frame is basically the old idea of freedom and rationality of human kind getting accepted and actualized. It has now got hold of a universal presence and embraces totality of human existence in all shades. It is for this reason that the language of rights and its application continue to be defined afresh with its emancipator potential to ensure building of good society.

Human rights are not merely language of compassion, cooperation, consideration and communication in human affairs; it is the grammar of a civilized society to invest human kind with dignity, equality, co-existence and non-exploitative social justice.

Human rights refer to the fundamental freedom and basic liberties without which men, women and children cannot live with respect and dignity. Human rights are the natural rights of a human being which means the right to guarantee dignity as a person; in other words, human beings themselves are the object of human rights and form the core of this basic freedom. In his opening address at the world conference on human rights on 14th June 1993 in Vienna, UN General Secretary Boutros Ghali Said, 'human rights are the product of history; as such they should be in accordance with history, should evolve simultaneously with history and should give the various people and nations a reflection of themselves that they recognize as their own.

After world war second, the Universal Declaration of Human Rights on 10 December 1948 marks the first cornerstone of an international movement for human rights. It is the basic international code of conduct which is a general binding for all the member nations of UNO to promote and protect human rights. It has laid great emphasis on protecting basic rights of all human beings as these are pre-requisites for their survival and better life.

"All men are born free but everywhere they are in chains" - J.J. Rousseau

All human beings which born in the world needs love, care and wish to have a peaceful happy life. Peace makes advancement of civilization possible and foundation of peace in the world rest on the basic principles of justice, equality and the freedom enjoyed by man. Whenever these rights have been denied to people or nations there have been conflicts between man and man, nation and nation. Knowledge of freedom and rights is considered a fundamental tool to guarantee respect for the rights of all. Education should encompass values such as peace, tolerance and respect for human dignity. Inculcating human rights education and awareness is the only guarantee of demonstrating our commitment to human dignity, promotion of an adequate standard of life to everyone and finally for the promotion of world peace and prosperity for all.

Human Rights

Born out of the atrocities and enormous loss of life during World War II, Human Rights occupy a key position today in the world. Human rights are commonly understood as being those rights which are inherent in the mere fact of being human. Encyclopedia Britannica (Vol. 6) defined human rights as "a wide continuum of values that are universal in character and in some sense equally claimed for all human beings."

The concept of human rights is based on the belief that every human being is entitled to enjoy her or his rights without discrimination. Human rights differ from other rights in two respects. Firstly, they are characterized by being:

- Inherent in all human beings by virtue of their humanity alone

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- Inalienable
- Equally applicable to all

Secondly, the main duties deriving from human rights fall on states and their authorities or agents, not on individuals.

RECOGNIZE what constitutes a human rights violation.

REFRAIN from committing or supporting the commission of human rights violations.

REACT to human rights violations—intervene if it will not endanger you or your unit.

RECORD violations in detail (time, day, location, personnel).

REPORT violations to your chain of command

Need of the Study

This test is designed to measure the level of awareness of individuals with regard to concepts and principles of human rights as well as awareness with regard to situations involving human rights violations.

Awareness can be operationally defined as perception and cognitive reaction to an event or more specifically, human rights awareness refers to 'the ability to perceive, to feel or be conscious about human rights, its concepts and principles, norms and regulations related to human rights violations and their protection as well as promotion.'

The test of governance is the degree to which the State machinery delivers on these commitments. Every human right corresponds to a human aspiration and a norm of treatment to which everyone is entitled.

The research need is graduates of different faculties' area.

Educational Implications of the Study

Role of School

1. All department students are need to special service provided.
2. Special education teaching teacher appointment properly.
3. Library, games, playground are lower and general student provide.

Role of teacher

1. Co-operative student, sensitive, humanity states.
2. Psychological knowledge, teaching capacity, equal opportunity of student.
3. Guidance and counselling, special educator done.

Role of student

1. Co-operative, other person respect, sensitivity.
2. Creative thinking, team building, social interaction awareness of graduate's student.

Awareness and respect for human rights among education stakeholders who support the work of teachers (e.g., parents, head teachers, school administrators, school inspectors, local and national education planners and policymakers).

Significance of the Study

Human rights violations are greatest concern in all the countries of the world.

In India human right violation is subject of daily news, we see in disadvantaged groups being underpaid, under serve and under mind. There is growing tendency to misbehave with women, child and elderly.

This will also help as education tool to students who will participant in the research finds will help in ascertaining. The need for the special course's inclusion in the education program.

This study will also help the society to discover the gap between knowledge of human right awareness and practices in the educational intuitions.

- Human rights-based approaches: Human rights considered constitute of the goal of development, leading to a new approach to aid and requiring institutional changes.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- Human rights mainstreaming: Efforts to ensure that human rights are integrated into all sectors of existing aid interventions (e.g. water education). This may include no harm 'aspects.
- Human rights dialogue: Foreign policy and aid dialogues include human rights issues, sometimes linked to conditionality's. Aid modalities and volumes may be affected in cases of significant human rights violations.

Title of research problem

A Comparative Study of Human Rights Awareness among Graduates of Different Faculties

The aims of the study

Aims of study-To ascertain human rights awareness of students at degree college level.

Operational definitions

1. Human Rights Awareness: For the purpose of this study, Human Right awareness is defined as awareness in the following three dimensions:
 - I. Knowledge of Human Rights related Documents.
 - II. Knowledge and Understanding about Human Rights Concepts.
 - III. Understanding of Situations involving Human Rights Violations / Non Violations.
2. Graduates: final year Students of degree course are defined as graduates
3. Different faculties: degree college (Arts, Commerce, Science) faculties

Review of related Literature

Studies Related To Human Rights

1. Smith, A.: The Unique Position of National Human Rights Institutions: A Mixed Blessing? Human Rights Quarterly, Vol. 28, 2006, 904-946.

The article deals with the independence and the accountability of NHRIs, and to do so, looks into the relationship between government and NHRI, their composition and their relationship to civil society and NGOs. In dealing with these core issues

The author points out the public funding of NHRIs as being a source of "ongoing tension with the need for NHRIs to maintain independence. The article also contains information about the problems faced by the Northern Ireland Human Rights Commission, demonstrating that not only NHRIs in developing countries, countries in transition, etc. struggle to establish viable NHRIs.

2. Talwar (2002) in her research made an attempt to understand the causes of the violation of human rights in India.

The reasons for the occurrence 46 of custodial violence and its effects on police image. Even though India has made a sincere effort for the protection and promotion of human rights, there is a wide gap between theory and practice. All that is preached is not always put in to practice and India is no exemption. The denial of fundamental freedoms and human rights by the state creates the condition of social and political unrest. It definitely sows the seeds of violence and conflicts within and between societies and nations. Violation of human rights is a global phenomenon.

3. Baah (2000) conducted a case study to determine the problems of human rights implementation among the Akan's of Ghanna.

The findings indicate either a fundamental lack of understanding of the key tenets of human rights, a conflict of outlook of Akan cultural orientation and human rights principles.

The study concluded that Akan's in particular and perhaps Africans in general either do not understand or accept the concept of human rights.

4. Chung (2000) studied Asian perspectives of human rights.

The primary objective of this study was to elucidate the nature of the Asian concept of human rights and to examine the inter-relationships between the process of economic growth and contingent human rights policies in South Korea as a case study.

The study concluded that the economic growth of a country does not facilitate the realization of human rights. After the country reaches a certain level of economic development, the various restrictions on human rights cannot be justified in the name of economic growth. Human rights, a critical factor of desirable democracy cannot be pushed aside until economic development is consolidated.

5. Dhillon (2009) suggested human rights education for school curriculum.

By stressing the need for human rights education, he pointed out that it is the only guarantee of demonstrating our commitment to human dignity, and promotion of world peace and prosperity for all. In secondary schools there are many opportunities for debates and the give and take of well-argued discussion. History, geography and civics lessons provide a host of opportunities for organizing interdisciplinary explanations and promoting discussion.

Dhillon suggests that the fundamental aim of education is for the development of personality, the training of character and the making of citizens.

6. Kumar (2009) compared the human rights awareness among tribal and non-tribal students at higher secondary level.

The study employed was normative survey where human right awareness between tribal students and non-tribal students at higher secondary with respect to their subject (science and Humanities) Management categories of School (Government, Private and open school) and gender was compared. 612 students from 15 higher secondary schools were selected for the study.

Assumptions of the research

Third year Students of different faculties students (Arts, Commerce and Science) have human rights awareness.

Objectives of the research

The following objectives are framed for the present study

- To study the human rights awareness of students among the degree colleges in University of Mumbai
- To compare the human rights awareness of students on the basis of urban and rural area.
- To compare the human rights awareness of students on the basis of different faculties.
- To compare the human rights awareness of students on the basis of Aided / unaided college.

Variables

The study being a Descriptive survey following variables are selected for the purpose of comparisons.

Context variables:

1. Aided /Unaided
2. Urban / Rural
3. Faculties: Arts, commerce, Science

Scope of the research

1. Total 1000 Students from degree colleges Affiliated to University of Mumbai will be selected for the sample.
2. Government, aided and unaided Degree College will be selected for the study.
3. The study compares human rights awareness of urban students and rural students of degree college level.
4. Only three faculties (Arts, Commerce, and Science) degree college are included in the study.
5. Only Third year students of graduate's degree course.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Limitation of the research

1. Though the graduates' course is of three years duration, present study is limited to only final year students.
2. Only day colleges will be selected in this present study.
3. The study covers only Mumbai University degree Colleges included this study.
4. Only Arts, commerce and Science faculty are selected.
5. Other faculties study as Law College, engineering college, medical college are not included for the study.
6. For the Human rights awareness study Government, aided and unaided Degree College for the sample will be selected.

Research Methodology

For the present study the descriptive survey method will be adopted.

This is a quantitative methodology description of awareness about human right in students of various i.e. Arts/ com/Sci. is focus of study for analyzing and few statistical testing technique consist testing of hypotheses from different hypothesis and generalization will be made for the population. Generalization statistical test and technique will be used.

Sample:

The sample of the study will consists of 1000students from Arts Commerce and Science faculties' of Degree College affiliated to University of Mumbai.

Sampling Technique

To select representative sample from three faculties Arts, Com, Sci For the purpose of this study stratified random sampling technique. Will be used for selection of graduates from Arts, Commerce and Science student

Random probability sampling technique will be used for selection of colleges from Mumbai University Affiliated college list.

Tools of Research

The following Research tool will be used for the data collection for present study.

Human rights awareness scale by Dr. Vishal Sood and Dr. (Mrs) Arti Anand (2005) will be used to measure the Human Right Awareness level of degree Collage graduates from Arts, Commerce and Science faculties' student.

Data Analysis Technique

The following Research Statistical technique will be used for the descriptive data analysis of present study.

- Mean
- Mode
- Median
- Standard deviation
- Skew ness
- Kurt

Inferential Analysis Technique

Following in a testing ANOVA will be used for 't' test testing the hypothesis

References

1. Archer, Robert. 2009. Introduction to the Special Issue: Where is the Evidence? Journal of Human Rights Practice, Vol-1, No:3,
2. Anand,V.K.(2001). Human Rights. Faridabad : Allahabad Law Agency
3. Ahman, J.S. (1968). Testing Student Achievement and Aptitude. Washington: The Centre for Applied Research in Education inc.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,

**Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur,
College of Education,Osmanabad**

**ISSN 2349-638x
Impact Factor 4.574**

4. Bhargava, M and Aradhna (2008). Prospects of Human Rights Agra: Rakhi Prakashan.
5. C. Naseema (2008). Human Rights Education : Theory and Practice
6. Garrett, H. E. and Woodworth, R. S. (2008). Statistics in psychology and education. New Delhi: Surjeet Publications.
7. Jha, P. K. (2006). Educating Human rights. Agra: H. P. Bhargava Book House.
8. Kaur, Navdeep (2011). Human rights – The war and the Warriors, Edutracks, 10(9), 11-13.
9. Nautiyal, Annpurna (2002). Fifty Years of human rights. New delhi: Sarita Book House.
10. Summer 2005. Carr Center for Human Rights Policy Measurement and Human Rights: Tracking Progress, Assessing Impact.
11. Patel, Jayantibhai V. (2010). Human rights Education: Inclusion in the Curriculum of teacher Education. Edutracks, 9(7), 19-23.

Human Rights and Duties about Environment

Dr. M.S. Mane (Principal)
College of Education, Naigaon(Bz.)
Tq.Naigaon (Kh.) Dist. Nanded.

Introduction:

Human rights are moral principles or norms. That describes certain standards of human behavior, and is regularly protected as legal rights in municipal and international law. They are commonly understood as inalienable fundamental rights "to which a person is inherently entitled simply because she or he is a human being", and which are "inherent in all human beings" regardless of their nation, location, language, religion, ethnic origin or any other status.

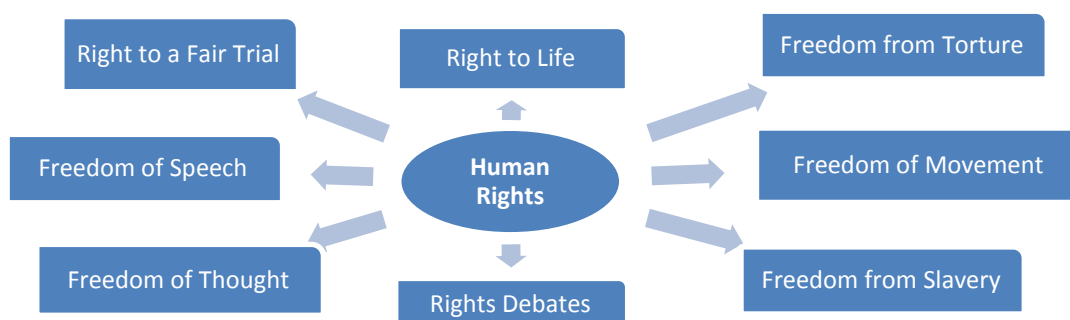
They are applicable everywhere and at every time in the sense of being universal, and they are egalitarian in the sense of being the same for everyone. They are regarded as requiring empathy and the rule of law and imposing an obligation on persons to respect the human rights of others, and it is generally considered that they should not be taken away except as a result of due process based on specific circumstances; for example, human rights may include freedom from unlawful imprisonment, torture and execution.

Concept Human Right and Environment:

Human rights are certain moral guarantees. This article examines the philosophical basis and content of the doctrine of human rights.

Human rights have a long historical heritage. The principal philosophical foundation of human rights is a belief in the existence of a form of justice valid for all peoples, everywhere. In this form, the contemporary doctrine of human rights has come to occupy center stage in geo-political affairs. The language of human rights is understood and utilized by many peoples in very diverse circumstances. Human rights have become indispensable to the contemporary understanding of how human beings should be treated, by one another and by national and international political bodies. Human rights are best thought of as potential moral guarantees for each human being to lead a minimally good life.

The doctrine of human rights has been highly influential within international law, global and regional institutions. Actions by states and non-governmental organizations form a basis of public policy worldwide. The idea of human rights suggests that "if the public discourse of peacetime global society can be said to have a common moral language, it is that of human rights". The precise meaning of the term right is controversial and is the subject of continued philosophical debate; while there is consensus that human rights encompasses a wide variety of rights such as the right to a fair trial, protection against enslavement, prohibition of genocide, free speech, or a right to education, there is disagreement about which of these particular rights should be included within the general framework of human rights; some thinkers suggest that human rights should be a minimum requirement to avoid the worst-case abuses, while others see it as a higher standard.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

The United Nations Human Rights Council, created at the 2005 World Summit to replace the United Nations Commission on Human Rights, has a mandate to investigate violations of human rights.

The environment and Duties about Environment:

- 1) The sum total of all surroundings of a living organism, including natural forces and other living things, which provide conditions for development and growth as well as of danger and damage.
- 2) There are two basic conceptions of environmental human rights in the current human rights system. The first is that the right to a healthy or adequate environment is itself a human right. The second conception is the idea that environmental human rights can be derived from other human rights, usually – the right to life, the right to health, the right to private family life and the right to property. This second theory enjoys much more widespread use in human rights courts around the world, as those rights are contained in many human rights documents.
- 3) The onset of various environmental issues, especially climate change, has created potential conflicts between different human rights. Human rights ultimately require a working ecosystem and healthy environment, but the granting of certain rights to individuals may damage these. Such as the conflict between right to decide number of offspring and the common need for a healthy environment, as noted in the tragedy of the commons.
- 4) In the area of environmental rights, the responsibilities of multinational corporations, so far relatively unaddressed by human rights legislation, is of paramount consideration. Environmental rights revolve largely around the idea of a right to a livable environment both for the present and the future generations.
- 5) Stay updated with local, state and federal environmental regulations.
- 6) Develop and enforce environmental guidelines and practices.
- 7) Review and recommend improvements to existing environmental programs for compliance assurance.
- 8) Generate environmental reports as requested by regulatory agencies.
- 9) Provide guidance and direction to management for ensuring environmental compliance.
- 10) Obtain, maintain, modify and renew environmental permits and licenses.
- 11) Work with emergency response team to address environmental incidents such as chemical leaks and spills.
- 12) Conduct regular environmental inspections to determine pollution level.
- 13) Investigate environmental accidents and propose corrective actions.
- 14) Write environmental related articles, newsletters, and press releases.
- 15) Assist in developing project proposals and statement of work and determine overall budget and schedules.
- 16) Maintain inventory control and oversee shipping and transportation arrangements.
- 17) Oversee waste disposal and pollution control programs.
- 18) Educate workers on environmental health and safety procedures.

Conclusion:

The importance of lies in its establishing the possibility that a society that pursues human rights can indeed is one that is highly communal in nature. If we are to arrive at a conception of human rights that protects as a matter of justice the environmental human rights of future generations, we cannot escape the conclusion that only a strongly communal society can do so. To make clear, only a highly communalistic society can envision its future generations as participants in its realm of justice. Therefore, if such a society can exist it will be precisely. Such a community will have to appreciate how human rights can change or “emerge” as new threats emerge that threaten individuals’ welfare in a way that properly triggers a rights-based response.

And finally, the community of environmental human rights must be able to see beyond its borders, since the environmental justice it seeks as its legacy cannot be achieved alone in a global environment. Thus,

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

environmental justice based on human rights must strive to be the foundation of a global consensus on human rights that embraces all cultures. That consensus remains elusive, but in its emphasis upon duties to future generations of one's own culture—"people like us"—the theory of environmental justice sketched here takes a step toward its achievement. All societies value the welfare of their own successor generations.

Therefore, by including environmental welfare in the definition, and by grounding the attendant obligations of present generations to their successor's interms of human rights, the cause of global human rights consensus is served as well.

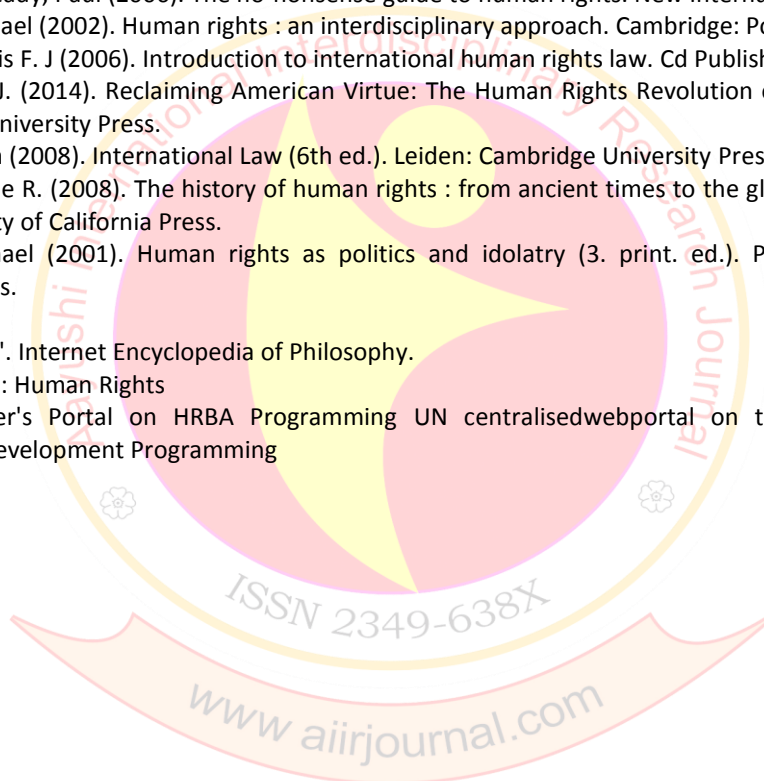
References:

A) Books:

1. Beitz, Charles R. (2009). The idea of human rights. Oxford: Oxford University Press.
2. Moyn, Samuel (2010). The last utopia: human rights in history. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.
3. Donnelly, Jack (2003). Universal human rights in theory and practice (2nd ed.). Ithaca: Cornell University Press.
4. Ball, Olivia; Gready, Paul (2006). The no-nonsense guide to human rights. New Internationalist. Oxford.
5. Freeman, Michael (2002). Human rights : an interdisciplinary approach. Cambridge: Polity Press.
6. Doebbler, Curtis F. J (2006). Introduction to international human rights law. Cd Publishing.
7. Keys, Barbara J. (2014). Reclaiming American Virtue: The Human Rights Revolution of the 1970s. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Shaw, Malcolm (2008). International Law (6th ed.). Leiden: Cambridge University Press.
9. Ishay, Micheline R. (2008). The history of human rights : from ancient times to the globalization era. Berkeley, Calif.: University of California Press.
10. Ignatieff, Michael (2001). Human rights as politics and idolatry (3. print. ed.). Princeton, N.J.: Princeton University Press.

B) External links

1. "Human rights". Internet Encyclopedia of Philosophy.
2. United Nations: Human Rights
3. UN Practitioner's Portal on HRBA Programming UN centralisedwebportal on the Human Rights-Based Approach to Development Programming

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Education Is a Tool for Creating the Real Idea of Human Rights & People Know Its Importance

Prof. Dr. Nana N. Landge,
(Lecturer)
S.V.S. Education College, Khiroda.

Mr. Pradeep. M. Wagh,
Research Scholar
N.M.U.Jalgaon.

Abstract

The elements of Human rights are generated from gross roots of Indian philosophy. This paper provides a brief idea of Human rights, Concept, meaning of HR are discussed in this compilation. The need of HRE and HRE competencies such as: a) Communication with target group b) Knowledge, information and data collection c) International brotherhood for peace and harmony d) Lovingness, passionate and respect e) Leading leadership initiative to control violations 6) National and International understanding and the characteristic of Human rights: a) Inherent d) Human rights are indivisible c) Human rights are Inalienable b) Human rights are Universal are also focused in this article. The role of teacher educators in Promotion, protection of human rights education is also discussed.

Introduction

Education is a tool for creating the real idea of human rights and making people know its importance in their day to day life. It is also a tool for eliminating the violations of human rights. An educated civilization can only know its rights and hence have the knowledge to protect it.

Human rights are rights inherent to all human beings, whatever our nationality, place of residence, sex, national or ethnic origin, colour, religion, language, or any other status. We are all equally entitled to our human rights without discrimination. These rights are all interrelated, guaranteed by law, in the forms of international law, general principles and other sources of international law. International human rights law lays down obligations of Governments to act in certain ways or to refrain from certain acts, in order to promote and protect human rights and fundamental freedoms of individuals of groups. Human rights are commonly understood as basic fundamental rights that a person cannot be denied by any individual or any government simply because he or she is a human being. They are universal and same for everyone. Human rights entail both right and obligation.

The elements of Human rights are generated from gross roots of Indian philosophy. This paper provides a brief idea of Human rights, Concept, meaning of HR are discussed in this compilation. The need of HRE and HRE competencies such as: a) Communication with target group b) Knowledge, information and data collection c) International brotherhood for peace and harmony d) Lovingness, passionate and respect e) Leading leadership initiative to control violations 6) National and International understanding and the characteristic of Human rights: a) Inherent d) Human rights are indivisible c) Human rights are Inalienable b) Human rights are Universal are also focused in this article. The role of teacher educators in Promotion, protection of human rights education is also discussed.

Concepts and meaning of Human rights

It can be defined as the basic standards without which humankind cannot live in dignity as human beings human rights are the foundation of freedom, justice and peace. Human rights are rights to all human beings, whatever our nationality origin, color, religion, language, race, sex and any other status. We are equally entitled to our human rights without discrimination. These rights are all interrelated, interdependent, and indivisible.

What is Human Rights Education?

Human rights education is a education about the rights of human beings: rights of inherent, rights are indivisible, rights are inalienable, and rights are universal.

Human Rights Education Competencies

- a) **Communication with target group:** Teacher should familiar with these skills while communicating with group or individual one particularly in classroom.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- b) **Knowledge, information and data collection:** Before communicating with the group teacher should collect all information and knowledge in accordance with Human rights education.
- c) **International brotherhood for peace and harmony:** teacher should well acquaint with cultivation, promotion and protection of International understanding and brotherhood for peace and harmony.
- d) **Lovingness, passionate and respect:** The related values and morals should inculcate.
- e) **Leading leadership initiative to control violations:** Related skills and attitudes should be developed
- f) **National and International understanding:** Related skills and attitudes should be incorporated among the teacher.

Characteristics of Human Rights:

a) Inherent

Human rights do not have to be bought, earned or inherited; they belong to people simply because they are human. So human rights are inherent to each individual.

b) Human rights are Universal

These are same for all human beings regardless of race, sex, and religion, political, national or social origin. We are all born free, equal in dignity and rights so human rights are universal.

c) Human rights are Inalienable

Human rights cannot be taken away no one has right to deprive another person of them for any reason.

d) Human rights are indivisible

All human rights are indivisible whether those rights may be right to life, equality before the law and freedom expression, economic, social and cultural rights.

Need of Human Rights Education

Human Rights education of humankind is begins from their family so it is necessary to have human rights education from their parents and society. If we make a survey of our society about human rights education very few groups or individuals might be aware about the term human rights. Though they know the term human rights but they did not know what the exact or proper meaning of human rights is. In 10th December 1948 the UNO declaration of human rights and made on International Human Rights day. Though the resolution bills passed by UNO and they prepared some watch committees they are number of events are occurring against of these rights .In this contest it is our duty to transfer, to inculcate, to make aware to focus the light and spread the knowledge of H.R in society for betterment of our future generation and generate the peace and harmony and related values among every one. 1) In accordance with 21st generation future which should be free from all kinds of tensions. There is an urgent need to inculcate Human right in every one. 2) To promote peaceful and happiness climate among the society. 3) To avoid the violence events, issues/ liberty, equality, justice. 4) Human rights are the prerequisites for promoting/ fostering the peace in society.

Objectives of human rights education among the youth -

- Advocate increased allocation for all levels of education, bringing it up to the minimum percentage of gross national product.
- Advocate and promote availability of all physical and cultural inputs needed for healthy children, such as minimum caloric requirements, educational toys, playgrounds, etc., to all children of preschool age, free or subsidized.
- Promote the realization of the goal of free and compulsory education up to the age of 14.
- Promote the goal of equal educational opportunities.
- Advocate the weighted allocation of funds for preschool and school facilities for disadvantaged and "backward" groups.
- Advocate affirmative action for weak social sectors, including relaxation of admission for them.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- Special educational measures for the education of "backward" groups such as tribal people and "backward" minorities, and girl students.
- Wipe out caste discrimination and class disparities, especially in rural areas.
- Promote educators at all levels, and humanistic education ideas and models conducive to the inculcation of the values of freedom, equality, and dignity of all.
- Advocate liberation of the education system from the grip of authoritarianism.

Role of Education & Teacher Educators in Promotion and Protection of Human Rights:

Education has a very important role to play for promotion and protection of human rights. Education makes us aware about our civil and political right often called as the first generation rights and the social, economic and cultural rights as the second generation rights. Without proper education one cannot be introduced with these essential philosophic and there basic rights and obligations. The concept of expanding human rights through education is now popularly present and traveled to encompass as the third generation rights itself. So it is very important that we know what is the role of education in promotion and protection of human rights. Being a tool to spread awareness and information and assimilating, creating and disseminating knowledge amongst its recipients, education can play a crucial role at each of levels for promotion and protection of human rights. But, unfortunately the education system, except for last few years after the establishment of Indian institute of human rights in 1990 which registered Universities for offering such courses in 10 December 1999, has hardly shown any credible in regards of evolvement of human rights and its protection. Ancient Indian literature and Indian philosophy, and Indian Constitution show the existence of Human rights.

Indian democracy is one of the biggest democracy in world directly show the equity, liberty brotherhood in its permeable. The elements of Human rights are generated from gross roots of Indian philosophy. In ancient India all communities have their laws and rules which reflect the today morals and values of Human rights. Some of them are considered as Universal rights. Slogan from Marathi „Vishvachi Maze Ghar“ (Universe is my home) which contains the spirits of Human rights. The Rig veda, Athravaveda and specially Buddhist philosophy advocates the equity, freedom and brotherhood. In context of pre independence era Indian people, freedom fighters were struggled with British government for their rights.

The pre independence leader, Lokmany Bal Gangadhar Tilak asserted that, Swaraj is my births right and I will have it“. All these pre independence ethos and Indian Buddhist philosophy provides a sound moral foundations for human rights. "I learned from my illiterate but wise mother that all rights to be deserved and preserved came from duty well done.

Promotion and protection of human rights education

Teacher Educator should:

- Motivate the students to establish Human rights club in college. The members of club watch the events against of human rights.
- Organizing human rights related street plays, dramas so the awareness may be lightening up among the citizens.
- Invite the students to express their views.
- Invite the students to sort out make the collection of issues related to human rights from Newspaper and other sources.
- Organizing debate competitions, elocution speech in accordance with human rights.
- Fostering 10th-December is the human rights day by organizing and celebrating various programs such as essay competitions, speech competitions and so forth.
- Motivates the learner by arranging or organize the workshops, seminar, and by providing human right information tool kit.
- Motivate the learner to ask questioning in accordance with HRE session and students exchange their views ideas in these session.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- Able to foster and reflect the human rights through their body language and attitudinal expressions.
- Motivate to prepare a project work on human rights by which awareness may be aroused.
- Teacher educators can promote the morals and values of Human rights by providing the knowledge; by changing attitude of students and inculcating the skills of Human Rights.
- Methodologies like participative, interactive, and cooperative, methodology. These methodologies are particularly appropriate when dealing with human rights issues, events.

Conclusion

Human rights are part and parcel of human dignity, which is secured by the Constitution. The importance of the concept of human dignity is well exemplified by its inclusion in national and international basic legal texts. The preamble to the Constitution assures, among other things, "dignity of the individual."

Other rights are those to safety, to be heard, to know, to choose; and to have access to education, religion, shelter, food, and so on.

Human rights education is used here in the widest sense, comprising imparting information and knowledge, developing mental capacities and physical skills and abilities, inculcating values and attitudes, liberating minds, and sensitizing conscience and moral responsibility. Human rights education is an important aspect to bring the peace and harmony in society. Human rights education should be included at all levels and reframed time to time because inculcation of deep respect for human rights and fundamental freedoms are the supreme goals of education. Without equity, liberty, and justice, dignity it is impossible to promote and cultivate the peace, tolerance, and harmony in the society.

References:

1. Carlos S.N., The Ethics of Human Rights, Clarindo Press Oxford, 1991. "The Human Rights Education Resource book", second edition, Human Rights Education Associates (HREA), 2000. Available on-line at <<http://www.hrea.org>>.
2. Human Rights in India. Retrieved from: http://en.wikipedia.org/wiki/human_rights_in_India. Last update. 11/01/11.
3. Jayantibhai V. Patel (March.2010). Human rights Education: Inclusion in the curriculum of teacher education. EDUTRACKS Vol. 9 No.7.
4. Naseea C. (2008). Human rights Education "Conceptual and Pedagogical Aspects" New Delhi: Kanishk Publishers.
5. The universal Declaration of Human Rights. Retrieved from: <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>. Last updated. 09/01/2011.
6. What is human Rights .Retrieved from: mhtml: file:///I:/peace Edu/ what is human rights.mht. Last update 10/01/2011.

Integrating Human Rights Education with School Curriculum

Mrs. Anjana Ramesh Singh Rawat

I/C Principal, Dnyan Ganga Education Trust's, College of Education(B.Ed.)

“The basic objective of the trusteeship system shall be to encourage respect for human rights and for fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language or religion.”

- Charter

Abstract

Human rights are essential for the all round development of the personality of an individual. Hence, the proper implementation and protection of these rights is essential. Every individual without any discrimination of caste, colour, creed, religion etc., is entitled to enjoy the rights. The subjects of rights are individuals and not the states. The purpose of the human rights is to protect the human beings living in every corner of the world from exploitation and to create necessary conditions for their development throughout the universe.

As according to article 26 that every person has the right to education. Education shall be free and compulsory at least in the elementary and fundamental stages. Technical and professional education shall be available. Higher education shall be equally accessible to all on the basis of merit. The purpose of education shall be directed to the full development of the human personality and to the strengthening respect for human rights, fundamental freedoms to promote understanding, tolerance and friendship among all the nations, racial or religious groups. The present paper highlights the interlinkages of human rights education with school curriculum.

Introduction

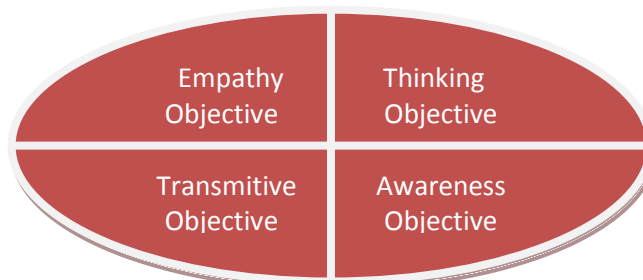
“The United Nations shall promote universal respect for and observance of human rights and fundamental rights for all without distinctions as to race, sex, language or religion.”

United Nations aim at to build a universal culture of human rights. The objective of United Nations in its human rights educational efforts is to teach the common language of humanity to people - students, teachers, farmers, politicians, police officers, soldiers and masses in general everywhere. It can only be done through the media of Education what will have to be sharpened as a tool for the modification of the behavior. Whatever the technique of Education, teacher will continue to occupy a respectable position in it. In the area of character formation which is fundamental rights, teacher will continue to hold the key position. It is thus important that much emphasis be placed upon education programme on school education for human rights.

Empowerment of Education for fundamental Rights.

1. Education as Universal Human Right.
2. Education for all.
3. Education as a Panacea.
4. Campaign for Right to Education.
5. Little development without Education.
6. Schooling as an Empowerment Process.

Objectives of Education for Human Rights

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

1. Understanding of the basic concepts of human rights including equality, discrimination, slavery, women exploitation.
2. Knowledge of some major infringement of human rights.
3. Knowledge of the range of contemporary declarations, conventions and covenants of international human rights commission.
4. Knowledge of the major 'signposts' in the historical development of human rights.
5. Appreciation of the rights of others and not to delimit to one's own rights.
6. Understanding of the distinctions between social, economic, political and legal rights.
7. Understanding the relationship between individual, group and national rights.
8. Sympathy for those who denied rights.
9. Intellectual skills for collecting and analyzing information and drawing scientific conclusion.
10. Action skills.
11. Admission

Human Rights Education with School Curriculum

If behavioral changes amongst the students are to be made in the way of life then all the three types that is formal, non formal and informal will have to be utilized for this purpose.

1. Philosophy underlying Universal Declaration of Human Rights.
2. Types of Human Rights
3. Civil and Political rights.
4. Economic, Social and Cultural Rights.
5. Historical Background of Human Rights.
6. Provisions related to Fundamental Rights to Education.
7. Human Rights related to Under- privileged or special Groups like Scheduled Castes, Scheduled Tribes, Women and Handicapped etc.
8. Protection and Implementation of Human Rights.
9. Preamble of the constitution of the country.
10. Duties of a citizen towards other human beings.
11. Human values and their Inculcation through Education.
12. Importance of the Universal Declaration of Human Rights.
13. Human Rights and Aspects like
 - a. Elections
 - b. Social Work
 - c. Police
 - d. Administration of Justice
 - e. Armed forces
 - f. Teachers
 - g. Media
 - h. National Institutions.

The topics in the curriculum for Human Rights Education should reflect the human spirit, ethical sense and individual differences in respect of every individual irrespective of any distinction.

Methods of Education for Human Rights

Lecture method, Discussion method, Seminar method, Brain storming method, Role playing method, Exhibition method, Workshop method, Socio- drama, Audio- Visual aids, Action programmes, Exchange programmes, Multimedia materials and conferences at district, state, national and international levels.

In addition the non formal methods like debates, declamation contests, team teaching and workshops can be made use of for this purpose.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Evaluation

Appropriate techniques of evaluation should be used for developing understanding about human rights, values, attitudes and skills. The appreciation Knowledge about human rights in practical life situations can be tested through:

- Realization of human values in terms of behavior.
- Objective in type test based on content learnt by the students.
- Participation in economic, social and moral movements or issues.
- Programmed learning
- Learning through machines.
- Personal interactions and their observations in respect of human rights.
- Appreciation of conflict situations and their resolution.

UNESCO's Recommendations on Education for Human Rights.

- Broader concept of Education.
- Attitude Change for Understanding and Friendship.
- Respect for Human Rights.
- Education for International Understanding.
- Guiding Principles of Educational Policy.
- Cultural Aspects of Education.
- Educational Ethics
- Insight into the problems of mankind.

World Plan of Action on Education for Human Rights

The international Conference on Education for Human Rights was called by UNESCO in Canada in 1993. A World plan of Action on Education for human Rights was adopted. Features are as follows-
Statement-

- Special attention to Education for Human Rights.
- Human Right
- Basis for guaranteeing Human Rights.
- Facing Challenges

Objectives

- Information Objective : To make full information available especially to young people about human rights norms and instructions so as to equip them against violence at the national, regional and international levels.
- Awareness Objective: To increase the awareness of the educators in all sectors and at all levels of the benefits of co-operation and to assist them in building a strong human rights education network.
- Encouragement Objective: To encourage the governments and international community to provide and foster a culture of peace based on human rights.
- Guarantee Objective: To make human rights and the national, regional and international instruments that guarantee such rights more widely known.

Main Effect lines of Action

- Identification: The appropriate target groups will be identified.
- Focus: The focus educational support where it is most need and to undertake suitable projects.
- Encouragement: The encouragement and development of initiatives which utilize innovative methodology.
- Equality: To provide equal educational opportunities.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- Building relationship: The building of practical relationships on networks among individuals, educators, groups and institutions.
- Research: In view of the changing scene of the world and new technology coming up, continued research findings will have to be worked out for implementation.
- Revision of Textbooks: As the situation in the world is fast changing so political revision be undertaken to remove absurd information.
- Cost Effective Educational Programmes: Special attention should be paid to the design of cost-effective and sustainable educational programmes.
- Increasing allocation of resources: In order to achieve the aims both Government and non-government organizations will have to work more to uplift the developing nations and to put them on the track of democratic development, which will need increased allocation.
- Dedication: All the people in the educational channel will have to wish with dedication in order to achieve good results.
- Innovative Actions: In order to make a more sharpened tool to achieve, these results of human rights, all types of new educational technological innovative will have to be used in formal, non-formal and informal types of education.
- Use of Distance Educational Technologies: Radio, T.V., Computer, films etc be used exclusively so that education, which is basic for such changes is made to progress fast.

Levels of Action

- Effective Schooling Systematic: In the schooling system at all levels that is pre- primary, secondary, college and university levels human rights be introduced as separate subjects, where ever possible and infected by locating plug points in different subjects. In addition, it should be made a core subject in the teacher education programme.
- Utilization of Non-formal Education: In order to cultivate values for human rights, the out of school population will also be involved in it through the technique of non-formal and informal education.

Coverage of Human Rights in New policy of Education:

A good deal of courage has been given to human rights in our new policy of education (1986) as modified in 1992 and which is in the process of implementation in the biggest democracy of the world. It remains a fundamental principle that it will be possible only when all the people enlightened through the media of education in any form that is formal, non formal and informal. One of the major aims of this policy is to remove educational in- equalities and to smoothen path for the education of all and especially the deprived sections of the society. It has played its role in the following ways-

- A strong National System of Education: The concept of National system of Education implies that up to a given level, all the students, irrespective of caste, creed, location or sex have access to education of a comparable quality. To achieve this, the government will initiate funded programmes. As envisaged by the New Education policy a common educational structures that is 10+2+3, has been accepted by all the states in India.
- National Curricular: The national system of Education will be based on a national curricular framework which contains a common core along with the other components that are flexible. The common core will include the history of India's Freedom movement, the constitutional obligations and the other contents essentials to nurture national identity.
- International Understanding: Education has to strengthen peace and understanding between nations. It has to motivate the younger generation for international co-existence.
 - Common Educational Structure: The National Policy on Education on Education envisages a common educational structure that is 10+2+3.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- Equal opportunities: To promote equality it will be necessary to provide for equal opportunity to all. Awareness of the inherent equality of all will be created through the core curriculum.
- Education for equality: it is fundamental for democratic way of life.

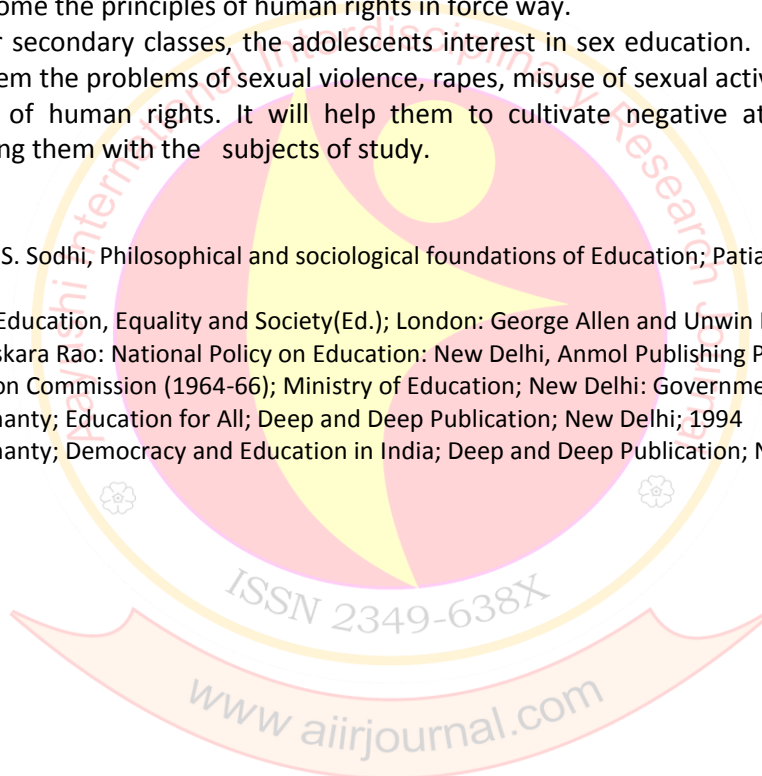
Conclusion:

It remains a fact that the education for Human Rights is must for all the students of the World and India is no exception to this fundamental principle. In the present situation if the subject of Human Rights is directly taught it is feared that some complexes may not crop up in their behavior as the existing situation in our social set up is not original for the grasp of such difficult concepts at school levels. Under these circumstances, it is advisable that in place of introducing it as a school subject, its subject matter be brought home to them by co-relational becomes ripe for doing it independently. It is recommended that it should be taught by combining it with other school subject. In the school subjects like languages, social sciences and Sciences, plug points should be located. While teaching those subjects as and when the situation arises, the leader should bring home the principles of human rights in force way.

In the higher secondary classes, the adolescents interest in sex education. In thus becomes a ripe stage to explain to them the problems of sexual violence, rapes, misuse of sexual activities etc by co- relating with the philosophy of human rights. It will help them to cultivate negative attitudes towards these activities, by co-relating them with the subjects of study.

References:

1. Aruna Suri & T.S. Sodhi, Philosophical and sociological foundations of Education; Patiala, Bawa Publications, 2005.
2. Byran Wilson; Education, Equality and Society(Ed.); London: George Allen and Unwin Ltd. 1975.
3. Digumarti Bhaskara Rao: National Policy on Education: New Delhi, Anmol Publishing Pvt. Ltd., 1996.
4. Indian Education Commission (1964-66); Ministry of Education; New Delhi: Government of India, 1966.
5. Jagannath Mahanty; Education for All; Deep and Deep Publication; New Delhi; 1994
6. Jagannath Mahanty; Democracy and Education in India; Deep and Deep Publication; New Delhi; 1994.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights Education: Where did "We" stand?

Dr. Ravinand Namdeo Howal

605, Rajanigandha Apartment,
Vijapur Road, near Nalandanagar, Solapur-413004.

Abstract

Human rights education (HRE) is defined as education, training & information aimed at building a universal culture of human rights. HRE builds knowledge, skills & attitudes necessary to uphold human rights. It contributes to the protection of HRs. Various programs have been initiated by the United Nations Organization, after publication of its "Universal Declaration on Human Rights" in Dec, 1948. Declaration of "International Decade for HRE" from 1995 to 2004; proclamation of "World Programme for HRE" are two of the examples. Many member states on UN have accepted the programs. India too, is imparting HRE to its citizens. With initial reluctance & ignorance, people have now started recognizing the importance of this.

Efforts for establishment of a "universal culture" of human rights are being taken by the UN worldwide. Human Rights based approach to the education is advised to be taken by all. All components & processes of education including curriculum, material, methods & training are advised to arranged in such a way that they will prove to be pro-HRE. Though India has already introduced fundamental rights in its constitution, passed laws & revised syllabus in the schools, its sincerity towards these efforts is questioned by the researchers & officials on UNO. We should, therefore, make our position clear.

We, the people of India have solemnly resolved to constitute India into a sovereign, socialist, secular democratic republic & secure for all of its citizens social, economic & political **JUSTICE; LIBERTY** of thought, expression, belief, faith & worship; **EQUALITY** of status & of opportunity; & promote among all of them, **FRATERNITY**, which will assure a life of dignity to every individual, while bringing unity & integrity of the Indian nation. In short, we have promised to assure all possible Human Rights to every Indian, while accepting the present democratic system for our nation.

When we assure all these things in written words & that too, through the highest law of the land, namely constitution, then there is no escape, but to fulfill the promise with all possible methods & ways. Fortunately, the Indian constitution has included a chapter of fundamental rights in its third part. In the vast number of articles from article number 12 to 35, the original constitution which was accepted by India, had given seven types of fundamental rights to Indian people. One of them, namely "Right to property" was deleted from the chapter in year 1978, by the 44th constitutional amendment & placed elsewhere. The chapter of fundamental rights, which is the very soul of the constitution, is thus severely attacked & encroached by the opponents of equal rights & enemies of social justice. Till today, nobody is demanding to place it again in the original chapter & this is nothing, but one of the greatest proof of the fact that HRE is not yet properly received by the Indian people.

The Universal declaration of Human Rights (UDHR) has declared that freedom is the birth right of all human beings & they all are equal in dignity & rights. The UDHR is also aimed at the **Promotion** of equality, justice, freedom, peace, social progress & better standard of life; **Freedom** from fear, tyranny & oppression; **Safety** of future generations from danger of war; **Development** of friendly relations within people, groups & nations. In short, it is aimed at building up societies, where human rights of all will be valued & respected by all.

The declaration of Human Rights by the UN was in fact come in to existence, just as a directive to the nations. It was not a law. Interestingly, most of the provisions in the declaration were accepted as fundamental provisions in the Constitution of India. The first draft of Indian Constitution presented to the president on Feb 21st 1948, have included these rights in the draft, before proclamation of UDHR on Dec 10, 1948. In that situation, the only work which was remained with the Indians was to educate the people & implement the laws. If this could have done, India had the chance of leading the world in the field of Human

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Rights. Unfortunately, Indians lost this chance because of the inherent lethargy, ignorance & irresponsibility spread in the minds & brains of the citizens in general & intellectuals & power-holders in particular.

Today's is an age of "Information Explosion". Therefore, there are a number of laws, provisions, statements, reports etc. present in the atmosphere around it. What is not present is the will to impart the education properly & establish the rights strongly. Making laws & provisions & teaching is just one part. Implementation is another part. Both of the two, should go hand in hand. We can achieve results only after that. Establishment of the rights & Education of the rights are two sides of the same coin. Without education, establishment of rights is not possible. But it is not that only education will do rest of the things automatically.

In order to promote HRE, committees like S. K. Aggrawal committee, Sikri Committee, Justice V S Malimath committee were appointed to make HRE effective. Sikri committee was appointed by the University Grants Commission (UGC) in 1980. Two of its important suggestions include- (i) Inculcate values without marks weightage, at school level. (ii) Include human rights topics in all disciplines, at college level. In 1997, "Institute for Human Rights Education" (IHRE) was set up, in order to design & introduce a programme on HRE in Indian schools. The program was spearheaded by the IHRE, to sensitize the children and their teachers towards their own human rights & the rights of the others. Unfortunately, even after 15 years of its introduction, the program was reached just to 18 States including Maharashtra; leaving aside about one third of the Indian States. The program was initiated with a five day training of the teachers. However, while the training caused a change in the attitude of few teachers, few of them walked out of the sessions, because of the disagreement over the issues like caste based discrimination.

The HR Education imparted in schools consists of three modules viz. (a) Introduction to Human Rights (b) Child Rights & (c) Discrimination. It is reported that, the programs enjoyed tremendous support among the stakeholders. Even after that, unfortunately, the fruits of the program are not yet received. Nevertheless, there is some positive outcome of the education. It has succeeded in changing the mindset or approach of a number of teachers towards their students. They have stopped subjecting students to corporal punishment. They are acting as facilitators of Human Rights at some places, by helping the poor students in their studies & also by organizing human rights programs for them. They are also reportedly assisting victims of the HR violations in their respective areas.

Today, HRE has become a part of many university programs. Many of them have introduced Human Rights, either as single subject in the social science stream or as a certificate, diploma or degree course in Human Rights. But the real problem is that, Human Right is a subject which is meant for all & should be taught to all. Everybody can violate the human rights & everybody can become a victim of such violation. Therefore, all should learn to respect the human rights of others. Human Rights Education, therefore, should be given to all persons, irrespective of their age, profession or specialization in the education. Today, UGC gives financial assistance to universities & colleges for the development of specific Courses in human rights; but the assistance is reported to be quiet insufficient.

Though some good picture is presented in such reports, it is also reported that the HR education has not yet succeeded in restoring human rights of students coming from certain sections of society. The exclusion of SCST or Dalit students is one such grave reality. They face three types of exclusion in the schools & colleges. These are (a) exclusion by the teachers, (b) exclusion by fellow students & (c) exclusion committed by the system. Segregated seating arrangements in the classrooms, undue harshness in the form of scolding & punishments, neglecting in the classrooms, excluding them from the public functions, making derogatory remarks about them, preventing the use of school facilities like water sources, forcing to clean the school premises & even the toilets, calling by caste names, not including in games & play activities, not sitting with them, not implementing the schemes of incentives & welfare, not acknowledging certain role models, reinforcing caste characteristics in syllabus & textbooks, lack of sensitization of teachers & recruitment of teachers from certain groups are few examples, where HRE needs to be imparted rigorously.

HRE in India confined to the students of Law & Political Science. In the initial years, the HRE was included only in the subjects like sociology, anthropology, population studies etc. After UNESCO's "Vienna Congress" of 1988, UGC took few initial steps to promote it in Indian universities. The HR act of 1993 expects

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

NHRC to undertake & promote research in the field of HR, increase HR literacy, encourage NGOs in the field of HR & execute such other functions to protect HR. In response to that, NHRC has recommended foundation, certificate, diploma & degree courses in HR at Under graduate, Graduate & post graduate levels. Along with regular students, these courses are designed for teachers, doctors, lawyers, police and paramilitary officials, developmental bureaucracy & even NGO officials, taking into account their busy schedules.

Though some efforts are being taken, the psychology or culture of few of the educators in India is untrustworthy. They believe in glorifying traditional culture. They speak of shining terms like "Vasudhaiva Kutumbakam"; but are not prepared to answer as to why there are social monsters like untouchability, exploitation, dominance, hatred & feeling like high or low, if all are a family. It is a harsh reality in India that the legal documents like criminal Procedure Code, Indian Penal Code, Evidence act etc. have been remained much away from the eye-sight of most of the students & common public. There are almost "no discussion" policy adopted by most of the intellectuals, educators & scholars. Same policy is adopted by the media in general.

Most of the research papers & annual reports of various institutes today are lying with hundreds & thousands of statements like "*Various initiatives like so & so are taken by this or that institute or authority*" etc. But there is no system to measure the sincerity, depth & success of such efforts. Our main problem lies here. Painting a good picture is not a difficult task. Transferring the beauty of the picture to the reality, is the difficult task. Similarly, in today's atmosphere, making good provisions or arrangements is not the problem; the problem is- how to execute them effectively! We can design the world's best education program. But are we in a position to implement the program successfully, is the chief question. The "Human Rights Education" policy should address such questions. Seekers of HR should not be placed in the position of beggars, by the system of HRE.

Conclusions

- Human Rights Violation is continued in India, because of in-effective HRE.
- Neither all people nor all students are covered under the HRE programs.
- HRE is imparted half-heartedly.
- Education without support would not succeed in establishing HR.
- HRE Programs are not full proof. Monetary assistance to them is insufficient.
- It is dangerous to rely exclusively upon HRE.

Recommendations

- Highest priority should be given by the govt & people, to prevent HR violations.
- HR Education should be provided to all students & all people.
- HR Education should be provided to all people.
- We should not rely just upon the HR education. Other means (cinema scripts, dramas, TV serials, use of festivals etc.) should also be used.
- Media & technology must be used freely & frequently.
- Strong partnership between various ministries & related bodies should be achieved.
- Educators are expected to choose academic & intellectual interventions wisely.
- Schools & Colleges are expected to devise appropriate policies for HRE.
- Education systems should undergo revolutionary changes.
- Subjects like History be taught in non-militaristic perspective.
- HR education should become part of the mainstream education.

References

1. Universal Declaration of Human Rights, UN, 1948
2. Indian Constitution (original text) Govt of India.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,

**Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur,
College of Education,Osmanabad**

**ISSN 2349-638x
Impact Factor 4.574**

3. Human Rights in India, Status Report 2012, WGHR India & UN.
4. Contemporary issues in Human Rights Education, UNESCO, 2011.
5. HRE In India-Importance, Present Status & Future Actions, Thilagavathy & Kuchy, APJR, Feb16
6. Human Rights in Education: Perspectives & Imperatives, NIEPA, New Delhi, 2001.
7. HRE in Primary & Sec. Schools systems: A self Assessment Guide for Govts, UN, 2012.
8. World Program for HRE, Plan of Action (Phase-II), UNHRC, 2012.
9. Document of Winter Internship Programme, 2017, NHRC India.
10. Human Rights Education for Beginners, NHRC, 2005.
11. H R Education at the University & College Level, NHRC, 2007
12. Module on HRE for teaching Professionals, NHRC, 2007

Status Of Human Rights Education In India And World

Sonali Sudhakar Rangole

Librarian

SSVSS,College of Education,Osmanabad

Abstract

One thing is certain there can be no sustainable development without promoting Human Rights. The concept of Human Rights is deep-rooted in freedom of thought and the dignity of human being. All human rights documents give a prominent place to education and also stress the importance of Education in promoting Human Rights . Knowledge of rights and freedoms is considered a fundamental tool to guarantee respect for the rights of all. The United Nations General Assembly (UNGA) has proclaimed it as central to the achievement of the rights enshrined in the Universal Declaration of Human Rights. The UNGA, in 1994, proclaimed the period from 1 January 1995, the UN Decade for Human Rights Education. On 2004, this organ proclaimed the World Programme for Human Rights Education to advance the implementation of human rights education programs in all sectors. UNESCO was a key organiser of this decade. This World Programme seeks to promote a common understanding of the basic principles and methodologies of human rights education. In this programme, education should promote values such as peace, non-discrimination, equality, justice, non-violence, tolerance and respect for human rights and fundamental freedoms among all nations.

Introduction:

If we look back to Indian historical perspectives the first glimpse of Human Rights is seen in „ Chanakya Neeti“ as “ the lifespan, deeds, property, education and death all are bestowed upon living human by almighty from its inception in the mother’s womb.” In this sense lifespan and death falls in the hands of nature, the three remaining rights namely deed or action, right of property and right of education rest in the control of the state, hence special rights were declared from time to time for women, children etc., controlled by the state, at various occasions. In this context it is important to recognize that Buddhist Philosophy not only emphasized freedom as a form of life but also gave it a supporting content. To give just one example, the Indian emperor Ashoka in the third century B.C. presented many political inscriptions in favour of tolerance and individual freedom, both as a part of state policy and in the relation of different people to each other. Human Rights have become an established reality since the establishment of the United Nations in 1945, which has as its central concern reaffirmed its faith in fundamental human rights, in the dignity and worth the human person, in the equal rights of men and women and of nations large and small. The origin is traced, by some scholars, back to the times of ancient Greeks. The fact that human rights were recognized as natural rights of man is illustrated in a Greek play Antigone. In philosophy the development of the notion of natural rights of man was contributed by the stoic philosophers. They first developed natural law theory which states that every human being possessed rights by virtue of being human beings. However this concept of natural rights and natural law went progressively through various changes before the concept of Human Rights finds its mention in the Universal Declaration of Human Rights of 1948, is of course the revival of the eighteenth century concept of ‘Rights of Man’

What Is Human Rights Education?

“Human rights education is all learning that develops the knowledge, skills, and values of human rights.” As per provisions with in universal declaration of human rights and other international documents and treaties, human rights education can be defined as education, training and information aiming at building a universal culture of human rights through the sharing of knowledge, imparting of skills and moulding of attitudes directed to:

- a. The strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms;
- b. The full development of the human personality and the sense of its dignity;
- c. The promotion of understanding, tolerance, gender equality and friendship Among all nations, indigenous peoples and racial, national, ethnic, religious And linguistic groups;

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- d. The enabling of all persons to participate effectively in a free and democratic Society governed by the rule of law;
- e. The building and maintenance of peace;
- f. The promotion of people-centred sustainable development and social justice. There are three dimensions to the promotion of human rights education: → Knowledge---providing information about human rights and the mechanisms that exist to protect those rights; → Values, beliefs and attitude ---- promoting a human rights culture through the development of these processes; and → Action---encouraging people to defend human rights and prevent human rights abuses.

The following are some of the most important characteristics of human rights:

- Human rights are founded on respect for the dignity and worth of each person;
- Human rights are universal, meaning that they are applied equally and without discrimination to all people;
- Human rights are inalienable, in that no one can have his or her human rights taken away; they can be limited in specific situations (for example, the right to liberty can be restricted if a person is found guilty of a crime by a court of law);
- Human rights are indivisible, interrelated and interdependent, for the reason that it is insufficient to respect some human rights and not others. In practice, the violation of one right will often affect respect for several other rights. All human rights should therefore be seen as having equal importance and of being equally essential to respect for the dignity and worth of every person.

International initiatives

The globalization of Human rights has a positive impact on Human rights education in that it has led to a greater awareness, coordination, flow of ideas and reach of the international Human rights movement and its educational efforts. Article 29 of the Convention on the Rights of the Child requires states to ensure that children are enabled to develop a respect for their own cultural identity, language and values and for the culture, language and values of others. The United Nations General Assembly has proclaimed it as central to the achievement of the rights enshrined in the Universal Declaration of Human Rights (UDHR 1948)). This international organ proclaims the " Universal Declaration of Human Rights as a common standard of achievement for all peoples and all nations, to the end that every individual and every organ of society, keeping this Declaration constantly in mind, shall strive by teaching and education to promote respect for these rights and freedoms (<http://www.un.org>). The Human Rights Council requested the Advisory Committee to prepare a draft declaration on human rights education and training (para. 1 of resolution 6/10 [E F S A C R] entitled "United Nations declaration on human rights education and training"). The Plan of Action for the first phase (2005-2009) of the World Programme for Human Rights Education states all relevant thematic and country mechanisms of the Commission on Human Rights (including the Special Reporters and representatives, in particular the Special Reporter on the right to education, as well as working groups) are called upon to include systematically in their reports progress in human rights education in the school system, as relevant to their mandate (Plan of Action para. 42). In addition, the Plan of Action calls upon the United Nations treaty bodies, when examining reports of States parties, to place emphasis on the obligation of States parties to implement human rights education in the school systems and to reflect that emphasis in their concluding observations (Plan of Action para. 41). The World Conference on Human Rights reaffirms that States are duty-bound, as stipulated in the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and in other international human rights instruments (<http://portal.unesco.org>), to ensure that education is aimed at strengthening the respect of human rights and fundamental freedoms. (Paragraph 33, section 1 of the Vienna Declaration and Programme of Action) The Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) and the Committee on the Rights of the Child (CRC) have issued general comments on The Right to Education (CESCR general comment no 13) and The Aims of Education (CRC general comment no 1).

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights Education in India-Present Scenario:

To consider and report on the different ways and means for promoting HRE in India, University grants commission appointed Sikri committee in 1980. At school level, the committee suggested inculcating values without marks weightage. At college level it was felt that all disciplines should be including human rights topics atleast which are directly relevant to their disciplines. Now HRE is a part of many university programmes. Interestingly certificates, diplomas, post graduate diploma and even master's programmes in HR are available today. At the undergraduate level, humanrights education is generally conducted as international law and Indian constitutional law (fundamental rights). Only the National Law school of India in Bangalore offers a full course on human rights for the Bachelor of Laws (LL.B). In political science departments, HRE is still a limited part of the course on the constitutional and political development of India (fundamental rights) and international politics (United Nations). In some universities HRE is a part of sociology, economics, and modern Indian history. At the masters level specialized HRE is given in some departments of law as an optional course. No university offers a master of laws (LL.M.) degree exclusively in human rights law. In political science departments, human rights are taught as part of one or two courses only. Recently, Central University, Hyderabad, and the National Law School of India University (Bangalore) introduced a master's course on human rights using distance education. A few universities are also introducing a one-year postgraduate diploma course in human rights. IGNOU also included HR as a subject in its curriculum. Only a few doctoral dissertations have been written on human rights. More advanced- degree theses have been written on constitutionally guaranteed fundamental rights, their judicial interpretations and enforcement. Only at the Nacent centre for the Promotion of Human Rights Education and Research, Jawaharlal Nehru University, there is full course on human rights devoted exclusively to human rights studies. The UGC also made provisions of financial assistance to universities and colleges for the development of specific Courses in human rights. Recently the following amounts per annum have been made available for human rights by the UGC:

In 1975, the National Council of Educational Research and Training (NCERT) formulated the first National Curriculum Framework which states: "The awakening of social consciousness, the development of democratic values and of a feeling for social injustice and national ntegration are extremely important....All subjects should be taught in such a manner so as to foster the spirit of scientific humanism." The National Curriculum Framework for primary and secondary education (NCERT 1988) identifies and addresses some of these concerns such as promoting values of democracy, secularism, equality, egalitarianism, removal of social barrier and creating a sense of common citizenship. National Curriculum Framework for School Educatio (NCERT 2000) reaffirms the 10 core components identified in the National Policy on Education (1986):

Conclusion

Today, the role and potential of Human rights education in maintaining national and global stability, peace and security is undeniable. Quality education based on a human rights approach means that rights are implemented throughout the whole education system and in all learning environments. At the national level, the coordinating department or unit assigned by the ministry of education in each country would work in close cooperation with relevant national agencies responsible for the elaboration of country reports to the United Nations treaty bodies, in order to ensure that progress in human rights education is included in those reports. At the international level, the activities of the United Nations for the maintenance of peace needs to human rights education. UNESCO is international organizations do this duty. UNESCO's work in human right education is guided by the World Programme for Human Rights education. There is no doubt that some initiative have been taken by educational organizations like UGC, NCERT and NCTE for promoting human rights education in India. But these initiatives are directed towards formal education on human rights. But in a country like India where less than half of the population is illiterate. Hence, HRE must not be linked to formal schooling only. Such people have every right to know their rights. The schools can celebrate the "World Human Rights Day which can go a long way to create wariness among students, parents and the neighbourhood community. Initiatives should be taken to enrich the school library and personal collection

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

with books and materials on human rights. All of this suggests that the time is ripe for the HRE to come to the forefront of international consciousness, and to fulfil its intended role as a preventive tool i.e a tool for the elimination of human rights violations.

References:

1. https://www.researchgate.net/publication/248607434_UNO_and_the_Human_rights_education
2. Asia Pacific Journal of Research Vol: I. Issue XXXVI, February2016 ISSN: 2320-5504,E-ISSN-2347-4793
3. https://www.researchgate.net/publication/274908579_Human_Rights_Education
4. https://results.mu.ac.in/myweb_test/MA%20Education-Philosophy/Chapter-17.pdf

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights in the Context of Feminine

Dr. Jitendra Subhash Shinde

Assistant Professor

Department of Education,

Dr. B. A. M. U, Sub-Campus, Osmanabad.

Introduction

Indian constitution well honors the human rights. To preserve and develop healthy environment Indian constitution makes several laws and regulations according to human rights. Make difference and annoying someone is one of the injustice behavior. In today's era it is very necessary to having social justice while living. Difference depend on cast, religion and gender are facts and present in our society in now days also. This difference is one of the offences according to the social justice. It is violation of human rights. Since women constitute half the world's population and are entitled to all human rights on an equal basis with men, this publication does not aim to cover every human rights issue which touches women's lives. The focus here is on: public and political life, sexual and reproductive health and rights, the right to an adequate standard of living, violence against women, migration, conflict and crisis, and access to justice. Across all of these, education and the family context are particularly pertinent and are addressed throughout. Inequality of our society should have to control for better civilization. It is expected in human rights that someone has to live without fear and with honor. These rights are needed for development and happiness of citizen. The universal objective of human right is to create an environment in which every person will live in all community with honor. All the persons get these rights naturally by birth. It insures to every human the guarantee of living without inequality.

Global Context

Women are the half portion of the world. Even so, the inequality, offence, rape and grabbing the human rights as well as violence depend on gender are commonly seen in our society. According to a survey in every 24 minute harassment, every 43 minute a kidnapping and every 54 minute a rape happening in our so called educated society. According to survey of United Nation in every 8 second one woman caught in sexual harassment and in every 6 minute a woman caught in rape. This survey shows us the dangerous situation of poor human right implementation. The United Nations has a long history of addressing women's human rights and much progress has been made in securing women's rights across the world in recent decades. However, important gaps remain and women's realities are constantly changing, with new manifestations of discrimination against them regularly emerging. Some groups of women face additional forms of discrimination based on their age, ethnicity, nationality, religion, health status, marital status, education, disability and socioeconomic status, among other grounds. These intersecting forms of discrimination must be taken into account when developing measures and responses to combat discrimination against women.

The cause of inequality depends on gender lays in social, economical and religious inequality. In man dominant Indian society role of women and men decided injustice fully. When views became like use and throw towards woman then the attitude of sexual harassment be strong. Women also accept this kind of treatment of society towards them from past. But this situation is changing day by day. Women are fighting against injustice. In 1995 one conference was organized. In this conference the awareness of women about human rights emphasized. The process of injustice with women starts from genocide of girl Childs. After the inquiry of genocide of female child in 1984, it seems than near about 40 thousand genocide happened. There are decreasing numbers of female child against made child ratio. As this way the basic right of living is take out from feminine. The female who adjust to live, are fighting for their human right. They feel different treatment in family causing female gender. The honor and respect which male get, these treatment not get to the female. Girls are treated as they are weight on family and so not been educated. That's why the

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

literary ratio is lower of girls. Girls are higher rank in leaving school. Inequality of gender is continuing in nutrition also.

Indian Context

Nobel winner Prof. Amartya Sen shows the increasing number of mother and new born child death because of poor and improper nutrition. Women don't have right to take decision about their own life context. Women's personality not developed because of responsibility before maturity. In India child marriage also a kind of female harassment. It is common to avoid the human rights of female at working place. Avoiding same payment of work like male. Physical and mental harassment these are the common behavior at working place. Man dominant system is dangerous for women development. They bear double botheration. They work at home and in office both at the same time. So that heart problem is increasing in women, especially in urban area. It is necessary to involve women in the system of developing good society depend on equality, justice and human rights. Now days various solutions are being develop for security of women and enrichment their human rights. According to UNO's regulation violence on human treated as violation of human rights. World Women Day celebrated on 8 March. In 1993 at Vienna conference the discuss made for feminine human rights. UNO also announce to terminate the violence against feminine. These events indicates that the awakening feminine human rights.

In 1994 female sex selective abortion act passed in India. In 2005 family violence prevention act formed but these are not more useful in this context. Because even though acts are formed but implementation authority is male dominant. That's why entry to women in various temples is restricted now days also. Gender refers to socially constructed identities, attributes and roles for women and men. The term gender is not interchangeable with women.

Conclusion

Society's social and cultural meaning for these biological differences results in hierarchical relationships between women and men, and in the distribution of power and rights favoring men and disadvantaging women. This social positioning of women and men is affected by political, economic, cultural, social, religious, ideological and environmental factors, and can be changed by culture, society and community. The culture of any nation depend on how their women be treated. If it is so, how can we call Indian culture a great culture? We need to overcome old thoughts, unequal mentality and should accept the liberal, equal and developed attitude. If the feminine human rights be developed, secured and enrich then our country can be strong socially, economically, and politically. We should try our best to secure, develop and enrich the human rights of women.

Reference

1. Patil. V. B., *Human Right*, K,sagar Publiction (2009)
2. <https://www.unfpa.org/resources/human-rights-women>
3. <http://www.ohchr.org/Documents/Events/WHRD/WomenRightsAreHR.pdf>

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights in School Education

Varsha Gamre Asst. Prof.
Mumbai B.Ed Colege For Women. E. Mumbai

Introduction

Human rights are the result of humanity's increasing and persistent demand for dignity, respect, justice, protection and freedom—all needed for a decent human existence. The contemporary conception of human rights has historical roots. Rousseau, Socrates, and Plato in the West, and Manu, Vyasadeva, Gandhi, Aurobindo, and others in India have enunciated principles of human rights. Children's rights to life, education, health, protection, and development were proclaimed in the Declaration of the Rights of the Child. The Universal Declaration of Human Rights embodies a set of guarantees enabling one

- Not just to live but to live with dignity;
- To develop fully and use one's human qualities, intelligence, talents, and conscience; and
- To satisfy one's physical, mental, social, and spiritual needs. In other words, it asserts one's right to be human.

Educational Policies and Human Rights

The reports of various Education Commissions and the statement of educational policy have articulated the importance of the right to education and education in human rights as part of the effort to reform and develop education. They assign special status in the national educational system to women, scheduled castes, scheduled tribes, minorities, and the handicapped, and emphasize values education. They also define the basic components of the core curriculum, which reflects some important human rights concerns. The National Curriculum Framework is provided for by the 1986 National Education Policy. It covers core elements that cut across narrow subject boundaries and is designed to promote values such as India's common cultural heritage, egalitarianism, democracy, secularism, equality of the sexes, observance of small-family norms, and inculcation of scientific temper, among other things.

Human Rights Education and Curriculum

Human rights education is not treated as a separate area of the curriculum but is integrated into various subjects at different stages

- The Indian political system and Constitution;
- Problems and challenges of contemporary life—political, economic, social, cultural, educational—that have direct or indirect bearing on human rights
- Diversity and variety of Indian culture, its composite and non-monolithic character
- The Indian social system and dynamics of social change
- Major events in Indian and world history relating to the struggle for political and civil rights as well as economic and social rights, and the role of the people and outstanding leaders in these struggles
- The world human rights situation with regard to gross violations in the form of colonialism, racism, and apartheid; and
- Literary works that reflect human rights concerns and the quest for freedom and rights.

Human rights in higher education in India

“Maataa Shatruo Pitaa Vairi Yen Balo Na Paathitaa Na Shobhate Sabha
Madhye Hansa Madhye kako Yathaa.”

This is a Sanskrit saying depicting the importance of education. It means that “a Mother and Father who do not encourage their child's education are his enemies indeed; an illiterate among educated one is the same as, in a group of Swans the Crow is neither wanted nor admired”. In the ancient age Hindus were divided into four Varnas or classes, which later hardened into caste system. Education thereby imparted

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

depended on each of the classes. Subjects like religion, philosophy, etc were solely taught to the priest class, the Brahmins. The Kshatriyas, the warrior class, was given knowledge in the various aspects of warfare. The business class, the Vaishyas, were taught trade related aspects while the lower class, the Shudras were made to stay away from education. The guru used to provide free education including boarding and lodging to his shishias. The Indian education during the Asian period had influenced the educational system on Western and South-east Asia.

Human Rights Based Approach To Education

Human rights are rights that are basic in nature and entitled to every human being, irrespective of his nationality, place of residence, sex, national or ethnic origin, colour, religion, language, or any other status. Such rights would include right to life, equality before the law, freedom of expression, the right to work, right to social security, right to education, collective rights, such as the rights to development and self-determination, etc. Therefore as is evident human rights are inseparable, interrelated and interdependent. The improvement of one right makes the progress of the others possible. Correspondingly, the denial of one right has negating affects on the others. The basic right that is protected by the term human right is right to life with dignity. A human rights-based approach to education is therefore necessitated since it assures every child a quality education that respects and promotes her or his right to dignity and optimum development. The right to education is marked priority on the agenda of the international community since right to education is not only a human right in itself but also is quintessential for the exercise of all other human rights. A number of human rights treaties accepted and recognized internationally, identifies right to education as a fundamental aspect for development and social transformation.

Human rights in Indian Legal Parlance means the rights relating to life, liberty, equality and dignity of the individual guaranteed by the constitution embodies in the international covenants and enforceable by courts in India. According to Justice V.R. Krishna Iyer: Human rights are those irreducible minima, which belong to every member of the human race when pitted against the State or other public authorities or group or gangs and other oppressive communities. Being member of the human family, he has the right to be treated as human, once he takes birth or is alive in the womb with a potential title to personhood.¹ Therefore human rights have a special significance in this changing world scenario.

Initiatives Taken By The Indian Government To Promote Right To Education, Before The Rte Act

- The Five year Plans - Ever since India gained independence, developmental plans for a period of five years are being developed by the Planning Commission with the participation and contributions from all the States. It is evident that through the five year plans, the first being initiated in 1951, till the most recent one (Eleventh Plan: 2007-12), there have been continuous efforts to strengthen the base of education in India by improving the quality of education imparted through several programs and schemes, introducing reforms in content and evaluation and encouraging research.
- Sarva Shiksha Abhiyan (SSA), was started in 2001, to provide education to children between 6–14 years by 2010. The programme focuses specially on girls and children with challenged social or financial backgrounds. The SSA also aims to provide practical infrastructure and relevant source material in form of free textbooks to children in remote areas.
- Mid-Day Meal Scheme (MDMS) was launched in 1995 to enhance enrolment, retention, and participation of children in primary schools, simultaneously improving their nutritional status.
- National Policy on Education (NPE) was introduced in 1968. There have so far been mainly two comprehensive statements of the National Policy on Education, viz. those of 1968 and 1986. The national policy of education (1986) and program of action (1992) lay down the objectives and features of Indian education policy such as promotion of equality, common educational structure, education for women's equality, adult education etc.
- District Primary Education Programme (DPEP) This programme was initiated in 1994, with an aim to provide access to all children to primary education through formal primary schools or its equivalent through alternatives. Thereby in 1994 the Ministry of Human Resource Development delegated the

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

task of designing and developing a school based computerized information system, to National Institute of Educational Planning and Administration (NIEPA), New Delhi

- District Information System for Education (DISE) This is the first database software created by NIEPA in 1995. This software was again redesigned as per recommendation from SSA, to provide computerized data and statistical analysis of the various data. . 9
- Targets of the Eleventh Five Year Plan 1) Universal enrolment of 6–14 age group children including the hard to reach segment. 2) Substantial improvement in quality and standards with the ultimate objective to achieve standards of Kendriya Vidyalayas (KVs) under the Central Board of Secondary Education (CBSE) pattern. 3) All gender, social, and regional gaps in enrolments to be eliminated by 2011–12. 4) One year pre-school education (PSE) for children entering primary school. 5) Dropout at primary level to be eliminated and the dropout rate at the elementary level to be reduced from over 50% to 20% by 2011–12. 6) Universal coverage of technology at Upper Primary Schools by 2011–12. 7) Significant improvement in learning conditions with emphasis on learning basic skills, verbal and quantitative. 8) All Education Guarantee centres to be converted into regular primary schools. 9) All States/UTs to adopt NCERT Quality Monitoring Tools. The Eleventh Five Year Plan specially focuses on SCs, STs, minorities, and rural women and also on low literacy States, tribal areas, other disadvantaged groups and adolescents. The Eleventh Plan also aims to support IGNOU, existing State Open Universities and the States setting up new Open Universities.

Conclusion

To quote Justice PN Bhagwati, Former Chief Justice of India: The child is a soul with a being, a nature and capacities of its own, who must be helped to find them, to grow into their maturity, into a fullness of physical and vital energy and the utmost breadth, depth and height of its emotional, intellectual and spiritual being; otherwise there cannot be a healthy growth of the nation.” 16 Every generation looks up to the next generation with the hope that they shall build up a nation better than the present. Therefore education which empowers the future generation should always be the main concern for any nation. It is now an undisputed fact that right to education can be realized on a national level only through compulsory education, or better say, through free compulsory primary education. However due to the widespread poverty and various prejudices in the society, the efforts to develop an educational system in India with full access, equality and quality of education has not been achieved. The inability to check the dropout rates among the marginalized sections of the population is another cause of worry. Substantial efforts are therefore crucial to eradicate the social disparities and guarantee quality education on an equal basis and such efforts are needed in the following areas:

- If every child can avail of some kind of early childhood education, the chances are high that the child will go on to regular school. Therefore the concept of pre-school should be more generalized.
- Since a child's family also plays a major role in getting the child educated it would be in the best interest of the child to have the family involved in the School's Development Plans through the setting up of School Management Committees. Such Committees made up of parents, local authorities, teachers and children themselves, should be encouraged to be formed so as to include all the stratas of the society to overcome the social disparities, as well. Such SMCs would also help in evaluating the competency of every teacher in the school and also to assess the progress of the students
- To improve the quality of education, Teachers, who are the foundation for imparting exceptional education, need to be paid market-driven compensation.
- Commercialization of education in the unaided private schools needs to be restrained by introducing a legal framework in the country to control and regulate the unaided private schools in the matter of fees and other charges.
- It is a sad to see little children walking to school, backs bent under the load of books, therefore reducing the load of school bags is also a major concern. Based on the recommendation of the Professor Yashpal Committee, the HRD ministry had asked the National Council of Education Research and Training to rework school syllabus to reduce the load of books. The Central Board of Secondary Education has also framed guidelines for its affiliated schools to reduce backpack loads.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

However the implementation of the said recommendations has yet not seen sunlight, as the plight of the small children is still sympathetic. The burden of school bags should be abolished at least at the Primary level by giving utmost care to home works and assignments. To sum up, there is an utmost need for realizing that provision for universal access to quality school education is the groundwork of development and a fundamental condition in the process of creating India as a knowledge society.

Bibliography

1. School Education—A Discussion Document. Vol. I. New Delhi: NCERT.
2. United Nations International Children Emergency Fund (UNICEF). 1999. The State of the Children. New Delhi: UNICEF.
3. Aurora, G.L. 1995. Child Centred Education—For Learning Without Burden. Gurgaon: Krishna Publishing Co.
4. Bauer, J.R., and Daniel A. Bell. 1999. East Asian Challenges For Human Rights. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
5. Delors, Jacques (ed.). 1996. Learning the Treasure Within. Paris: UNESCO. Dev, Arjun. Commonwealth Values in Education: Young People's Understanding of Human Rights—A County Report. Commonwealth Secretariat.
6. Dev, Arjun et al. 1996. Human Rights—A Source Book. New Delhi: NCERT.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights Education: For Empowerment

Vijay Pandurang Yadav

Librarian

Ramkrishna Paramhansa Mahavidyalaya, Osmanabad

Abstract

Organizing Human Rights Education is not only easy task. There are certain implications come in the way of structuring Human Rights Education activities. It involved the question like what does one wish to teach; what are the goals; contents, methodologies of Human Rights Education; Lack of knowledge on human rights by government personnel and lack of recognition of problems in schools by the teacher educators. Problem will be arising with the use of pedagogical process in school, the teacher not appropriately trained in teaching of rights and they feel as additional burden on them. The students were restricted to listen simple lectures and not free to express their views to the teacher and parents. The government was framed laws for the protection of human rights, but implementing authorities were not in favour to implement laws in letter and spirit.

Keywords: Human Rights Education

Introduction

“All human beings are born free and equal in dignity and rights”. With these eloquent words, contributed by the French jurist Rene Cassin, beings the Universal Declaration of Human Rights, adopted by the General Assembly of the United Nations on December 10, 1948. The Declaration consists of a preamble and 30 articles setting forth the human rights & fundamental freedoms to which all men and women, everywhere in the world are entitled without any discrimination. In other words, the declaration was a sharing of common values by giving acceptance by all nations.

India is one of the newly independent countries, who not only adopted UDHR principles in 1948, but also given due recognition to its provisions in a number of rights guaranteed to citizens Part III, IV of the Indian constitution are similar to the provisions of the Declaration. No doubt, India had a very rich heritage in the sphere of human rights movement and ratified most of the international human right conventions. In India, we had also hundred of laws for promotion and protection of human rights, National Human Rights Commission was formed on 12 Oct. 1994 under the Protection of Human Rights ordinance of 28th Sept. 1993, and special Commissions for protection of rights of the S. C., S. T. and Women. Yet it is disappointing and disheartening to note that violation of human rights in various forms, shapes, shades and manners continue to happen in this country. The basic reason behind this is the demoralization of the society and devaluation of the people. There is always a close relationship between legislation, implementation and education. In order to attain recognition, respect for human rights and to check the violation of human rights, we have to make changes in the human nature and attitude itself, which can be possible to great extent through Human Rights Education intertwined with the ideals of Universal Values.

Human Rights Education

Education as a meaningful experience requires an endless search for new and better knowledge. The aim of the Education was to make an ideal future citizen, who can take wise decisions in the best interest of society and for all mankind.

Article 30 of the UDHR declares that one goal of education should be “the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms”.

In proclaiming the United Nations Decade for Human Rights Education in December 1994, the General Assembly defined human rights education as “a life-long process by which people at all levels of development and in all strata of society learn respect for the dignity of others and the means and methods of ensuring that respect in all societies”.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Founding Principles of Human Rights

- **Equality:** The basis of human rights is that “all human beings are born free and equal in dignity and rights”. (UDHR Article 1)
- **Universality:** Certain moral and ethical values are shared in all regions of the world, and governments and communities should recognize and uphold them. The universality of rights does not mean, however, that they cannot change or that they are experienced in the same manner by all people.
- **Non-discrimination:** The Universal Declaration of Human Rights and subsequent international human rights law afford the same rights and responsibilities equally to all women and men, boys and girls, by virtue of their humanity, and regardless of any role or relationship they may have.
- **Indivisibility:** Human rights should be addressed as an indivisible body, including civil, political, social, economic, cultural and collective rights.
- **Interdependence:** Human Rights concerns appear in all shapes of life-home, school, workplace, courts and markets everywhere. Human rights violations are interconnected loss; of one right detracts from other rights. Similarly, promotion of human rights in one area supports other human rights.
- **Responsibility:**
 - A. **Government Responsibility:** Human rights are not gifts bestowed at the pleasure of governments. Nor should governments withhold them or apply them to same people but not to others. When they do so, they must be held accountable.
 - B. **Individual Responsibility:** Every individual has a reason to teach human rights, to respect human rights, and to challenge institutions and individuals that abuse them.
 - C. **Other Responsible Entities:** Every organ of society, including corporations, nongovernmental organizations, foundations and educational institutions also shares responsibility for the promotion and protection of human rights.

Rationale Behind Human Rights Education

In 1991 the Human Rights Educators' Network of Amnesty International USA published a rationale for human rights education that reflected the expanding definition of the field:

Human Rights Education declares commitment to those human rights expressed in the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the UN Covenants, and the United States Bill of Rights. It asserts the responsibility to respect, protect and promote the rights of all people.

Human Rights Education promotes democratic principles. It examines human rights issues without bias and from diverse perspectives through a variety of educational practices.

Human Rights Education helps to develop the communication skills and informed critical thinking essential to a democracy. It provides multicultural and historical perspectives on the universal struggle for justice and dignity.

Human Rights Education engages the heart as well as the mind. It challenges students to ask what human rights mean to them personally and encourages them to translate caring into informed, nonviolent action.

Human Rights Education affirms the interdependence of the human family. It promotes understanding of the complex global forces that create abuses, as well as the ways in which abuses can be abolished and avoided.

Aims of Human Rights Education

- To make aware the people about their right embodied in the National Constitution, International Declarations and Conventions.
- To learn about human rights including human rights history documents and implementation mechanism.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- To offers a value framework suitable for modern society, which typically is multicultural, multiethnic and multi-faith and part of an interdependent world.
- To faster universal values of tolerance, respect, solidarity and responsibility in a society.
- To develop awareness of the ways and means by which human rights can be translated into social and political reality.
- To develop critical thinking, self-criticism and the skill of problem solving based on real situations in a day-to-day experience.
- To strengthen the bonds between a men and society, society and nation and in different nations.
- To relate human rights education with conflict resolution, law-relating education, development education, issues-related education, peace education, character education, values clarification, service learning, environmental education, anti-bias education, multi-cultural education and global education.
- To bring peace in the world by teaching non-violent means of education.

Empowerment through Human Rights Education

Empowerment implies a state of mind and attitude of a person. It is a process through which people or communities increase their control or mastery of their own lives and the decisions that affect their day-to-day life. Awareness is the necessary part of the empowerment. Awareness of rights is required for a person to develop his capacity of self-control, self-strength and self-reliance and to build freedom of choice and action. The role of education in a modern world can't be ignored, as it is the only way to liberate the minds of the people from the thralldom of obscurantism, bigotry fanaticism, orthodoxy and narrowness. IT will nurture democratic values and promote a societal transformation based on the awareness of human rights. The need to support and promote the growth of Human Rights Education is necessary as it is useful technique to empowered people to meet their needs based upon their knowing and using their rights. Education for empowerment doesn't only means to enhance the knowledge about human rights, but also in involves that people should have to develop the capacity for reflection and action critical on the various issues of human rights. The education of human rights for weaker section of the society is necessary in terms to empower them to take remedial action and learn new skills of using law and human rights as instruments of social change, development and justice. Knowledge of rights is necessary for society, but it is also necessary that they access and analyze the obstacles and structures of repression that stand in the way of enjoying rights and freedom.

Methodologies for Human Rights Education

There are three ways of impart education formal, non-formal and informal. Formal education refers to normally given at the three-tier structure of primary, secondary and tertiary education. Non-formal education is an organized systematic educational activity to offer selected types of learning for particular groups in the population adults as well as children. Informal education may or may not be organized is acquired by a person in his day to day experiences and exposure of like. Typically, Government is responsible for formal education, NGO's for non-formal education and the media for informal education. Teaching of human rights through formal education includes the knowledge of the major human rights milestones in nation and international history (declaration, conventions and convents).

Agencies for Promoting Human Rights Education

a. Home:

A Human Rights Education begins at home. The child starts learning about his rights on the platform of his home. It is the place where a child learns to distinguish between what is wrong? And what is right? Home is providing a conducive environment to mould the child behavior with in the cherished values of honesty, cooperation, equality, brotherhood, self-discipline and respect for the other. Parents should teach their children about their rights and duties

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

b. Schools:

The school is one of the vital and essential institutions, which in indeed support and bulwarks the edifice of human kind. The school is the place where children learn not about his rights, but also learn to respect the rights of others. The school can provide a tools and techniques which can be helpful in flourishing human rights. Through curriculum and extra curriculum activities the teacher educator can inculcate respect and observance of human rights among the childrens. It is necessary that human rights education in schools shall be in the area of school community dynamics.

c. National Government:

The role of Government in the protection and promotion of human rights in modern world can't be denied, but it is necessary that they should have the determination to support human rights education by means of making human rights education a priority of government leaders; providing for an appropriate administrative policy, personnel, budgeting and support; creating governmental inter agency system at the national, state and local level. In India a committee was setup under Justice S. M. Sikri in 1980 for the inculcation of human rights values at the schools and +2 levels for the human rights awareness and spreading human rights literacy in the country. The National Human Rights Commission was set up on 12 October, 1993, State Human Rights Commission at the state level, at the District level the human rights court were established for the quick ventilation of grievances of the poor, the legal services authority in 1987 also provides free and competent legal services to the weaker sections.

d. National Human Rights Commission:

The NHRC was set up with an aim of protecting and promotion of human rights and to create an awareness of rights among the people of all section of society by spreading human rights literacy in the form of seminars publications, the media and another available means. The NHRC had written to the Vice Chancellors of all universities to introduce courses on human rights.

e. The Role of National Council for Education, Research and Training

The National Policy on Education of 1968 had laid down common educational structure throughout the country. The NCERT played a vital role in strengthen human rights education by making it in integral part of every subject at all levels. It is the role agencies to advise and assist the government of India in formulating a nation curriculum framework of school education.

f. Non-Government Organization's and Voluntary Organizations:

NGOs are those voluntary organizations which have broad based objectives serving the social and economic needs of the community as a whole and mainly the weaker sections of the society. NGOs play an effective role in promoting human rights education at the grass root level because of their grass-root contacts.

g. Mass Media:

Think about this for a second: whenever you want to hear your favorite song, watch your favorite show, or see the latest current events, where do you go? You more than likely turn on your television, radio, or computer. The source that the majority of the general public uses to get their news and information from is considered mass media.

Mass media means technology that is intended to reach a mass audience. It is the primary means of communication used to reach the vast majority of the general public. The most common platforms for mass media are newspapers, magazines, radio, television, and the Internet. The general public typically relies on the mass media to provide information regarding political issues, social issues, entertainment, and news in pop culture.

In the age of global communication system media can only had ushered the principles of human rights and empowered the human rights activities thought information and advocacy. Through the media human rights education can be reached to the people particularly illiterate and ignorant masses living in the rural areas and empower them to protect their rights. There is

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

also necessary for the media persons that they should work in the spirit of democratic ideals and act in an honest and fair manner. So that the media persons can play a positive role in changing the society.

Conclusion

The aim of human rights education was to not to strength the capabilities of the individual, but also analysis individual's contribution to the society, nation and the whole world. So the ultimate goal of education for human rights should be empowerment of the human beings in the society, so that the individual can live his life dignity and respect.

References

1. Biju, M. R. (2005). Human Rights in a Developing Society. New Delhi: Mittal Publications (1st ed.).
2. Mohanty, Jagannath (2008). Human Rights Education. New Delhi: Deep and Deep Publications Pvt Ltd.
3. Selvan, A. (2010). Human Rights Education Modern Approaches and Strategies. New Delhi: Concept Publishing Company Pvt Ltd.
4. Sen, Sankar (1998). Human Rights in a Developing Society. New Delhi: APH Publishing Corporation.
5. Sinha, P. C. (2011). Human Rights and Indian Constitution. Jaipur: Prison Books.
6. Talesra, Hemlata (Eds). (2000). Human Rights Education A Global Perspective. New Delhi: Regency Publications.

Human Rights Education: Concept, Types and Need

C.M. Gaikwad Assit. Prof.
S.S.V.S.S.Kolhapurs'
College of Education,Osmanabad

Introduction

Human Rights have become an established reality since the establishment of the United Nations in 1945, which has as its central concern reaffirmed its faith in fundamental human rights, in the dignity and worth the human person, in the equal rights of men and women and of nations large and small.

In other words, human rights being eternal part of the nature of human beings are essential for individuals to develop their personality, their human qualities. Their intelligence, talent and conscience and to enable them to satisfy spiritual and other higher order needs. The purposes of securing human rights as such are to provide protection to these rights against the abuse of power committed by organs of state such; to promote institutions that promote the living conditions of human beings for the development of their personality and to provide effective remedial measures for obtaining redress in the event of these rights being violated.

The history and development of human rights is very fascinating. The origin is traced, by some scholars, back to the times of ancient Greeks. The fact that human rights were recognized as natural rights of man is illustrated in a Greek play Antigone. In philosophy the development of the notion of natural rights of man was contributed by the stoic philosophers. They first developed natural law theory which states that every human being possessed rights by virtue of being human beings. However this concept of natural rights and natural law went progressively through various changes before the concept of Human Rights finds its mention in the Universal Declaration of Human Rights of 1948, is of course the revival of the eighteenth century concept of 'Rights of Man'.

Nature, Meaning and Concept of Human Rights & Human Rights Education

Human rights are commonly understood as being those rights which are inherent to the human being. The concept of human rights acknowledges that every single human being is entitled to enjoy his or her human rights without distinction as to race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status. Human rights are legally guaranteed by human rights law, protecting individuals and groups against actions that interfere with fundamental freedoms and human dignity. They are expressed in treaties, customary international law, bodies of principles and other sources of law. Human rights law places an obligation on States to act in a particular way and prohibits States from engaging in specified activities. However, the law does not establish human rights. Human rights are inherent entitlements which come to every person as a consequence of being human. Treaties and other sources of law generally serve to protect formally the rights of individuals and groups against actions or abandonment of actions by Governments which interfere with the enjoyment of their human rights.

The following are some of the most important characteristics of human rights:

- Human rights are founded on respect for the dignity and worth of each person;
- Human rights are universal, meaning that they are applied equally and without discrimination to all people; 193
- Human rights are inalienable, in that no one can have his or her human rights taken away; they can be limited in specific situations (for example, the right to liberty can be restricted if a person is found guilty of a crime by a court of law);
- Human rights are indivisible, interrelated and interdependent, for the reason that it is insufficient to respect some human rights and not others. In practice, the violation of one right will often affect respect for several other rights. All human rights should therefore be seen as having equal importance and of being equally essential to respect for the dignity and worth of every person

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights Education

Human rights education is an integral part of the right to education and is increasingly gaining recognition as a human right in itself. Knowledge of rights and freedoms is considered a fundamental tool to guarantee respect for the rights of all. UNESCO's work in human rights education is guided by the World Programme for Human Rights Education.

Education should encompass values such as peace, non-discrimination, equality, justice, non-violence, tolerance and respect for human dignity. Quality education based on a human rights approach means that rights are implemented throughout the whole education system and in all learning environments.

Types of Human Rights

Article 1: All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.

Article 2: Everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind, such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status. Furthermore, no distinction shall be made on the basis of the political, jurisdictional or international status of the country or territory to which a person belongs, whether it be independent, trust, non-self-governing or under any other limitation of sovereignty. Article 3: Everyone has the right to life, liberty and security of person. 194

Article 4: No one shall be held in slavery or servitude; slavery and the slave trade shall be prohibited in all their forms.

Article 5: No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment.

Article 6: Everyone has the right to recognition everywhere as a person before the law.

Article 7: All are equal before the law and are entitled without any discrimination to equal protection of the law. All are entitled to equal protection against any discrimination in violation of this Declaration and against any incitement to such discrimination.

Article 8: Everyone has the right to an effective remedy by the competent national tribunals for acts violating the fundamental rights granted him by the constitution or by law.

Article 9: No one shall be subjected to arbitrary arrest, detention or exile.

Article 10: Everyone is entitled in full equality to a fair and public hearing by an independent and impartial tribunal, in the determination of his rights and obligations and of any criminal charge against him.

Article 11 1. Everyone charged with a penal offence has the right to be presumed innocent until proved guilty according to law in a public trial at which he has had all the guarantees necessary for his defence.

2. No one shall be held guilty of any penal offence on account of any act or omission which did not constitute a penal offence, under national or international law, at the time when it was committed. Nor shall a heavier penalty be imposed than the one that was applicable at the time the penal offence was committed.

Article 12: No one shall be subjected to arbitrary interference with his privacy, family, home or correspondence, nor to attacks upon his honour and reputation. Everyone has the right to the protection of the law against such interference or attacks. 195 Article

13: 1. Everyone has the right to freedom of movement and residence within the borders of each State including his own, and to return to his country.

Article 14: 1. Everyone has the right to seek and to enjoy in other countries asylum from persecution. 2. This right may not be invoked in the case of prosecutions genuinely arising from non-political crimes or from acts contrary to the purposes and principles of the United Nations.

Article 15: 1. Everyone has the right to a nationality.

2. No one shall be arbitrarily deprived of his nationality nor denied the right to change his nationality.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Article 16: 1. Men and women of full age, without any limitation due to race, nationality or religion, have the right to marry and to found a family. They are entitled to equal rights as to marriage, during marriage and at its dissolution.

2. Marriage shall be entered into only with the free and full consent of the intending spouses.

3. The family is the natural and fundamental group unit of society and is entitled to protection by society and the State.

Article 17: 1. Everyone has the right to own property alone as well as in association with others. 2. No one shall be arbitrarily deprived of his property.

Article 18: Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief, and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in teaching, practice, worship and observance.

Article 19: Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers.

Article 20: 1. Everyone has the right to freedom of peaceful assembly and association.

2. No one may be compelled to belong to an association.

196 Article 21: 1. Everyone has the right to take part in the government of his country, directly or through freely chosen representatives.

2. Everyone has the right of equal access to public service in his country.

3. The will of the people shall be the basis of the authority of government; this will shall be expressed in periodic and genuine elections which shall be by universal and equal suffrage and shall be held by secret vote or by equivalent free voting procedures.

Article 22: Everyone, as a member of society, has the right to social security and is entitled to realization, through national effort and international cooperation and in accordance with the organization and resources of each State, of the economic, social and cultural rights indispensable for his dignity and the free development of his personality. Article

23: 1. Everyone has the right to work, to free choice of employment, to just and favourable condition.

17.4 NEED TO ENSURE HUMAN RIGHTS EDUCATION Needs-based development approaches to education have, to date, failed to achieve the Education for All goals. Because it is inclusive and provides a common language for partnership, a rights-based approach – although certainly not without tensions and challenges – has the potential to contribute to the attainment of the goals of governments, parents and children. Girls' right to education, for example, can be achieved more effectively if measures are also implemented to address their rights to freedom from discrimination, protection from exploitative labour, physical violence and sexual abuse, and access to an adequate standard of living. Equally, the right to education is instrumental in the realization of other rights. Research indicates, for example, that one additional year of schooling for 1,000 women help prevent two maternal deaths.

- **It promotes social cohesion, integration and stability:**

Human rights promote democracy and social progress. Even where children have access to school, a poor quality of education can contribute to disaffection. Basing education on human rights education, which emphasizes quality, can encourage the development of school environments in which children know their views are valued. It includes a focus on respect for families and the values of the society in which they are living. It can also promote understanding of other cultures and peoples, contributing to intercultural dialogue and respect for the richness of cultural and linguistic diversity, and the right to participate in cultural life. In this way, it can serve to strengthen social cohesion.

- **It builds respect for peace and non-violent conflict resolution:**

Human Rights Education is founded on principles of peace and non-violent conflict resolution. In achieving this goal, schools and communities must create learning environments that eliminate all forms of

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

physical, sexual or humiliating punishment by teachers and challenge all forms of bullying and aggression among students. In other words, they must promote and build a culture of non-violent conflict resolution. The lessons children learn from school-based experiences in this regard can have far reaching consequences for the wider society.

- **It contributes to positive social transformation:**

Human rights education empowers children and other stakeholders and represents a major building block in efforts to achieve social transformation towards rights-respecting societies and social justice.

- **It is more cost-effective and sustainable:**

Treating children with dignity and respect – and building inclusive, participatory and accountable education systems that respond directly to the expressed concerns of all stakeholders – will serve to improve educational outcomes. In too many schools, the failure to adapt to the needs of children, particularly working children, results in high levels of dropout and repeated grades. Children themselves cite violence and abuse, discriminatory attitudes, an irrelevant curriculum and poor teaching quality as major contributory factors in the inability to learn effectively and in subsequent dropout. In addition, health issues can diminish the ability of a child to commence and continue schooling, and for all children, especially girls, an inclusive education can reduce the risk of HIV infection. A rights-based approach is therefore not only cost-effective and economically beneficial but also more sustainable.

- **It produces better outcomes for economic development:**

Human rights education can be entirely consistent with the broader agenda of governments to produce an economically viable workforce. Measures to promote universal access to education and overcome discrimination against girls, children with disabilities, working children, children in rural communities, and minority and indigenous children will serve to widen the economic base of society, thus strengthening a country's economic capability.

- **It builds capacity:**

By focusing on capacity-building and empowerment, a rights based approach to education harnesses and develops the capacities of governments to fulfill their obligations and of individuals to claim their rights and entitlements.

References:

1. Challam, K.S. Education and Weaker Sections. New Delhi: Inter India Publications .1998.
2. Chandra, U. Human Rights. Allahabad: Law Agency Publications.2007.
3. Carlos S.N., The Ethics of Human Rights, Clarindo Press Oxford, 1991.
4. "The Human Rights Education Resourcebook", second edition, Human Rights Education Associates (HREA), 2000.

Human Rights in India

C.M. Gaikwad Assit.Prof.
S.S.V.S.S.Kolhapurs'
College of Education,Osmanabad

Introduction

Human Rights are basically the rights that every person has by virtue of being a human being. These are protected as legal rights ranging from municipal to international law. Human rights are universal. This is to say that these are applicable everywhere and at every time.

Human rights are said to be a set of norms that portray certain standards of human behaviour. Protected as legal rights in municipal as well as international law, these rights are known to be incontrovertible fundamental rights that a person is entitled to just because he or she is a human being. Here are essays of varying lengths on Human Rights to help you with the topic in your exam.

Human rights are a set of rights that are given to every human being regardless of his/her gender, caste, creed, religion, nation, location or economic status. These are said to be moral principles that illustrate certain standards of human behavior. Protected by law, these rights are applicable everywhere and at every time.

Basic human rights include the right to life, right to fair trial, right to remedy by competent tribunal, right to liberty and personal security, right to own property, right to education, right of peaceful assembly and association, right to marriage and family, right to nationality and freedom to change it, freedom of speech, freedom from discrimination, freedom from slavery, freedom of thought, conscience and religion, freedom of movement, right of opinion and information, right to adequate living standard and freedom from interference with privacy, family, home and correspondence.

While these rights are protected by law, many of these are still violated by people for different reasons. Some of these rights are even violated by the state. The United Nations committees have been formed in order to ensure that every individual enjoys these basic rights. Governments of different countries and many non-government organizations have also been formed to monitor and protect these rights.

Human rights are norms that illustrate certain standards of human behaviour. These are fundamental rights to which every individual is inherently entitled just because he or she is a human being. These rights are protected by law. Here is a look at some of the basic human rights

Basic Human Rights

Human rights have been divided into two broad categories. These are the civil and political rights, and the social rights that also include the economic and cultural rights. Here is a detailed look at the basic human rights given to every individual:

Right to Life

Every human being on earth has the right to live. Each individual has the right of not being killed by anyone and this right is protected by the law. However, this right is subject to issues such as death penalty, self defence, abortion, euthanasia and war.

Freedom of Speech

Every human being has the right to speak freely and voice his opinions in public. However, this right comes with certain limitations such as obscenity, slur and crime provocation.

Freedom of Thought, Conscience and Religion

Every state gives its citizens the right to think freely and form conscientious beliefs. An individual also has the right to follow any religion of his choice and change it as per his free will at any point in time.

Right to Fair Trial

Under this right every individual has the right to fair trial by impartial court, right to be heard within reasonable time, right to counsel, right to public hearing and right to interpretation.

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Freedom from Torture

As per the international law, every individual has the right to freedom from torture. This has been prohibited since the mid 20th century.

Freedom of Movement

This means that every individual has the right to travel, live, work or study in any part of the state he resides in.

Freedom from Slavery

As per this right, slavery and slave trades are prohibited in every form. However, unfortunately these ill practices still go on illegally.

Right to Life

Every individual has the inherent right to live. Every human being has the right of not being killed by another person.

Right to Fair Trial

Every person has the right to fair trial by an impartial court. This includes the right to be heard within a reasonable time, right to public hearing and right to counsel.

Freedom of Thought, Conscience and Religion

Every person has the freedom of thought and conscience. He/she also has the freedom to choose his/her religion and is also free to change it at any time.

Freedom from Slavery

Slavery and slave trade is prohibited. However, these are still practised illegally in some parts of the world.

Freedom from Torture

Torture is prohibited under the international law. Every person has freedom from torture. Other universal human rights include right to liberty and personal security, freedom of speech, right to remedy by competent tribunal, freedom from discrimination, right to nationality and freedom to change it, right to marriage and family, freedom of movement, right to own property, right to education, right of peaceful assembly and association, freedom from interference with privacy, family, home and correspondence, right to participate in government and in free elections, right of opinion and information, right to adequate living standard, right to social security and right to social order that articulates this document.

Though protected by law, many of these rights are violated by people and even by the state. However, many organizations have been formed to monitor the violation of human rights. These organizations take steps to protect these rights.

Violation of Human Rights

Though human rights are protected by various laws, these are still violated by people, groups and even by the state at times. For instance, freedom from torture is often violated by the state during interrogations. Similarly, freedom from slavery is said to be a basic human right. However, slavery and slave trade is still carried out illegally. Many institutions have been formed to monitor human right abuses. Governments and certain non-government organizations also keep a check on these.

Conclusion

Every individual deserves to enjoy the basic human rights. At times, some of these rights are denied or abused by the state. Government is taking measures to monitor these abuses with help from certain non-government organizations.

References

1. "The Human Rights Education Resourcebook", second edition, Human Rights Education Associates (HREA), 2000
2. Challam, K.S. Education and Weaker Sections. New Delhi: Inter India Publications .1998.
3. Chandra, U. Human Rights. Allahabad: Law Agency Publications.2007.
4. Carlos S.N., The Ethics of Human Rights, Clarindo Press Oxford, 1991.
5. <http://www.indiacelebrating.com/>

Education for Protection and Promotion of Human Rights

Dr. Nishant Chandrakant Nirmale

Assistant Professor,
SSVSS College of Education, Osmanabad(MS).

Introduction:

Human rights are rights inherent to all human beings, whatever our nationality, place of residence, sex, national or ethnic origin, colour, religion, language, or any other status. We are all equally entitled to our human rights without discrimination. These rights are all interrelated, guaranteed by law, in the forms of international law, general principles and other sources of international law. International human rights law lays down obligations of Governments to act in certain ways or to refrain from certain acts, in order to promote and protect human rights and fundamental freedoms of individuals of groups.

Human rights are commonly understood as basic fundamental rights that a person cannot be denied by any individual or any government simply because he or she is a human being. They are universal and same for everyone. Human rights entail both right and obligation. Human rights developing from the concepts of natural lights became culminate with the thoughts of philosophers like John Locke, Francis Hutcheson, and Jean-Jacques Burlamaqui and became prominent with American Revolution and French Revolution. Most of the basic ideas and norms of human rights existing now adopted as Universal Declaration of Human Rights by United Nations General Assembly in 1948 has its root from Second World War and the atrocities of 'The Holocaust' Every year 10 December is celebrated as Human Rights Day.

Education has a very important role to play for promotion and protection of human rights. Education makes us aware about our civil and political right often called as the first generation rights and the social, economic and cultural rights as the second generation rights. Without proper education one cannot be introduced with these essential philosophic and there basic rights and obligations. The concept of expanding human rights through education is now popularly present and traveled to encompass as the third generation rights itself. So it is very important that we know what is the role of education in promotion and protection of human rights. Peace & prosperity is possible only with people understanding & imbibing the human rights values. Awareness is important in order to resolve the human right conflicts. This robust participation can be achieved only with human rights education. The Vienna Declaration adopted by General Assembly in 1993 incorporates a separate section on role of education protection and promotion of human Right

Being a tool to spread awareness and rights. For example, gender is a social information and assimilating, creating and disseminating knowledge amongst its recipients, education can play a crucial role at each of levels for promotion and protection of human rights. But, unfortunately the education system, except for last few years after the establishment of Indian institute of human rights in 1990 which registered Universities for offering such courses in 10 December 1999, has hardly shown any credible in regards of evolvement of human rights and its protection.

Importance:

A comprehensive education in human rights consists of two components: knowledge and information on human rights and the mechanisms that protect these inalienable rights. It is important that education also impart the skills needed to promote, defend, and apply human rights in daily life. Education about human rights is distinct from other types of values education. For example, citizenship education or education for democratic citizenship (EDC) is a set of practices and activities aimed at making young people and adults better equipped to participate actively in democratic life by assuming and exercising their rights and responsibilities in society.

The need of promoting & protecting all human rights is important in order to secure full & universal enjoyment of these rights cannot be fulfilled without mass awareness and sensitivity to human rights issues. The grand agenda of global construct ion, not a biological one and discrimination on this basic is

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

consequently difficult to assess and address. The human rights protection and promotion of gender equality requires more than numerical equilibrium, it also requires conceptual equilibrium, and a conscientious effort to redress inequality, as it exists.

Barriers:

Unfortunately, the very motivations and benefits of human rights pose direct challenges to their existence. Human rights are universal since they are said to belong to all humans in every society. Human rights are also supposed to be inalienable; because they flow from and protect human existence, they cannot be taken away without endangering the value of that existence. However, these universal and inalienable qualities of human rights are disputable in both their conception and operation.

Beyond the genesis of human rights, wherever they come from, lies a fundamental challenge to their universality, regardless of their origin. With any inception of human rights, one faced with having to acquire acceptance of their authority. There is a problem in that not everyone will share the same motivation or inspiration for human rights. Not everyone will agree that everything asserted as a human right is indeed one. At a very basic level, the proclamation and acceptance of human rights norms inherently involves majoritarian morality.

Notwithstanding that it has been more than six decades since the concept of spreading and protecting human rights as Human Right Education (HRE) first entered the lexicon of international law, it is readily apparent that HRE has not succeeded in preventing widespread human rights abuses. Wars like 'Rwanda', 'Srebrenica' and Darfur' immediately bring to mind examples of our failure to prevent catastrophic human rights violations. This because of inadequacy of education in the prevailing society. Within many nations many political debates rage over the denial or abuse of human rights. Even in prosperous, democratic countries like Canada much public discourse is phrased in the rhetoric of rights. Racism and related phenomena thrive where there is ignorance, unfounded fears of racial, ethnic, religious, cultural and linguistic or other forms of difference, the exploitation of prejudices, or the teaching or dissemination of distorted values.

"It's the largest democracy in the world. It's also a big country with lots of human rights challenges. And when we have concerns, we raise them with the Indian Government," US Assistant Secretary for democracy human rights and labour Michael Posner said. The major population of India resides in villages which do not get sufficient education support. Problems like human trafficking, exploitation of women commercially and sexually, religious violations, caste related issues are some example leading to human right violations. Moreover, many prisoners in India are also denied their human rights. They are detained without adequate reason.

Education for promotion and protection of Human Rights:

Education is a tool for creating the real idea of human rights and making people know its importance in their day to day life. It is also a tool for eliminating the violations of human rights. An educated civilization can only know its rights and hence have the knowledge to protect it. According to Kofi Annan, the former Secretary General of United Nations "without education, we can see beyond ourselves and our narrow surroundings to the reality of global interdependence. Without education, we cannot realize how people of other races and religions share the same dreams, the same hopes. Without education, we cannot recognize the universality of human aims and aspirations. UN mandates that education shall be directed to the strengthening of respect for human rights & fundamental freedom. These entities have been chosen because one is an expert body responsible for monitoring States' implementation of the HRE obligation in Article 13(1) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), and the other is an inter-governmental body with an explicit mandate regarding HRE.

It is important to make each and every people literate just not in order to make them educated and capable of earning but also recognize their rights towards themselves and each other. An educated person only can stand for its right. HRE is about "empowering the individual to both recognize human rights abuses and to commit to their prevention". Thus, a core part of HRE is the strengthening of respect for human

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

rights. It is now a global responsible of every person and the government to promote education and hence promote human rights.

Article 51A(1) of Indian Constitution 1950, imposes a duty on all citizens to develop scientific temper, humanism and the spirit of inquiry & reform. The effective discharge of this duty will require HRE to give people enhanced awareness & greater openness. Right to Education has also been incorporated. The Constitution mandates the state to direct its policy towards securing that children are given opportunities and facilities to develop in a healthy manner and in conditions of freedom & dignity and that childhood and youth are protected against exploitation and against moral & material abandonment. HRE of the children as well as the other people is indispensable to the full realization of the responsibility under this constitutional directive. Indian state has an obligation to foster respect for international law and treaty obligations as laid down in Article 51 of the Constitution. In India is a signatory to UDHR & has ratified Civil and Political Rights Convention, Economic, Social and Cultural Rights Convention, CEDAWCRC etc. HRE is inescapable and a legal obligation.

'Human Rights' is not treated as a separate subject in the curricula. NCERT has felt that all contemporary concerns & issues cannot be included in the curriculum as separate subjects of study. It has culled upon incorporation of certain emerging concerns including human rights in the course content. University Grants Commission appointed Sikri Committee in 1980 to consider and report on the different ways and means for promoting HRE in India. The committee suggested inculcating values without marks weight age in schools. At college levels it was felt that all disciplines should be including human rights topics at least which are directly relevant to their disciplines.⁸ But it is disappointing to observe that the NCF 2005 has failed in identifying the content of the HRE in schools.

Implementation of RTE 2009:

A Human rights-based approach of education assures every child a quality education that respects and promotes her or his right to dignity and optimum development. The right to education is marked priority on the agenda of the international community since right to education is not only a human right in itself but also is quintessential for the exercise of all other human rights. A number of human rights treaties accepted and development and social transformation. The right to education flows directly from the right to life. The right to life and the dignity of an individual cannot be assured unless it is accompanied by the right to education.

Victims of injustice and violations of human rights will have no faith in justice and values. Right to education and HRE will fall through. The government and the society should be prepared to foot the bill if concrete results are desired.

Conclusion:

There is no doubt that education has a major role to play for protection and promotion of human rights. HRE is considered as one of the major tools to stop the violations against human rights. From the above discussion we saw the importance and how education can play a vital role in this regard.

Education should be imparted to each and everyone so that they understand the importance of human rights. Equality shall be the primary consideration in actions concerning children, respect for the views of the child are the general principals of the Convention on the Rights of a child. Education in their own mother language about human rights will make the learners more prompt about their values and ways to use them in their day to day life. The values of cultural diversity and social diversity should be inculcated as a basic teaching. For integration of human rights, the relevant subjects at the primary stage are languages & environmental studies. Stories, poems and songs concerning human rights values will have to be selected. Education should impart gender equality, respect for human dignity and rights.

Human rights concepts of religious freedom and religious tolerance can be inculcated while teaching history topics. Human rights concerns about self determination can be introduced to students while teaching them colonialism and imperialism. While teaching about sati and widow remarriage, suppression of women and the need for reverse discrimination can be taught. Democracy equality can enhance human values in a

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

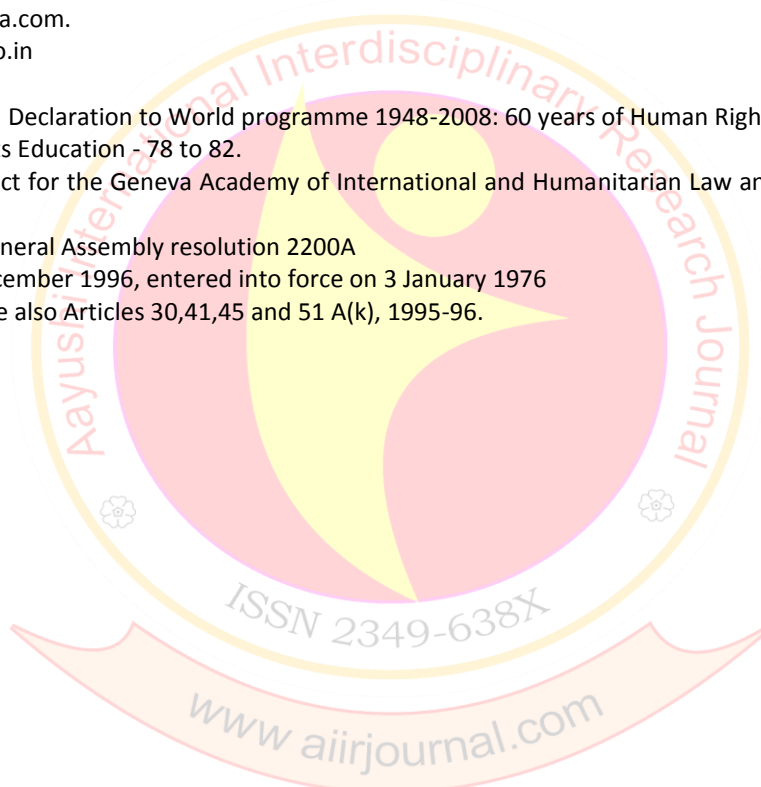
Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

person. Rule of law and social justice gives immense opportunities to discuss and understand human rights and human duties. Languages offer many gateways for HRE. Stories, poems, paragraphs can be carefully selected. Themes on French Revolution, Nazism can be used to discuss the evolution of human rights. A discussion on the omnibus violations of human rights during world wars can sensitize the students.

Dramatic clubs and literary activities can be utilized effectively. Students can be motivated to write poetry, drama and essays on human rights. Poster making competition, elocution or contests, debates etc. can also be held on similar themes. The school can celebrate the 'World Human Rights Day' which can go a long way to create wariness among students, parents and the neighborhood community. Initiatives should be All of this suggests that the time is ripe for HRE to come to the forefront of international consciousness, and to fulfill its intended role as a preventive tool. Education should be granted to one and all across the country and world. Human Rights are the basis of human values, disciplines and dignity. It should be enhanced, protected and promoted to every nook and corner with the help of education.

References:

1. www.wikipedia.com.
2. www.google.co.in
3. www.ask.com
4. From Universal Declaration to World programme 1948-2008: 60 years of Human Right Education.
5. D Human Rights Education - 78 to 82.
6. Research Project for the Geneva Academy of International and Humanitarian Law and Human Rights, October 2009.
7. Adopted by General Assembly resolution 2200A
8. (XXI) on 16 December 1996, entered into force on 3 January 1976
9. Article 21A, See also Articles 30,41,45 and 51 A(k), 1995-96.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights and Duties about Environment

Dr. Nishant Chandrakant Nirmale

Assistant Professor,
SSVSS College of Education,Osmanabad(MS).

Introduction

Human rights and environment are inter-related, inter-connected, mutually responsive and crucial issues. Both are concerned with development and promotion of human welfare. Everyone likes to live in a healthy environment, which is basic human right. Environment pollution is a worldwide problem and India, too, is facing the menace. While human rights are necessary to promote the personality development of human beings, material comfort and healthy environment are necessary to safeguard conditions conducive to such a personality development. Without hygienic good nobody can strive towards his goal. That is why there is a natural link between Environment, Development and Human Rights. Principle of 1 of the declaration of the Nation Conference on Human Environment also emphasis on this fact, it states. "Man has the fundamental right to freedom, equality and adequate conditions of life, in an environmental of a quality that permits a life of dignity and well-being, and he bears a solemn responsibility to protect and improve the environment for present and future generations." Again, para 1 of the preamble of the same declaration states: "Man is both creative and molder of his environment, which gives him physical sustenance and affords him the opportunity for intellectual, moral social and spiritual growth

Interrelation between Environmental Degradation and Human Rights

Human rights and environmental law have traditionally been envisaged as two distinct, independent spheres of rights. Towards the last quarter of the 20th century, however, the perception arose that the cause of protection of the environment could be promoted by setting it in the framework of human rights, which had by then been firmly established as a matter of international law and practice. Because of the many complex issues that arise when these two disciplines interact, it is to be expected that there are different views on how to approach 'human rights and the environment' (Sabharwal, 2005). In this context, there are three approaches prevailing with regard to the relationship between human rights and environmental protection: The *first* approach is one where environmental protection is described as a possible means of fulfilling human rights standards. Here, the end is fulfilling human rights, and the route is through environmental law. The *second* approach states 'the legal protection of human rights is an effective means to achieving the ends of conservation and environmental protection. This highlights the presently existing human rights as a route to environmental protection. The focus is on the existing human right. The *third* approach to the question of 'human rights and the environment' is to deny the existence of any formal connection between the two at all. According to this approach, there is no requirement for an 'environmental human right.' The argument goes that, since the Stockholm Conference in 1972, international environmental law has developed to such extents that even the domestic environments of states has been internationalized and it is unnecessary to have a separate human right to a decent environment. However, there are many who oppose this view. They argue that there is in fact a benefit to bringing environmental law under the ambit of human rights. Environmental law has in many parts of the world, be it at the international or domestic level, suffered from the problem of standing. Because of this barrier, it is often difficult for individuals or groups to challenge infringements of environmental law. There has been a great deal of debate on the theoretical soundness of the idea of a human right or rights to a satisfactory environment (Boyle & Anerson, 1996). There can occasionally be a conflict between the established human rights and the protection of the environment. Nevertheless, clearly there is a *prima facie* rhetorical and moral advantage in making the environment a human rights issue (Merieux, 2001). Whether international human rights law can contribute to environmental protection is an issue that remains to be conclusively resolved, but scholars have discussed the relationship between human rights and

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

environmental protection at length. Dinah Shelton claims that human rights and environmental protection represent “overlapping social values with a core of common goals” (Paula, 2010). Alan Boyle (2012) also states that it is self-evident that insofar as we are concerned with the environmental dimensions of rights found in avowedly human rights treaties then we are necessarily talking about a ‘greening’ of existing human rights law rather than the addition of new rights to existing treaties. Diego Quiroz (2010) suggests that by adopting a human rights based approach, the environmental model would improve its effectiveness by enhancing the ability to manage risks and improve environmental and development outcomes. Philippe Cullet (1995) also supports the relation between the two approaches that international environmental law and human rights law have intertwined objectives and strive for better conditions of life on the earth. He further argues that preservation, conservation, and restoration of the environment are a necessary and integral part of the enjoyment of the rights to health, to food and to life including a decent quality of life. Thus, the close link clearly shows that a right to environment can easily be incorporated in the core of human rights protection whose ultimate purpose is the blooming of personality of all human beings. The tight separation between the different branches of international law is not conducive to positive interactions between environmental and human rights law. Subin Nijhwan (2013) advocates that the environmental law in absence of hard law documents appears to be lagging in dealing with emerging environmental problems. Further, Paula Spieler (2010) admits this point that in the modern international law regime, human rights and environment protection are two main concerns. With the passage of time, international environmental law has followed stricter standards but it lacks effective enforcement mechanisms as a result the state cannot be held responsible for environmental degradation by an individual. There has been a simultaneous increase in ‘legal claims for both human rights and environmental goods,’ which is a clear reflection of the link between ‘human’ and the ‘environment’ and the dependence of human life on the environment. Both environment and human rights law have some common points. Both disciplines have deep social roots and both have become internationalized.

Provision Of Environmental Law In India

Apart from international laws, every country has enacted laws regarding environment protection, pollution control etc. In India, there are several acts for environment protection that says protection of environment is the duty of government. Also the purpose of state is welfare of citizens and establishment of such a society that ensures people a human dignity a human living and finally an equal and humane socio-economic relationship. The intermeshing of human rights can be seen from the fact that ecology and environment are today considered control focus of a person's entitlement.³

In India a separate ministry namely The Department of Environment was established in 1980 to ensure a healthy environment for the country. The main acts for environment protection in India are as follows :-

1. The Forest Conservation Act, 1980.
2. The Prevention of Air and Water Pollution, 1974, 1981 (The Central Pollution Control Board) (CPCB) was constituted under this act.
3. The Air Prevention and Control of Pollution,1981
4. The Atomic Energy Act. 1982.
5. The Environmental Protection Act, 1986. (It came into force soon after the Bhopal Gas Tragedy)
6. The Environmental Conservation Act. 1989.
7. The National Environmental Tribunal, 1995.
8. National Environmental Appellate Authority Act, 1997.
9. National Environment Management Act (NEMA), 1998
10. Handling and Management of Hazardous Waste Rule in 1989.
11. The Public Liability Insurance Act (Rules and Amendment), 1992.
12. The Biomedical Waste Management and Handling Rules, 1998.
13. The Environment (Siting for Industrial Projects) Rules, 1999.
14. The Municipal Solid Waste (Management and Handling) Rules, 2000.
15. The Ozone Depleting Substance (Regulation and Control) Rules, 2000.
16. The Biological Diversity Act 2002.

Rights and Duties under the Indian Constitution

Rights and duties of man are inter-connected. Human Rights cannot be attained unless man fulfils his duties. The UN Declaration of Human Environment in 1972 has clearly brought on the balance between rights and duties. The general principles enunciated under the Declaration call for respect for nature, maintenance of genetic viability, protection and conservation of unique areas of the eco-system, etc. Indeed an ecological interpretation of the provisions of the Constitution of India has become inoperative. Many provisions relating to human rights are contained in Part III of Indian Constitution. These provisions consists of Art. 12 to 35. Some of the important articles on human rights are :- Art 14 provides for equality before law, Art. 15 prohibits discrimination based on religion, race, caste, sex or place of birth, Art. 16 provides for equality in public employment, Art 19 protects the right of freedom of speech Art. 21 provides protection of life and personal liberty. Art 25 to 28 ensure the right of freedom of religion. Art. 29 & 30 provide for cultural and educational rights. Thus, the Indian constitution ensures the protection of life and liberty of individuals and groups. Let us examines the other provisions in the Indian Constitution for the protection of environment. The Art 47 provides that this is the duty of the state, to raise the level of nutrition and the standard of living and to improve public health, the state shall endeavor to bring about prohibition of the consumption except for medicinal purposes intoxicating drinks and of drugs which are injurious to health. Art. 48A provides that the state shall endeavor to protect and improve the environment and to safeguard the forests and wildlife of the country Art. 51A, included in the Constitution by the 42nd amendment Act, 1976 has the provisions as fundamental duties, says that it shall be the duty of every citizen of India to protect and improve the natural environment including forests, lakes, rivers and wild life, and to have compassion for living creatures and to develop the scientific temper, humanism and the other spirit of inquiry and reform, and to safeguard public property and to abjure violence.⁶

Thus rights and duties are two sides of a coin. Whereas rights provide for freedoms, duties provide for obligations of human behavior without which rights cannot be realized. A wider interpretation of duties listed in the Indian Constitution makes for a better life for all citizens. Preservation of our rich composite culture, protection of natural environment, developing a scientific temper and strike towards individual and collective excellence are all noble concepts to pursue for the citizens of India. In the age of environment, an ecosystem interpretation of rights and duties help us to achieve scientifically all the goals of human rights and excellence in life. Environmental law in the context of human rights presents a new vision and a new scenario for mankind. A new hope is born of creativity, harmony and human brotherhood.

An environmental perspective of human rights reveals that global progress is assured for the twenty first century based on eco-management of national and global society. Our Constitution provides for a balance between human rights and duties based on harmony with nature and harmony among people.

Conclusion:

Whatever perspective one adopts regarding the link between human rights and the environment, it is clear that failure to preserve a healthy environment has a clear and even increasing effect on the enjoyment of human rights. The linkage of human rights to the environment not only helpful to protect the environment but at the same time the human rights system would be strengthened by the incorporation of environmental concerns, enabling the expansion of the scope of human rights protection in the area of environment.

References:

1. Boyle & Anerson M. (Eds.). (1996). *Human Rights Approach to Environmental Protection*. Oxford, Oxford University Press.
2. Boyle A. (2012). Human Rights and the Environment: Where Next? *Environmental Journal of International Law* 23 (3), 613-642.
3. Charan Lal Sahu v. Union of India (1990) 1 SCC613.
4. Cullet, P. (1995) Definition of Environmental Right in a Human Rights Context. Netherlands
5. www.ask.com

The Universal Declaration of Human Rights

D.T. Khajurkar Assit.Prof.
S.S.V.S.S.Kolhapurs'
College of Education,Osmanabad

Introduction

The Universal Declaration of Human Rights (UDHR) was adopted by the United Nations General Assembly in 1948, partly in response to the atrocities of World War II. It is generally viewed as the preeminent statement of international rights and has been identified as being a culmination of centuries of thinking along both secular and religious lines. Although the UDHR is a non-binding resolution, it is now considered by some to have acquired the force of international customary law which may be invoked in appropriate circumstances by national and other tribunals. The UDHR urges member nations to promote a number of human, civil, economic and social rights, asserting these rights as part of the "foundation of freedom, justice and peace in the world." The declaration was the first international legal effort to limit the behavior of states and press upon them duties to their citizens.

Human Rights:

A right which is believed to belong to every person.

Human rights are commonly understood as "inalienable fundamental rights to which a person is inherently entitled simply because she or he is a human being.

Human rights are conceived as universal (applicable everywhere) and egalitarian (the same for everyone). These rights may exist as natural rights or as legal rights, in both national and international law.

Basic Human Rights:

We have 30 basic human rights, according to the Universal Declaration of Human Rights, created by the United Nations in 1948 to provide a global understanding of how to treat individuals. Before I became National Youth Spokesperson for Youth For Human Rights International's Canadian chapter in 2005 at the age of 16, I had no idea what my human rights were, and even though the document has been around for 61 years I know most people don't.

Back in 2005, I was promoting anti-bullying through my tune "Song of Peace," which led me to the Stop the Violence conference in Toronto, held by Michael "Pinball" Clemons, then coach for the Toronto Argonauts. I spoke on behalf of my generation, in front of teachers and community leaders. My three minutes grabbed the attention of Youth for Human Rights International, a non-profit organization teaching people their human rights. They asked if I would represent their organization. After seeing their "United" music video, a street-savvy, multi-ethnic, anti-bullying message, and their other video PSAs and printed materials, I accepted the position. I was titled National Youth Spokesperson and my first major assignment was to represent Canada at the 2006 International Human Rights Summit held at the United Nation headquarters in New York.

Human Rights is a global term we hear often, but many people can't define. So the question is what are human rights? "Rights" are things we are allowed to be, to do or to have, simply by being human. We each own 30 basic human rights, based on the Universal Declaration of Human Rights, and in my role as National Spokesperson, I have been speaking and singing my songs at elementary and high schools across Ontario. We hope to expand to the rest of Canada. I educate the kids about human rights and how it's our responsibility to learn them and spread the word, since human rights are not taught in the schools or at home. My message to everyone is not political; it focuses on education. Even in Canada, a place of freedom, we still have issues of violence in homes and on the streets. By educating each other, we can hopefully, eventually, eliminate this.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Youth for Human Rights International presently has more than 180 chapters in over 80 countries around the world, including Australia, Denmark, Ghana, Guyana, India, Japan, Liberia, Morocco, Puerto Rico, South Africa, Uganda, the UK, U.S.A. and, of course, Canada. Last August, I represented Canada in Geneva Switzerland at the 6th annual International Human Rights Summit. I met youth delegates ages 16 to 25 from all across the globe with the same goal in mind, human rights education.

International Human Rights Day is right around the corner on December 10, celebrating its 61st year of existence. So what can you do? Learn your rights! If you're a parent or teacher share these rights with your kids or pass them along to a friend.

The Universal Declaration of Human Rights: Following are the Universal Declaration of Human Rights

1. We are all free and equal.

We are all born free. We all have our own thoughts and ideas. We should all be treated in the same way.

2. Don't discriminate.

These rights belong to everybody, whatever our differences.

3. The right to life.

We all have the right to life, and to live in freedom and safety.

4. No slavery – past and present.

Nobody has any right to make us a slave. We cannot make anyone our slave.

5. No Torture.

Nobody has any right to hurt us or to torture us.

6. We all have the same right to use the law.

I am a person just like you!

7. We are all protected by the law.

The law is the same for everyone. It must treat us all fairly.

8. Fair treatment by fair courts.

We can all ask for the law to help us when we are not treated fairly.

9. No unfair detainment.

Nobody has the right to put us in prison without a good reason and keep us there, or to send us away from our country.

10. The right to trial.

If we are put on trial this should be in public. The people who try us should not let anyone tell them what to do.

11. Innocent until proven guilty.

Nobody should be blamed for doing something until it is proven. When people say we did a bad thing we have the right to show it is not true.

12. The right to privacy.

Nobody should try to harm our good name. Nobody has the right to come into our home, open our letters or bother us or our family without a good reason.

13. Freedom to move.

We all have the right to go where we want in our own country and to travel as we wish.

14. The right to asylum.

If we are frightened of being badly treated in our own country, we all have the right to run away to another country to be safe.

15. The right to a nationality.

We all have the right to belong to a country.

16. Marriage and family.

Every grown-up has the right to marry and have a family if they want to. Men and women have the same rights when they are married, and when they are separated.

17. Your own things.

Everyone has the right to own things or share them. Nobody should take our things from us without a good reason.

18. Freedom of thought.

We all have the right to believe in what we want to believe, to have a religion, or to change it if we want.

19. Free to say what you want.

We all have the right to make up our own minds, to think what we like, to say what we think, and to share our ideas with other people.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

20. Meet where you like.

We all have the right to meet our friends and to work together in peace to defend our rights. Nobody can make us join a group if we don't want to.

21. The right to democracy.

We all have the right to take part in the government of our country. Every grown-up should be allowed to choose their own leaders.

22. The right to social security.

We all have the right to affordable housing, medicine, education, and child care, enough money to live on and medical help if we are ill or old.

23. Workers' rights.

Every grown-up has the right to do a job, to a fair wage for their work, and to join a trade union.

24. The right to play.

We all have the right to rest from work and to relax.

25. A bed and some food.

We all have the right to a good life. Mothers and children, people who are old, unemployed or disabled, and all people have the right to be cared for.

26. The right to education.

Education is a right. Primary school should be free. We should learn about the United Nations and how to get on with others. Our parents can choose what we learn.

27. Culture and copyright.

Copyright is a special law that protects one's own artistic creations and writings; others cannot make copies without permission. We all have the right to our own way of life and to enjoy the good things that "art," science and learning bring.

28. A free and fair world.

There must be proper order so we can all enjoy rights and freedoms in our own country and all over the world.

29. Our responsibilities.

We have a duty to other people, and we should protect their rights and freedoms.

30. Nobody can take away these rights and freedoms from us.

Conclusion:

Human rights are freedoms established by custom or international agreement that impose standards of conduct on all nations. Human rights are distinct from civil liberties, which are freedoms established by the law of a particular state and applied by that state in its own jurisdiction.

Human rights include the right to personal liberty and Due Process of Law; to freedom of thought, expression, religion, organization, and movement; to freedom from discrimination on the basis of race, religion, age, language, and sex; to basic education; to employment; and to property. Human rights laws have been defined by international conventions, by treaties, and by organizations, particularly the United Nations. These laws prohibit practices such as torture, Slavery, summary execution without trial, and Arbitrary detention or exile.

References:

1. Dr. H.O. Agarwal (2014) : Manav Adhikar, Central law Publication
2. Dharam Singha : Manavadhikar
3. Dr.Kulkarni Manvi Hakkatil Mulbhut Sankalpana, YCMOU Nashik
4. Naseea C. (2008). Human rights Education "Conceptual and Pedagogical Aspects" New Delhi: Kanishk Publishers
5. <http://wahabohidlegalaid.blogspot.in/2013/03/human-rights>
6. <http://www.samaritanmag.com/we-have-30-basic-human-rights-do-you-know-them>
7. www.youthforhumanrights.org
8. https://en.wikipedia.org/wiki/Human_rights

The Human Right and Education

D.T. Khajurkar

Assit.Prof. S.S.V.S.S.Kolhapurs'
College of Education, Osmanabad

Introduction

Teachers are an extremely important facet of any society for a number of reasons and their role in society is both significant and valuable. Teachers play an extraordinary part in the lives of children for the formative years of their development and the importance of teachers is something that cannot be understated.

A teacher is the force that drives the educational system in the United States. They are the ones who interact with students and have to deal with the parents. A teacher often has many roles to play. A teacher leader role is one that needs to be embraced if he or she wants to function effectively in the classroom.

Beyond that, teachers serve many other roles in the classroom. Teachers set the tone of their classrooms, build a warm environment, mentor and nurture students, become role models, and listen and look for signs of trouble. The most common role a teacher plays in the classroom is to teach knowledge to children.

What are the Human Rights?

Human rights are the basic rights and freedoms that belong to every person in the world, from birth until death. They apply regardless of where you are from, what you believe or how you choose to live your life. They can never be taken away, although they can sometimes be restricted, for example if a person breaks the law, or in the interests of national security.

These basic rights are based on values like dignity, fairness, equality, respect and independence. But human rights are not just abstract concepts; they are defined and protected by law. In Britain our human rights are protected by the Human Rights Act 1998.

What is mean by the Human Rights Education?

Simply put, human rights education is all learning that develops the knowledge, skills, and values of human rights.

The United Nations Decade for Human Rights Education (1995-2004) has defined Human Rights Education as "training, dissemination, and information efforts aimed at the building of a universal culture of human rights through the imparting of knowledge and skills and the molding of attitudes which are directed to:

- a) The strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms;
- b) The full development of the human personality and the sense of its dignity;
- c) The promotion of understanding, respect, gender equality, and friendship among all nations, indigenous peoples and racial, national, ethnic, religious and linguistic groups;
- d) The enabling of all persons to participate effectively in a free society;
- e) The furtherance of the activities of the United Nations for the Maintenance of Peace." (Adapted from the Plan of Action of the United Nations Decade for Human Rights Education (1995-2004), paragraph 2)

During this Decade, the UN is urging and supporting all member states to make knowledge about human rights available to everyone through both the formal school system and through popular and adult education.

Educational Policies and Human Rights

The reports of various Education Commissions and the statement of educational policy have articulated the importance of the right to education and education in human rights as part of the effort to

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

reform and develop education. They assign special status in the national educational system to women, scheduled castes, scheduled tribes, minorities, and the handicapped, and emphasize values education. They also define the basic components of the core curriculum, which reflects some important human rights concerns. The National Curriculum Framework is provided for by the 1986 National Education Policy. It covers core elements that cut across narrow subject boundaries and is designed to promote values such as India's common cultural heritage, egalitarianism, democracy, secularism, equality of the sexes, observance of small-family norms, and inculcation of scientific temper, among other things.

Objectives of Human Rights Education

- to develop attitudes and behaviours that will lead to respect for the rights of others
- to strengthen respect for human rights and fundamental freedoms to value human dignity and develop individual self-respect and respect for others
- to promote respect, understanding and appreciation of diversity, particularly towards different
- to ensure genuine gender equality and equal opportunities for women and men in all spheres national, ethnic, religious, linguistic and other minorities and communities
- to empower people towards more active citizenship
- to promote democracy, development, social justice, communal harmony, solidarity and friendship among people and nations
- to further the activities of international institutions aimed at the creation of a culture of peace, based upon universal values of human rights, international understanding, tolerance and nonviolence.

Methodology, Approaches, and Strategies

The formal curriculum: Schools may choose to examine their present curriculums and identify areas where themes and elements of human rights education already exist. Human rights education is considered the most important part of the core curriculum of good general education.

The informal curriculum: Human rights education can also be promoted through the extracurricular and co-curricular activities of the school.

The hidden curriculum: Human rights education should also address the farreaching hidden curriculum of the school to create a school atmosphere that truly reflects respect for human rights. Values, attitudes, knowledge, and patterns of behavior should be integrated into the students' personal experiences in order to help them view reality critically.

Conclusion

It is thus important that education include the study of peace, human rights, and democracy as essential to society's development. The Declaration states the following: Everyone has the right to education. Education shall be free at least at the elementary and fundamental stages

References:

1. www.equalityhumanrights.com/en/human-rights
2. <http://hrlibrary.umn.edu/edumat/hreduseries/hereandnow/>
3. <http://www.eycb.coe.int/compasito>
4. www.hurights.or.jp/archives/human_rights_education_in_asian_schools
5. https://www.hurights.or.jp/.../human_rights_education...

Human Rights Education in Primary and Secondary School System

Smt. S.M. Gurav
SSVSS A.V.Beed

Shri H.J. Walke

Introduction:

The international community has increasingly expressed consensus on the crucial contribution of human rights education (HRE) to the realization of human rights as well as to the long term prevention of human rights abuses and violent conflicts provisions on (HRE), and in particular within the school system, have been incorporated in to many international instruments including the universal declaration on human rights, the international covenant on economic, social and cultural rights, the convention on rights of the child, the convention on the Elimination of all forms of discrimination against women, the UNESCO convention against discrimination in education and the Vienna declaration and programme of action.

In the school system HRE is an important component of the rights education, as it enables the education system to fulfil its fundamental aims of promoting the full development of the human personality and appreciation of human dignity, of strengthening respect for human rights and of delivering a quality education for all.

In this sense HRE contributes to improving the effectiveness of the education system as a whole with in turn contributes to a country's economic, social and political development by providing:

- Improved quality learning achievements by promoting child-centered and participatory teaching and learning practices and processes, as well as a new role for teaching profession
- Increased access to and participation in schooling by creating a human rights based learning environment that is inclusive and welcoming .
- A contribution to social cohesion and conflict prevention by supporting the social and economical development of the and by introducing democratic citizenship and values.

The World Programme for Human Rights Education

In 2004 the International community launched the world programme for human rights education (2005-on going) to advance the implementation for HRE programmes in all sectors and as follow –up to the united nation decade for human rights education (1995-2004) and decided to focus its first phase(2005-2009) on the integration of HRE in the primary and secondary school system. A related plan of action was adopted in 2005 by the united nations General assembly.

The plan of action encouraged member states to follow of four stages process to integrate HRA in school system

➤ **Stage 1:** Analysing the current situation in the school system

Action

- Collect information on the analyse the following
 - Current situation of the primary and secondary school system, including the situation of human rights in school.
 - Historical and cultural backgrounds that may influence HRE in the school system.
 - HRE initiatives. If any primary and secondary school system.
 - Good HRE practice existing at national and regional level.
 - Role of similar type of education.

Output

- National study on HRE in the primary and secondary school system.
- Wide dissemination of results of the study at the national level.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

➤ **Stage 2:** Setting priorities and developing national implementation

Action

- Inputs allocation of available resources (Human, financial, time)
- Activities (tasks, responsibilities, time frame and milestone)
- Outcomes achieved result

Output

- A national implementation strategy for HRE in the primary and secondary school system that identifies objectives and priorities.

➤ **Stage 3:** Implementing and monitoring

Action

- The guiding idea should be getting there.
- Initiate implementation of the planned activities within national implementation strategy.
- Monitor the implementation using fixed milestone.

Output

- Depending on the priorities of national implementation strategy, output can be for instance, legislation, mechanisms for coordination of national implementation strategy, new or revised textbook and learning materials training courses, participatory teaching and learning methodology or non discriminatory policies protecting all members of the school community.

➤ **Stage 4:** Evaluating.

Action

- Use self evaluation as well as independent external evaluation to review implementation.
- Check the fulfillment of the set objectives and examine the Implementation.

Output

- National report on the outcome of the national implementation strategy for human rights education in the primary and secondary school system.
- Recommendation for future action based on lessons learned throughout the implementation process.

As many relevant actors as possible should be involved in all four stages, not only all relevant department and agencies of ministries of education, but also Nation human rights institutions and NGO s, teacher training institutions and related university faculties, teachers / pupils / parents/association, educational research institutes and so on.

Reference:

1. United Nations Human rights office of the High commission-United
2. Nation New York 2012 Human Rights Education in Primary and Secondary School System : A Self assessment Guide for government

Parallel Study of Curriculum and Human Rights Education

Dr. Maheshwar Kallave

Assistant Professor,

Department of Education,

Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University,Sub- Campus, Osmanabad

Introduction:

The basic principle that all human rights and fundamental freedoms can be fully realized in the context of total development covering economic, social, cultural and political spheres brings the common ground between human rights and development to the fore.

Human rights education has been defined as education, training and information aimed at building a universal culture of human rights. A comprehensive education in human rights not only provides knowledge about human rights and the mechanisms that protect them, but also imparts the skills needed to promote, defend and apply human rights in daily life. Education for democratic citizenship focuses on educational practices and activities designed to help young people and adults to play an active part in democratic life and exercise their rights and responsibilities in society. Education for mutual respect and understanding highlights self-respect, respect for others, and the improvement of relationships between people of differing cultural traditions.

Major Characteristics of HRE at School Level:

- Human rights are founded on respect for the dignity and worth of each student;
- Human rights are universal, meaning that they are applied equally and without discrimination to all people;
- Human rights are inalienable, in that no one can have his or her human rights taken away other than in specific situations, for example, the right to liberty can be restricted if a person is found guilty of a crime by a court of law;
- Human rights are indivisible, interrelated and interdependent, for the reason that it is insufficient to respect some human rights and not others.

Human Rights Education:

Human rights education has been formally adopted by some countries in various region through rights/human rights education national action plans (developed either by governments or the government-established national human rights institutions). There are also countries implementing programs and projects related to human rights education, with support from international institutions, such as education on child rights, gender, and rights of people with disabilities. Some governments see human rights education as part of existing education programs such as the following,

- Civic Education (Vietnam, Malaysia)
- Moral Studies (Indonesia, Malaysia, Pakistan)
- Legal Education (Philippines, China)
- Religious Education (Malaysia, Pakistan)
- Values Education (Thailand, Philippines, **India**, Fiji, South Korea)
- Peace Education (Thailand, South Korea, Philippines)
- Gender and Development Education (Philippines)

While these educations are important, they may not necessarily lead to learning human rights. If the stress is only on the concept of duty or obligation as good citizens or members of family and society, the concept of rights is likely ignored. On the other hand, a stress on active participation in the affairs of the family and society provides the space for learning about relevant rights. In the same way, learning of values may lead to understanding of human rights if there is a conscious effort to link them.

Framework of HRE:

In order to have a common framework, it is best to adopt the latest statement of the definition under the UN World Programmed for Human Rights Education, whose first phase plan focuses on the formal education system. The first phase plan is jointly being implemented by the Office of the UN High Commissioner for Human Rights and UNESCO. The first phase plan provides the following definition: human rights education can be defined as education, training and information aiming at building a universal culture of human rights through the sharing of knowledge, imparting of skills and moulding of attitudes directed to:

- (a) The strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms;
- (b) The full development of the human personality and the sense of its dignity;
- (c) The promotion of understanding, tolerance, gender equality and friendship among all nations, indigenous peoples and racial, national, ethnic, religious and linguistic groups;
- (d) The enabling of all persons to participate effectively in a free and democratic society governed by the rule of law;
- (e) The building and maintenance of peace;
- (f) The promotion of people-centered sustainable development and social justice

Teaching and Learning Scenario:

The first phase emphasizes the following components of human rights education:

- a. Understanding of the basic human rights and their principles
- b. Development of an attitude of non-discrimination
- c. Development of capacity to analyze problems in order to find solutions
- d. Empowerment of communities and individuals
- e. Use of human rights principles found in local cultures, history and social development
- f. Development of knowledge and skills on using human rights instruments and mechanisms
- g. Use of participatory pedagogies
- h. Creation of teaching and learning environment that fulfils human rights
- i. Making human rights relevant to the daily lives of the students.

In relation to human rights education, a key component is the identification of concrete issues affecting the students in various stages of their life that can be linked to human rights. This exercise can be done at school level through a human rights curricular framework as shown below.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights & School Level Curricular Framework:

Sr. No.	HR Curricular Framework	Issues	HR Concept	Core Values
1	Self	- Malnutrition - Parental neglect	- Right to life - Right to health - Right to Protection	- Love and Care - Family and Social Protection
2	Family	- Domestic violence on women and children - Corporal punishment at home - High death rate of children	- Right to protection - Right to seek medical help	- Care and Treatment - Human Dignity
3	Community	- Conflict situation - Conflict among ethnic groups	- Rights of indigenous peoples - Right to participate in Sustainable development	- Equality and Justice - Human Dignity - Diversity

This framework is based on the assumption that human rights concepts and issues are more easily integrated into the school curriculum by linking them to values, which are already defined. A human rights curricular framework is a multi-year, multi-subject overview of the human rights education program in a school. Its contents (issues and human rights concepts) should address the contexts of the students

For the over-all school system, the child rights framework is best promoted through the child-friendly school system (CFSS) which

- Includes everyone and treats them equally – whether girls or boys, from poor or rich families, living nearby or far away, having low or high social status
- Addresses the needs of the students – by giving them the best possible education that enhances their knowledge and skills, by using teaching methods and curriculum appropriate to their situation and dignity
- Protects their welfare and safety – by making the school facilities safe, does not punish them physically, does not allow bullying
- Allows the students to take part in the school activities – allowing children to work together and express themselves through music, drawing, drama and other forms.

These are the different applications of child rights in the school system both as content and process of teaching and learning. They are not so different from the rights-based approach to education being promoted by UNESCO.

Summary:

Human rights education in the Asia-Pacific has to relate to its particular cultural context. This is an oft-repeated view expressed by government and civil society. It is thus incumbent upon the human rights educators in the region to base the education process on the cultural milieu of the peoples they relate to.

References:

1. **Aurora,G.L.**(1995).Child Centred Education-For Learning without Burden.Gurgaon: Krishna Publishing Co.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

2. **Delors, Jacques** (ed.) (1996). Learning the Treasure Within. Paris: UNESCO.
3. **Dev, Arjun.** Commonwealth Values in Education: Young People's Understanding of Human Rights-A County Report. Commonwealth Secretariat.
4. **Dev, Arjun** (1996). Human Rights-A Source Book. New Delhi: NCERT.
5. **Janusz Symonides,** Human Rights: New Dimensions and Challenges, UNESCO 1998.
6. **Jois, M. Rama.** (1997). Human Rights and Indian Values. New Delhi: NCTE. Ministry of
7. Human Resource Development. 1999. Fundamental Duties of Citizen, Government of India. New Delhi: NCERT.
8. **National Council for Teacher Education** (1999). Human Rights and Indian Values. Vols.I and II, Self Learning Module. New Delhi: NCTE.
9. **National Council of Educational Research and Training.**(1988). National Curriculum for Elementary and Secondary Education: A Framework. New Delhi: NCERT.
10. **National Council of Educational Research and Training.**(2000). National Curriculum Framework for School Education. New Delhi: NCERT.
11. **Saxena, K.P.C.**(ed.).(1994). Human Rights-Perspective and Challenges. New Delhi: Lancer Books.
12. **Subramanian, S.**(1999). Human Rights: International Challenges. National Curriculum Framework For School Education-A Discussion Document. Vol-I. New Delhi: NCERT.
13. **United Nations International Children Emergency Fund** (UNICEF).(1999).The State of the Children. New Delhi: UNICEF.
14. **National Council of Educational Research and Training,** National Curriculum Framework for School Education, National Council of Educational Research and Training (Delhi, 2000)
15. **Major UNESCO** documents on Human Rights Education.
16. **UNESCO International Congress on Human Rights Teaching,** Information and Documentation (Malta, 1987)
17. **UNESCO,** Human Rights Education at the heart of quality education: A rights based approach to quality education. Unesco.org/education/en/ev.php
18. **Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights** on the mid-term global evaluation of the progress made towards the achievement of the objectives of the United Nations Decade for Human Rights education (1995-2004)
19. **Maharashtra Rajya Pathya Pustak Nirmiti va Abhyaskram Sanshodhan Mandal,** Text Book 9th & 10th Std. Pune: State of Maharashtra.

Human Rights Education Through School subjects

Vivek Kore

Jr.Lecturer,Shri Tuljabhavani
Jr.College of education, Tuljapur

School is small image of society. The whole amount of experiences within the school campus makes the personality development of a child. The Progress of a country depends upon the progress of people in country. According to Dr. Kothari,

“The destiny of India is being held in the classrooms.”

So the development of personality of a child is the main objective of education. “To make the child clever Indian citizen” is the motto of education. So Human rights education should be given through school subject. There should be a subject of human rights in curriculum of secondary education. At least there may be a special chapter on human rights for three years using concentric method in a curriculum. In present syllabus of Maharashtra there is one unit of human rights in chapter of history in ninth standard ,also a little chapter in civics of eight standard. But to make integrated development and equality in prestige of every person, the inclusion of human rights briefly in curriculum is necessary.

National human rights commission of India responsible for the protection and promotion of human rights defined by the Act as “rights relating to life, liberty, equality and dignity of the individual guaranteed by the constitution or embodied in the international covenants.” Regarding to this I want discuss about some areas in which we have to focus our attention.

CWSN :-

Now inclusion of child with special needs is a challenge in education. There are 302529 special children in Maharashtra. The rights commission of India is an autonomous public body constituted on 1993 under the protection of human rights. And rights of education is accepted in 2009. Regarding to RTE, free and compulsory education for children between the age of 6 to 14 years, government has taken the responsibility of quality education.

The child with special needs means the educational requirements of students suffering from any of a wide range of physical disabilities, medical conditions, intellectual difficulties, emotional things, including deafness, blindness, dyslexia, learning difficulties and behavioral problems. There were special schools for these children. But SSA, Education for all schemes accepted the inclusion of CWSN children. MSCERT, MPSP and Govt. are trying to develop the quality of these students. Now the workshops of developments in techniques of teaching learning process for these students are commenced in all over Maharashtra. This is of about inclusive education to education .

Child with special needs will be the part of society so it is the necessity of inclusive education . Everyone should think about this . Therefore it is essential to have a better future of Marathi schools. So to have positive attitude of society towards these students, the human rights should be involved in curriculum.

Malnutrition:-

Regarding to right to education, right to equality the question of malnutrition is also challenging now a days. In India there are 40% of the malnutrition people in the world .We have to think about this as well as humanity . 10 Dec.1948 is the international human rights day. Every human wants humanity in all over the world

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

BPL:-

Also the question poverty is in front of us. Survey of 2011-12 says, 21.9% people in India are below poverty line . 25.7% are in rural areas and 13.7% are in urban areas. In Maharashtra. There are 13.35% people are below poverty line. Also lakhs of children in Maharashtra are out of schools .What about the human rights of these people?

Scientific Attitude :-

In education the importance of scientific temperament should be increased. Because there is a relation between human rights and scientific temperament. The science has developed the human being up to higher extent. In our constitution it is written that, " It is the duty of every Indian Citizen to promote scientific temperament , spirit of enquiry and humanity. So human rights are directly related to humanity.

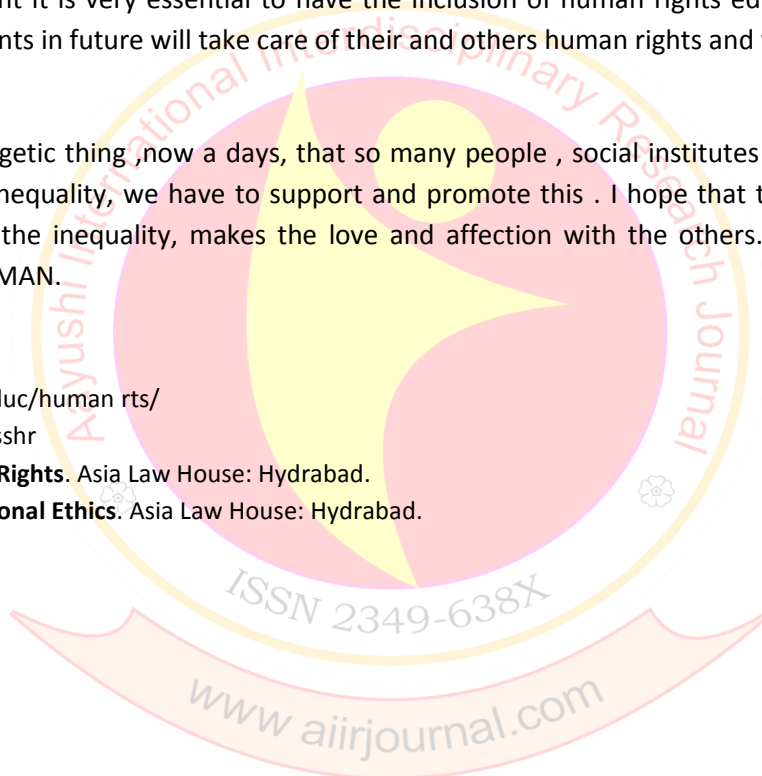
Malnutrition, CWSM, Poverty, lack of scientific attitude are very big challenges in front of us regarding to human rights. So to have the development and promotion of humanity, positive attitude and scientific temperament it is very essential to have the inclusion of human rights education through school subjects. These students in future will take care of their and others human rights and will respect each other.

Conclusion :

This the energetic thing ,now a days, that so many people , social institutes and govt. are trying to decrease this social inequality, we have to support and promote this . I hope that this inclusion of human rights may decrease the inequality, makes the love and affection with the others. And we will have the better future of a HUMAN.

References :

1. [http://www.unmn.edu/human rts/](http://www.unmn.edu/human%20rts/)
2. <http://hrdc.net/accesshr>
3. Myneni S.R., **Human Rights**. Asia Law House: Hydrabad.
4. Myneni S.R., **Professional Ethics**. Asia Law House: Hydrabad.

Human Rights & The Constitution of India

S.G. Doltode

Associate Professor

Ramkrishna Paramahans

Mahaviodyalaya, Osmanabad.

The awareness of human rights is essential in today's life. Education creates awareness about human rights and it enhances the movement about the human rights and their extension in the various sections of human life. The first question arises in our minds about human rights, what are human rights? It also shows the histories the of the fundamental rights and human rights.

The roots of human rights are in natural rights. The theory of natural rights are seen in the rise of Reason. The 18th century is important for that direction. The concept of natural rights is developed in the 18th century, especially in the revolutions in America & France. The atrocity in Western Europe was responsible for the rise of the security of the citizens. The American Revolution founded the base of the human rights. The absolute power of the rulers was responsible to rise the concept of the human protection from atrocities of the state. Man is free from all bondages is the concept of the French thinker, Roseau. The ideology of human rights was rooted by the theory of Roseau, So every human being gets all natural rights by birth because he/she is a person. The revolt against the power of the absolute rulers spread the awareness of human (natural) rights. The French revolution boosted the concept of rights all over the world. So the human rights area rights to all human beings. They may be rich or poor, male or female, child or old, black or white, a Christian or a Jew, high or low. They get without any artificial discriminations. Discriminations are responsible for the atrocities of human being. The gaps of artificiality are responsible for the exercise of fundamental rights also. The inequality in all fields of life keeps far away the human rights to the majority of the persons. The colour, caste, gender, language, sect, religion, race, and nationalities isolate from equality and enjoy of human rights.

The Indian Constitution is the best model of the constitution where all human rights are included. There is a detail & deep description of the fundamental rights. These rights are equal to all citizens of India. It has the strong support for the protection of the supreme court of India.

However poverty, illiteracy, caste, language, gender, religion, are responsible for the not exercising them. The main reason about it is the ignorance about them. The class of workers, laborers, women, the neglected and oppressed societies are the preys of discrimination and oppression. The part III and the part IV of the constitution are about the fundamental rights and the directive principles. They are the guarantee of human rights. The constitutional provisions give us the guarantee of fundamental rights. The national act of the Protection of Human Rights in 1993 is the milestone in the protection of human rights. The National Human Right Commission has been able to protect the human rights. It makes inquiry of the complaints of violations of human rights. This is a constitutional body of investigation of violations of human rights.

There are reasons for the violations of human rights. And it can be achieved through the education. The inclusion of human rights in education from KG to PG is important for the awareness of them. The organization of seminars, conferences, workshops, will provide the information about them. The mass education will be achieved through seminars, conferences, workshops. It will create the awareness among people. The awareness of people will be a safeguard of the human rights. It will convert in to the moment.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Conclusion:

There is similarity between the fundamental rights and human rights. The Preamble of the constitution gives assurance of equality justice fraternity and social justice. The constitution has included all the ideologies of human rights in the part III and Part IV. The responsibility of everyone is to awake the people. Education gives understanding of importance of human rights. Human rights are the basis of human values, disciplines and dignity.

References

Websites :-

1. www.humannight.com
2. www.wikipedia.org

Books

1. India constitution Publications division. Ministry of Information Broadcasting Govt. of India.
2. Human Rights Protection : Shri Niwas sabnis
3. Social Justice and Human Rights : Dr. Krishnakumar Sharma.
4. United Nations : Radhesham Choursia
5. Atlactic Publications : New Delhi

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

Human Rights: Concept and Status in India and World

Dr. Balid Ujwala Shimon

Principal,
College of B.Ed. Ausa, Dist. Latur (M.S.) India

Abstract

The research paper has been attempted to explore to provide some entry points into the worlds of human rights thinking, activism, and law. This paper concentrates on the power of ideas to mobilize people against injustice and indignities. Human rights do not really resolve the tension between competing interests and various visions of how the world should be; rather, human rights ideas provide the vocabulary for arguing about which interests should prevail and how best to achieve the ends we have chosen. This short introduction actually looks at the content of a number of rights rather than simply telling the human rights story of revolutions, proclamations, and continuing struggles. Calling for a world based on respect for human rights is easy; adjusting current arrangements to achieve full respect for human rights is a never ending process when we consider that there are human rights to life, equality, free speech, privacy, health, food, and housing. Human rights are about each of us living in dignity, and we are a long way from achieving that on a global scale. The present paper depicts one of the most significant has been the movement for women's rights, with roots back over the centuries. The struggle against discrimination has also led to civil rights and anti-racism movements over the world.

Key Words: Introduction, Human rights, education, revolutions.

Introduction

The major advances in human rights and human development came after the horrors of the Second World War. In 1945 the United Nations, followed by the universal declaration of human rights in 1948. The concept of a 'human rights culture' also means different things to different people. To some, it means ensuring that everyone is treated with respect for their inherent dignity and human worth. To others, it means that judges, the police, and immigration officials are required to protect the interests of terrorists, criminals, and other undesirable elements at the expense of the security of the population. This tension recently came to a head in the United Kingdom with popular newspapers ridiculing the application of the new Human Rights Act. The tension is, in a way, inherent in the operation of human rights protections. Human rights come into play to stop governments and other actors from pursuing expedient policies at the expense of the well-being of certain individuals and the proper functioning of a democratic society under the rule of law. At times, human rights protections may seem to be anti-majoritarian; indeed, human rights may serve to protect people from the 'tyranny' of the majority. But, as we shall see, with the exception of the absolute ban on torture, human rights law does allow for security needs to be taken into consideration.

The historic development of the concept of human rights is often associated with the evolution of Western philosophical and political principles, yet a different perspective could find reference to similar principles concerning mass education, self fulfilment, respect for others, and the quest to contribute to others' well-being in Muslim, Hindu, or Buddhist traditions. Religious texts such as the Geeta, Bible and the Koran can be read as creating not only duties but also rights. Recognition of the need to protect human freedom and human dignity is requisite for sustainable development.

Freedom from discrimination for equality

The 20th century's progress towards equality regardless of gender, race, religion, ethnicity or age was propelled by social movements. One of the most significant has been the movement for women's rights,

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

with roots back over the centuries. The struggle against discrimination has also led to civil rights and anti-racism movements over the world. Equality is an important component of human rights. Equality proposes to bring in all people under one category. Any kind of inequalities are in existence, it is for the States to eliminate them through a legal mechanism. This will result into a classless society.

Reservations and policies

Most human rights treaties have been adopted by consensus, but they allow States to file reservations and declaratory statements to restrict / limit certain rights at the time of their ratification by them. Making reservations is not only part of the sovereign discretion of the State, but it recognizes the principle of built-in flexibility to accommodate national variations in respect of human rights treaties. The provisions of reservations has enabled many States to ratify these treaties which thereby making their ratification universal. But these reservations should be compatible with the "object and purpose" of the Convention concerned. Reservations to substantive provisions of human rights treaties have greatly weakened the obligations of State Parties. In fact, they have undermined their effective implementation. Past many years India has made reservations to the core human rights treaties.

Treaty Monitoring Bodies and Action plan

When a country accepts one of the human rights treaties through ratification, it assumes a legal obligation to implement the rights set out in that treaty. But this is only the first step, because recognition of rights on paper is not sufficient to guarantee that they will be enjoyed in practice. When these treaties were adopted, it was recognized that State Parties would require encouragement and assistance in meeting their international obligations to put in place the necessary measures to ensure the enjoyment of rights provided in the treaty by everyone within the State. Each treaty therefore creates an international Committee of independent experts to monitor, by various measures, implementation of its provisions.

Grievance committee

All core human rights treaties require the State Parties to submit periodic reports to monitoring bodies on the measures they have adopted which give effect to the rights contained in them and on the progress made in the enjoyment of those rights. These reports are supposed to indicate also the factors and difficulties, if any, affecting the implementation of internationally recognized human rights. Unlike the other two procedures, reporting procedure is compulsory. These reports are critically examined by independent expert members of monitoring bodies in the light of alternative country reports submitted by NGOs. Sometimes the Committee members seek additional information or reports. This kind of regular dialogue / interaction between the States and the UN bodies creates a favorable international public opinion for enforcement of human rights. The reporting procedure, in fact, is a novel system in international law as it has removed the matter of human rights from the exclusive concern of national jurisdictions.

Conclusion

It concludes that efforts to encourage a holistic approach to human rights by looking at the complete range of obligations to which they have subscribed are not aimed solely at making it easier for people and government. Although the reports are required by an international body, the process to produce them is very important nationally. A broad vision of human rights must be entrenched to achieve sustainable human development despite discrimination by gender, ethnic group, race and age continues all over the world. Education should encompass values such as peace, non-discrimination, equality, justice, non-violence, tolerance, to live in peace and security and respect for human dignity. These objectives can be achieved only

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

through imparting human rights education, which is an integral part of right to education. Human Rights, education helps in achieving a comprehensive growth of every society.

References

1. **Humana, Charles.** *World Human Rights Guide.* New York: Oxford University Press. Human Rights and Equal Opportunity 1992.
2. **Nirmal, C. J., ed.,** *Human Rights in India: Historical, Social and Political Perspectives* (New Delhi; Oxford University Press, 1999).
3. **Vijapur, Abdulrahim P.,** "Withering Minority Rights in India? Domestic Implementation of International Covenant on Civil and Political Rights", *Social Action*, vol. 53, no. 4, 2003.
4. **WHO (World Health Organization).** 1997. *Annual Report 1997.* Geneva.

मानवी हक्क आणि मानवी हक्क शिक्षण एक चळवळ

Dr.Sou. S.D. Deshmukh, Principal
SSVSS, College of Education, Osmanabad

मानवी हक्कांचा उगम :-

जग प्रसिद्ध फ्रेंच तत्वज्ञ जिन जॅकस रुसो असे म्हणतो "व्यक्तिने कोणत्याही संस्थेचा सभासद म्हणून जगू नये. नागरिक म्हणून ही जीवन जगू नये, तर व्यक्तिने मानव म्हणून जगावे. नागरिक आणि मानव यांत निवड करण्याची वेळ आली तर मानव हाच श्रेष्ठ मानून त्याची निवड करावी" मानवी हक्कांची हाक आपल्या Social Contact या ग्रंथात रुसो ने दिली होती. मानवी हक्कांचा उगम पाहताना पुढील टप्पे लक्षात घ्यावे लागतात.

१. इंग्लंडमध्ये पारित झालेले मॅगना कार्य (हक्काची सनद) इ.स. १२१५, पिटिशन ऑफ सहदूस हक्कां विषयक निवदेन १६२८ त्याचबरोबर बिल ऑफ राईट्स इ १६८९ या कायद्याचा महत्त्वपूर्ण टप्पे म्हणून निर्देश करता येईल. फ्रेंच राज्य क्रांतीतील मानव आणि नागरिक यांच्या हक्कांचे धोषणापत्र १/८९, अमेरिकेतील हक्कांची सनद १७९१.

२. वेस्टफालिया करार इ.स. १६४८ ने धार्मिक स्वातंत्र्या पुरस्कार केला.

३. इ.स. १८१५ सालच्या व्हिएना परिषदेने गुलामी प्रथेचा आंतरराष्ट्रीय पातळीवर धिक्कार केला.

४. १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात गुलामगिरीच्या उच्चाटनाकरीता अनेक आंतरराष्ट्रीय करार झाले.

जसे की, इ.स. १८६२ वी शिगण्टन परिषद ब्रसेल्स परिषद १८६७, बर्लिन परिषद १८६७ मानवी हक्क वर चर्चा, पॅरिस घोषणा १८५६ मानवी हक्कांविषयी जागरूती, जिनिव्हा परिषद १८६४ आणि १९०६ यात युद्धविषयककायद्यांची विस्ताराने मांडणी करण्यात आली, हेग परिषद १८९९ आणि १९०७ साली मानवी हक्कांवर झाली. रेडक्रॉस कमिटी १८६४ स्थापना, राष्ट्रसंघ स्थापना, आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटना १९१९ हे महत्त्वाचे टप्पे आहेत. गुलामगिरीचे उच्चाटन व्हावे या करीता १९२६ च्या जिनिव्हा परिषदेत सनद तयार करण्यात आली. १९३३ आणि १९३८ मध्ये निर्वासितांच्या मानवी हक्कांसाठी १९३३ आणि १९३८ मध्ये आंतरराष्ट्रीय संकेत निर्माण केलेगेले. १९४५ साली मानवी हक्कांची संयुक्त राष्ट्र सनद तयार झाली. १९४८ आंतरराष्ट्रीय मानव हक्क विधेयक पारित झाले.

United National Declaration - 1948

१९४८ United National Declaration च्या नुसार - कलम १ नुसार - "सर्व मानव हे जन्मतःच मुक्त आणि समान आहेत. प्रत्येकाला बुद्धिप्रामाण्य आणि सद्सद विवेक बुद्धी प्राप्त आहे आणि प्रत्येकाने एकमेकांशी बंधुभावाने वागले पाहिजे.

UDHR- च्या प्रास्ताविकेनुसार "मानव प्रजातीच्या सर्व सदस्यांची जन्मजात प्रतिष्ठा आणि समान व अविभाष्य अधिकार हा स्वातंत्र्य, न्याय आणि जागतिक शांतता यांचा आधार आहे.

United Nations Charater सनदेनुसार - सर्व मानवांचे मुलभूत हक्क प्रतिष्ठा आणि महत्त्व तसेच स्त्री व पुरुष यांचे समान अधिकार यावर संपुक्त राष्ट्रांचा विश्वास आहे. व्यापक स्वातंत्र्याच्या व्यवस्थेत सामाजिक प्रगति आणि सांगले राहाणीमानाचा दर्जा या साठी आम्ही कटिबद्ध आहोत.

United Nations च्या मानवी हक्क उच्चायुक्त कार्यालयानुसार "मानवी हक्क हे जन्मजात आहेत. ते राष्ट्रीयत्व अधिवास, लिंग, धार्मिक उगम, रंग भाषा किंवा इतर कोणत्याही परिस्थितीवर ते अवलंबून नाहीत.

आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्क हे राष्ट्रांवर काही बंधने घालतात जेणेकरून मानवी हक्कांचे प्रवर्तन, संरक्षण होईल तसेच वैयक्तिक आणि सामुदायिक स्वातंत्र्ये अबाधित राहातील.

मानवी हक्कांची आंतरराष्ट्रीय मानके (International Human Rights Standards)

ECOSOC - Economical & Social Council हे United Nations चे प्रमुख अंग आहे. याच समितीचे एक उपांग म्हणजेच मानवी हक्क आयोग जो १९४५ साली स्थापन झाला. १० डिसेंबर १९४८ रोजी मानवी हक्कांबाबत आंतरराष्ट्रीय विधेयकाचा मसुदा तयार करण्याच्या दृष्टीने एक महत्त्व पूर्ण पाऊल टाकण्यात आले. या दिवशी UN च्या सर्वसाधारण सभेमध्येसर्व राष्ट्र आणि मानवी समुदाय हक्कांच्या जागतिक घोषणापत्रास मान्यता देण्यात आली. या हक्कांची तीन विभागात विभागणी करता येईल.

अ) नागरीआणि राजकीय हक्क ब) आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक हक्क क) वैश्विक मानवी हक्क करारनामा

(Universal Declaration of Human Rights)

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

- अ) नागरी आणि राजकीय हक्कांमध्ये- व्यक्तीचे जीवन, स्वातंत्र्य आणि सुरक्षितता, गुलामगिरीपासून मुक्तता, कायद्यासमोर सर्व समान, मुलभूत स्वतंत्र्ये हक्क
- ब) कामाचा, समानवेतनाचा, संघटना स्थापनणे, सदस्यात्वाचा हक्क, समाधानकारक जीवन जगण्याचा हक्क, शिक्षण प्राप्तीचा हक्क, सांस्कृतिक जीवनात मुक्तपणे सहभागी होण्याचा हक्क इ.
- क) वैश्विक मानवी हक्क करारनामा (Universal Declaration of Human Rights चा समावेश होतो. UDHR -१९४८) यात बंधुभावाने जगणे, स्वातंत्र्याचा लाभ, सुरक्षा गुलामगिरी वर बंदी, आपमानास्पद वागणूक, छळ शिक्षा या बंदी, कलम १२- प्रत्येकाच्या खाजगी आयुष्यात कुटुंबात, पत्रव्यवहारात वा प्रत्येकाचा सन्मान व प्रतिष्ठा यात नाहक हस्तक्षेप दिला जाणार नाहीत.
- कलम १३- प्रत्येक राष्ट्राच्या सीमांतर्गत भागात कोठेही जाण्याचा अधिकार राहाण्याचा अधिकार
- कलम १४- छळापासून संरक्षण मिळण्यासाठी प्रत्येक व्यक्तीला दुसऱ्या राष्ट्रात आश्रय मागण्याचा आणि येथे राहाण्याचा अधिकार (रोहिंगे - म्यानमान)
- कलम १५ - राष्ट्रीयत्वाचा अधिकार / बदलण्याचा अधिकार हिरावून घेतला जाऊ नये.

UDHR - United Nations ने UNOSCO या संघटनेच्या पुढाकाराने संयुक्त राष्ट्र आम सभेमध्ये १९५५ चे वर्ष " सहिष्णूतेचे वर्ष" जाहिर केले. वेशा व्यवसाय ही गुलामगिरी - त्यासाठी बंदीचा करार १९४९ लागू आहे. या करारावर ७० देशांनीच स्वाक्षरी केली आहे.गुलामगिरीच्या उच्चाटनाच्या पूरक करारावर ११० देशांची स्वाक्षरी आहेत.

भारतातील मानवी हक्क सुरक्षा यंत्रणा -

भातातील सुरक्षा यंत्रणामध्ये दोन प्रकार आहेत.

- अ) घटनात्मक तरतुदी Constitutional Provision
- ब) वैधानिक उपाय Statutory Remedies

मानवी हक्क संरक्षण कायदा - १९९३ (The Protection of Human Rights Act 1993)

यानुसार राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाची स्थापना झाली. हा कायदा २८ सप्टेंबर १९९३ पासून आमलात आला. ह्या कायदा म्हणजे Statutory Remedies अर्थात वैधानिक उपाय म्हणून अमलात आला.

राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाची रचना :-

अध्यक्ष :- १. सर्वोच्च न्यायालयाचे माजी सरन्यायधिश + नियुक्त ४सदस्य + पदसिद्ध ४ सदस्य

या चार मध्ये एक सर्वोच्च न्यायालयाचे आजी माजी न्यायधिश + एक उच्च न्यायालयाचे न्यायशिद्ध आणि दोन सदस्य मानवी हक्कांशी संबंधित असणारे ज्ञान, प्रत्यक्ष अनुभव असणाऱ्या दोन व्यक्तींची नियुक्ती

पदसिद्धी सदस्य :- १. राष्ट्रीय अल्पसंख्यांक आयोग २. राष्ट्रीय अनुसूचित जाती आयोग ३. राष्ट्रीय अनुसूचित जाती जमाती आयोग ४. राष्ट्रीय महिला आयोग

National Human Rights Commission १९९३ - १२ ऑक्टोबर १९९३- स्थापन झालेल्या या आयोगाचे मुख्य कार्यालय नवी दिल्ली येथे आहे.

ब्रीदवाक्य :- सर्वे भवन्तु सुखिन : हे ब्रीदवाक्य राष्ट्रीय मानव हक्क आयोगाचे आहे.

मानवी हक्क संरक्षण कायदा प्रकरण २ कलम ३ नुसार राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाची स्थापना झाली.

या कायद्याच्या कलम १२ नुसार राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाची कार्ये विशद केली आहेत. या कार्यात मानवी हक्कांच्या उल्लंघनाचे प्रतिबंध करणे त्याच बरोबर मानवी हक्कांच्या क्षेत्रात कार्यक्रम हाती घेणे त्या संबंधीच्या संशोधनास प्रेरणा देणे. मानवी हक्कांसंबंधी समाजाच्या विविध स्तरांमध्ये साक्षरता प्रसार करणे. ही उद्दीष्ट निश्चित करण्यात आली आहे.

राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाने NHRC मानवी हक्क संरक्षणासाठी केलेले प्रयत्न -

वेठबिगारी नष्ट - पूनर्वसन. मानसिक रुग्णालयाच्या कार्याची देखरेख करणे. महिलागृहांना शासकीय संरक्षण देणे. Right to Food अन्नाचा हक्क - अन्न सुरक्षा हक्काची अंमलबजावणी करणे. दलितांवर अत्याचाराचा प्रतिबंध करणे. दुर्लक्षित / वंचित / निराधार

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

महिलांचे पुनर्वसन करणे. रेशनकार्ड , गॅस कनेक्शन मिळवून देणे. पेन्शनधारकाला पेन्शन मिळवून देणे. आरोग्यसेवा मिळवून देणे. रेल्वे महिला प्रवासी सुरक्षा मिळवून देणे. मैला वाहून नेणाऱ्या लोकांना मानवीक हक्क मिळवून देणे. त्याच बरोबर चक्रीयवादळ (केरळ, तामिळनाडू, अंदमान)

भुंकप (२००१ गुजरात, १९९३ लातूर) सुत्नामी , ढगफुटी, वादळी पाऊस, बर्फवृष्टी, पूर, महापूर, दुष्काळ, HIV, महारोग, TB इत्यादी लोकांना मदत मिळवून देणे. पोलिस - समुदाय संबंध वाठवण्यासाठी "जिल्हा तक्रार प्राधिकरणाची" स्थापना करणे इत्यादी प्रयत्न राष्ट्रीय मानवीक हक्क आयोगाने मानवीक हक्क संरक्षणासाठी केले.

महाराष्ट्र राज्य मानवी हक्क आयोग २००१ MSHRC

महाराष्ट्र राज्य मानवी हक्क आयोगाची स्थापना ०६ मार्च २००१ झाली. या आयोगाचे मुख्यालय मुंबई येथे आहे. या आयोगाचे ब्रिदवाक्य "सर्वांसाठी जीवन, स्वातंत्र्य, समानता, प्रतिष्ठा" हे आहे, Life Liberty, Equality, Dignity मानवी हक्क संरक्षण कायदा १९९३ मधील प्रकरण पाच मधील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र राज्य मानवी हक्क आयोगाची स्थापना झाली राज्य आयोगाच्या कार्याची माहिती "मानवी हक्क संरक्षण कायदा १९९३ च्या प्रकरण ५ मधील कलम २९ मध्ये नमूद केली आहे.

भारतातील मानवी हक्क चळवळ

- १८२९ साली लॉर्ड विल्यम बेंटिक यांनी सतीप्रथेवर बंदी आणली.
- १९२९ बालविवाह प्रतिबंध कायदा शारदा कायदा करण्यात आला. १४ वर्ष आतील बालक विवाहबंदी
- १९३० मध्ये भारतीय राज्यघटना लागू झाली. त्या नुसार मूलभूत हक्क, कायदेशीर हक्क, वंचितांना आरक्षण इ. प्रोढ मताधिकार इ.
- १९५२ मध्ये " गुन्हेगारी जमाती कायदा" रद्द करण्यात आला. त्या जागी "विमुक्त जमाती" शब्द
- १९५५ हिंदु कुटुंब कायद्यात सुधारणा करुन स्त्रीयांना अधिकार बहाल करण्यात आले.
- १९७३ साली सर्वोच्च न्यायालयाने केशवानंद भारती खटल्यामध्ये राज्यघटनेच्या मूलभूत संरचनेमध्ये बदल करता येऊ शकत नाही असे जाहिर केले.
- १९७४ जयप्रकाश नारायण यांनी आणीबणीच्या नागरी स्वातंत्र्यावरील बंधना विरुद्ध आवाज (People Union for Civil Liberty and Democratic Rights - संघटना PUCLDR) उठवला.
- १९७८ मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने मेनका गांधी विरुद्ध भारत सरकार खटल्यात आणीबाणी विरुद्ध सुध्दा जिविताचा हक्क कलम २१ रद्द होऊ शकत नाही असे सुनावले.
- १९६८ इ ७० -७५ मध्ये भारतात अनेक मानवी हक्क संघटनांची स्थापना झाली. "Who are the Guilty" सारखे शीख हत्याकांडा नंतर प्रकाशित साहित्याचा १० हजार प्रती खपल्या
- १९७८ जम्मू काश्मीर मध्ये सार्वजनिक सुरक्षा कायदा लागू करण्यात आला.
- १९८४ ऑपरेशन ब्लू स्टार व शिख विरोधी दंगली.
- १९८५- ८६ सर्वोच्च न्यायालयाने शहाबानो खटल्या मध्ये मुस्लिम महिलांच्या हक्कांची ओळख करुन दिली. हा निर्णय रद्द करण्यासाठी राजीव गांधी सरकारने मुस्लिम महिला घटस्फोट हक्कांचे संरक्षण कायदा १९८६ मध्ये पारित केला.
- १९८६ बालकामगार प्रतिबंध कायदा
- १९८९ अनुसूचित जाती जमाती अत्याचार प्रतिबंध कायदा
- १९९२ घटनादुरुस्ती द्वारे पंचायत राज त्यात १/३ जागा महिलांना राखीव - अ.जाती / जमातीनांसुध्दा
- १९९३ मानवी हक्क कायद्यांतर्गत मानवी हक्क आयोगाची स्थापना करण्यात आली.
- २००० मध्ये राष्ट्रीय लोकसंख्या धोरण आले

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

- २००५ साली माहितीचा अधिकार कायदा
- २००५ राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी कायदा

Human Rights Education

राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाचा मानवी हक्क शिक्षणाचा जाहिरनामा -

उद्दिष्ट्ये :-

१. समाजाच्या सर्व स्तरांपर्यंत मानवी हक्क साक्षरता प्रसार करणे.
२. मानवी हक्कांच्या शिक्षणाच्या प्रसारासाठी प्रकाराने माध्यमे, कार्यशाळा आणि इतर उपलब्ध पर्यायाद्वारे मानवी हक्कांच्या संरक्षणासाठी उपलब्ध असलेल्या सुविधा / उपायांबद्दल जागरूकता निर्माण करणे.
३. मानवी हक्क क्षेत्रामध्ये संशोधन करणे संशोधनास प्रोत्सहान देणे.
४. मानवी हक्क क्षेत्रात कार्य करण्याच्या NGO ना प्रोत्सहान देणे.
५. NHRC चे त्रिस्तरीय धोरण

अ) संसद, राज्यकायदे मंडळातील सर्व पक्षांच्या नेत्यांचा, केंद्र - राज्य - जिल्हा पातळीवर मानवी हक्क केंद्र स्थापन करण्यासाठी आधार मिळवणे.

ब) सरकारी सेवकांना संवेदनशील व मानवी हक्कांशी संबंधित प्रशिक्षण देण्यासाठी मुख्यामंत्र्यांना सूचविणे.

क) शिक्षणाच्या विविध स्तरावर मानवी हक्क प्रकरणाचा पाठपूरावा करण्यासाठी मानव संसाधन विकास मंत्रालयाच्या विविध शिक्षण प्राधिकरणाचे संवाद साधणे.

शाळांमध्ये मानवी हक्क शिक्षणाला गतिशील करणे.

१. १९९४-९५ मध्ये सातत्याने बैठका घेऊन खालील तत्वांवर लक्ष केंद्रित करण्यात आले.
२. विद्यमान पुस्तकांचे अवलोकन करून मानवी हक्कांशी विसंगत बाबी काढून टाकणे.
३. NCERT च्या सहयोगाने मानवी हक्क स्रोत पुस्तिका तयार करणे.
४. मानवी हक्क शिक्षणाशी संबंधित शिक्षकांना
५. प्रशिक्षण देण्यासाठी मोन्युल तयार करणे
६. बिगर शासकीय संस्थांसाठी कार्यशाळेचे आयोजन करणे.
७. १० दिसेंबर मा. ह. दिन साजरा करणे
८. लिंग, जात, धर्म, अपंगत्व - यावर भेदभावरहित हस्तपुस्तिका प्रकाशन केली आहे.

विद्यापीठातील मानव हक्क शिक्षण -

१. UGC ने H.R. वर स्थायी समितीची स्थापना केली आहे.
२. UGC ने NHRC च्या विनंतीवरून - "अभ्यासक्रम विकास समिती" ची स्थापना NHRC च्या सदस्यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापन केली आहे.
३. आज भारतात ४० पेक्षा जास्त विद्यापीठ Human Rights Education अभ्यासक्रम राबवत आहेत.

संयुक्त राष्ट्रांचे मानवी हक्क शिक्षण दशक आणि NHRC ची भूमिका १९९५-२००४

मानवी हक्क शिक्षणाच्या दृष्टीने भारतात मानवी हक्क शिक्षणाची राष्ट्रीय कृती योजना २००१ राबवण्यात आली या नुसार :-

- न्यायव्यवस्था, पोलिस, सूरक्षादले यांच्यात H.R.E संवेदनशीलता राबवणे.
- माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शिक्षणातील पुस्तकांचे पुनरवृत्ती
- शिक्षकांसाठी प्रशिक्षण मोन्युल तयार करणे.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- मानवी हक्क अभ्यासक्रमासाठी शाळा आणि महाविद्यालयांना अर्थ सहाय्य करणे.
- मानवी हक्क संबंधित साहित्य आणि शैक्षणिक साधने तयार करण्यासाठी राष्ट्रीय संशोधन केंद्राची स्थापना करणे.
- National Law School Bangalore येथे NHRC ने राष्ट्रीय मानव हक्क संस्था स्थापन केली. Augst १९९९ भारत विद्यापीठा अंतर्गत स्थापना
- NHRC द्वारे Internship चे कार्यक्रम राबवणे.
- NHRC मार्फत नेहरु युवा केंद्राच्या साह्याने प्रशिक्षण कार्यक्रम राबवले जातात.
- मानवी हक्क तपासणी आणि मुलाखत कौशल्य आणि कारागृह व्यवस्थापन सुधारणा हे दोन प्रकल्प सुरुवात केले आहेत.
- न्यायधिकांसाठी रिफ्रेशर कोर्सेस / पुस्तिका छपाई
- NHRC चा प्रशिक्षण विभाग २००३ साली कार्यरत

या प्रशिक्षण विभागाने International Nation State, कायदे विद्यापीठ, NGO यांच्याशी सहकार्य निर्माण केले आहे.

- कोठडीतील चांगल्या आचरणासाठी प्रोत्साहन - प्रकल्प हाती घेतला आहे.
- माध्यमांशी भागीदारीतूर संदेश पोस्टल
- २००५ NHRC ने मानवी हक्क शिक्षणांसाठी जागतिक कार्यक्रमाच्या पहिल्या टप्प्याशी जुळवून घेण्यासाठी ८ पुस्तकांची Know Your Rights नावाची शृंखला तयार केली.
- मानसिक आरोग्यातील दर्जाचे आश्वासन आणि जिल्हा दंडाधिकाऱ्यांसाठी मानवी हक्क पुस्तिका ही दोन महत्त्वाची प्रकाशन NHRC काढते.
- NHRC ने चित्रफिती बनवलेले विषय १ कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ २. मानवी मैला सफाई कामगार ३. वेठबिगार ४. महिला व बाल तस्करी

संदर्भसी

१. पंडित ब. वि. (२००५) शिक्षणातील संशोधन, नित्यनूतन प्रकाशन पुणे.
२. मुळे रा. श., उमाठे वि. तु. (१९८७) शैक्षणिक संशोधनातील मूलतत्त्वे महाराष्ट्र विद्यापीठ, ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर.
३. Human Rights Education (PDF Download Available). Available from:
४. https://www.researchgate.net/publication/२७४९०८५७९_Human_Rights_Education
५. Patil. V. B., Human Right, K,sagar Publiction (२००९)
६. <https://www.unfpa.org/resources/human-rights-women>

शालेय शिक्षकांच्या मानवी हक्क शिक्षणविषयक जाणिव जागृतीचा अभ्यास

डॉ. महादेव सदाशिव डिसले

सहाय्यक प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, बारशी

सारांश

प्रत्येक व्यक्तीला काही गोष्टी मिळविण्याचा अधिकार आहे आणि या अधिकाराला इतरांनी मान्यता दिलेली आहे. अशा अधिकाराला सामान्यपणे 'हक्क' म्हणून संबोधता येईल या हक्कांमध्ये काही तत्त्व असे असतात. जे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त होतात. व्यक्तीला जगण्यासाठी त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासासाठी अशा हक्कांची आवश्यकता असते हे हक्क व्यक्तीला जन्मानेच प्राप्त झाल्यामुळे ते हिरावून घेण्याचा अधिकार कोणालाच नसतो असे हक्क 'मानव अधिकार' म्हणून ओळखले जातात. हे हक्क व्यक्तीला समाज किंवा राज्य बहाल करत नाही याची जाणीव झाली की, हक्क अस्तित्वात येतात. मानव अधिकार म्हणजे नैसर्गिक हक्कांचे धर्मनिरपेक्ष रूप आहे. मानव अधिकाराचा हा प्रवास नैसर्गिक अधिकार-देवी अधिकार-कायदेशीर अधिकार-नागरी स्वातंत्र्य-मानव अधिकार असा होत असलेला आतापर्यंत दिसतो.

मानवी हक्क जे व्यक्तीला सन्मानाने जगण्यासाठी अत्यावश्यक आहेत. प्रत्येक स्त्री आणि पुरुषाला माणूस या नात्याने नैसर्गिकपणे मुक्त जगण्यास मदत करतात. व्यक्तीचा व्यवसाय, नोकरी यासारख्या कामाच्या ठिकाणी मानवी हक्कांचे महत्त्व व्यक्तीने जाणपूर्वक लक्षात घेणे आवश्यक असते. आणि याच गोष्टींचा विचार करून शिक्षणक्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्या शिक्षकांना व्यक्तीच्या मानवी हक्कांबद्दल असणारी जाणीव जागृती अभ्यासण्याच्या हेतूने संशोधकांने प्रस्तुत संशोधन केले आहे. प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीमधील सर्वेक्षण पध्दती वापरली आहे. बारशी तालुक्यातील एकूण ८० शाळांतील १६० शिक्षकांकडून प्रश्नावली व अभिवृत्ती मापिका या साधनांद्वारे माहिती संकलित केली. माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करून प्राथमिक शिक्षकांच्या मानवी हक्क शिक्षण विषयक जाणीव जागृतीसंबंधी प्राप्त निष्कर्षांपैकी प्रमुख निष्कर्ष मांडले आहेत. (मुख्य शब्द-प्राथमिक शिक्षक, मानवी हक्क शिक्षण, जाणीवजागृती.)

प्रस्तावना :

प्रत्येक व्यक्तीला काही गोष्टी मिळविण्याचा अधिकार आहे आणि या अधिकाराला इतरांनी मान्यता दिलेली आहे. अशा अधिकाराला सामान्यपणे 'हक्क' म्हणून संबोधता येईल या हक्कांमध्ये काही तत्त्व असे असतात. जे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त होतात. व्यक्तीला जगण्यासाठी त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासासाठी अशा हक्कांची आवश्यकता असते हे हक्क व्यक्तीला जन्मानेच प्राप्त झाल्यामुळे ते हिरावून घेण्याचा अधिकार कोणालाच नसतो असे हक्क 'मानव अधिकार' म्हणून ओळखले जातात. हे हक्क व्यक्तीला समाज किंवा राज्य बहाल करत नाही याची जाणीव झाली की, हक्क अस्तित्वात येतात. मानव अधिकार म्हणजे नैसर्गिक हक्कांचे धर्मनिरपेक्ष रूप आहे. मानव अधिकाराचा हा प्रवास नैसर्गिक अधिकार-देवी अधिकार-कायदेशीर अधिकार-नागरी स्वातंत्र्य-मानव अधिकार असा होत असलेला आतापर्यंत दिसतो.

मानवी हक्क जे व्यक्तीला सन्मानाने जगण्यासाठी अत्यावश्यक आहेत. प्रत्येक स्त्री आणि पुरुषाला माणूस या नात्याने नैसर्गिकपणे मुक्त जगण्यास मदत करतात. व्यक्तीचा व्यवसाय, नोकरी यासारख्या कामाच्या ठिकाणी मानवी हक्कांचे महत्त्व व्यक्तीने जाणपूर्वक लक्षात घेणे आवश्यक असते. आणि याच गोष्टींचा विचार करून शिक्षणक्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्या शिक्षकांना व्यक्तीच्या मानवी हक्कांबद्दल असणारी जाणीव जागृती अभ्यासण्याच्या हेतूने संशोधकांने प्रस्तुत संशोधन केले आहे.

समस्या विधान

शालेय शिक्षकांच्या मानवी हक्क शिक्षणविषयक जाणिव जागृतीचा अभ्यास

उद्दिष्टे:

- १) मानवी हक्क शिक्षण या संकल्पनेचा अभ्यास करणे.
- २) मानवी हक्क शिक्षणविषयक शालेय प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या दृष्टीकोनाचा शोध घेणे.
- ३) मानवी हक्क शिक्षण विषयक शालेय शिक्षक/प्राथ. शिक्षकांच्या जाणीव जागृतीचा अभ्यास करणे.
- ४) शालेय शिक्षकांत मानवी हक्क शिक्षणविषयक जाणिव जागृती वृद्धीसाठी उपाययोजना सूचविणे.

गृहितके:

- १) बारशी तालुक्यातील शालेय प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांत मानवी हक्क शिक्षणविषयक सकारात्मक दृष्टीकोनाचा अभाव आहे.
- २) प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांसाठी विशिष्ट उपाययोजना केल्यास त्यांच्या मानवी हक्क शिक्षणविषयक जाणीवांत सकारात्मक बदल होतो.

व्याप्ती :

- १) प्रस्तुत संशोधन हे बारशी तालुक्याशी संबंधित आहे.

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

- २) प्रस्तुत संशोधन हे प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांशी संबंधित आहे.
- ३) प्रस्तुत संशोधन हे मराठी माध्यमांच्या जिल्हा परिषदेमार्फत चालविल्या जाणाऱ्या शाळांशी संबंधित आहे.
- ४) प्रस्तुत संशोधन हे शालेय शिक्षकांच्या मानवी हक्क शिक्षण विषयक जाणिव जागृतीशी संबंधित आहे.

मर्यादा:

- १) प्रस्तुत संशोधन हे बार्शी तालुक्यापुरतेच मर्यादित आहे.
- २) प्रस्तुत संशोधन हे बार्शी तालुक्यातील प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांपुरतेच मर्यादित आहे.
- ३) प्रस्तुत संशोधन हे मराठी माध्यमांच्या प्राथमिक शिक्षकांच्या मानवी हक्क शिक्षणविषयक जाणीवजागृती पुरतेच मर्यादित आहे. शिक्षकांच्या इतर बाबींच्या दृष्टीकोनाबद्दल विचार केला जाणार नाही.
- ४) प्रस्तुत संशोधन हे शैक्षणिक वर्ष २०१७ - १६ या शैक्षणिक वर्षापुरतेच मर्यादित आहे.

संशोधनाची कार्यपध्दती:

अ) संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत संशोधनात संशोधकास बार्शी तालुक्यातील प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या मानवी हक्क शिक्षणविषयक जाणिव जागृतीचा अभ्यास करावयाचा आहे. प्रस्तुत अभ्यास हा सद्यःस्थितीशी संबंधित असल्यामुळे संशोधकाने वर्णनात्मक संशोधन पध्दती वापरावयाचे निश्चित केले आहे. वर्णनात्मक संशोधन पध्दती मधील सर्वेक्षण पध्दती आणि त्यामधील शालेय सर्वेक्षण पध्दतीचा संशोधक वापर करणार आहे.

ब) नमुना निवड :

बार्शी तालुक्यातील प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या मानवी हक्क शिक्षणविषयक जाणीव जागृतीचा अभ्यास करण्यासाठी संशोधकाने संधाव्यतेवर अधारित सुगम यादृच्छिक नमुना निवड पध्दतीचा वापर करून नमुना निवड निश्चित केली आहे. प्रतिसादक जनसंख्येचा विचार करून ४०% नमुना निवड निश्चित करण्यात आली.

बार्शी तालुक्यातील प्रत्येक केंद्रांतर्गत येणारे पाच गावे, त्यातील जिल्हा परिषद नियंत्रित प्राथमिक शाळा याप्रमाणे एकूण १६ केंद्रातून प्रत्येकी ५ या प्रमाणे ८०शाळा निवडण्यात आल्या. निवडलेल्या प्रत्येक शाळेतील २ शिक्षक या प्रमाणे एकूण १६० शिक्षकांची नमुना म्हणून निवड करण्यात आली. यामध्ये ग्रामीण भागातील शाळांची संख्या अधिक होती.

क) माहिती संकलनाची साधने :

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने संशोधक निर्मित प्रश्नावली व अभिवृत्ती मापिका या साधनांचा वापर केला आहे. प्रश्नावलीमध्ये एकूण २८ मुक्त व बद्ध प्रश्नांचा समावेश होता. प्रश्नावलीमध्ये मानवी हक्क पार्श्वभूमी, संकल्पना, नैसर्गिक हक्क, व्यक्तिमत्त्व विकास, संविधानात्मक बाजू, बालकांचे सन्मानपूर्वक जगणे, महिला व अल्पसंख्यांकांचे संरक्षण इ. प्रमुख घटकांवर आधारित प्रश्नांचा समावेश होता.

संशोधक निर्मित अभिवृत्ती मापिका ही प्रश्नावली समकक्ष घटकांवर आधारित होती. लिकर्टच्या पदनश्चयन श्रेणीनुरूप २१ विधानांचा समावेश असलेली संशोधक निर्मित अभिवृत्ती मापिका वापरण्यात आली.

शिक्षण क्षेत्रातील तज्ज्ञांकडून वरील साधने प्रमाणित करून त्याचा विश्वसनीयता व सप्रमाणात गुणांक निश्चित करूनच ही माहिती संकलनासाठी वापरण्यात आली आहे.

ड) माहिती विश्लेषणाचे तंत्र :

संशोधकाने वरील साधनांद्वारे संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी सारणीकरण व आलेख यांचा वापर केला आहे. तर अर्थनिर्वचन करण्यासाठी संशोधकाने शेकडेवारी, मध्यमान, प्रमाण विचलन या संख्याशास्त्रीय तंत्रांचा वापर केला आहे. माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन यातून संशोधकाला प्राप्त झालेल्या निष्कर्षांपैकी काही महत्त्वाचे निष्कर्ष प्रातिनिधिक स्वरूपात पुढे दिले आहेत.

निष्कर्ष :

- १) बार्शी तालुक्यातील एकूण प्रतिसादक प्राथमिक शिक्षकांपैकी ३९.६६% शिक्षकांना मानवी हक्क मानवी हक्क शिक्षण याविषयी पूर्णांशाने माहिती नसल्याचे दिसून आले.
- २) एकूण प्रतिसादक प्राथमिक शिक्षकांपैकी ६३.८३% शिक्षकांना नागरी स्वातंत्र्य महिलांविषयीचे अधिकार व अल्पसंख्यांकांचे संरक्षण याविषयीची योग्य माहिती नाही.
- ३) भारतीय संविधानानुरूप विषमता /भेदाभेद नष्ट करण्याचे विविध पैलू लक्षात घेऊन बालकास सन्मानपूर्वक जगण्यासाठी प्रोत्साहित करणारे विविध प्रयत्न करणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण हे ४८.००% आहे.
- ४) मानवी कल्याणाच्या दिशेने व्यक्तीच्या जीवनाचा विकास घडविण्यासाठी मानवी हक्क व त्यासंबंधीचे शिक्षण व्यक्तीत्वाचा पूर्ण विकास करता येतो. याविषयी ६३.८४% शिक्षक सकारात्मक आहेत. त्यामधील महिला शिक्षकांचे प्रमाण अधिक होते.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

- ५) मानवी हक्काचे अध्ययन करण्याविषयीच्या विविध मार्गा संबंधी माध्यमिक शिक्षकांना माहिती नाही असे सांगितले
- ६) मानवी हक्क शिक्षणांमध्ये शिक्षकांची विशेषत्वाने भूमिका कोणती याबद्दल ६६.३३% शिक्षकांना माहिती नाही

शिफारशी :

- १) प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांसाठी केंद्र स्तर किंवा तालुकास्तरावर मानवी हक्क शिक्षण कार्यशाळांचे आयोजन केले जावे.
- २) प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांनी मानवी हक्क शिक्षणासंबंधी स्वतः ला अद्ययावत ठेवण्यासाठी विविध चर्चासत्रे व परिषदांना उपस्थित राहावे.
- ३) प्राथमिक स्तरावर शिक्षक व विद्यार्थी यांच्या मानवी हक्क शिक्षणासंबंधी शाळांमध्ये व्याख्यांनांचे आयोजन करावे.
- ४) प्राथमिक शिक्षकांनी मानवी हक्क व त्यांचे उपयोजन या संबंधित विविध प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम पूर्ण करावेत.
- ५) प्राथमिक शिक्षकांनी केंद्र/बीट स्तरावर एकत्रिकरणातून विविध उपक्रम, नाटयीकरण, नवोपक्रम हाती घ्यावेत.

संदर्भ ग्रंथसूची

१. यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक (२००६), 'मानवी हक्कांतील मूलभूत संकल्पना'
२. यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी (यशदा), माहितीचा अधिकार अधिनियम, २००५, राजहंस प्रकाशन, पुणे.
३. भिलेगांवकर सदानंद, मोरे चंद्रकांत, (२००८), शिक्षक शिक्षण, नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे.
४. शिक्षण संक्रमण, (२००९, २०११), पुणे, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक, शिक्षण मंडळ
५. <https://en.m.wikipedia.org>.
६. www.unesco.org.

ग्राहक संरक्षण एक मानवी हक्क

श्री. रत्नाकर बाजीराव म्हस्के

एम.एस्सी., एम.एड्.,नेट, पीएच.डी.(शिक्षणशास्त्र)

सहाय्यक प्राध्यापक

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्था कोल्हापूरचे, कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, उस्मानाबाद.

प्रस्तावना :-

इ.स. १९८६ च्या ग्राहक संरक्षण कायदानुसार अंशतः किंवा पूर्ण मोबदला देऊन किंवा प्रचलित प्रथेनुसार देण्याचे वचन देऊन वस्तू सेवेची खरेदी करणारा आणि त्या वस्तूची किंवा सेवेची फेरविक्री न करता स्वतः किंवा स्वतःच्या कुटुंबासाठी वापर किंवा उपभोग घेणारा व्यक्ती ग्राहक संकल्पनेत येतो. ग्राहक संरक्षणाची गरज कोणती आहे. तसेच त्यांचे कारणे, समस्या ग्राहकाचे हक्क, जबाबदा-या काय आहे. यांचा परामर्श करण्याचा प्रपंच.

● ग्राहक संरक्षणाची गरज :-

१. असुरक्षित आणि धोकादायक उत्पादनापासून सुरक्षितता आवश्यक आहे त्यापासून ग्राहकांच्या आरोग्याला धोका निर्माण होऊ शकतो.
२. फसव्या, व्यापारी व्यवहारांपासून ग्राहकांना संरक्षण मिळणे आवश्यक यामध्ये टंचाई, काळाबाजार, भेसळ, जादा किंमत आकारणे, जुन्या वस्तू नव्या म्हणून विकणे इत्यादी व्यवहारात फसवणूक होत असते.
३. मक्तेदारीच्या दुष्परिणामांपासून ग्राहकांचे संरक्षण करणे.

● ग्राहकांच्या समस्या :-

१. उपभोग्य वस्तूमध्ये होणारी भेसळ.
२. वजन मापातील फसवणूक.
३. उत्पादनाची गुणवत्ता.
४. उत्पादन कंपन्यांमध्ये स्पर्धा.
५. पर्यायी वस्तूंचे उत्पादन.
६. फसवणूक करणा-या जाहिराती.
७. अस्तू व सेवांच्य वाढत्या किंमती.
८. वस्तू किंवा मालाची शुद्धता.

● ग्राहकांच्या समस्येची कारणे :-

१. ग्राहक शिक्षणाचा अभाव.
२. खरेदी करतानाचा निष्काळजीपणा.
३. बाजारपेठेतील प्रलोभाने.
४. ग्राहक संघटनेचा अभाव.
५. गरज नसताना केली जाणारी अनावश्यक खरेदी.
६. बाजारापेठेतील अनिष्ट प्रथा व स्पर्धा.

● ग्राहकांचे हक्क :-

१. व्यक्तीच्या जीवितास किंवा मालमत्तेस धोका निर्माण होईल अशा वस्तूंपासून संरक्षणाचा हक्क.
२. वस्तू व सेवांबद्दल संपूर्ण माहिती घेण्याचा हक्क.

३. खरेदी करताना वस्तूची निवड करून घेण्याचा हक्क.
४. झालेल्या फसवणूकी विरुद्ध दाद मागण्याचा किंवा तक्रार करण्याचा हक्क.
५. ग्राहक शिक्षणाचा हक्क.
६. स्वच्छ पर्यावरणाचा हक्क.
७. आपले मत मांडण्याचा हक्क.

● **ग्राहकांचे कर्तव्य :-**

१. चिकित्सक वृत्तीने खरेदी करावी.
२. अन्यायाविरुद्ध तक्रार किंवा दाद मागण्याची हिंमत करावी.
३. वस्तू आणि सेवांचा उपभोग घेताना सामाजिक जाणीव असावी.
४. पर्यावरणाविषयी स्वतः जागरूक असावे.
५. अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण, आरोग्य हे आपल्या मूलभूत अधिकार आहेत हे ग्राहकांनी विसरू नये.

- **तक्रार करण्याची प्रक्रिया :-** ग्राहक संरक्षण कायदा, १९८६ च्या कायदानुसार ग्राहकांना दाद मागण्याचा अधिकार प्राप्त झालेला आहे. यासाठी अत्यंत साधी व सोपी प्रक्रिया आहे. साध्या कागदावर आवश्यक ती माहिती देऊन स्वतः दुस-या व्यक्तीमार्फतही तक्रार नोंदवता येते. त्यासाठी जिल्हा पातळीवर, राज्य पातळीवर आणि राष्ट्रीय पातळीवर मंच किंवा आयोग स्थापन करण्यात आले आहेत.

१. **जिल्हा मंच :** यांचा कार्यक्षेत्र जिल्हा असून त्याचे अध्यक्ष आजी-माजी जिल्हा न्यायाधीश असतात. तसेच २० लाखापर्यंतची तक्रार या आयोगाकडे करता येते. तक्रार केल्यानंतर तीन महिन्यांच्या आत आदेश अपेक्षित असतो. जिल्हा मंचाच्या निर्णयाविरुद्ध ३० दिवसांच्या आत राज्य आयोगाकडे अपील करता येते.

२. **राज्य आयोग :** या आयोगाचे कार्यक्षेत्र राज्य असते. प्रत्येक राज्याच्या राजधानीच्या ठिकाणी या आयोगाचे कार्यालय असते. उच्च न्यायालयाचे आजी-माजी न्यायमूर्ती उपभोक्तासंबंधी बाबींचा प्रभारी मंत्री असतात. यामध्ये २० लाख ते १ कोटी रुपयापर्यंतची तक्रार या आयोगाकडे दाखल करता येतात आणि तक्रार केल्यानंतर तीन महिन्यांच्या आत निर्णय अपेक्षित देणे असते. सदर आयोगाच्या निर्णयाविरुद्ध राष्ट्रीय आयोगाकडे ३० दिवसांच्या आत अपील करता येते.

३. **राष्ट्रीय आयोग :** या आयोगाचे मुख्यालय दिल्ली असून त्यामध्ये १५० सदस्य असतात. या आयोगाचे अध्यक्ष सर्वोच्च न्यायालयाचे आजी-माजी न्यायाधीश उपभोक्तासंबंधी बाबींचा प्रभारी मंत्री असतात. या आयोगाकडे एक कोटी पेक्षा अधिक रक्कमेची तक्रार करता येते. या निर्णयाविरोधात सर्वोच्च न्यायालयात अपील करता येते.

संदर्भ सूची :-

१. Tripathi, S.C. The Consumer Protection Act - १९८६. Central Law Publications : Allahabad
२. www.google.com

भारतीय आदिवासी आणि मानवी अधिकार - एक अभ्यास

प्रा. स्वाती प्र. बैनवाड

राज्यशास्त्र विभाग
रामकृष्ण परमहंस महाविद्यालय उस्मानाबाद

प्रस्तावना :-

मानवधिकार ही एक वैश्विक भावना आहे. मानवधिकार मानवाच्या नैसर्गिक अधिकाराशी निगडित आहे. आज जगातील प्रत्येक राष्ट्र मानवधिकाराच्या संदर्भात जागृत व सजग असल्याचे दिसून येते. १० डिसेंबर १९४८ रोजी मानवधिकाराचा वैश्विक जाहिरनामा प्रसिध्द करण्यात आला व १० डिसेंबर हा जागतिक मानवधिकार दिन म्हणून साजरा करण्यात येतो व याच अनुषंगाने जगातील सर्व व्यक्तींना समान मानवी अधिकार देण्यात आले.

जागतिक स्तरापासून ते देश पातळी पर्यंत मानवधिकारांचा दर्जा समान राहिला पाहिजे परंतु असे दिसून येते की, जगातील ठराविक भागातच मानवी अधिकाराला अर्थ आहे. उर्वरित भागात तर सतत मानवी अधिकारांची पायमल्ली होत राहते. भारतासारख्या विकसनशील देशात तर या अधिकारांचे उल्लंघन वारंवार होताना दिसून येते. भारताने संविधानातच मुलभूत अधिकारांच्या रूपात मानवी अधिकार स्विकारले असे असले तरी भारतातील काही गटांना स्वतःच्या अज्ञानामुळे आणि दुर्गम भागातील वास्तव्यामुळे ते मानवी अधिकारापासून दूर राहिलेले दिसून येतात. सदरील शोध निबंधात भारतातील आदिवासी समाजाची मानवी अधिकाराबाबतची स्थिती काय आहे याचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-

१. आदिवासींना भारतीय संविधानाने कोणते अधिकार दिलेले हे जाणून घेणे.
२. आदिवासींना असलेल्या मानवी अधिकारांचा आढावा घेणे.

संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत शोध निबंधात माहिताचा संग्रह दुय्यम साधन सामुग्रीद्वारे केला आहे. त्यामध्ये मासिके, संदर्भ, ग्रंथ, वृत्तपत्रे यांचा अवलंब केला आहे.

भारतातील आदिवासी आणि मानवी अधिकार -

मानवी अधिकारांपासून दुर असलेला एक मोठा समुह म्हणून भारतातील आदिवासींकडे पहावे लागेल. या समुहाला स्वतःची संस्कृती व ओळख आहे. मनुष्य समुहाचा विकास समान उत्क्रांत वादातून झालेला दिसून येतो. एकाच निवास क्षेत्रात आढळणारा व राहणारा, एका नायकाच्या वा जेष्ठांच्या सभेच्या किंवा पंचांच्या आधिपत्याखाली संघटित झालेला समुदाय हा आदिवासी समुदाय म्हणून ओळखला जातो. आदिवासी मानवी अधिकारांपासून दुर राहण्याचे महत्वाचे कारण म्हणजे त्यांचे दुर्गम भागातील वास्तव्य होय. प्राचीन काळी नैसर्गिक अधिकार उपभोगणारा समुदाय आज मात्र मानवी अधिकारांपासून वंचित राहिलेला दिसून येतो.

भारतात राहणाऱ्या आदिवासींची लोकसंख्या २००१ च्या जणगननेनुसार ६.७६ (८.०८ टक्के) कोटीच्या जवळपास आहे. जणगननेनुसार सर्वात जास्त आदिवासी समुदाय मध्यप्रदेशा मध्ये आहे. त्यानंतर महाराष्ट्र, ओडीसा, इशान्य भारतातील मेझोरम, नागालँड, मेघालय, आरूणाचलप्रदेशा येथे दिसून येतो.

एवढी मोठी लोकसंख्या असतानाही एक दिसून येते की, स्वतःला स्वस्थ म्हणून समजणाऱ्या समुदाया पासून तो विलग आहे त्याचे महत्वाचे कारण म्हणजे सांस्कृती सभ्यता, राजकीय परंपरा आणि वनांशी असणारी त्यांची जवळीकता हे होय. प्राचीन काळात त्यांचा संबंध ऐवढा नागरी समाजाशी येत नव्हता. पण जसा जसा राज्याचा विस्तार वाढला व राज्याने विकासाची भूमिका स्विकारली तस तसे राज्याचा त्यांच्या जीवनात हस्तक्षेप वाढला. सर्वात प्रथम आदिवासींच्या जमीनीचे परकिय करण झाले. आदिवासी क्षेत्रा मध्ये

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

कारखाण्यांची मोठया प्रमाणात निर्मिती होवू लागली व शासन व खाजगी व्यक्ती यांच्या कडून भुसंपादन होवू लागले व यातून आदिवासींच्या जमीनी हस्तगत व्हायला सुरुवात झाली. पुढे जावून शासनाने वनांना नैसर्गिक संसाधने म्हणून घोषित केले व आदिवासींच्या हक्काचा रोजगार गेला. रोजगार गेल्यामुळे गरिबी यायला लागली व पुढे सावकारांकडून कर्ज घेतले जावू लागले व त्याचा गंभीर परिणाम या समुदायावर व्हायला लागला. वस्तु विनिमयाचे साधन बदलल्यामुळे देखील आदिवासी समुदायात बदल घडायला लागला. औद्योगिकरण विकासाच्या संधी यापासून आदिवासी समुह खुप दुर राहिलेला आहे. मानवी अधिकार मिळवणे म्हणजेच खऱ्या अर्थाने किमान जीवनमानाचा दर्जा देणे हे शासनाचे काम आहे. पण आदिवासीबाबत ते दिसून येत नाही.

आदिवासींना सामाजिक प्रवाहामध्ये जोडण्यासाठी भारतीय संविधानकारांनी अनेक तरतुदी केल्या आहेत. त्या पुढीलप्रमाणे

अ) कलम ३४२ अन्वये आदिवासींना जमात या वर्गात प्रविष्ट केले. SCHEDULED TRIBES(S.T.).

ब) कलम १९ (५)नुसार भारतातील कोणत्याही भागात वास्तव करण्याचा अधिकार.

क) कलम ४५ नुसार राज्य आर्थिक व शैक्षणिक क्षेत्रात विशेष लक्ष देईल.

ड) कलम १६ व कलम ३५५ नुसार अनुसुचित जमातींना केंद्र तसेच राज्य पातळीवर नोकऱ्यांमध्ये आरक्षण असेल.

इ) कलम ३३८ नुसार आदिवासींसाठी सरकारी आयोग स्थापन करण्यात येईल .

फ) कलम ३३९ (२) नुसार अनुसुचित जमातींसाठी केंद्र सरकार घटक राज्य सरकारांना निर्देश देते .

ग) कलम २७५(१) अन्वये केंद्र सरकार अनुसुचित जमातींच्या कल्याणासाठी अनुदाने देते.

ह) कलम २४४ आणि २४४ (अ) नुसार आदिवासी क्षेत्रातील प्रशासन व्यवस्था स्वतः नियंत्रणात ठेवू शकतो

त्याचबरोबर आदिवासींच्या विकासासाठी शासकीय आश्रमशाळा, वस्तीगृहे, शैक्षणिक व परीक्षा फी मध्ये सुट, औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेत शिक्षण घेत असलेला आदिवासी विद्यार्थ्यांना विद्यावेतन, बालवाड्यांना अनुदान वसतिगृहांना अनुदाने, सैनिकी शाळेत मोफत शिक्षण इ. महाराष्ट्र जनजाती आर्थिक स्थिती सुधारणा कायदा १९७६ आदिवासी सहकार विकास महामंडळ व आदिवासी उपाययोजना यांच्या माध्यमातून अनेक योजना राबविण्यात आल्या त्यात प्रामुख्याने शेती विकास, पुरक व्यवसाय, लहान उद्योग व्यवसाय, पशुसंवर्धन, दुग्ध व्यवसाय इ. भोजनांचा समावेश आहे.

न्यायालयाची फी, साक्षीदारांचा खर्च, न्यायालयातील विधिविषयक कामकाजाचा खर्च, खटला चाल विणयासाठी वकील, न्याय निर्णय आदेश, पुराव्याच्या टिपा कागदपत्रांचे भाषांतर इ. अशी मदत दिली जाते.

निष्कर्ष :

- १) मानवी अधिकारांची आदिवासींना जाणीव करून त्यांच्यात जागृकता निर्माण करणे गरजेचे आहे.
- २) आदिवासी जमातींना मुख्य प्रवाहात आणल्यास देशाच्या सर्वांगीण विकासात यांचे योगदान लाभेल.
- ३) सध्या प्रचलित असणाऱ्या कायद्यात सुधारणा करून गरजू लाभार्थ्यांना त्याचा लाभ मिळेल.
- ४) आदिवासींच्या अधिकार व सामाजिक दर्जा उंचावण्यासाठी प्रयत्न केल्यास निश्चितच त्यांच्या जिवनमानाचा दर्जा उंचावेल.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

१. Sandeep Sharma; Politival Empowerment and human rights; swastika publications- first published, २०११.
२. डॉ. सिंदल एस.सी, समकालीन राजनीतिक मुद्दे; लक्ष्मी नारायण अग्रवाल, आग्रा, तृतीय आवृती, २००७.

बी. एड्. प्रशिक्षणार्थ्यांच्या मानवी हक्कांविषयक जाणीव जागृतीचा अभ्यास

प्रा. एम एस. उभाळे

श्री. स्वामी, शिक्षण संस्थेचे,
कॉलेज ऑफ एज्युकेशन उस्मानाबाद.

सारांश :-

प्रस्तुत संशोधनात संशोधकांनी बी. एड्. प्रशिक्षणार्थ्यांच्या मानवी हक्कांविषयक जाणीव जागृतीचा अभ्यास केला आहे. सदरहु संशोधनासाठी संशोधकांनी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे. या संशोधनात सहेतूक नमुना निवड पद्धतीने बी. एड् महाविद्यालयातील प्रथम वर्षाच्या २८, द्वितीय वर्षातील १२ अशा एकूण ४० विद्यार्थ्यांची निवड प्रस्तुत संशोधनासाठी केली आहे. माहिती संकलनासाठी संशोधकांनी स्वनिर्मित मानवी हक्कांविषयक जाणीव या शोधिकेचा अवलंब केला माहितीचे विश्लेषण कार्यासाठी टक्केवारी या संख्याशास्त्रीय परिणामांचा अवलंब केला आहे. प्रस्तुत संशोधनाचा निष्कर्षातून असे लक्षात येते की, बी. एड्. प्रथम वर्ष व द्वितीय वर्षातील प्रशिक्षार्थ्यांना मानवी हक्कांविषयी जाणीव आहे.

प्रस्तावना :-

दुसऱ्या महायुद्धाचे जगावर विपरीत परिणाम झाले त्यामुळे विचारवंतांनी युद्धविरोधी विचारसरणीचा पुरस्कार केला. जगातील विचारवंतांमध्ये अस्वस्थता निर्माण झाली. जगामध्ये शांतता व सुव्यवस्था नांदावी असा विचार समाजसेवकांमध्ये निर्माण झाला. यापुढे वित्त आणि मनुष्यहानी होऊ नये म्हणून काय करता येईल, असे विचार सुरू आले. सामान्य माणसाला सुखा समाधानाने जगता यावे या हेतूने मानवी हक्कांबाबत सर्वत्र चर्चा झाली. १० डिसेंबर १९५४ रोजी संयुक्त राष्ट्र संघांनी मानवाधिकार सदन स्वीकारले. १० डिसेंबर हा दिवस जगभर 'मानवी हक्क दिन' म्हणून साजरा करण्यात येतो. प्रा.लास्की म्हणतात, " मानवी हक्क म्हणजे सामाजिक जीवनाची अशी परिस्थिती की, 'ज्याशिवाय व्यक्तीला सामान्यतः स्वतःचा सर्वांगीण विकास करून घेणे शक्य होत नाही," त्यामुळे प्रत्येक नागरिकांस आपले मुलभूत हक्क कोणते याची माहिती असायला हवी. यासाठी शिक्षण हे प्रभावी माध्यम आहे. शिक्षणाने प्रत्येक व्यक्तीस साक्षर व सक्षम करता येते. यासाठी शिक्षक हा मुख्य दुवा आहे. शिक्षक आपल्या अध्यापनातून वर्तनातून मानवी हक्कांविषयी विद्यार्थ्यांना सतत जागृत करू शकतो. शिक्षकांना सर्व कायदे, हक्क, नियम याविषयी माहिती असायला हवी. प्राथमिक शिक्षणातून ते विद्यापीठीय शिक्षणापर्यंत प्रत्येक विद्यार्थ्यांस शिक्षणातून मानवी हक्कांबाबतची जाणीव जागृती करता येईल. म्हणूनच प्रस्तुत संशोधन हे भावी शिक्षक म्हणजे बी. एड्. वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या मानवी हक्कांविषयी जाणीव जागृती कशी आहे या प्रश्नाच्या उत्तरासाठी करण्यात आले आहे.

समस्या विधान :- बी. एड्. स्तरावरील प्रशिक्षणार्थ्यांच्या मानवी हक्कांविषयक जाणीव जागृतीचा अभ्यास करणे.

उद्दिष्ट :- बी. एड्. स्तरावरील विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्कांविषयक जाणीव जागृतीचा अभ्यास करणे.

पद्धती :- प्रस्तुत संशोधनात संशोधकांनी बी. एड्. स्तरावरील विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्कांविषयक जाणीव जागृतीची सद्यस्थितीची माहिती जाणून घ्यावयाची असल्याने वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे.

जनसंख्या व न्यादर्श :- प्रस्तुत संशोधन उस्मानाबाद येथील ५ महाविद्यालयातील सर्व विद्यार्थी हे संशोधनाची जनसंख्या म्हणून निश्चित केले होते. प्रस्तुत जनसंख्या ही २४० आहे. सहेतूक नमुना निवड पद्धतीने बी. एड्. प्रथम वर्षातील २८ व द्वितीय वर्षातील १२ अशा एकूण ४० विद्यार्थ्यांची निवड प्रस्तुत संशोधनासाठी केली.

संशोधन साधने :- प्रस्तुत संशोधनात संशोधकांना बी. एड्. स्तरावरील विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्कांविषयक जाणीव जागृतीची सद्यस्थितीची माहिती संकलित करण्यासाठी संशोधकांनी स्वनिर्मित शोधिका तयार केली होती त्यात एकूण मानवी हक्कांवरील १५ विधाने तयार करण्यात आली असून सहमत, असहमत: व सांगता येत नाही , असे पर्याय देण्यात आले होते.

संख्याशास्त्रीय परिणाम :- प्रस्तुत संशोधनात संकलित केलेल्या माहितीचा अन्वयार्थ लावण्यासाठी टक्केवारी या संख्याशास्त्रीय परिणामाचा अवलंब केला आहे.

माहिती विश्लेषण व अन्वयार्थ :- प्रस्तुत संशोधनात संकलित केलेल्या माहितीचा अन्वयार्थ लावल्यानंतर त्याचे तक्ता स्वरूपात मांडणी करण्यात आली.

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

विधान क्र.१: जागतिक मानवी हक्कांच्या जाहिरनाम्यानुसार सर्व मानव जन्मतः च प्रतिष्ठा व हक्क या संदर्भात स्वतंत्र व समान आहेत.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	३०	०७	०३
टक्केवारी	७५	१७.५	७५

निष्कर्ष :- जागतिक मानवी हक्कांच्या जाहिरनाम्यानुसार सर्व मानव जन्मतःच प्रतिष्ठा व हक्क या संदर्भात स्वतंत्र आणि समान आहेत, याबाबत ७५ टक्के विद्यार्थी सहमत, १७.५ टक्के विद्यार्थी असहमत तर ७.५ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र.०२ : मानवाधिकाराचे वैश्विक घोषणापत्रानुसार ठरलेल्या मानवी हक्कांप्रमाणे जगातील इतर देशांच्या तुलनेत भारतीय नागरिक नागरिक सर्व मानवी अधिकार स्वतंत्रपणे उपभोगत आहेत.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	३५	०३	०२
टक्केवारी	८७.५	७.५	५

निष्कर्ष :- मानवाधिकाराचे वैश्विक घोषणापत्रानुसार ठरलेल्या मानवी हक्कांप्रमाणे जगातील इतर देशांच्या तुलनेत भारतीय नागरिक सर्व मानवी अधिकार स्वतंत्रपणे उपभोगत आहेत, याबाबत ८७.५ टक्के विद्यार्थी सहमत, ७.५ टक्के असहमत तर ५ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही

विधान क्र.०३ :- भारतीय संविधानकडून देण्यात आलेले सर्व मुलभूत हक्क हे भारतीय नागरिकांच्या मानवी हक्कांचे सन्मान करणारे आहेत.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	२८	१०	०२
टक्केवारी	७०	२५	५

निष्कर्ष :- भारतीय संविधानकडून देण्यात आलेले सर्व मुलभूत हक्क हे भारतीय नागरिकांच्या मानवी हक्कांचे सन्मान करणारे आहेत, याबाबत ७०% विद्यार्थी सहमत, २५% असहमत तर ५% विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र.०४:- भारतीय राज्यघटनेने प्रदान केलेल्या हक्कांमधील धर्मस्वातंत्र्याच्या (धर्मनिरपेक्षता) हक्कामुळे देशात एकात्मता टिकून आहे.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	३२	०५	०३
टक्केवारी	८०	१२.५	७.५

निष्कर्ष :- भारतीय राज्यघटनेने प्रदान केलेल्या हक्कांमधील धर्मस्वातंत्र्याच्या (धर्मनिरपेक्षता) हक्कामुळे देशात एकात्मता टिकून आहे.याबाबत ८० टक्के विद्यार्थी सहमत, १२.५ टक्के असहमत, तर ७.५ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र.०५ : एकविसाव्या शतकातील भारतीय महिलांना भारतीय राज्यघटनेने देऊ केलेल्या मुलभूत हक्कांनुसार पुरुषांबरोबरीचे हक्क व स्वातंत्र्य प्राप्त होत आहेत.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	२२	१०	०८
टक्केवारी	५५	२५	२०

निष्कर्ष :- २१ व्या शतकातील भारतीय महिलांना भारतीय घटनेने देऊ केलेल्या मुलभूत हक्कांनुसार पुरुषांबरोबरीचे हक्क व स्वातंत्र्य प्राप्त होत आहेत. याबाबत ५५ टक्के विद्यार्थी सहमत ४० टक्के असहमत तर २० टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र.०६ : मुलांच्या संरक्षणासाठी बनलेल्या, बालमजूर, लैंगिक प्रतिबंधक कायद्यांची भारतात तंतोतंत अंमलबजावणी होत आहे.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	२४	१२	०४
टक्केवारी	६०	३०	१०

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

निष्कर्ष :- मुलांच्या संरक्षणासाठी बनलेल्या, बालमजूर, लैंगिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायद्यांची भारतात तंतोतंत अंमलबजावणी होत आहे याबाबत ६० टक्के विद्यार्थी सहमत, ३० टक्के असहमत तर १० टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र.०७ :- गर्भालिंग निदान प्रतिबंधक कायद्याची प्रभावी अंमलबजावणी होत असल्यामुळे मुलींच्या जन्मदरांत वाढ झाली आहे.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	३०	०८	०२
टक्केवारी	७५	२०	५

निष्कर्ष :- गर्भालिंग निदान प्रतिबंधक कायद्याची प्रभावी अंमलबजावणी होत असल्यामुळे मुलींच्या जन्मदरांत वाढ झाली आहे. याबाबत ७५ टक्के विद्यार्थी सहमत, २० टक्के असहमत तर ५ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र. ०८:- डिसेंबर २००५ च्या अधिवेशनाने बालगुन्हेगारीचे वय १८ वर्षावरून १६ वर्ष केले यामुळे बालकांच्या मानवी हक्क डावलले गेले आहेत.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	२१	०१	०२
टक्केवारी	५२.५	४५	२.५

निष्कर्ष :- डिसेंबर २००५ च्या अधिवेशनाने बालगुन्हेगारीचे वय १८ वर्षावरून १६ वर्षे केले यामुळे बालकांचे मानवी हक्क डावलले गेले आहेत. याबाबत ५२.५ टक्के विद्यार्थी सहमत, ४५ टक्के असहमत तर २.५ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र.०९ :- Right to Education Act २००९ या काद्यानुसार भारतातील १४ वर्षाखालील प्रत्येक बालकांला सक्तीचे व मोफत शिक्षण मिळत आहे.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	१६	२०	०४
टक्केवारी	४०	५०	१०

निष्कर्ष :- Right to Education Act २००९ या काद्यानुसार भारतातील १४ वर्षाखालील प्रत्येक बालकांला सक्तीचे व मोफत शिक्षण मिळत आहे. याबाबत ४० टक्के विद्यार्थी सहमत, ५० टक्के असहमत तर १० टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र.१०:- अस्पृश्यता ही अनिष्ट सामाजिक प्रथा मानवाच्या मुलभूत हक्कांस छेद देणारी आहे.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	३१	०६	०३
टक्केवारी	७७.५	१५	७.५

निष्कर्ष - अस्पृश्यता ही अनिष्ट सामाजिक प्रथा मानवाच्या मुलभूत हक्कांस छेद देणारी आहे याबाबत ७७.५ टक्के विद्यार्थी सहमत, १५ टक्के असहमत तर ७.५ विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही

विधान क्र. ११ :- भारतात माहितीचा अधिकार २००५ लागू केल्यामुळे नागरिकांना शासकीय कामकाजांची माहिती सहज प्राप्त होत आहे.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	३०	०८	०२
टक्केवारी	७५	२०	०५

निष्कर्ष :- भारतात माहितीचा अधिकार २००५ लागू केल्यामुळे नागरिकांना शासकीय कामकाजांची माहिती सहज प्राप्त होत आहे. याबाबत ७५ टक्के विद्यार्थी सहमत, २० टक्के असहमत तर ०५ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र.१२ :- प्राथमिक ते विद्यापीठीय शैक्षणिक अभ्यासक्रम हे मानवी हक्कांबाबतची जाणीव जागृती करण्यास सक्षम आहेत.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	२६	१०	०४
टक्केवारी	६५	२५	१०

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

निष्कर्ष :- प्राथमिकते विद्यापीठीय शैक्षणिक अभ्यासक्रम हे मानवी हक्कांबाबतची जाणीव जागृती करण्यास सक्षम आहेत. याबाबत ६५ टक्के विद्यार्थी सहमत, २५ टक्के असहमत तर १० टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही

विधान क्र.१३ :- भारतीय संविधानाने दिलेल्या भाषण स्वातंत्र्य , एकत्र जमण्याचे स्वातंत्र्य, संस्था किंवा संघटना स्थापन करण्याचे स्वातंत्र्य यामुळे व्यक्ती विकासासाठी मदत होत आहे.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	२३	११	०६
टक्केवारी	५७.५	२७.५	१५

निष्कर्ष :- भारतीय संविधानाने दिलेल्या भाषण स्वातंत्र्य , एकत्र जमण्याचे स्वातंत्र्य, संस्था किंवा संघटना स्थापन करण्याचे स्वातंत्र्य यामुळे व्यक्ती विकासासाठी मदत होत आहे. याबाबत ५७.५ टक्के विद्यार्थी सहमत, २७.५ टक्के असहमत तर १५ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही

विधान क्र.१४ : भारतीय राज्यघटनेतील संपत्तीच्या अधिकाराने कोणत्याही व्यक्तीची मालमत्ता (संपत्ती) संरक्षित आलेली आहे.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	२४	१२	०४
टक्केवारी	६०	३०	१०

निष्कर्ष :- भारतीय राज्यघटनेतील संपत्तीच्या अधिकाराने कोणत्याही व्यक्तीची मालमत्ता (संपत्ती) संरक्षित झालेली आहे. याबाबत ६० टक्के विद्यार्थी सहमत, ३० टक्के असहमत तर १० टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

विधान क्र.१५ :- भारतीय राज्यघटनेतील सरकारद्वारे आर्थिक मदत करण्याच्या शिक्षण संस्थेत जात, धर्म, वंश, लिंग, जन्मस्थान यावरून प्रवेश नाकारला जाणार नाही या कायद्यामुळे मानवी हक्कांचे संरक्षण आले आहे.

विद्यार्थी संख्या (४०)	सहमत	असहमत	सांगता येत नाही
प्रतिसाद	२७	०८	०५
टक्केवारी	६७.५	२०	१२.५

निष्कर्ष :- भारतीय राज्यघटनेतील कलमाद्वारे सरकारद्वारे आर्थिक मदत करणाऱ्या शिक्षण संस्थेत जात, धर्म, वंश, लिंग, जन्मस्थान यावरून प्रवेश नाकारला जाणार नाही या कायद्यामुळे मानवी हक्कांचे संरक्षण असे आहे याबाबत ६७.५ टक्के विद्यार्थी सहमत, २० टक्के असहमत तर १२.५ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

संदर्भ सूची :-

१. कोल्हटकर, मेधा, (२०१४), मानवी हक्क आणि भारतीय राज्यघटना, नाशिक : ग्रंथनिर्मिती केंद्र, य.च.म.मु. विद्यापीठ.
२. पंडित, ब. बी.(२००५). शिक्षणातील संशोधन, पुणे : नित्य नुतन प्रकाशन.
३. पंडित ब. बी. आणि मोरे, लता. (२०१०), शिक्षणशास्त्र संशोधनात संख्याशास्त्रीय परिक्षिकांचा उपयोग, नागपूर : पिंपळापुरे आणि कं पब्लिशर्स.
४. मुळे, आणि उमाठे, वि. तु. (१९८७). शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, नागपूर : महाराष्ट्र साहित्य निर्मिती मंडळ.
५. सांगोलकर, दत्ता. (२०१४), मानवी हक्क. पुणे : जिज्ञासा प्रकाशन नाशिक: इनसाईड पब्लिकेशन.
६. भिंताडे, वि.रा. (१९८९), शैक्षणिक संशोधन पध्दती (प्रथम आकृती), पुणे: नुतन प्रकाशन.
७. Best, J.W. and Khan, K.M. (२००७). Research in education (७th Ed), Delhi : practice hall of India.
८. Website: www.eci. Gov.in.

मानवी हक्क आणि भारतीय कायदे

श्री. रत्नाकर बाजीराव म्हस्के

एम.एस्सी., एम.एड्.,नेट, पीएच.डी.(शिक्षणशास्त्र)

सहाय्यक प्राध्यापक

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्था कोल्हापूरचे, कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, उस्मानाबाद.

प्रास्ताविक :

कोणत्याही देशाची राज्यघटना म्हणजे त्या देशातील लोकांच्या श्रद्धा आणि इच्छा व्यक्त करणारा मूलभूत कायदा असतो. आपली राज्यघटना ही बहुजनांनी परकीय सत्तेवर मिळविलेल्या विजयाचे प्रतिक आहे. प्रत्येक भारतीय नागरिक हा त्यांच्या मर्जीचा मालक असून कुणाचाही गुलाम नाही अशी हमी हा दस्तऐवज मिळवून देतो. आम्ही भारताचे लोक या देशाचे खरे सत्ताधारी आहोत हे राज्यघटना दर्शवते. मानवी हक्कांच्या दृष्टीकोनातून घटनेच्या सरनामा महत्त्वाचा आहे.

मानवी हक्कांच्या संरक्षण आणि संवर्धनावर नियंत्रण असणारे काही महत्त्वाचे भारतीय तथा राष्ट्रीय कायद्याची यादी खालीलप्रमाणे आहेत.

१. **भारताची राज्यघटना**(सरनामा/भूमिका भाग III,IV,IV A, कलम २२६, ३०० अ, ३२५, ३२६)

२. **मानवी हक्क संरक्षण कायदा - १९९३ :**

हा कायदा मानवी हक्कांच्या चांगल्या संरक्षणासाठी राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोग, राज्य मानवी हक्क आयोग आणि मानवी हक्क न्यायालय यांची रचना असावी, असे यात नमूद आहे.

३. **अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीसाठी राष्ट्रीय आयोग -**

राज्यघटनेचे कलम ३३८ असे सांगते की, अनुसूचित जाती अनुसूचित जमातीतील लोकांच्या हक्कांचे चांगल्या रितीने संरक्षण करण्यासाठी अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीसाठी राष्ट्रीय आयोग नेमला आहे.

४. **अल्पसंख्याकांसाठी राष्ट्रीय आयोग कायदा - १९९२ :**

अल्पसंख्याकांच्या हक्कांचे चांगल्या रितीने संरक्षण करण्यासाठी सदर आयोगाची तरतूद करणारा हा कायदा आहे.

५. **महिलांसाठी राष्ट्रीय आयोग कायदा - १९९० :**

महिलांच्या हक्कांचे चांगल्या रितीने संरक्षण करण्यासाठी या राष्ट्रीय आयोगाची तरतूद करणारा हा कायदा आहे.

६. **नागरी हक्क संरक्षण कायदा - १९५५ :**

राज्यघटनेच्या कलम १७ नुसार अस्पृश्यता रद्द ठरवली आहे आणि कोणत्याही स्वरूपात अस्पृश्यतेच्या प्रथेला मनाई केली आहे. या कायद्याने, अस्पृश्यतेतून उद्भवणा-या अपात्रतेस रूढ करण्याची कृती ही संबंधित तरतुदीनुसार शिक्षेस पात्र असा गुन्हा मानलेला आहे.

७. **अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमाती (अत्याचाराला प्रतिबंध) कायदा-१९८९ :**

अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींच्या सदस्यांवर अत्याचार होण्यास प्रतिबंध करणारा, अशा गुन्ह्यांच्या चौकशीसाठी विशेष न्यायालयांची रचना करण्यासाठी, आणि अत्याचाराला बळी पडलेल्यांना साहाय्य उपलब्ध करून देणारा आणि त्यांचे पुनर्वसन करणारा कायदा आहे.

८. **हाताने भंगीकामाचा उद्योग आणि शुष्क शौचालयांचे बांधकाम(प्रतिबंध)कायदा -१९९३ :**

राज्यघटनेच्या सरनाम्यात व्यक्तीच्या प्रतिष्ठेची हमी देणारा बंधुभाव साधण्याचे एक उद्दिष्ट जाहीर केलेले आहे. कलम ४७ राज्याला लोकांचे आरोग्य सुधारण्याविषयी आणि जीवनमान उंचाविण्यासाठी सांगते. हा कायदा ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी केलेला आहे. हा कायदा हाताने करावयाच्या सर्व भंगीकामाला तसेच शुष्क शौचालयाचे बांधकाम किंवा वॉटरसील शौचालयांचे बांधकाम आणि देखरेख नियम घालून देतो.

९. अनैतिक व्यापार(प्रतिबंध) कायदा-१९५६ :

राज्यघटनेचे कलम २३ मानवी देह व्यापारास प्रतिबंध करते. ९ मे १९५० रोजी भारताने स्त्रिया आणि मुलींच्या अनैतिक व्यापाराच्या दडपशाही संबंधीच्या आंतरराष्ट्रीय करारनाम्यास मंजूरी दिली. त्यास हा कायदा प्रत्यक्ष परिणाम देतो.

१०. स्त्रियांचे अशिल्ल प्रदर्शन(प्रतिबंध) कायदा -१९८६ :

जाहिराती किंवा प्रकाशने, लेखन, चित्रे, आकृती यामध्ये किंवा इतर कोणत्याही प्रकारे स्त्रियांच्या अशिल्ल प्रदर्शनास प्रतिबंध करणारा कायदा.

११. हुंडा प्रतिबंधक कायदा - १९६१ :

हुंडा देण्याच्या आणि घेण्याच्या दुष्ट प्रथेला प्रतिबंध करणारा कायदा.

१२. बालविवाह विरोध कायदा - १९२९ :

बालविवाह म्हणजे विवाहबंधनात बद्ध होणा-यांपैकी वर किंवा वधू हे विशिष्ट वयापेक्षा कमी वयाचे असतात, अशांचा विवाह रोखण्याच्या दृष्टीने हा कायदा करण्यात आला.

१३. बालक कायदा - १९६० :

बालकांच्या काळजीसाठी, संरक्षणासाठी, पालनपोषणसाठी, कल्याणसाठी, प्रशिक्षणासाठी, शिक्षणासाठी आणि पुनर्वसनासाठी आणि केंद्रशासित प्रदेशात अपराधी बालकांच्या चौकशीसाठी तरतूद करणारा कायदा.

१४. बालकामगार (प्रतिबंध आणि नियमन) कायदा - १९८६ :

ठराविक व्यवसायांमध्ये आणि मनाई असलेल्या उद्योगधंद्यांच्या यादीत समाविष्ट असलेल्या प्रक्रिया उद्योगांमध्ये बालकांना कामावर नेमण्यास किंवा नोकरीस ठेवण्यास हा कायदा मनाई करतो आणि जिथे बालकांना काम करण्यास प्रतिबंध केलेला नाही अशा कामाच्या ठिकाणच्या वातावरणाचे नियमन करतो.

१५. जात अपात्रता निरसन कायदा-१९५० :

जेव्हा दिवाणी दाव्यातील पक्षकार वेगवेगळ्या पक्षांचे असतील तर केवळ त्यांच्या धर्माच्या कायद्यांमुळे, त्यांना मिळणा-या संपत्तीपासून पक्षकारांना वंचित करण्याची त्यांच्या धर्माच्या कायद्यांना मुभा असणार नाही .

१६. मानसिक आरोग्य कायदा - १९८७ :

मनोरुग्ण व्यक्तीचे वेडेपण, स्विकार, काळजी आणि उपचार याबाबत हा कायदा नियम ठरतो.

१७. वेठबिगारपध्दत निर्मूलन कायदा-१९७६ :

राज्यघटनेचे कलम २३ आणि इतर अशा पध्दतीच्या लादलेल्या मजुरीवर प्रतिबंध घालते आणि या प्रतिबंधाच्या विरुद्ध वागल्यास तो कायदानुसार शिक्षेस पात्र गुन्हा ठरतो. दुर्बल घटकातील लोकांच्या आर्थिक आणि शारीरिक शोषणास प्रतिबंध करण्यासाठी हा कायदा वेठबिगार पध्दतीचे निर्मूलन करतो.

१८. सती जाणे (प्रतिबंध) कायदा - १९८७ :

सती किंवा विधवा किंवा स्त्रियांना जिवंत जाळणे किंवा दफन करणे ही उद्वेगजनक कृत्य आहे आणि भारताच्या कोणत्याही धर्माने कुठेही हे आज्ञार्थक कर्तव्य आहे असे बजावलेले नाही. सती जाण्यास आणि त्याचे उदात्तीकरण करण्यास परिणामकारक पध्दतीने प्रतिबंध करणारा हा कायदा आहे.

१९. अनाथालयाचे आणि इतर धर्मदाय गृह (देखरेख आणि नियंत्रण) कायदा - १९६० :

अनाथालयांचे, दुर्लक्षित स्त्रिया किंवा बालकांचे निवारणगृह आणि अशा इतर संस्थांवर देखरेख आणि नियंत्रण पुरवणारा आणि अशा संस्थांमधून गुन्हेगारी कृत्यांना शिक्षा करणारा हा कायदा आहे.

२०. प्रसूतीविषयक लाभ कायदा - १९६१ : प्रसूती संबंधित लाभ मिळवून देणारा आणि अपत्य जन्माच्या आधी आणि नंतरही काही काळासाठी काही आस्थापनांमधून महिलांचे सेवा नियमन करणारा हा कायदा आहे.

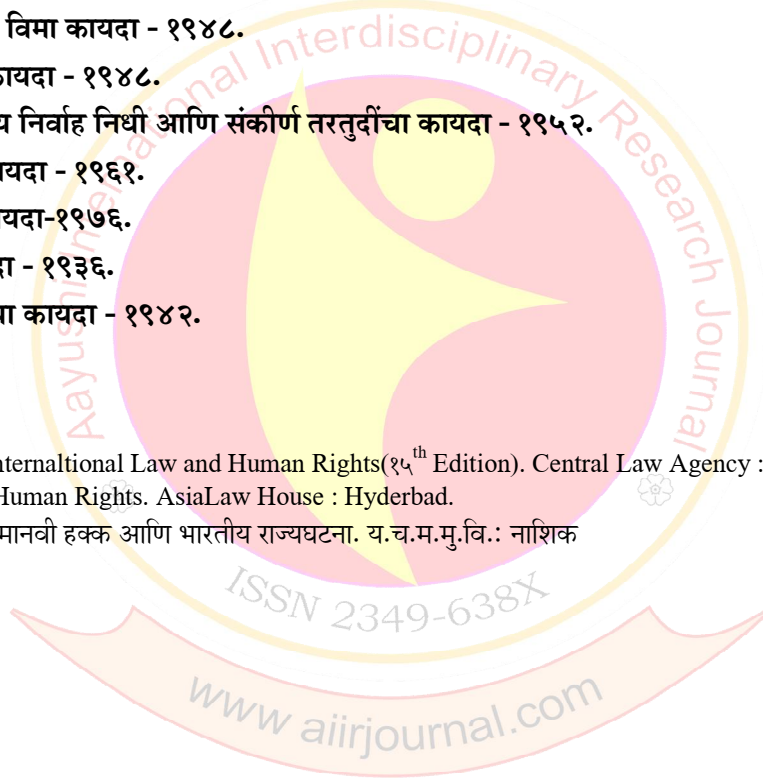
**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

२१. जन्मपूर्व निदान तंत्रज्ञान (नियमन आणि गैरवापरास प्रतिबंध) कायदा - १९९४.
२२. वैद्यकीय गर्भपात कायदा - १९७१.
२३. मानवी अवयवाचे रोपण कायदा - १९९४.
२४. सार्क करारनामा (दहशतवादाचे दमन) कायदा - १९९३.
२५. बिडी आणि सिगार कामगार रोजगाराच्या अटी कायदा - १९६६.
२६. बिडी कामगार कल्याण निधी कायदा - १९७६.
२७. व्यापार संघ कायदा - १९२६.
२८. औद्योगिक कलह कायदा - १९४७.
२९. कामगार नुकसानभरपाई कायदा - १९९३.
३०. औद्योगिक सेवायोजना (स्थायी आदेश) कायदा - १९४६.
३१. कारखाने कायदा - १९४८.
३२. कर्मचारी राज्य विमा कायदा - १९४८.
३३. किमान वेतन कायदा - १९४८.
३४. कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी आणि संकीर्ण तरतुदींचा कायदा - १९५२.
३५. प्रशिक्षणार्थी कायदा - १९६१.
३६. समान वेतन कायदा-१९७६.
३७. वेतन देय कायदा - १९३६.
३८. साप्ताहिक सुट्ट्या कायदा - १९४२.

संदर्भ ग्रंथ :-

१. Kapoor, S.K., International Law and Human Rights (१५th Edition). Central Law Agency : Allahabad.
२. Myneni, S.R., Human Rights. AsiaLaw House : Hyderabad.
३. कोल्हटकर मेधा, मानवी हक्क आणि भारतीय राज्यघटना. य.च.म.मु.वि.: नाशिक

भारतीय राज्यघटनेतील पर्यावरण विषयक तरतुदी आणि मानवी हक्क

आबासाहेब बब्रू गायकवाड
संशोधक विद्यार्थी

डॉ. बी.डब्ल्यू. गुंड
तुळजाभवानी महाविद्यालय, तुळजापूर

प्रस्तावना :-

मनुष्याने आपल्या बौद्धिक विकासाच्या जोरावर पर्यावरणाचे अतोनात नुकसान केले आहे. तो असे विविध कार्य करतो कि जे नैसर्गिक तंत्राला नुकसान पोचवितात. मनुष्य पर्यावरणापासून जास्तीत जास्त लाभ प्राप्त करण्याची प्रवृत्ति, स्वार्थीपणा, आणि मोठ्या प्रमाणाततील व्यावसायिकपण या कारणामुळे पर्यावरणाच्या विविध घटकालाच प्रभावित करीत नाही, तर त्याला हानी देखील पोहोचवितात. तात्काळ फायद्यासाठी मानवाने स्वतःचे आपले भविष्य हे मोठ्या संकटात टाकले आहे. वाढती लोकसंख्या, अनियंत्रित औद्योगीकरण, आणि शहरीकरण, जलद विकासाच्या नावाखाली हवा, पाणी, मृदा, यांना मोठ्या प्रमाणात प्रदूषित केले आहे. जशीजशी प्रगती आणि विकास होत जात आहे तसे तसे पर्यावरण प्रदूषणामध्ये वाढ होत जात आहे. एका अभ्यासावरून हे सिद्ध झाले आहे की वायुमंडलातील विविध स्तर विशेषता ओजोन वायुचा ऱ्हास हा तीव्र गतीने होत आहे. ज्याचा परिणाम हा विश्वव्यापी होऊ शकतो. त्यामुळे मानवासाठी अनेकानेक समस्या व संकटे उभे राहिले आहे. याचप्रमाणे वनस्पती आणि समुद्री साधनसंपत्तीच्या ऱ्हासामुळे वायुमंडळात मध्ये ऑक्सिजनची कमतरता भासत आहे. वाढत्या कार्बन डायऑक्साईडमुळे पृथ्वीचे तापमान वाढत राहिले तर पृथ्वीवरील बर्फ वितळून तिचा मोठा भाग हा पाण्याखाली जाण्याची शक्यता वर्तवली जात आहे. वैज्ञानिकांचा हा अंदाज आहे की पृथ्वीचे तापमान सामान्य ते 4 डिग्री सेंटिग्रेड ने वाढले तर समुद्राची पाणी पातळी 6.5 मीटरपर्यंत वाढू शकते. ज्यामुळे खालचा भूभाग पाण्याखाली जाऊ शकतो. पृथ्वीचे वाढते तापमान ओझोन थराचा ऱ्हास वातावरणातील बदल, यामुळे पर्यावरणाचा ऱ्हास होत आहे. त्यासाठी पर्यावरण संरक्षणाची आवश्यकता आहे ही मागणी जोर धरू लागली. सर्व देशांनी आपापल्या पातळीवर पर्यावरण संरक्षणासाठी प्रयत्न सुरु केले तसेच जागतिक स्तरावर पर्यावरण संरक्षणासाठी पहिल्यांदा जून 1972 स्वीडनची राजधानी स्टॉकहोम मध्ये आंतरराष्ट्रीय पर्यावरण परिषद आयोजित करण्यात आली. त्यामध्ये तत्कालीन पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधी यांच्यासहित 58 देशांच्या प्रतिनिधींनी भाग घेतला होता. स्टॉकहोम मध्ये पारित घोषणापत्र पर्यावरण संरक्षणाची संबंधित कार्यवाहीचा ऐतिहासिक दस्तावेजच आहे. ज्यामध्ये पर्यावरण संरक्षणाच्या व प्रदूषणाच्या नियंत्रणासाठी 26 सिध्दांत मांडण्यात आले. स्टॉकहोम परिषदेमध्ये पारित सिध्दांतांना मॅग्नकार्टा असे संबोधले जाते. स्टॉकहोम घोषणापत्र 1972 या नावाने प्रसिध्द आहे. याचाच आधार घेऊन भारताच्या राज्यघटनेत देखील पर्यावरण हा विषय समाविष्ट करण्यात आला होता. पर्यावरण संरक्षणाला त्यावेळेपासून व्यक्तीच्या मूलभूत हक्काशी जोडण्यात आले असे म्हणता येईल. भारतीय राज्यघटना ही जगातील त्या राज्यघटनापैकी एक आहे. ज्यामध्ये पर्यावरण संरक्षणाच्या उद्देशाने विविध तरतुदी करण्यात आल्या आहेत. असे असले तरी भारतीय राज्यघटनेच्या सुरुवातीला पर्यावरण संरक्षणाची तरतूद करण्यात आलेली नव्हती. नंतर भारतीय संसदेने आंतरराष्ट्रीय पर्यावरणीय सिध्दांतांना भारतीय संदर्भामध्ये कोणताही विरोध न करता समाविष्ट करण्याच्या उद्देशाने 1976 मध्ये राज्यघटनेच्या बेचाळीसाव्या घटनादुरुस्तीनुसार मूलभूत कर्तव्य आणि राज्याची मार्गदर्शक तत्वे यामध्ये पर्यावरण संरक्षण आणि संवर्धनाच्या उद्देशाने विशेष तरतुदी करण्यात आल्या. राज्यघटनेची 42 वी घटनादुरुस्ती ही स्टॉकहोम घोषणेला प्रतिसाद म्हणून करण्यात आली होती.

उद्दिष्टे :-

1. भारतीय राज्यघटनेतील पर्यावरणविषयक तरतुदींचा आढावा घेणे.
2. विकास आणि पर्यावरण यांच्या परस्पर संबंधाचा शोध घेणे.
3. मानवी हक्क आणि पर्यावरण यांच्या परस्पर संबंधाचा आढावा घेणे.
4. मानवाने आणि पर्यावरण यांच्या परस्परसंबंधांचा आढावा घेणे.

संशोधन पध्दती :- प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक संशोधन पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. तसेच वेगवेगळ्या संदर्भग्रंथांचा वापर राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय नियतकालिकांचा राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय परिषदांमध्ये प्रकाशित लेख विविध संकेतस्थळे आणि वर्तमानपत्रे इत्यादी साहित्याचा वापर करण्यात आला आहे.

विषयाचे महत्त्व :- प्रस्तुत विषयाचे महत्त्व आहे अनन्यसाधारण अशा स्वरूपाचे आहे कारण पर्यावरण हा ज्वलंत आणि सर्वांच्या जिवाळ्याचा विषय आहे तसेच मनुष्याचा एक मूलभूत हक्क आहे की एका अशा पर्यावरणामध्ये राहणे ज्यामध्ये सुखी मानमर्यादा पूर्ण जीवन स्वतंत्रता समानता आणि उच्च राहणीमान यांची पुरेशी पूर्तता उपलब्ध असावी त्याचबरोबर त्यावर गंभीर उत्तरदायित्व आहे की वर्तमान आणि भविष्यकालीन पिढ्यांसाठी पर्यावरणाचे सुधारणा आणि त्याला सुरक्षित ठेवणे. त्यासाठी कुठल्याही प्रकारचा भेदभाव न करता पर्यावरण संरक्षणासाठी सामूहिक प्रयत्न करणे ही काळाची गरज आहे त्यासाठी प्रस्तुत विषयाचे महत्त्व अधोरेखित होते.

भारतातील पर्यावरण संरक्षणासंबंधी मुख्य घटनात्मक तरतुदी

पर्यावरण आणि उद्देश पत्रिका

राज्यघटनेचा महत्त्वपूर्ण भाग मानला जातो यामुळे राज्यघटनेच्या उद्देश निश्चित होतो भारतीय राज्यघटनेच्या उद्देश पत्रिकेमध्ये प्रत्यक्ष स्वरूपामध्ये पर्यावरणाच्या संबंधी उल्लेख नाही परंतु उद्देश के मध्ये हे स्पष्ट करण्यात आले आहे की भारत एक लोककल्याणकारी राज्य आहे. ज्यामध्ये सामाजिक हित सर्वोत्तरी आहे. सर्वश्रेष्ठ आहे. 1976 साली 72 व्या घटनादुरुस्तीद्वारे उद्देश पत्रिकेमध्ये समाजवादी शब्द जोडण्याचा उद्देश सामाजिक सुरक्षा वाढविणे पर्यावरण हा एक सामाजिक हिताचा विषय आहे. उद्देशिकामध्ये ज्या समाजवादी राज्याचा उल्लेख आहे ते तेव्हाच शक्य आहे. जेव्हा सर्व लोकांचा जीवन स्तर उंचावेल आणि देशाच्या नागरिकांचे जीवनस्तर स्वच्छ पर्यावरण अर्थात प्रदूषणविरहित पर्यावरण आतच हे शक्य आहे. देशांमध्ये पर्यावरण प्रदूषणाचे असेल तर लोकांचा जीवनस्तर आवश्यक प्रभावित होईल. राज्यघटनेच्या उद्देश पत्रिकेमध्ये ज्या कल्याणकारी आणि समाजवादी राज्याचे लक्ष बनविले होते त्या लक्षाची पूर्ततेसाठी पर्यावरण स्वच्छ ठेवणे आवश्यक आहे. पर्यावरणाच्या उद्देशाला उचित ठेवण्यासाठी या कायद्याची निर्मिती होईल त्याची वैधता ही उद्देश पत्राला समर्पित असेल.

पर्यावरण आणि मूलभूत अधिकार :- भारतीय राज्यघटना नागरिकांना मूलभूत अधिकार प्रदान करते तसेच मूलभूत अधिकाराच्या स्वरूपात प्रत्यक्षरीत्या पर्यावरणासंबंधी स्पष्ट तरतूद करण्यात आलेली नाही परंतु अप्रत्यक्षरीत्या काही मूलभूत अधिकारांतर्गत पर्यावरणाचा समावेश होतो.

समतेचा अधिकार कलम 14

घटनेच्या कलम 14 मध्ये समतेच्या अधिकाराचा प्रयोग पर्यावरण संरक्षण अशा उद्देशाने करण्यात आला आहे. कलम 14 मध्ये आशय म्हटले आहे की भारतीय राज्याने कोणत्याही ठिकाणी व्यक्तीला कायद्यासमोर समानते पासून वंचित ठेवू शकत नाही. कायद्याप्रती समानता प्रस्थापित करण्यात आली आहे. कोणतीही व्यक्ती कलम 14 नुसार असे कार्य कधीही करू शकत नाही जे पर्यावरण किंवा जनहितासाठी हानिकारक आहे.

भाषण आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य कलम 19 (1) क

भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 19 (1)क मध्ये भाषण आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचे अधिकार सर्व नागरिकांना देण्यात आले आहेत. नागरिकांचा मूलभूत अधिकार आहे. प्रत्यक्षरीत्या पर्यावरण संरक्षणासंबंधी तरतूद नाही परंतु या अधिकाराचा प्रयोग करून पर्यावरण संरक्षणाच्या हेतूने जनहित याचिका दाखल करण्यात आलेल्या आहेत. बिगर सरकारी संघटना आणि पर्यावरणवादी यांनी कलम 19(1)क द्वारे प्राप्त भाषण आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या अधिकारांतर्गत पर्यावरण संरक्षणाच्या क्षेत्रामध्ये महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे तसेच भारतातील प्रसिद्धीमाध्यमे लोकमत यांनी पर्यावरण संरक्षणाच्या क्षेत्रामध्ये महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे.

व्यवसाय आणि रोजगारासंबंधी अधिकार कलम 19(1)छ

या कलमांद्वारे सर्व नागरिकांना उपजीविका व्यापार रोजगार याची स्वतंत्रता देण्यात आलेली आहे हा नागरिकांचा पूर्ण अधिकार नाही. राज्य जनहित यासाठी यावर निर्बंध लागू शकतात यामध्ये कोणताही व्यक्ती अशा प्रकारचा व्यवहारात व व्यापार करू

शकत नाही. यामुळे पर्यावरणाला धोका पोहोचवेल असे असेल तर त्यावर राज्य प्रतिबंध लावू शकते. शेवटी असे म्हणता येईल की सरकार कलम 19(6) अंतर्गत व्यापार अथवा रोजगारापासून पर्यावरणाला बाधा पोचविणाऱ्या उद्योगांवर प्रतिबंध लावू शकते.

जीविताचा अधिकार व स्वस्थ पर्यावरणाचा अधिकार कलम 21

कलम 21 नुसार कोणत्याही व्यक्तीला त्याच्या प्राणाला आत्मा जीविताच्या अधिकारापासून वंचित ठेवता येत नाही अशी तरतूद करण्यात आली आहे. अशाप्रकारे कलम 21 प्रत्येक व्यक्तीला त्याच्या प्राण आणि जीविताचे संरक्षण हे दर्शविते की पर्यावरण आणि जीवन जगण्याचा अधिकार हे परस्परपूरक आहेत त्यामुळे एकाचे जरी उल्लंघन झाले तरी त्याचा विपरीत परिणाम हा दुसऱ्या घटकांवर होतो.

पर्यावरण आणि मार्गदर्शक तत्त्वे :- राज्यघटनेच्या भाग 4 मध्ये राज्याची मार्गदर्शक तत्त्वाचा उल्लेख करण्यात आला आहे हे तत्त्वे आयलंडची राज्यघटनेतील स्वीकारण्यात आली आहेत. हे मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये हे उद्देश व लक्ष समाविष्ट आहे की त्याचे पालन करणे राज्याचे कर्तव्य आहे. यामध्ये हे आदर्श समाविष्ट आहेत. ज्याला प्रत्येक सरकार कायदा आणि धोरण निर्मितीच्या वेळी लक्षात घेऊन 1976च्या 42 व्या घटनादुरुस्तीद्वारे याचा समावेश करण्यात आला आहे. त्यामध्ये कलम 47 आणि कलम 48 ए जोडण्यात आले याद्वारे हे निश्चित करण्यात आले राज्य पर्यावरणाचे संरक्षण आणि संवर्धन वन्यजीवांचे संरक्षण करण्याचा प्रयत्न करेल.

पर्यावरण आणि मूलभूत कर्तव्ये :- भारतीय राज्यघटनेमध्ये पर्यावरणाप्रती प्रत्येक नागरिकांचे कर्तव्याला मूलभूत कर्तव्याच्या स्वरूपामध्ये निश्चित केले गेले आहे. भारतीय राज्यघटनेमध्ये एक नवीन अध्याय 42 व्या घटनादुरुस्तीद्वारे जोडण्यात आला. या अध्यायात कलम 51 ए मध्ये नागरिकांची 10 मूलभूत कर्तव्ये स्वर्णसिंग समितीच्या शिफारशीद्वारे समाविष्ट करण्यात आली आहेत.

कलम 51 क मध्ये स्पष्ट करण्यात आले आहे की पर्यावरणाचे संरक्षण करणे हे भारतीय नागरिकांचे मूलभूत कर्तव्य आहे. त्याचे पालन प्रत्येक भारतीय नागरिकाने करणे बंधनकारक आहे. भारताच्या प्रत्येक नागरिकांचे हे कर्तव्य आहे की तो नैसर्गिक पर्यावरण यामध्ये वन नदी नद्या वन्यजीव यांचे संरक्षण करून त्यांचे संवर्धन करणे आणि प्राणिमात्रांच्या प्रती दयाभाव राखणे.

पर्यावरण आणि जनहित याचिका :- पर्यावरणासंबंधी जनहित याचिका दाखल करण्याचा अधिकार राज्य घटनेच्या कलम 32 आणि 226 या कलमांद्वारे प्रदान करण्यात आला आहे. पर्यावरण प्रदूषणासंबंधी जनहित याचिका दाखल करून पर्यावरण संरक्षणासाठी याचा मोठ्या प्रमाणात उपयोग होऊ शकतो.

पर्यावरण आणि आंतरराष्ट्रीय करारांचे पालन करणे बंधनकारक :-

राज्यघटनेनुसार आंतरराष्ट्रीय पर्यावरणीय करारांचे पालन करणे हे बंधनकारक आहे. कारण घटनेच्या कलम 51 (ग) नुसार भारताला आंतरराष्ट्रीय प्रतिबद्धता स्पष्ट करते 51 (ग) नुसार राज्य संघटित लोक दुसऱ्याच्या व्यवहारांमध्ये आंतरराष्ट्रीय कायदे आणि करारांच्या प्रती आदर वाढविण्याचा प्रयत्न करेल.

निष्कर्ष :-

अशाप्रकारे मानवी हक्क आणि भारतीय राज्यघटना व पर्यावरण यांच्या परस्परसंबंधाचा आढावा घेण्यात आला आहे. पर्यावरण या विषयाला जोपर्यंत घटनात्मक आणि कायदेशीर आधार मिळत नाही तोपर्यंत यावर सामूहिक प्रयत्न होणे अशक्य आहे. यासाठी पर्यावरण आणि मानव मानवी हक्क यांचा परस्परसंबंध कशा प्रकारचा आहे याचा आढावा घेण्यात आला आहे. मानवी हक्क अबाधित ठेवण्यासाठी मूलभूत हक्क मार्गदर्शक तत्त्वे मूलभूत कर्तव्य इत्यादीमध्ये पर्यावरण संरक्षणासंबंधीच्या तरतुदी करण्यात आल्या आहेत. कारण त्याशिवाय मानवी हक्कांचे संरक्षण होऊ शकत नाही.

संदर्भ सुची :-

1. पर्यावरण अध्ययन, सुशीलकुमार छील्लर, मंजुलता छील्लर
2. पर्यावरण अध्ययन, बी.एल.तेली प्रकाश नारायण नाटाणी
3. पर्यावरण कि चुनौतिया एवं समस्या तथा समाधान, वी.के. शर्मा
4. पर्यावरणी जीवन पध्दती, जितेंद्र कुमार जैन
5. डी. डी. बसु
6. सुभास कश्यप
7. लोकसत्ता
8. सकाळ
9. दि हिंदू

मानवी हक्क उल्लंघन व भारतातील सद्य स्थितीचा आढावा

प्रा.चंद्रप्रभा निकम,
सहाय्यक प्राध्यापक
समाजकार्य महाविद्यालय, नाशिक

घोषवारा-

प्रस्तुत शोधानिबंधात "मानवी हक्क उल्लंघन व भारतातील सद्यस्थितीचा आढावा" या विषयाच्या अनुषंगाने मांडणी करतांना मानवी हक्क आणि मानवी हक्कांचे उल्लंघन ही संकल्पना मांडण्यात आली आहे. तसेच मानवी हक्क उल्लंघनाचे प्रकारही स्पष्ट करून भारतातील मानवी उल्लंघनाची सद्यस्थितीचा आढावा घेतला आहे.

प्रामुख्याने मानवी जीवनात मानवाला मिळालेले हक्क किंवा अधिकार हे जन्मता मिळालेले असतात आणि हे जागतिक स्तरावर सर्वमान्य करण्यात आलेले आहेत. त्यामुळे ते उपजत किंवा कायदेशीर अधिकार म्हणून सर्वश्रुत आहेत. मानवी हक्क म्हणून प्रमुख हक्क आहेत त्यातील जीवनाधिकार, यातांना पासून मुक्तता, गुलामगिरीपासून मुक्तता, कोर्टासुनवाईचा अधिकार, भाषण स्वातंत्र्य, वैचारिक व धार्मिक स्वातंत्र्य. यासर्व मानवी हक्कांची अमलबजावणी प्रामुख्याने होतांना दिसत नाही. तर लोकांना हक्क आणि अधिकार माहीत नाहीत आणि त्यांच्या मानवी हक्कांचे उल्लंघन मोठ्या प्रमाणात होत आहे. विशेषत मानवी हक्कांविषयी सगळीकडे नकारात्मक चित्र बघायला मिळते. आज नागरिकांच्या मानवी हक्कांचे उल्लंघन सातत्याने होतांना दिसते. परिणामी भारतातील सद्यस्थिती पक्कत भारतात वेगवेगळ्या परिस्थितीत व्यक्तीचे जीवन, स्वातंत्र्य आणि सामाजिक सन्मान यांचा विचार करता माणसाला माणूस म्हणून जगण्याचा अधिकार आहे मात्र तोच नाकारला जातोय. यासंदर्भातील आढावा घेण्यात आलेला आहे.

बीज शब्द – मानवी हक्क, मानवी हक्कांचे उल्लंघन, उपजत अधिकार, कायदेशीर अधिकार

प्रस्तावना –

आंतरराष्ट्रीय पातळीवर जसा मानवी हक्कांचा पुरस्कार केला जातो तसाच भारतातही मानवाधिकारांचा मोठ्याप्रमाणात विचार होवू लागला आहे. मानवी हक्कांचा जाहीरनामा 10 डिसेंबर 1948 रोजी प्रसिद्ध करण्यात आला. मानवी हक्क व्यक्तीच्या जीवनासाठी किती महत्वाचे आहेत यासंबंधी आणि मानवी हक्कांशिवाय कोणत्याही व्यक्तीचा विकास होणार नाही चांगले आणि सामाजिक सन्मानच यासंबंधीच्या तरतुदी समाविष्ट करून माणूस समाजात राहतो समाजात जगतो वावरतो त्यामुळे मानवी अधिकार प्रत्येक व्यक्तीच्या दृष्टीने दृष्टीने महत्त्वपूर्ण आहेत याबाबतची दाखल घेतली गेली. संयुक्त राष्ट्रसंघाने मानवी प्रतिष्ठेचे एक महत्वाचे उद्दीष्ट मानले होते, त्याचा परिपाक म्हणून मानवी हक्क आयोगाची स्थापना करून मानवी हक्काचे रक्षण आणि संवर्धन यासंबंधी एक महत्वाची संस्था म्हणून ओळखली जाते.

मानवी हक्कांचे प्रतिबिंब भारतीय राज्यघटनेतही दिसून येते. नागरिकांचे हक्क व स्वातंत्र्य हे लोकशाही व्यवस्थेचे मुख्य आधार आहेत आणि राज्यघटनेत 32 व्या कलमात मूलभूत हक्कांना घटनात्मक संरक्षण देण्याची तरतूद करण्यात आली आहे.

शोध निबंधाचे उद्देश

1. मानवी हक्क संकल्पना समजून घेणे
2. मानवी हक्कांचे उल्लंघन अभ्यासाने
3. भारतातील मानवी हक्क उल्लंघनाची सद्य स्थितीचा आढावा घेणे

संशोधन पद्धती –

प्रस्तुत संशोधन लेखासाठी द्वितीय स्त्रोतांच्या माध्यमातून तथ्य संकळणीत केलेले असून त्यासाठी पुस्तके, ग्रंथ, इ-पेपर वेबसाईट्स, संशोधन लेख व संदर्भ साहित्याचा अध्यायनासाठी उपयोग केला आहे.

मानवी हक्क संकल्पना व व्याप्ती – जो हक्क माणसाला नैसर्गिक रित्या प्राप्त झालेला आहे, जन्मापासून मिळालेला आहे त्यास आपण मानवी हक्क असे म्हणतो. व्यक्ति कुटुंबात जन्माला आल्यानंतर त्याची जडणघडण आणि विकास होण्यासाठी हक्कांची गरज असते, ते हक्क व्यक्तिला माणूस म्हणून सन्मानाने सामाजिक जीवनात संरक्षणासाठी व्यक्तिला हक्काची गरज पडते.

हक्क अधिनियम 1994 कलम 2(1)(ड) मध्ये अंतर्भूत केल्याप्रमाणे व्यक्तिला संविधानाने दिलेली व्यक्तीचे जीवन स्वातंत्र्य, समता व प्रतिष्ठा हे देखील मानवी हक्क होत.

मानवी हक्क संरक्षण कायद्याची निर्मिती करण्यात आली. व्यक्तीच्या न्याय हक्कांचे संरक्षण व्हावे असे यात अभिप्रेत आहे. आणि म्हणून मानवी हक्क आयोगाची स्थापना करण्यात आलेली आहे. मानवी हक्क संरक्षण कायद्याची गरज मानवी हक्क, कायद्याची परिसीमा व व्याप्ती तसेच तक्रारीचे स्वरूप यांचा यात समावेश करण्यात आला आहे. मानवी हक्कांचे संरक्षण व्हावे म्हणून "न्यायदान आपल्या दारी" ही संकल्पना राज्यभर राबविण्यासाठी सहा विभागात जनजागृती कार्यक्रम राबविण्यावर भर देण्यात आला आहे. मानवी हक्क म्हणजे व्यक्तीचे जीवन, स्वातंत्र्य व सामाजिक सन्मान तसेच व्यक्तिला माणूस म्हणून जगण्याचा हक्क महत्त्वाचा आहे.

प्रत्येक नागरिकाला जन्माला आल्यानंतर त्याच जीवन चांगल्या पद्धतीने जगण्याचा हक्क आहे. अन्न, वस्त्र, निवारा, आरोग्य आणि शिक्षण यामुलभूत गरजा पूर्ण करताना त्याच्या हक्कावर गदा येणार नाही यासाठी प्रयत्न झाला पाहिजे मात्र आजही देशात मूलभूत गरजांपासून वंचित असणारा समाज मोठ्या प्रमाणावर बघायला मिळतो, त्यांच्या हक्कांचे उल्लंघन होत आहे. प्रत्येक नागरिकाला अभिव्यक्ती, संचार, रोजगार व स्वतःचा विकास करण्याचा हक्क आहे. त्यामुळे त्यापद्धतीची संधीची उपलब्धता होत नाही त्यामुळेही खूप मोठ्या प्रमाणात मानवी हक्कांचे उल्लंघन होत असल्याचे दिसून येते. सामाजिक सन्मान मिळवा आस प्रत्येकाला वाटत असत आणि तो त्याचा हक्क आहे, माणूस समाजात राहतो, वावरतो, त्याच सामाजिकरण आणि विकास सामाजिक दर्जा यावर अवलंबून असतो. ती व्यक्ति कोणत्या जाती - धर्माची आहे, वंश, वर्ण आणि पंथाची आहे, त्याची आर्थिक परिस्थिति कशी आहे, तो कोणत काम करतो, वंचित, दुर्बल, दुर्लक्षित महिला, बालक, वृद्ध आहे की दिव्यांग आहे की ती व्यक्ति एच आय व्ही सह जीवन जगणारी व्यक्ती आहे की तृतीय पंथी, आणि आणखी कुणी असो तो पहिलं माणूस आहे आणि त्या माणसाला सन्मानाने जीवन त्याला जागता यायला हव. भारतात आपल्याला रूढी, परंपरा यांचे प्राबल्य आहे लोकशाही स्वीकारणाऱ्या देशात आज ही पुरुषसत्ता व्यवस्था प्रचलित आहे परिणामी त्याचा परिणाम शासकीय, सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, आरोग्य आणि कौटुंबिक पातळीवर मानवी हक्कांचे उल्लंघन होत असल्याचे अनेक उदाहरणे बघायला मिळतात. खर तर मानवी हक्क संरक्षणाची जबाबदारी शासकीय पातळीवर भारतातील प्रत्येक विभागात कार्यरत असणाऱ्या अधिकाऱ्यांची आहे त्यांनी नागरिकांच्या मानवी हक्कांचे उल्लंघन होणार नाही याची दक्षता घेणे आवश्यक आहे. मानवी हक्कांचे उल्लंघन झालेल्या प्रकरणसंदर्भात सामाजिक कार्यकर्ते सामाजिक संस्था व प्रसार माध्यमांची भूमिका देखील महत्त्वपूर्ण आहे, ते मानवी अधिकार आयोगाला सहकार्य करून मानवी हक्कांच्या बाबतीत कोणावरही गदा येणार नाही याची खबरदारी घेणे आवश्यक आहे.

मानवी हक्क आयोगाचा सामाजिक दृष्टिकोन - बेकायदा स्थानबद्धता व वेढबिगारी प्रथेविरुद्ध तक्रारींची दखल घेणे. महिला व मुलांना मानहानीकारक वागणूक मिळाल्यास कारवाई करणे. शारीरिक व मानसिकदृष्ट्या अपंगांचे हक्क सुरक्षित ठेवण्याचा प्रयत्न करणे. निवारा मिळविण्याचा हक्क, स्वास्थ व पर्यावरण हे मुद्देही आयोगाच्या कक्षेत येतात. ज्येष्ठ नागरिकांवरील अन्यायाची दखल घेणे. राज्य सरकारच्या विविध योजनांची पूर्तता होते की नाही त्याचाही विचार आयोग करते. जनमानसात मानवी हक्कांबाबत जागरूकता निर्माण करणे हा आयोगाचा हेतू आहे.

नवधिकारांच्या संदर्भातील आयोगाची भूमिका

आयोगाकडे तक्रार आल्यानंतर महिनाभरात संबंधित विभागाला कारवाईबाबत माहिती द्यावी लागते. आयोगाकडून कारवाईबाबत वारंवार विचारणा केली जाते. नाकारलेल्यानुकसानभरपाईबाबत सरकारकडून समाधानकारक उत्तर न मिळाल्यास आयोग उच्च न्यायालयात दाद मागू शकतो. पुन्हा मानवी हक्कांचे उल्लंघन होणार नाही याची दक्षता घ्या अशी सूचनाही आयोग संबंधित विभागाला देतो.

मानवी हक्क उल्लंघनाचे स्वरूप - बाह्य आक्रमणे-राष्ट्रा-राष्ट्रातील एकमेकांवरील लष्करी आक्रमणे, अणुशस्त्र स्पर्धा, तंत्रज्ञानाच्या देवांघेवाणीतील समस्या, नवीन आंतरराष्ट्रीय रचनेबद्दल पश्चिमी देशांची उदासिनता इत्यादी घटक मानवी हक्काच्या उल्लंघनाला करणीभूत ठरतात. खर तर शांतता व सुव्यवस्था टिकवून ठेवण्याकरिता राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर मतभेद आणि युद्ध

काळातील मानवी हक्कांचे उल्लंघन होवू नयेत, यासाठी शांततापूर्ण प्रयत्न होत आहेत आणि दुसऱ्याबाजूला प्रत्यक्षात नागरिकांच्या मानवी हक्कांचे उल्लंघन होत आहे प्रामुख्याने समाजव्यवस्थाशासकीय यंत्रणेतील अधिकारी, कायदा व सुव्यवस्था आणि सुरक्षा व्यवस्थेतील कर्मचारी यांच्याकडून विविध स्तरावर मानवाधिकार डावलले जात आहेत. भारत खऱ्या अर्थाने लोकशाही राष्ट्र असणारा देश. सार्क सदस्य राष्ट्रताही प्रचलित आहे व तसेच मानवाधिकारांचे उल्लंघन आज आपल्याला प्रत्येक क्षेत्रात बघायला मिळत तसेच मूल, महिला गरीब, अपंग, अनाथ, वृद्ध, विशेष बालक आणि वंचित घटकाच्या मानवाधिकारांचे मोठ्या प्रमाणात उल्लंघन होतांना दिसतेय आजही भारतात मानवी हक्कांची पायमल्ली करणाऱ्या अनेक घटना खालीलप्रमाणे-
मानवी हक्क उल्लंघनाची भारताची सद्य स्थितीचा आढावा-

राज्याच्या पातळीवर 50% केसेस तक्रारी मुंबई-ठाण्यात व उर्वरित केसेस ह्या महाराष्ट्रातील इतर भागात तक्रारी आढळतात. 50% केसेस ह्या कार्यक्षेत्र न बसणाऱ्या आयोगाला आढळून येतात म्हणजेच मानवी हक्कांचे उल्लंघन वेगवेगळ्या प्रकारे होतांना दिसते. मानवी हक्क माणसाला माणूस असण्याची जाणीव करून देत असतात आणि हेच हक्क व्यक्तीच्या जीवनाचा अविभाज्य घटक आहे आणि त्याच हक्कांचे उल्लंघन जास्त प्रमाणात होत असतांना दिसते महाराष्ट्र राज्य मानवी हक्क आयोगाच्या मुंबई अभ्यासातून मानवी हक्कांचे उल्लंघन झाल्याच्या 45 प्रकरणांत नुकसानभरपाई देण्याचे आदेश राज्य मानवी हक्क आयोगाने राज्य सरकारला दिले होते. राज्य सरकारने आतापर्यंत 11 लाख 87 हजार रुपयांची नुकसानभरपाई दिली असून, सहा प्रकरणांत भरपाई देण्यास नकार दिला आहे. नोव्हेंबर 2013 ते फेब्रुवारी 2016 या काळात 45 प्रकरणांत नुकसानभरपाई देण्याचे आदेश आयोगाने सरकारला दिले होते. त्यातील 31 प्रकरणे गृह विभागाशी, तर अन्य प्रकरणे आदिवासी विकास, महसूल, नगरविकास, ऊर्जा या विभागांशी संबंधित होती नुकसानभरपाईची एकूण रक्कम 38 लाख 76 हजार रुपये असली, तरी सरकारने 14 प्रकरणांत अवघी 11 लाख 87 हजारांची नुकसानभरपाई दिली आहे सहा प्रकरणांत तर नुकसानभरपाई देण्यास सरकारने विरोध दर्शवला आहे.

मानवी हक्क उल्लंघन संदर्भातील प्रकरणे-

केस-1 पोलिसांची असंवेदनशीलता

बुलडाणा येथे तीन वर्षांपूर्वी गर्भवतीला प्रसूतीसाठी खासगी वाहनातून रुग्णालयात नेले जात होते त्या वेळी वाहतूक पोलिसांनी तपासणीच्या नावाखाली पाऊण तास वाहन थांबवल्यामुळे तिची प्रकृती बिघडली त्यामुळे डॉक्टरांनी सिझेरियन करून तिची प्रसूती केली. या प्रकरणी राज्य मानवी हक्क आयोगाकडे दाखल झालेल्या तक्रारीची नुकतीच सुनावणी झाली संबंधित महिलेला 25 हजार रुपये नुकसानभरपाई देण्याचा आदेश आयोगाने पोलिस अधीक्षकांना दिला आहे

केस -2 –सरकार व सरकारी यंत्रणेचा हलगर्जीपणा- शेतकरी धर्मा पाटील आत्महत्या

जमिनीचा योग्य मोबदला न मिळाल्याने हतबल झालेल्या धर्मा पाटील या शेतकऱ्याने मंत्रालयाच्या आवारात विष प्राशन केले, मात्र जे. जे. हॉस्पिटलमध्ये उपचार दरम्यान त्यांचा मृत्यू झालाही घटना मुळी मनावाधिकारचे उल्लंघन करणारी आहे मानवी हक्क संरक्षण अधिनियम 1993 अन्वये कलाम 12 व कलाम 17 नुसार तक्रार करण्यात आली आहे तसेच भारतीय संविधान कलाम 14, कलाम 21 चे देखील सरकार व सरकारी यंत्रणेमार्फत उल्लंघन झाल्याची घटना आहे तात्पर्य निकाल – धर्मा पाटील यांच्या मृत्यूनंतर 9 पट मोबदला देण्यात आला 54 लाख फेर्मूल्यांकन दरम्यान देण्याचे आदेश देण्यात आले आहेत. व मंत्रालयाच्या पहिल्या मजल्यावर संरक्षणात्मक जाळी बसवण्यात आली.

केस -3 व्यक्ती स्वातंत्र्यावर गदा- मणीपुरी जनतेने आंदोलन करावे असे अधिकार नाकरण्यात आले आहेत प्रामुख्याने त्यांच्या स्वातंत्र्यावर आणि विशेषता अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यावर गदा आणून मानवी हक्कांचे उल्लंघन करण्यात आले आहे

केस-4 समाजव्यवस्था- समाज व्यवस्था जाती-धर्मावर आधारित आहे तसेच पारंपरिक विचारधारेवर आधारित आहेत आज देखील जातपंचायतींचे प्राबल्य खूप आहे विवाह असो की समाजतील तत्सम वाद यातून गाव, जातसमूह, जातपंचायती जातीतून व्यक्तिला वाळीत टाकतात, गावाबाहेर काढतात त्यातून त्या व्यक्तीचा सामाजिक सन्मान, प्रतिष्ठा आणि सन्मानन जगणं यावर गदा येते, मानवी हक्कांचे उल्लंघन होत

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

केस-5 पोलिस यंत्रणेचा हलगर्जीपणा- सुरक्षा व्यवस्था म्हणून पोलिस यंत्रणेकडे बघितले जाते, मात्र बहुतांशी पोलिस संशयित म्हणून काहीना डांबून ठेवतात, तसेच बऱ्याचदा पोलिस कोठडीत संशयास्पद मृत्यू झाला अशा नोंदी समोर येतात यातून मानवी हक्कांचे उल्लंघन झालेले दिसून येते

चोरी आणि बेकायदेशीर शिरकाव केल्याप्रकरणी आरोपीहरी बिरबल चव्हाण याला मालवणी पोलिस ठाण्याच्या पोलिसांनी भारतीय दंडसंहिता कलम ४५४ (बेकायदा शिरकाव) आणि कलम ३८० (चोरी) या गुन्ह्यासाठी २ एप्रिल, २०१५ रोजी अटक केली होती. त्यादरम्यान आरोपीचा मृत्यू पोलिसकोठडीत झाल्याने त्याची चौकशी सीआयडीकडे देण्यात आली होती. आरोपीवर लक्ष ठेवण्यात मालवणी पोलिस ठाण्याच्या दोन पोलिसांनी हलगर्जीपणा केल्याने ही घटना घडल्याचा ठपका चौकशीत ठेवण्यात आला होता. त्यामुळे दोषी पोलिसां विरुद्ध योग्य कारवाई करण्यात आली होती आरोपीचा मृत्यू पोलिसांच्या मारहाणीत झाल्याचे वैद्यकीय अहवालातून आढळून आले नाही. याशिवाय आरोपीचा मृत्यू झाल्याचे त्याची मुलगी पोलिस ठाण्यात आल्यानंतर पोलिसांना कळल्याचे स्पष्ट होत आहे पोलिसांनी आरोपीवर लक्ष न ठेवल्याने आरोपीने गळफास लावून आत्महत्या केली आहे. हे लक्षात घेता राज्य सरकारने आरोपीच्या कुटुंबाला सहा आठवड्यात एक लाख रुपये भरपाई द्यावी त्याची अंमलबजावणी केल्याचा अहवाल आठवड्यात आयोगाला सादर करावा, असे आयोगाने आदेशात नमूद केले आहे. मानवी हक्क आयोगाचे अध्यक्ष न्या. एस. आर. बन्नुमठ आणि सदस्य एम. ए. सईदयांच्या पीठापुढे नुकतीच सुनावणी होऊन त्यांनी हे भरपाईचे आदेश दिले.

केस -6 लष्करी फौज- अपप्सा (AFSPA_ Amend forces special power Act.1958)-

भारतातील कोणत्याही भागात स्थानिक सुव्यवस्था कोलमडली तर अपप्सा या कायद्यांतर्गत लष्कराच्या फौजेला पाचारण करून तैनात केली जाते प्रामुख्याने हा कायदा मणीपुर व आसाम या राज्यातील फुटीरवादी प्रतिबंधासाठी वापर करण्यात यावा अशी तरतूद आहे मात्र या कायद्याचा दुरुपयोग होत असल्याचे संतोष हेगडे समितीने सांगितले आहे की प्रत्यक्ष भारतीय सैन्याने मणीपुर महिलांवर बलात्कार केल्या प्रकरणी इरोम शर्मिला चानू यांनी उपोषणही केले यातून असे दिसून येते की महिला म्हणून आणि ती फक्त उपभोगाच आणि तीच स्थान सामाजिक दृष्टिकोणातून गौण समजून तिच्या हक्कांची पायमल्ली केली जाते माणूस म्हणून मानवी हक्कांचे उल्लंघन केल्याचे दिसून येते

तक्ता क्रमांक 1- मानवी हक्क आयोगाकडे मानवी हक्क उल्लंघन झालेल्या नोंदणीकृत प्रकरणांचा तपशील

वर्ष	आधीचे प्रलंबित प्रकरणे	दाखल प्रकरणे	एकूण प्रकरणे	एकूण निकाली प्रकरणे	सवलत दिलेल्या	शिककल प्रकरणे
01/01/2015-31/12/2015	15690	4535	24265	4098	11	20167
01/01/2016-31/12/2016	20167	5658	25825	9630	38	16175
01/01/2017-31/12/2017	16157	1320	20477	5089	65	14388

स्रोत – महाराष्ट्र राज्य मानवी हक्क आयोग मुंबई 2015 ते 2017 चा अहवाल

तक्ता क्रमांक 2- बुलढाणा येथील मानवी उल्लंघन संदर्भातील प्रमाण वाढते प्रमाण

अ. न	मानवाधिकार उल्लंघन प्रकरणे	संख्या
1	प्रलंबित प्रकरणे	20635
2	दाखल प्रकरणे (तीन महीने)	884
3	भरपाईला सरकारचा विरोध	06
	भरपाई बाबत प्रकरणे नाहीत	

स्रोत- मानवी हक्क आयोग वेबसाईड

निष्कर्ष

कोणत्याही राज्याच्या सरकारला किंवा सरकारी यंत्रणेला नागरिकांच्या मानवी हक्कांचे उल्लंघन करता येणार नाही त्याचप्रमाणे हक्कांपासून वंचितही ठेवता येणार नाही मानवी हक्क आयोगाचा सामाजिक दृष्टिकोण आणि आयोगाची भूमिका जन्माला येणाऱ्या प्रत्येकाचा विचार करते व संरक्षणाच्या दृष्टीने महत्वपूर्ण भूमिकाही पार पडतांना दिसत आहे

भारतातील मानवीहक्क उल्लंघन प्रकरणांपेक्षा नोंदणी न झालेल्या प्रकरणाने जास्त प्रमाणात आहेत मात्र एकूण व्यवस्थेसंदर्भातील दहशद आणि न्याय मिळणार नाही याविषयी नागरिकांमध्ये असणारी भीती, बदनामी आणि प्रतिष्ठा व मानहानी यासगळ्या गोष्टींचा विचार आजही होतांना दिसतोय. तसेच यासंदर्भातील केसेस चा आढावा घेता केस 1 यामध्ये एकबाजूला पोलीसयंत्रणेची कार्यातत्परता दिसत असली तरी गरोदर महिलेची प्रत्यक्ष स्थितीचा विचार करून संवेदशीलतेचा अभाव आढळला.

शेतकरी धर्मा पाटील यांना जीव गमवल्यानंतर जमिनीचा मोबदला मिळतो ही देखील शोकांतिका दिसून येते आणि मानवीहक्कांचे उल्लंघन झालेले दिसत.

आरोपीने पोलिस कोठडीत गळफास लावून आत्महत्या करावी आणि ते आरोपीच्या मुलीमुळे लक्षात येते हे मानवी हक्कांच्या उल्लंघन होय. सुरक्षा आणि काळजी ही यंत्रणेची जबाबदारी असताना हलगर्जीपणा झाल्याचे दिसून येते लष्करी यंत्रणा ही नागरिकांच्या संरक्षणाची यंत्रणा असताना मणीपुरमध्ये महिलांवर बलात्कार केला गेला यातून मानवीयता नष्ट होत चाललेली दिसतेय व मानवी हक्कांचे उल्लंघन होतांना दिसून येते तसेच जात धर्म यांच्या नावाखाली आजही मानवाची प्रतिष्ठा, सन्मान आणि जगणं नाकारलेले बघायला मिळत आहे

संदर्भसूची

1. सौंदळकर मंगेश, मानवी हक्क उल्लंघन प्रकरणात भरपाईबाबत आखडता हात, सकाळ वृत्तसेवा, सोमवार, 28 मार्च 2016-12.30 AMIST
2. महाराष्ट्र टाइम्स, 13 नोव्हेंबर 2017
3. सचिव, महाराष्ट्र राज्य मानवी हक्क आयोग मुंबई ४००००९
4. डॉ. कुलकर्णी स्वाती, मानवी हक्कातील मूलभूत संकल्पना यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
5. भालेराव सुरेश लोणारकर प्रवीण मानवी हक्क : सद्यस्थिती आणि आव्हाने, प्रशांत पब्लिकेशन जळगाव
6. बातमी ए.बी.पी.माझा सुपरफास्ट बातम्या दि. 13 फेब्रुवारी 2018 12: वा.
7. न्या. एस. आर. बन्नुरमठ, अध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य मानवी हक्क आयोग
8. www.mhsrc.nic.gov
9. www.Mhsrc. Nic.in
10. https://www.topperlearning.com/
11. The Universal Periodic Review (UPR) is a unique process which involves a review of the human rights records of all UN member states.
12. Between 2007-2011 according to: Draft Approach Paper for the Twelfth Five-Year Plan, Planning Commission, Government of India, August 2011.
13. US dollar (USD) is the equivalent of around 53 Indian Rupees (INR); exchange rate as of April 2012.
14. Report on Conditions of Work and Promotion of Livelihoods in the Unorganized Sector (Arjun Sengupta Committee Report), 2006; exchange rate as of November 27, 2011.
15. Maharashtra State Human Rights Commission, Mumbai

बालक, महिला व आदिवासी या घटकांसाठीचे मानवी हक्क संरक्षण

डॉ. योगेंद्र वसंतराव पवार

सहा. प्राध्यापक फोस्टर डेव्हलपमेंट शिक्षणशास्त्र
महाविद्यालय, शिवाजीनगर, औरंगाबाद.

सारांश :

सामाजिक परिस्थितीतून निर्माण होणाऱ्या मानवी हक्कांमुळे समाजात वास्तव्य करणारे व्यक्ती विकास हा सातत्याने घडून येतो. यामध्ये बालक महिला व आदिवासी या सारख्या सामाजिक घटकांचा सर्वांगीण विकास घडून येण्यासाठी मानवी हक्काचे संरक्षण होणे अत्यंत गरजेचे आहे. यासाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाची भूमिका, विविध आयोग व समित्या भारतीय संविधानात्मक तरतूदी, वेळोवेळी होऊ घातलेल्या घटनात्मक दुरुस्त्या यांच्या माध्यमातून मानवी हक्क संरक्षण करण्यात येते. या सर्व घटकांच्या माध्यमातून बालक, महिला व आदिवासी यांचा आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, नैतिक, मानसिक, सांस्कृतिक, आरोग्यविषयक, शिक्षण विषयक दर्जा राबवण्याचे कार्य अपवादात्मक घटना बाजूस ठेवल्या तर सतत घडून येतांना दिसत आहे.

प्रास्ताविक :

व्यक्ती विकासासाठी सर्वात महत्त्वाची बाब ह्यांचे सामाजिक जीवन आणि त्यांचे पालनासाठीच्या सामाजिक अटी यांचे बंधन समाजात वास्तव्य करणाऱ्या व्यक्तीवर स्वाभाविकपणे येत असते.परंतु मानवाच्या समाजातील वास्तव्यामुळे त्यांच्या व्यक्तीमत्त्वाची जडणघडण व वर्तनबद्दल घडून येणे शक्य होते असे असले तरी व्यक्तीलात्याच्या व्यक्तीमत्त्वाचा विकास करून घेण्यासाठी मानवी हक्कांची गरज भासत असते. या संदर्भात एच.जे. लास्की यांच्या मते -

"मानवी हक्क म्हणजे सामाजिक जीवनाची अशी परिस्थिती होय की,

ज्या शिवाय व्यक्तीलासामान्यतः स्वतःचा सर्वांगीण विकास करून घेणे शक्य होत नाही."

या संदर्भात बोझांके या विचारवंतांच्या मते -

"व्यक्ती" ज्या समाजाचा घटक असतो त्या समाजाच्या सर्वोच्च कल्याणाच्या दिशेने व्यक्ती जीवनाचा विकास घडवून आणण्यासाठी आवश्यक असणारी साधने हक्क या संकल्पनेत समाविष्ट होतात."

यावरून असे लक्षात येते की, हक्कांची निर्मिती ही सामाजिक परिस्थितीतून होत असते. स्वाभाविकपणे हक्क सामाजिक गरजेतून उद्घास येतात करीता हक्कांना 'सामाजिक परिस्थितीचे घटक' असे म्हटले जाते. या सामाजिक परिस्थितीत येणाऱ्या घटकांमध्ये बालक, महिला, वंचित घटक, आदिवासी, कामगार, विस्थापित, अपंग, वृद्ध, युवक, यासारख्या विविध घटकांचा उल्लेख करण्यात येतो. यासाठी निर्माण होणाऱ्या हक्कांना मान्यता व संरक्षण देण्याची जबाबदारी राज्य व्यवस्था करते. राज्य व्यवस्था वेगवेगळ्या स्वरूपाचे कायदे, घटनात्मक तरतूदी व आयोगाची निर्मिती करून त्याची प्रभावी अंमलबजावणी करण्याचे कार्य करते. यातील बालक, महिला व आदिवासी या घटकांविषयी मानवी हक्क संरक्षण प्रक्रियेविषयी माहिती घेता येते.

१) बालविकास व मानवी हक्क संरक्षण :

बालविकास व मानवी हक्क यांचा जवळचा संबंध येतो. कोणत्याही देशात बालविकासास सर्वाधिक महत्त्व वा प्राधान्य देणे क्रमप्राप्त ठरते कारण त्या देशाचे संपूर्ण भवितव्य तेथील बालकांशी निगडित असते आणि त्यास 'राष्ट्राचे भावी आधारस्तंभ संबोधले जाते. म्हणून बालकांना त्यांचे हक्क मिळाल्याशिवाय त्यांचा सर्वांगीण विकास होणे शक्य नाही करीता त्या त्या देशातील शासन व्यवस्थेचे बालविकास व हक्क संरक्षणाकडे लक्ष देणे गरजेचे ठरते. यामध्ये पुढील बाबींचा विकचार करणे महत्त्वाचे वाटते.

- निकोप विकास
- मुलभूत गरजा
- बालमृत्यू
- कुपोषण
- बालमजुरी
- शिक्षण

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

- शारीरिक व मानसिक शोषण
- आर्थिक सबलता

बाल विकासासाठी अनेक पैलू विचारात घेतले जातात कि, ज्यातून बालकाचा सर्वांगीण विकास अभिप्रेत असतो. त्यामध्ये प्रामुख्याने शारीरिक, बौद्धिक, मानसिक, नैतिक, अध्यात्मिक, भौतिक, सामाजिक विकास या विविध पैलूंचा समावेश होत असतो. या अनुषंगाने विचार करता या विकासाच्या पैलूंमध्ये सातत्यता टिकून न राहील्यास विकास प्रक्रिया थांबते व एका अर्थाने बालकांच्या विकासासंबंधीचे मानवी हक्कांचे उल्लंघन होते याचा परिणाम विकसित होणाऱ्या समाजावर होत असतो. करीता यांच्यासंरक्षणाची जबाबदारी राज्य व्यवस्थेवर आधारित असणे आवश्यक असते. आतापर्यंत राज्य, राष्ट्र व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर बाल हक्क विकास संदर्भात विविध संघटना कार्यकरीत आहोत यामध्ये संयुक्त राष्ट्रसंघाचे मुलांच्या हक्कांसंबंधीचा जाहिरनामा १९५९ स्वीकृत केला. यात कोणत्याही स्तरावरील भेदभाव नाकारण्यात आला. सामाजिक स्थान, राष्ट्रीयत्व, सक्तीचे व मोफत शिक्षण २००२ च्या ८६ व्या घटनादुरुस्ती प्रमाणे संरक्षण यासाठी उपाययोजना लक्षात घेण्यात आल्या. तसेच बालविकासाच्या संदर्भात संयुक्त राष्ट्रसंघ (UNICEF) ची स्थापना करून १९४६ मध्ये निधी स्थापन करण्यात आला. १९७९ हे आंतरराष्ट्रीय बालकवर्ष, साजरे करून बालकांच्या विकासाचे व कल्याणाचे विविध उपक्रम राबविण्यास चालना देण्यात आली. १९९० पासून बालकांच्या हक्कांसंबंधीच्या कराराचा विचारकेला. सन १९९० मध्ये मुलांचे असीत्व, संरक्षण व विकास यासंबंधीचे जागतिक घोषणापत्र जाहिर केले असे असले तरी आजच्या कालावधीत कुपोषण, शारीरिक व मानसिक शोषण, बालमृत्यू, बालमजुरी या सारख्या बालकांच्या विकासास अडथळा ठरणाऱ्या गोष्टी घडतांना दिसून येत आहेत. यावर शासकीय व सामाजिक स्तरावर ठाम उपाययोजना होणे गरजेचे आहे.

२) महिला विकास व मानवी हक्क संरक्षण :

बाल विकासाप्रमाणेच महिला विकास महत्त्वपूर्ण व गरजेचा विषय मानला जातो. कारण पुरुष प्रधान संस्कृतीचा वारसा असणाऱ्या देशात महिलांच्या विकासाकडे फारसे लक्ष पुरवण्यात आले नाही. स्त्रियांना मानवी हक्कांपासून दूर ठेवल्याने त्यांच्या विकासासाला सहाजिकच पायबंद बसला. परंतु विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीपासून स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन, सामाजिक स्थान, धार्मिक निर्बंध, सामाजिक स्वातंत्र्य, आर्थिक स्वावलंबन, समानता या घटकांच्या आधारे महिला विकासाचा चालना मिळावी. स्त्रियांच्या हक्कांबाबत संयुक्त राष्ट्रसंघाने पुढाकार घेऊन समानतेच्या तत्त्वाचा आदर विषयी उल्लेख केला, त्याचबरोबर सर्वात्रिक जाहिरनाम्यात स्त्री-पुरुष समान हक्कांच्या तत्त्वांचा समावेश केला. १९४६ मध्ये महिला आयोगाची स्थापना केली तसेच संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आमसभेने १९५२ मध्ये महिलांच्या राजकीय हक्कांचा ठराव संमत केला. १९५७ मध्ये विवाहित महिलांच्या राष्ट्रीयत्व व १९६२ मध्ये विवाह, किमान वय व नोंदणी या संबंधीचा ठराव संमत केला. १९६७ मध्ये महिलाविरुद्धचा दुजाभाव दूर करण्यासाठी जाहिरनामा स्विकृत केला. संयुक्त राष्ट्रसंघाने १९७५ हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष म्हणून साजरे केले व आंतरराष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन मेस्सिको येथे केले. १९८५ मध्ये संयुक्त राष्ट्रसंघाचा महिला विकास निधी स्थापन केला त्याच बरोबर १९७६ ते १९८५ हे दशक 'संयुक्त राष्ट्रसंघाचे महिला दशक' साजरे करून यास 'समानता' 'विकास व शांततेचे शतक' संबोधण्यात आले. तसेच १९८०, १९८५, १९९५ या वर्षांत जागतिक महिला परिषदेचे आयोजन करण्यात आले. २००० मध्ये आमसभेचे महिला विषयक विशेष अधिवेशन घेऊन महिलांशी संबंधित अनेक प्रश्नांवर उपयुक्त चर्चा करण्यात आली. भारतीय राज्यघटनेच्या १९९३ त्र्याहत्तराच्या घटनादुरुस्ती नुसार राजकीय आरक्षण महिलांसाठी ठेवण्यात आले. १९९३ च्या चौऱ्याहत्तरव्या घटनादुरुस्ती कायदान्वये स्वराज्य संस्थामध्ये १/३ आरक्षण व सर्व महत्त्वाच्या घटनात्मक अधिकारपदांसाठी पात्र ठरविले.

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारत सरकारने महिलांच्या कल्याणासाठी आणि त्यांच्या हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी अनेक महत्त्वाचे कायदे संमत केले त्यामध्ये प्रामुख्याने अनैतिक व्यापार कायदा १९५६ (१९८६ च्या दुरुस्तीसह), मातृत्व लाभ कायदा (१९६१), हुंडाबंदी कायदा (१९६१) (१९८६ च्या दुरुस्तीसह), स्त्रियांचे असभ्य प्रदर्शन प्रतिबंध कायदा (१९८६) सतिप्रथा प्रतिवर्ष कायदा १९८७, राष्ट्रीय महिला आयोग कायदा (१९९०), कौटुंबिक हिंसेपासून स्त्रियांचे संरक्षण कायदा (२००५) बालविवाहबंदी कायदा २००६, कामाच्या ठिकाणी होणाऱ्या शोषण प्रतिबंध कायदा (२००८) या कायद्याखेरीज अनेक कायद्यांमध्ये व योजनांमध्ये महिलांच्या हक्कांचे रक्षण करण्यासंबंधीच्या तरतुदी करण्यात आलेल्या आहेत. असे असले तरी सद्यस्थितीत महिलांवरील अत्याचार म्हणजे हुंडाबळी, बालविवाह, कौटुंबिक हिंसाचार, स्त्री-पुरुष प्रमाणातील असमतोल, स्त्रीभ्रुण हत्या, विनयभंग व बलात्कार, कष्टकरी स्त्रियांच्या समस्या, आरोग्य विषयक समस्या, कौटुंबिक ताणतणाव, लैंगिक शोषण, मानसिक अत्याचार या सारख्या अनेक समस्यांना महिलांना समोरे जावे लागत आहे. यामध्ये राज्य व न्याय व्यवस्थेने महत्त्वपूर्ण पाऊल उचलून प्रभावी उपाययोजना अंमलात आणणे आवश्यक आहे.

३) आदिवासी विकास व मानवी हक्क संरक्षण :

आदिवासी समाज हा भारतीय समाजातील दुर्बल घटकांमध्ये मोडला जातो. भारतीय राज्यघटनेत याचा उल्लेख 'अनुसूचित जमाती' असा करण्यात येतो. आदिवासी समाजाचे वास्तव्य, लोकसंख्या, व्यवहार, समान धर्म, एकमेकांशी घनिष्ठ व निकटचा संबंध, अर्थव्यवस्था, साधे जीवनमान, सामाजिक एकरूपता यासारखी वैशिष्ट्य सांगता येतात. भारतीय राज्यघटनेच्या ३४२ व्या कलमांतर्गत अधिसूचित केलेल्या जमातीची संख्या ६००० हून अधिक आहे. भारताच्या बहुतेक सर्व राज्यात व केंद्रशासित प्रदेशांत आदिवासी जमातीचे अस्तीत्व आढळून येते. आदिवासी समाजाचे जीवन अलिप्त असले तरी आधुनिक काळामध्ये निरनिराळे लोकसमुह परस्परांच्या संपर्कात येऊ लागले परिणामी आदिवासी समाजही त्याच्या जीवनातील परिवर्तन स्विकारू लागला. परंतु या समाजास उदभवणाऱ्या समस्यांचे स्वरूप फारसे बदललेले दिसून येत नाही. त्यांना भेडसावणाऱ्या प्रमुख समस्यांमध्ये पुढील बाबींचा विचार करावा लागतो.

- १) **आर्थिक समस्या** - दारिद्र्य, निर्वाह प्रधानता, शेती संबंधी, कर्ज, आर्थिक शोषण, जंगल विषयक कायदे, विकास योजना.
- २) **सामाजिक व सांस्कृतिक समस्या** - अनिष्ट प्रथा, स्त्रियांचे शोषण, धर्मप्रसार व समस्या, मुल्यवस्थेतील बदल.
- ३) **आरोग्य व शिक्षणविषयक समस्या** - व्यासनाधिनता, कुपोषण, आरोग्य सुविधांचा अभाव, शिक्षणाचा अभाव, भाषेची अडचण.

आदिवासी समाजापुढील या समस्यांचा विचार करता स्वातंत्र्योत्तर काळात भारत सरकारने आदिवासी विकासासाठी जाणिवपूर्वक पाऊल उचलण्यास सुरुवात केली. भारतीय राज्यघटनेतील मुलभूत हक्कांमध्ये आदिवासींच्या संदर्भात समानता, स्वातंत्र्य, शोषण या हक्कांचा उल्लेख करण्यात आला. राज्यघटनेच्या २४४ व्या कलमात अनुसूचित प्रदेश आणि आदिवासी प्रदेश यांच्या प्रशासनासंबंधी तरतुदी करण्यात आल्या. कलम २७५ (१) नुसार जमातीच्या कल्याणासाठी राज्यांना अर्थसहाय्य ३३० व्या कलमान्वये संसदेच्या कनिष्ठ सभागृहात राखीव जागा, ३३५ व्या कलमान्वये शासकीय नोकरीत राखीव जागा ठेवण्याची तरतूद करण्यात आली आहे. राज्यघटनेतील ३३८ व्या कलमानुसार २००३ च्या ८९ व्या घटनादुरुस्तीन्वये अनुसूचित जाती व जमातीसाठी दोन स्वतंत्र राष्ट्रीय अयोगांची स्थापना करण्याची तरतूद करण्यात आली.

आदिवासी लोकांचे आर्थिक व सामाजिक मागासलेपण दूर करण्यासाठी केंद्र सरकारने १९९९ मध्ये 'जनजाती कार्य मंत्रालय' निर्माण केले. यानुसार काही प्रमुख राज्यात आदिवासी क्षेत्र उपाययोजना, वित्त विकास प्रमंडळ, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प, आदिवासी महिला सशक्तीकरण योजना, संशोधन संस्था, वसतिगृहे, आश्रमशाळा, व्यावसायिक प्रशिक्षण, जंगल हक्कांना मान्यता, आरोग्य सेवा, कर्ज योजना, नवसंजीवन योजना, यासारख्या विविध योजना राबविण्यात सुरुवात केली.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

१. Dr. T.N.Sastry: Introduction to Human Rights and duties, University of Pune, १st Edition.
२. National Council of Educational Research and training १९८८.
३. National Curriculum for Elementary and Secondary Education, A Frame work : New Delhi : NCERT.
४. National Curriculum for Elementary and Secondary Education, (२०००) National Curriculum Frame Work for School Education New Delhi : NCERT.
५. डॉ. सौ. प्रतिभा सुधीर पेंडके, भारतीय शिक्षणपद्धतीचा विकास आणि शालेय प्रक्रियेचे अधिष्ठान, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
६. डॉ. अरविंद दुनाखे, डॉ. लीना देशपांडे, शिक्षणाचे समाजशास्त्र एक रुपरेषा, नूतन प्रकाशन पुणे.
७. प्रा.प्र.कृ. विरक, प्रा.डॉ. प्रतिभा विरकर, उद्योगमुख मासीक समाजाचे शिक्षण व शिक्षक भाग-२, द्वारका प्रकाशन पुणे.
८. प्रा.डॉ. रमा कुके, शिक्षणाचे तत्त्वज्ञान व समाजशास्त्रीय आधार, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
९. श्री पी.बी. पाटील, मानवी हक्क, के सागर प्रकाशन, पुणे.
१०. www.researchgate.net.
११. www.hurights.org.

नंदुरबार शहरातील कला, विज्ञान, व वाणिज्य शाखेतील महाविद्यालयीन
विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क विषयी जाणीवांचा अभ्यास

डॉ एस. एस. शिंदे प्राचार्य

जिजामाता शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, नंदुरबार

सारांश :

प्रस्तुत संशोधनात नंदुरबार शहरातील कला, विज्ञान, व वाणिज्य शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क विषयी जाणीवांचा अभ्यास केला असून वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीतील सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब केला आहे. ९० महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांची न्यादर्श म्हणून निवड केली आहे. माहिती संकलन करण्यासाठी स्वयंनिर्मिती मानवी हक्क जाणीव चाचणीचे विकसन करण्यात आले होते. माहितीचे विश्लेषण व अन्वयार्थ लावण्यासाठी मध्यमान, प्रमाणविचलन, 't' मूल्य या संख्याशास्त्रीय परिमाणाचा अवलंब केला आहे.

निष्कर्ष: विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांची मानवी हक्क विषयी जाणीव कला व वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थ्यांपेक्षा अधिक दिसून येते.

प्रास्ताविक :-

भारतीय राज्यघटनेतील ३२ व्या कलमात मुलभूत हक्कांना घटनात्मक संरक्षण देण्याची तरतूद असून व्यक्तीच्या मुलभूत हक्कांवर अतिक्रमण झाले किंवा तिच्या मुलभूत हक्कांचा संकोच करण्याच प्रयत्न झाला तर संबंधित व्यक्तीला किंवा तिच्या वतीने इतरांनही न्यायालयाकडे दाद मागता येते. परंतु बऱ्याच वेळी कौटुंबिक परिसरातील विविध घटना घडत असतांना न्यायालयात दाद न मागता परस्पर सामजस्य भावना ठेवून काही घटना संदर्भातील व्यक्तीच्या विविध हक्कांविषयीची जपणुक केली जाते.

परंतु बऱ्याच वेळी अज्ञान, अंधश्रद्धा, रुढी, परंपरा या नावाच्या खाली व्यक्तीच्या अथवा समाज घटकांमधील विविध समुदायांना आपले हक्क कोणते आहेत ? याची जाणीव नसते. परिणामी सामाजिक जीवनातील हिंसाचाराची वाढ होते. वास्तविक पाहता लोकशाही भारतीय व्यवस्थेत हिंसाचाराला स्थान नसून लोकांनी आलेल्या अडचणी सनदी मार्गाने दूर केल्या पाहिजे असा कायदा प्रस्थापित असतो. परंतु मानवी हक्कांविषयी जागरूकता लोकांमध्ये दिसून येत नाही. बऱ्याच वेळा ग्रामीण व आदिवासी भागातील तरुणांनी शिक्षण घेतली असले तरी आपल्या हक्कांविषयीची जाण त्यांना नसते परिणामी व्यक्तीच्या शिक्षण व्यवस्थेतील शिक्षणाचा उपयोग खऱ्या अर्थाने त्याचे जीवन जगण्यासाठी होणे अपेक्षित असतांना देखील बऱ्याच वेळा शिक्षित व्यक्तीला आपल्या हक्कांविषयी जाणीव नसते. वरील परिस्थिती लक्षात घेवून संशोधकाने मानवी हक्कांविषयीची जाण आदिवासी भागातील विद्यार्थ्यांना आहे का? या विषयीचा शोध घेण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन कार्य हाती घेतले आहे.

समस्या विधान :- नंदुरबार शहरातील कला, विज्ञान, व वाणिज्य शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क विषयी जाणीवांचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

१. नंदुरबार शहरातील कला, विज्ञान, व वाणिज्य शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क विषयी जाणीवांचा अभ्यास करणे.

परिकल्पना -

१. नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयातील कला व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क विषयी जाणीवांचा मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

२. नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयातील वाणिज्य व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क विषयी जाणीवचा मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

पध्दती - प्रस्तुत संशोधनात संशोधकास नंदुरबार शहरातील विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क विषयी सद्यस्थितीची माहिती जाणून घ्यावयाची असल्याने वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीतील सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब केला आहे.

न्यादर्श - प्रस्तुत संशोधनात नंदुरबार शहरातील कला, विज्ञान शाखेतील ९० विद्यार्थी प्रस्तुत संशोधनाची न्यादर्श म्हणून निवड केली.

संशोधन साधने - प्रस्तुत संशोधन स्वयंनिर्मिती मानवी हक्क जाणीव चाचणीचे विकसन करण्यात आले होते.

संख्याशास्त्रीय परिमाणे - प्रस्तुत संशोधनात संकलित केलेल्या माहितीचा अन्वयार्थ लावण्यासाठी मध्यमान, प्रमाणविचलन, 't' मूल्य या संख्याशास्त्रीय परिमाणाचा अवलंब केला आहे.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

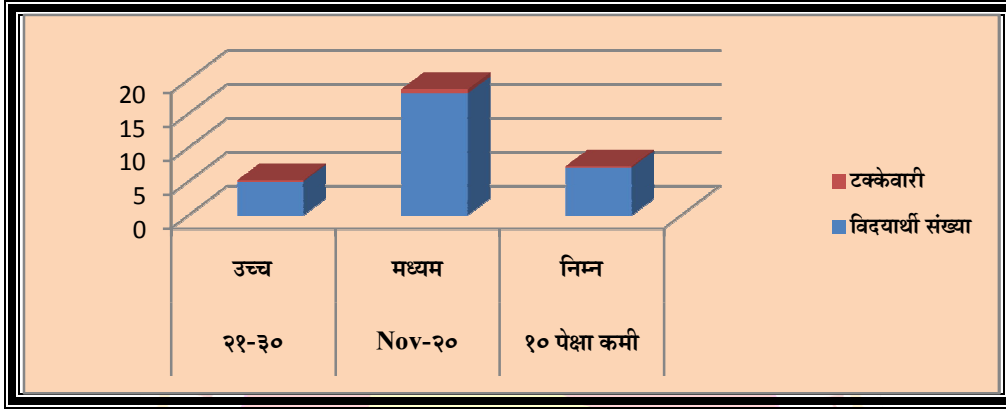
Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

माहिती विश्लेषण व अन्वयार्थ : नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क विषयी जाणीव चाचणीत दिलेल्या प्रतिसादावरून माहितीचे विश्लेषण पुढील प्रमाणे करण्यात आले आहे.

१- नंदुरबार शहरातील कला शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क जाणीवाचा अभ्यास करणे.

तक्ता क्र. १. कला शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क जाणीवाचे वर्गीकरण

वर्गीकरण	मानवी हक्क जाणीव	विद्यार्थी संख्या	टक्केवारी
२१-३०	उच्च	०५	१६.६६%
११-२०	मध्यम	१८	६०%
१० पेक्षा कमी	निम्न	०७	२३.३३%
एकूण		३०	१००%

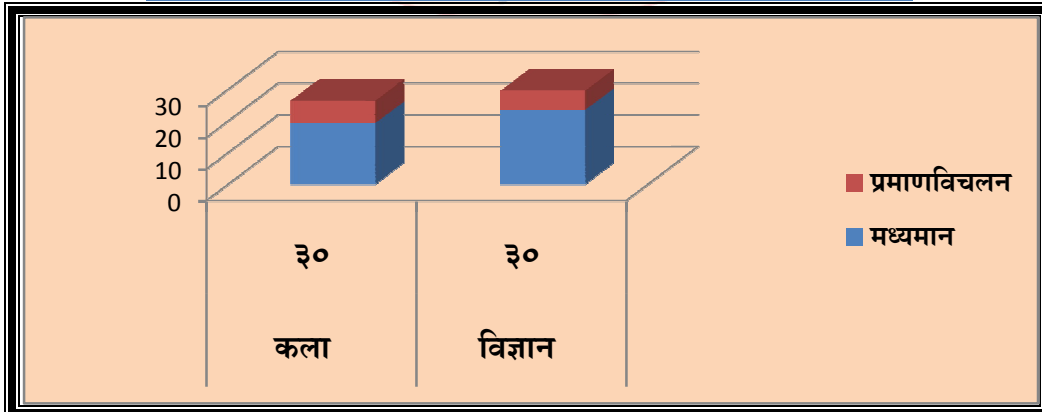
निरीक्षण व निष्कर्ष: तक्ता क्र. १ नुसार . . .

- उच्च मानवी हक्क जाणीव असलेले ०५ (१६.६६%) विद्यार्थी आहेत.
- मध्यम मानवी हक्क जाणीव असलेले १८ (६०.००%) विद्यार्थी आहेत.
- निम्न मानवी हक्क जाणीव असलेले ०७ (२३.३३%) विद्यार्थी आहेत.

२- नंदुरबार शहरातील विज्ञान शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क जाणीवाचा अभ्यास करणे.

तक्ता क्र. २. विज्ञान शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क जाणीवाचे वर्गीकरण

वर्गीकरण	मानवी हक्क जाणीव	विद्यार्थी संख्या	टक्केवारी
२१-३०	उच्च	११	३६.६६%
११-२०	मध्यम	१५	५०%
१० पेक्षा कमी	निम्न	०४	१३.३३%
एकूण		३०	१००%

निरीक्षण व निष्कर्ष: तक्ता क्र. २ नुसार . . .

- उच्च मानवी हक्क जाणीव असलेले ११ (३६.६६%) विद्यार्थी आहेत.

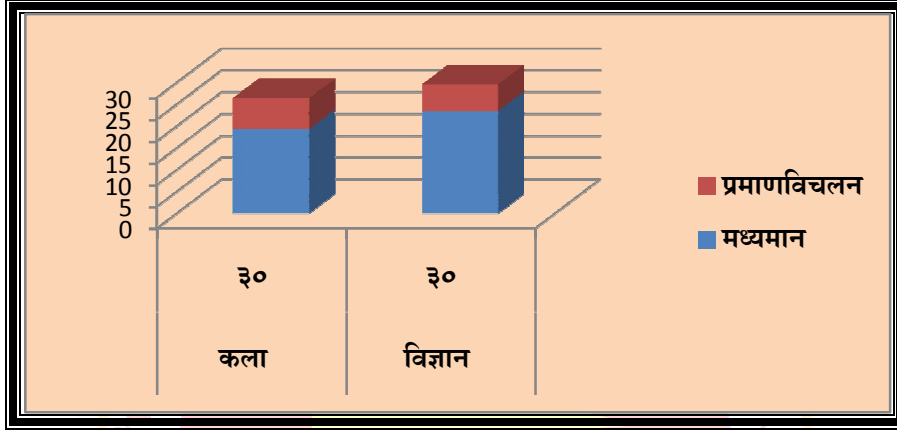
**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- मध्यम मानवी हक्क जाणीव असलेले १५ (५०.००%) विद्यार्थी आहेत.
- निम्न मानवी हक्क जाणीव असलेले ०४ (१३.३३%) विद्यार्थी आहेत.

३- नंदुरबार शहरातील वाणिज्य शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क जाणीवाचा अभ्यास करणे.
तक्ता क्र. ३. वाणिज्य शाखेतील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क जाणीवाचे वर्गीकरण

वर्गीकरण	मानवी हक्क जाणीव	विद्यार्थी संख्या	टक्केवारी
२१-३०	उच्च	०३	१०.००%
११-२०	मध्यम	१६	५३.३३%
१० पेक्षा कमी	निम्न	११	३६.६६%
एकूण		३०	१००%

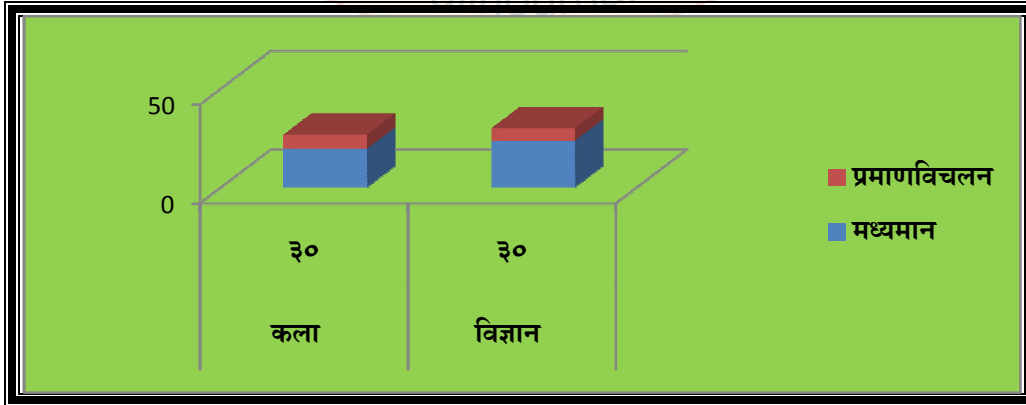

निरीक्षण व निष्कर्ष: तक्ता क्र. ३ नुसार . . .

- उच्च मानवी हक्क जाणीव असलेले ०३ (१०.००%) विद्यार्थी आहेत.
- मध्यम मानवी हक्क जाणीव असलेले १६ (५३.३३%) विद्यार्थी आहेत.
- निम्न मानवी हक्क जाणीव असलेले ११ (३६.६६%) विद्यार्थी आहेत.

परिकल्पना ०१ .नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयातील कला व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क विषयी जाणीवचा मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

शाखा	संख्या	मध्यमान	प्रमाणविचलन	टेबल 't' मूल्य	't' मूल्य (प्राप्त)	त्याग/ स्वीकार
कला	३०	१९.३४	७.१०	१.९८	५.१७	त्याग
विज्ञान	३०	२३.४५	६.१३			

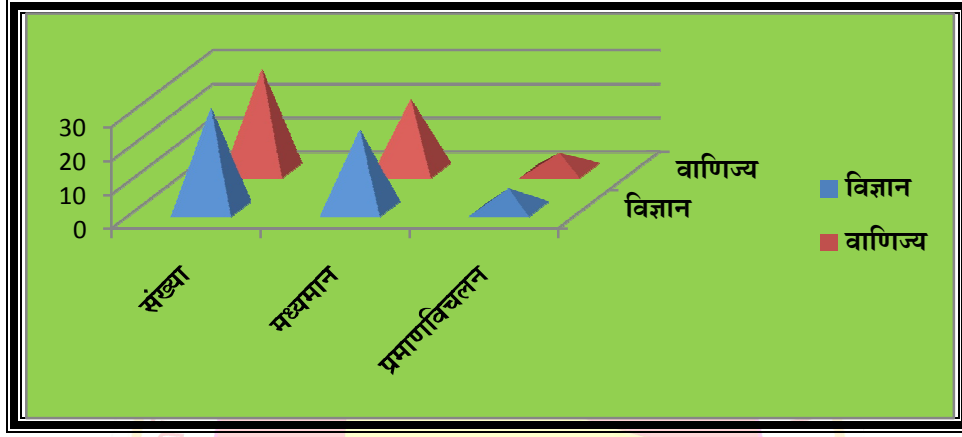
df = ५८ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना 't' मूल्य १.९८ आहे व प्राप्त 't' मूल्य ५.१७ असून ते नमुना 't' मूल्यापेक्षा अधिक आहे. म्हणून शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल. यावरून असे दिसून येते की, नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयातील कला व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क विषयी जाणीवच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येतो.

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

नंदुरबार शहरातील विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांचे मानवी हक्क विषयी जाणीवचे मध्यमान (२३.४५) हे कला शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या मानवी हक्क विषयीच्या मध्यमानापेक्षा (१९.३४) अधिक आहे. यावरून असे दिसून येते की, विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांची मानवी हक्क विषयी जाणीव कला शाखेतील विद्यार्थ्यांपेक्षा अधिक दिसून येते.

परिकल्पना ०२. नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयातील वाणिज्य व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क विषयी जाणीवचा मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

शाखा	संख्या	मध्यमान	प्रमाणविचलन	टेबल 't' मूल्य	't' मूल्य (प्राप्त)	त्याग / स्वीकार
विज्ञान	३०	२३.४५	६.१३	१.९८	३.५५	स्वीकार
वाणिज्य	३०	२१.१२	५.२३			

$df = ५८$ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना 't' मूल्य १.९८ आहे व प्राप्त 't' मूल्य ३.५५ असून ते नमुना 't' मूल्यापेक्षा अधिक आहे. म्हणून शुन्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल. यावरून असे दिसून येते की, नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयातील वाणिज्य व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांचा मानवी हक्क विषयी जाणीवच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येतो.

नंदुरबार शहरातील विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांचे मानवी हक्क विषयी जाणीवचे मध्यमान (२३.४५) हे वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या मानवी हक्क विषयीच्या मध्यमानापेक्षा (२१.१२) अधिक आहे. यावरून असे दिसून येते की, विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांची मानवी हक्क विषयी जाणीव वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थ्यांपेक्षा अधिक दिसून येते.

निष्कर्ष

- विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांची मानवी हक्क विषयी जाणीव कला शाखेतील विद्यार्थ्यांपेक्षा अधिक दिसून येते.
- विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांची मानवी हक्क विषयी जाणीव वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थ्यांपेक्षा अधिक दिसून येते.

संदर्भ

- पंडित ब. बि. (२००५) शिक्षणातील संशोधन, नित्यनूतन प्रकाशन पुणे.
- मुळे रा. श., उमाठे वि. तु. (१९८७) शैक्षणिक संशोधनातील मूलतत्त्वे महाराष्ट्र विद्यापीठ, ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर.
- भोसले, डॉ. रमा अश्विनीकृमार आणि डोने डॉ. उज्वला मधुकर शिक्षणातील बदलते विचार प्रवाह, प्रकाशन पुणे.

नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क
व नागरिक भावना यांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास

प्रा.डॉ युवराज वसंत पाटील

सहाय्यक प्राध्यापक

एन.टी.व्ही.एस. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, नंदुरबार

सारांश :

प्रस्तुत संशोधनात नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क विषयी जाणीवांचा नागरिक भावनाशी असलेल्या सहसंबंधाचा अभ्यास केला असून याविषयी सद्यस्थिती जाणून घ्यावयाची म्हणून वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीतील सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब केला आहे. १६० महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांची न्यादर्श म्हणून निवड केली आहे. माहिती संकलन करण्यासाठी स्वयंनिर्मिती मानवी हक्क व नागरिक भावना चाचणीचे विकसन करण्यात आले होते. माहितीचे विश्लेषण व अन्वयार्थ लावण्यासाठी पिअरसन परिघात पध्दतीने सहसंबंध गुणक 'r' या संख्याशास्त्रीय परिमाणाचा अवलंब केला आहे.

निष्कर्ष: नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क व नागरिक भावना उच्चप्रतीचा सहसंबंध आहे.

प्रास्ताविक :-

हक्कांची निर्मिती किंवा उद्भव सामाजिक परिस्थिती लक्षात घेवूनच होत असल्याने हक्काविषयी जाणीव प्रत्येक व्यक्तीला असणे आवश्यक असते. समाज जीवनात सर्वच व्यक्तींना समान हक्क कायद्याने मिळाले असून प्रत्येकाने स्वतःच्या हक्कांचा उपेग घेतांना इतरांच्या हक्कांवर आपल्याकडून अतिक्रमण होणार नाही याची दक्षता घेणे आवश्यक असून समान नागरिक कायद्या अंतर्गत प्रत्येक व्यक्तीला विशेष असे हक्क व कर्तव्ये पूर्ण करावे लागतात. राज्याने हक्कांसंबंधी विविध कायदे केले असून राज्यातील नागरिकांना त्या हक्कांची प्राप्ती होते. व्यक्तीला प्राप्त होणाऱ्या हक्कांतून सामाजिक हित किंवा सामाजिक कल्याण साधले जात असल्याने समाज जीवनात हक्कांना विषय असे महत्त्व असते.

परंतु गेल्या काही दिवसापूर्वी घडलेल्या विविध घटकांवरून असे लक्षात येते की व्यक्तीला हक्कांची जाणीव असते परंतु हक्काबरोबर आपले कर्तव्य नेमके कोणती यांचा विसर आज व्यक्तीला पडत आहे. त्यातून नागरिक म्हणून माझी नेमकी जबाबदारी काय? यांची ओळख करून देण्याची वेळ आज भारतीय नागरिकांना होऊ लागली आहे. विद्यार्थी हा देखील भविष्यकाळातील एक सुजाण नागरिक असल्याने महाविद्यालयीन स्तरावर येणाऱ्या या विद्यार्थ्यांमध्ये नागरिक भावना व मानवी हक्कांविषयी जाणीव असते का? यांच्यामध्ये विविध शाखेनुसार काही फरक असतो का? यांचा शोध घेण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन कार्य महाविद्यालयीन स्तरावरील विद्यार्थ्यांमधील नागरिक भावना व मानवी हक्क यांच्यातील जाणीवांचा अभ्यास हा विषय संशोधनासाठी घेण्यात आला होता.

समस्या विधान :- नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

१. महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क व नागरिक भावनाशी यांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.
२. महाविद्यालयीन आदिवासी विद्यार्थ्यांनी मधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.
३. महाविद्यालयीन आदिवासी विद्यार्थी मधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.

परिकल्पना :-

१. महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात सार्थक सहसंबंध आढळून येत नाही.
२. महाविद्यालयीन आदिवासी विद्यार्थ्यांनी मधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात सार्थक सहसंबंध आढळून येत नाही.
३. महाविद्यालयीन आदिवासी विद्यार्थी मधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात सार्थक सहसंबंध आढळून येत नाही.

पध्दती:

प्रस्तुत संशोधनात नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क विषयी जाणीवांचा नागरिक भावनाशी असलेल्या सहसंबंधाचा अभ्यास करावयाच्या असल्याने वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीतील सहसंबंधात्मक पध्दतीचा अवलंब केला आहे.

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

जनसंख्या व न्यादर्शः प्रस्तुत संशोधनात नंदुरबार शहरातील महाविद्यालयातील विद्यार्थी सहेतुक नमुना निवड पध्दतीने एकूण १६० विद्यार्थी न्यादर्श म्हणून केली होती.

संशोधनाची साधने: स्वयंनिर्मिती मानवी हक्क व नागरिक भावना चाचणीचे विकसन करण्यात आले होते. विद्यार्थ्यांना प्रश्नावलीतून माहिती प्राप्त करून घेतली

संख्याशास्त्रीय परिमाणे: प्रस्तुत संशोधनात संकलित केलेल्या माहितीचा अन्वयार्थ लावण्यासाठी पिरसनच्या परिघात परिगुणन पध्दतीने चलांमधील सहसंबंध (r) काढण्यात आला.

माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

**परिकल्पना ०१: महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात
सार्थक सहसंबंध आढळून येत नाही.**

चल	N	प्राप्त 'r'	नमुना 'r'	स्वाधिनता मात्रा (df)	'r'ची सार्थकता	शून्य परिकल्पनेचा निर्णय	सार्थकता स्तर
मानवी हक्क	१६०	०.६१	.२५०	१५८	सार्थक	त्याग	०.०५
नागरिक भावना							

वरील सारणीवरून असे लक्षात येते की, प्राप्त r मूल्य ०.६१ हे ०.०५ स्तरावरील सारणी r मूल्य (.२५०) पेक्षा अधिक असल्याने शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल. यावरून असे म्हणता येईल की, महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात सार्थक सहसंबंध असतो.

**परिकल्पना ०२: महाविद्यालयीन आदिवासी विद्यार्थ्यांनी मधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात
सार्थक सहसंबंध आढळून येत नाही.**

चल	N	प्राप्त 'r'	नमुना 'r'	स्वाधिनता मात्रा (df)	'r'ची सार्थकता	शून्य परिकल्पनेचा निर्णय	सार्थकता स्तर
मानवी हक्क	८०	०.६३	.२५०	७८	सार्थक	त्याग	०.०५
नागरिक भावना							

वरील सारणीवरून असे लक्षात येते की, प्राप्त r मूल्य ०.६३ हे ०.०५ स्तरावरील सारणी r मूल्य (.२५०) पेक्षा अधिक असल्याने शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल. यावरून असे म्हणता येईल की, महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांनी मधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात सार्थक सहसंबंध असतो.

**परिकल्पना ०३: महाविद्यालयीन आदिवासी विद्यार्थ्यां मधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात
सार्थक सहसंबंध आढळून येत नाही.**

चल	N	प्राप्त 'r'	नमुना 'r'	स्वाधिनता मात्रा (df)	'r'ची सार्थकता	शून्य परिकल्पनेचा निर्णय	सार्थकता स्तर
मानवी हक्क	८०	०.६५	.२५०	७८	सार्थक	त्याग	०.०५
नागरिक भावना							

वरील सारणीवरून असे लक्षात येते की, प्राप्त r मूल्य ०.६५ हे ०.०५ स्तरावरील सारणी r मूल्य (.२५०) पेक्षा अधिक असल्याने शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल. यावरून असे म्हणता येईल की, महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यां मधील मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात सार्थक सहसंबंध असतो.

निष्कर्ष :- वरील सर्व कोष्टकांवरून त्यांच्या अर्थ निर्वचनावरून असा निष्कर्ष काढता येतो की, विद्यार्थी व विद्यार्थ्यांनी यांच्यात मानवी हक्क व नागरिक भावना यांच्यात सार्थक सहसंबंध असतो.

संदर्भ ग्रंथसूची :

१. कदम ,व्ही के. (२०१२) वर्तमान शिक्षण शिक्षक-शिक्षण नागपूर : विद्या प्रकाशन.
२. मुळे, आणि उमाळे, वि.तु. (१९८७). शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, नागपूर : महाराष्ट्र साहित्य निर्माती मंडळ.

माध्यमिक स्तरावरील शालेय पाठ्यक्रमातील आशयाचा मानवी अधिकाराच्या दृष्टीने चिकित्सक अभ्यास

प्रा.डॉ. कविता साळुंके
सहयोगी प्राध्यापक

कु.ज्योती लष्करी
पीएच.डी संशोधक विद्यार्थी
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा य.च.म.मु. विद्यापीठ नाशिक

प्रस्तावना

मानवी हक्क हे सर्व नागरिकांसाठी अंत्यत महत्त्वाचे असून मानवी हक्क किंवा मानवी अधिकार हे मानवाचे मूलभूत हक्क आहेत. मानवी हक्क हे सर्वांना समान असतात. ते उपजत किंवा कायदेशीर असू शकतात. जीवनाधिकार, तसेच गुलामगिरीपासून मुक्तता, न्याय, भाषण स्वातंत्र्य, वैचारिक व धार्मिक स्वातंत्र्य, त्याचप्रमाणे शांततापूर्ण मार्गाने संघटित होण्याचा हक्क, राष्ट्राच्या भौगोलिक सीमारेषेमध्ये सर्वत्र मुक्तसंचार करण्याचा वास्तव्याचा हक्क, पोषणमान, राहणीमान उंचाविण्याचा आणि आरोग्याचा हक्क या हक्कांसाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या मानवी हक्क उच्चायुक्त कार्यालय व मानवी हक्क समिती ह्या दोन संस्था जागतिक स्तरावर मानवी हक्कांच्या अंमलबजावणीसाठी प्रयत्न करतात. नुकताच १० डिसेंबर २०१७ रोजी ६६ वा जागतिक आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्क दिवस जगभर साजरा करण्यात आला. याची सुरुवात १० डिसेंबर १९४८ रोजी झाली. यादिवशी संयुक्त राष्ट्रसंघाने मानवी हक्कांचा आंतरराष्ट्रीय जाहिरनामा संमत केला. त्यानंतर दरवर्षी १० डिसेंबर हा दिवस आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्क दिवस म्हणून साजरा करण्याची प्रथा पडली आहे.

शिक्षणाचा संदर्भात विचार केला तर शिक्षण हे बालकाला शहाणपण देते या दृष्टीने शिक्षणात आज पर्यंत विविध नवनवीन प्रवाहांचा विचार केलेला आहे. यात राष्ट्रीय गाभाघटक, शांतता शिक्षण, लैंगिक शिक्षण, मूल्यशिक्षण, जीवन कौशल्य शिक्षण, आरोग्य शिक्षण, पर्यावरण शिक्षण हे आज शालेय अभ्यासक्रमातून विद्यार्थ्यांचा अंगी रुजविले जातात. अगदी त्याच प्रमाणे मानवी हक्कांची आजच्या काळातील गरज व महत्त्व लक्षात घेता विद्यार्थ्यांना मानवी हक्का बद्दल माहिती असायला हवी यासाठी शालेय स्तरावर विद्यार्थ्यांना जे शिक्षण दिले जाते, यातून बालकाला आपल्या हक्का बद्दल माहिती मिळते का? हा प्रश्न संशोधकाच्या मनात आला. माध्यमिक स्तरावरील शालेय अभ्यासक्रमातून मानवी हक्का बद्दलची जाण विद्यार्थ्यांना होते का? याबाबत शिक्षकांचा दृष्टीकोन कसा आहे याचा माहिती घेण्यासाठी हे संशोधन हाती घेतले आहे. सदर पेपर मध्ये मानवी हक्क म्हणजे काय? मानवी हक्काचे प्रकार, आशयातील मानवी हक्कांची जाणिव व्हावी यासाठी मानवी हक्कांची जाणीव करून देणारा आशय आहे याचा चिकित्सक अभ्यास करण्याचा प्रयत्न संशोधकाने केलेला आहे.

मानवी हक्क म्हणजे काय ?

मानवी हक्कांच्या जाहिरमानाम्यातील पहिले वाक्य असे आहे, 'जगातील स्वातंत्र्य, न्याय आणि शांतता यांचा पाया म्हणजे मानवी हक्क आणि मानवी प्रतिष्ठेचा आदर हा आहे.' म्हणून जे हक्क जीवन जगण्यासाठी असतात त्या हक्कांना मानवी हक्क मानलेले आहे. ते वैश्विक स्वरूपाचे आहेत. कोणताही भेदभाव न करता केवळ माणूस आहे म्हणून समस्त मानवजातीला हे हक्क उपलब्ध आहेत.

व्याख्या

भारतीय मानवी हक्कांच्या १९९३ च्या जाहिरनामाकलम २ नुसार "मानवी हक्क म्हणजे जीवनासंबंधी, स्वातंत्र्यासंबंधी, समानतेसंबंधी आणि प्रतिष्ठेसंबंधी व्यक्तीला राज्यघटनेतर्फे किंवा आंतरराष्ट्रीय कराराप्रमाणे संरक्षणाची खात्री दिली गेलेली आणि त्याची अंमलबजावणी न्यायालयाकडे सोपविली.

सर्वे भवन्तु सुखिनः

सर्वे संतु निरामय !

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु

मा. करिचद दुःख भाग्यवेत !!

या वैदिक श्लोकातून देखील आपल्याला मानवी जीवन हे सुखीसमाधानी आनंदाने गुण्या गोंविदाने राहण्यासाठीचा अर्थ स्पष्टहोतांना दिसतो.

मानवी हक्काचे प्रकार

- १) स्वातंत्र्य आणि समानतेचा हक्क, २) जगण्याचा, स्वातंत्र्याचा आणि व्यक्तिगत सुरक्षेचा हक्क, ३) गुलामगिरीपासून संरक्षण, ४) धर्मस्वातंत्र्या, ५) शिक्षणाचा हक्क, ६) माहिती आणि विचार स्वातंत्र्याचा हक्क, ७) शांततापूर्ण मार्गाने संघटित होण्याचा हक्क, ८) राष्ट्राच्या भौगोलिक सीमारेषेमध्ये सर्वत्र मुक्तसंचार करण्याचा, वास्तव्याचा हक्क, ९) सामाजिकसुरक्षेचा हक्क, १०) कामाचा हक्क, ११) विश्रांतीचा हक्क, १२) पोषणमान, राहणीमान उंचाविण्याचा आणि आरोग्याचा हक्क हे मानवी हक्क समजले जातात.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

संशोधन कार्य

● **समस्या विधान**

माध्यमिक स्तरावरील शालेय पाठ्यक्रमात पाठ्यक्रमआशयाचा मानवी अधिकाराच्या दृष्टीने चिकित्सक अभ्यास

● **उद्दिष्टे**

- १) माध्यमिक स्तरावरील पाठ्यपुस्तकातील पाठ्यक्रमामध्ये मानवी हक्कांचा विचार केलेला आहेका? याचा शोध घेणे.
- २) माध्यमिक स्तरावरील पाठ्यक्रमात विषयनिहाय मानवी अधिकाराच्या आशयाचा शोध घेणे.
- ३) शिक्षकांना मानवी हक्का संदर्भात असलेल्या जाणीवेचा शोध घेणे.

● **गृहितक**

- १) शालेय अभ्यासक्रमात नव - नवीनप्रवाहांचा विचार केला जातो.

● **न्यादर्श**

इयत्ता ९ वी व १०वी सर्व पाठ्यपुस्तकेव इयत्ता ९ वी १० या वर्गाला अध्यापन करणारे ३०शिक्षकहे यादृच्छिक नमूना निवड पध्दतीने निवडण्यात आले आहे.

- **व्याप्ती** : सदर संशोधन माध्यमिक स्तरावरील सर्व शिक्षकांना उपयुक्त ठरू शकेल.

● **मर्यादा**

- १) २०१७-१८ मधील माध्यमिक स्तरावरील असलेल्या विषयांचा विचार केलेला आहे.
- २) अक्कलकुवा तालुक्यातील फक्त ८ शाळेतील मराठी इतिहास, हिन्दी, राज्यशास्त्र विषयाचे अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांचा विचार यात केला आहे.
- ३) माध्यमिक स्तरावरील शालेय विषयातील फक्त मराठी, हिन्दी इतिहास व राज्यशास्त्र या विषयांचा विचार केलेला आहे.

- **कार्यपध्दती** : सदरसंशोधनात सर्वेक्षण, दस्तऐवज विश्लेषण पध्दतीचा विचार करण्यात आलेला आहे.

- **साधने** : शालेय पाठ्यपुस्तके व शिक्षकांची मुलाखत

● **कार्यवाही**

सदरसंशोधनात संशोधिकेने प्रथम मानवी आधिकारा संबंधी माहिती मिळवून शालेय पाठ्यपुस्तकाचे वाचन केले. इयत्ता ९ वी व १० वीचे मराठी, हिन्दी, इतिहास, राज्यशास्त्र ह्या विषयातील आशयात मानवी हक्कांची जाणीव होईल असा आशय दिलेला आहे का हे शोधण्यासाठी दस्तऐवज पध्दतीचा वापर करुन प्रत्येक पाठातील आशयाची मानवी हक्कां संबंधीची चिकित्सा केली. व शिक्षकांना मानवी हक्का संबंधी जाणीवेचा शोध घेण्यासाठी मुलाखत या तंत्रांचा वापर करुन त्यांना मानवी हक्का संबंधी कितती जागृत आहे याची माहिती मिळविण्यात आली. त्याचे विश्लेषण खाली निष्कर्षात देण्यात आले आहे.

निष्कर्ष

- उद्दिष्टक्रं १ चे निष्कर्ष यात माध्यमिक शालेय स्तरावरील सर्व विषयातील पाठ्यपुस्तकात मानवी हक्कांचा समावेश आढळतो.
- उद्दिष्टक्रं २ चे निष्कर्षखालील प्रमाणे दिलेले आहे.

मानवी अधिकार	विषय							
	मराठी		हिन्दी		इतिहास		राज्यशास्त्र	
	९ वी	१०वी	९ वी	१०वी	९ वी	१०वी	९ वी	१०वी
शोषणाविरूद्धाचा हक्क	I	II	II	I	I	I	I	I
माहिती विचार आणि स्वातंत्र्याचा हक्क	I	II	I	I	I	I	I	I
शांततापूर्ण मार्गाने संघटित होण्याचा हक्क		II	I	I	I	I	I	I
विचार स्वातंत्र्य, धर्म हक्क		I	I	I	I	I	I	I
शिक्षणाचा हक्क		II		I	I	I	I	I
सामाजिक सुरक्षेचा अधिकार	I	II		I	I	I	I	I
जगण्याचा, व्यक्तीगत सुरक्षेचा हक्क		II		I	I	I	I	I
विश्रांतीचा हक्क	I	II		I	I	I	I	I
पोषणमान, राहणीमान उंचावण्याचा आणि आरोग्याचा हक्क	I	II	I	I	I	I	I	I
कामाचा हक्क	I	I	I	I	I	I	I	I
समानतेचा हक्क	I	III	I	I		I	I	I

क) वरील तक्त्याचे निरिक्षण केले असता इयत्ता ९ वी च्या पाठयपुस्तकातील आशयाची चिकित्सा मानवी हक्कांच्या दृष्टीने केली असता. मराठी विषयात २० % मानवी हक्काची माहिती देणारा आशय दिसून येतो.तर इयत्ता १०वी वर्गातील पाठयपुस्तकातील ७० % आशयता मानवी हक्काची माहिती करून देणारा आशय दिसून येतो.

ख) इयत्ता ९ वी हिन्दी विषयातील आशयात ६०% आशय हा मानवी हक्काची माहितीकरून देणारा आशय आहे.तरइयत्ता १० वी च्या हिन्दी विषयातील ५० % आशय हा मानवी हक्काची माहितीकरून देणारा आशय दिसून येतो.

ग) इयत्ता ९ वी च्या इतिहास व राज्यशास्त्र विषयाची चिकित्सा मानवी हक्काच्या बाबतील केली असता.१०टक्के आशय हा मानवी हक्काची माहिती करून देणाराआहे.तर इयत्ता १०च्या इतिहास व राज्यशास्त्र विषयात ९५ % आशय हा मानवी हक्काची माहिती करून देणारा आशय आहे.

घ) मराठी व हिन्दीया विषयापेक्षा इतिहास व राज्यशास्त्र याविषयात मानवी हक्काची माहितीकरून देणारा आशय जास्त प्रमाणत दिसून येतो.

शिक्षकांचा मुलाखती वरून आलेले निष्कर्ष

क)१० टक्के शिक्षकांना मानवी हक्काबद्दल पुरेशी माहिती आहे.

ख)७० टक्के शिक्षक मानवी हक्का बद्दलची विद्यार्थ्यांना माहितीकरून देतात.

ग)१० टक्के शिक्षकांमते मराठी हिन्दीविषयासारख्या माध्यमातून देखील मानवी हक्कांची माहिती विद्यार्थ्यांना देते येऊ शकते.मात्र त्यासाठी मानवी हक्कांवरिल आशयाचा समावेश त्यात मोठयाप्रमाणात असावा.

घ)५० % शिक्षकांच्या मते इतिहास व राज्यशास्त्र हया दोन्ही विषयांचा एकत्रित समावेश केलेला असल्यामूळे विद्यार्थ्यांना या विषयाची आवड निर्माण होत नाहीतसेच वर्षभराचा तासिका देखील या विषयाला खूपचकमी पडतात.

न)७०% शिक्षकांच्या मतेशालेय स्तरावरील विद्यार्थ्यांना आवडणारे विषय म्हणजे मराठी व हिन्दीसारखे विषय होय म्हणून जर या विषयांचा माध्यमातून विद्यार्थ्यांना मानवी हक्काची माहितीकरूनदेणारा पाठयक्रमातयारकेलातर मानवी हक्काची माहिती विद्यार्थ्यां पर्यंत पोहचविणे सहज शक्य होईल.

त) ५० % शिक्षकांनाभावी नागरीक घडविण्यासाठी विद्यार्थ्यांना कुमारअवस्थेचा कालखंडात मानवी हक्काची माहितीमिळणेखुपगरजेचे आहेअसे वाटते.

ध) ४० %मराठी विषयाचे शिक्षक मानवी हक्कांची माहिती वर्गात देतात.

म) ५० % शिक्षक मानवी हक्काची माहितीकरून देण्यासाठी अध्यापनात नाटयीकरण पध्दतीचा वापर करतात.

भ) १० % शिक्षक मानवी हक्क दिवस साजराकरतात.

ज) २० %शिक्षककायदयाची माहिती देण्यासाठी बाहेरिल तज्ञ बोलवितात.

सारांश

शिक्षणहेभावी नागरिक घडविण्याचे साधन असल्यानेतर या भावी नागरिकांना घडविण्यासाठी भारतातील अभ्यासक्रम मूल्य,गाभाघटक,जीवन कौशल्ये,मानवी हक्क यासदंर्भात आशय समाविष्ट करणे महत्वाचे ठरते.कायदयाने ज्या सवलती नागरिकांना दिल्या आहेतत्याची जाण विद्यार्थ्यांना शालेय जीवनातून असायला हवी.तेव्हाच खऱ्या अर्थाने विद्यार्थी आपल्या हक्कासाठी जागृक राहू शकतो.व देशाचा विकासाला हातभार लावू शकतो.भारत देशाला स्वतंत्र्य मिळून आज ७० वर्षे पूर्ण झालीततरीही भारतातील जनतेला लोकशाही बद्दल पुरेशी जाणीव नाही. लोकशाहीचा उपभोग कसा घ्यावा याबद्दल चे पुरेसे ज्ञान नाही.आणि भारतीय राज्यघटनेने जनतेला बहाल केलेलेहक्कांची जाणीव देखील नाही.सर्व कायदयांविषयी अर्धवट ज्ञान असल्याचे दिसून येते.शिक्षणाच्या माध्यमातून बालकाला मानवी हक्काची जाणीव करून देणेसोपेहोऊ शकते.याकरिता शालेय अभ्यासक्रमातून व पाठयक्रमातून मानवी हक्कावर आधारित आशयाचा समावेश करणे महत्वाचे आहे.

संदर्भग्रंथ सुची

- १) शिरूरकर देवेन्द्र-२०१० मानवी हक्क म्हणजेकाय,मुक्तारंग प्रकाशन,लातूर
- २) चंद्रा रमेश -२०१० मानवाधिकार :विविध आयाम एवं चुनौतियाँ,आंकित प्रकाशन,दिल्ली
- ३) मानवी हक्क आणि भारतीय राज्यघटना य.च.म.मु विद्यापीठ नाशिक.भाग २
- ४) मानवी हक्क आणि भारतीय राज्यघटना य.च.म.मु विद्यापीठ नाशिक.भाग १
- ५) मानवी हक्कांच्या अंमलबजावणी यंत्रणा य.च.म.मु विद्यापीठ नाशिक.
- ६) मानवी हक्क व भारतीय राज्यघटना प्रा.बेडसे राजधर चैत्रामलेख मानवाधिकार आणि मुल्यशिक्षण
- ७) बालकामगार आणि मानवी हक्क प्रा.सौ.तिलोत्तमा चौधरी लेख मानवाधिकार आणि मुल्यशिक्षण
- ८) बालकामगार सुरक्षा पुस्तिका
- ९) चित्तेहेमंत., (२०१५);,शैक्षणिकसंशोधन मांडणी व दिशा, 'सात्विक प्रकाशन,नाशिक.
- १०) आगलावे पी.,(२०००);,संशोधन पध्दती व तंत्रे,विद्या प्रकाशन,नागपूर.

बालक व महिलांच्या मानवी हक्काचे संरक्षण

प्रा. सौ. लक्ष्मी विष्णु भंडारे

संस्थामाता सुशिलादेवी साळुंखे
महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
तासगांव.

सारांश :

बालकाच्या व्यक्तिविकासाला घडविणारी बालकातील सुप्त गुणांचा विकास करणारी संस्था म्हणजे सामाजिक व्यवस्था होय. मुलांच्या जडणघडणीत महत्वाचा वाटा म्हणजे त्याचे कुटुंब, शाळा, समाज यांचाही समावेश होतो. भारत हा विकसनशील देश आहे. भारतात आर्थिक उत्पन्नाची विषमताही मोठ्या प्रमाणात आढळते. जन्माला आलेल्या प्रत्येक व्यक्तीला स्वातंत्र्याचे जन्मसिद्ध हक्क मिळाले पाहिजेत म्हणून राज्यघटनेत नागरिकांचे मूलभूत हक्क मान्य केलेले आहेत. या हक्कांमुळे व्यक्ती नागरिक म्हणून आपली जबाबदारी उत्तम प्रकारे पार पाडू शकते. व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास आणि व्यक्तीची प्रतिष्ठा यासाठी हे हक्क अत्यावश्यक असतात. असे बालकांच्या हक्कांच्या जाहिरनाम्यात समाविष्ट केले आहे. सर्व हक्क प्रत्येक बालकाला व अनाथ निराधार बालक व महिलांना आधार देणे हे समाजाचे व शासनाचे कर्तव्य ठरते. मुलींना उच्च शिक्षणाची संधी देऊन पायावरती उभे करणे यासाठी हे मानवी हक्क व संरक्षण देता येते. मुलातील गुणांचा शोध घेऊन त्यांच्या विकासासाठी योग्य संधी उपलब्ध करून देणे.

मानवी हक्क :

मानव जातीच्या सर्व व्यक्तींना मानवी हक्क आहेत. मनुष्य हा विचारशील प्राणी आहे. त्यामुळे समाजात प्रतिष्ठा प्राप्त झाली आहे. मानवी हक्क म्हणजे व्यक्तीचे असे अधिकार जे त्याला त्याच्या जन्माबरोबर उपलब्ध झालेले असतात. हे कोणीही व्यक्तीकडून, राज्याकडून उल्लंघन होऊ शकत नाही. हे हक्क कोणत्याही कायद्याशिवाय व्यक्ती उपयोगात आणू शकते. व्यक्तीचा व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासासाठी व्यक्तीला सन्मानाने जीवन जगण्यासाठी आवश्यक असतात. मानवी हक्क म्हणजेच आपल्या विकासासाठी आपण केलेल्या मागण्या होय. या मागण्यांना जेव्हा कायदांना मान्यता मिळते तेव्हा त्याचे हक्कात रूपांतर होते. हक्क म्हणजे सामाजिक जीवनाची अशी परिस्थिती की ज्याशिवाय कोणत्याही व्यक्तीस स्वतःची संपूर्ण प्रगती साध्य करता येत नाही. मनुष्य मानव म्हणून जन्माला आल्यानंतर त्याला आपोआप प्राप्त होणाऱ्या हक्कांना मानवाधिकार असे म्हणतात. प्रा. हेरॉल्ड लास्की

हे हक्क मनुष्य अथवा व्यक्तीला समाजाकडून अथवा सरकारकडून दिलेले नसतात. फक्त जन्मामुळे प्राप्त होतात म्हणून हे हक्क हिरावून घेण्याचा अधिकार ही कोणाला नसतो. यामध्ये नैतिक कायदेशीर, राजकीय, आर्थिक स्वरूपाचे हक्क असतात. राज्यघटनेने प्रदान केलेल्या मानवाधिकारांना मूलभूत हक्क असे म्हणतात. संयुक्त राष्ट्र संघाने (UNO) डिसेंबर १९४८ रोजी मानवी हक्काचा जाहिरनामा मंजूर केला. मानवी हक्क म्हणजे व्यक्तीचे सर्व हक्क ज्याची हमी राज्यघटनेने दिली आहे. मनुष्य आपल्या बुद्धीचा वापर करून सुरक्षित, समृद्ध आणि सुखी जीवन जगण्याचा अधिकार समाजात प्राप्त झाला पाहिजे असा उद्देश मानवी हक्काच्या ठिकाणी असतो. मानवी हक्क या संकल्पनेत समान अधिकार, स्वातंत्र्य, बंधुता व न्याय या तत्वावर झाला पाहिजे. भारतीय राज्यघटनेनुसार सर्व क्षेत्रात सर्वांना समान संधी देण्याची संकल्पना स्वीकारली आहे.

सद्यस्थिती :

आज बालकांचा योग्य विकास होण्यासाठी प्रयत्न कमी पडतात. आजचे बालक हे उदयाचे भावी नागरिक आहेत एवढेच नसून आजचे मानव आहेत हे विसरले जाते. मुलांच्या आवडी-निवडी, शारिरीक व मानसिक क्षमता विचारात न घेता स्वतःच्या कुटुंबाच्या खोट्या प्रतिष्ठेसाठी अनेक गोष्टी लादल्या जातात.

बालकास मुक्तपणे खेळण्यास, बागडण्यास पुरेसा वाव दिला जात नाही. स्वच्छतेचा आव आणत त्यांना नैसर्गिक वातावरणात खेळण्यास मज्जाव केला जातो. अनेक कुटुंबामध्ये आपले मूल इतर मुलांपेक्षा वेगळे आहे असे समजून त्याच्या सामाजीकरणात अडथळा निर्माण केला जातो. एखादे मूल आपल्या इच्छेप्रमाणे कृती करत नसेल तर रडत असून हट्ट करत असल्यास त्याला धमकी दिली जाते. होणारा परिणाम विचारात घेतला जात नाही. त्याचे बालपण आनंदी खेळकर न ठेवता खाजगी क्लासेस दिवसभर गुंतवून ठेवले जाते. त्याला प्रकटीकरणस, निर्णयक्षमतेस, सहभागास आपण विरोध करत असतो. एकाच घरात अधिक मुले असतील तर इतर भावंडाशी तुलना केली जाते. प्रत्येकाचे व्यक्तिमत्व हे स्वतंत्र आहे हे विसरतो. शिक्षणाच्या बाबतीत निसर्गवाद बाजूला ठेवून आपणास हवे तसेच शिकवण्याचा प्रयत्न होत आहे. मुलांतील सुप्त गुण, आवड याचा विचार करून शिक्षणनीती हरवली जात आहे. मातृभाषेतून शिकण्याचा अधिकार हिरावून घेतला जात आहे. घरातील, शाळेतील समाजातील, शासन धोरणातील सर्व निर्णयात वातावरणात बालकांचे कल्याण हाच विचार समोर ठेवून सर्वांचे वर्तन घडायला हवे. तरच बालकाच्या मानवी हक्कास न्याय दिला जाईल.

मूलभूत हक्क पुढीलप्रमाणे :

- १) समानतेचा हक्क
- २) अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा हक्क
- ३) शोषणापासून संरक्षणाचा हक्क
- ४) धार्मिक निवड व स्वातंत्र्याचा हक्क
- ५) शैक्षणिक व सांस्कृतिकतेचा हक्क
- ६) संवैधानिक प्रतिकाराचा हक्क
- ७) मालमत्तेचा हक्क
- ८) राष्ट्रीयत्वाचा हक्क
- ९) खाजगी व समुदायाच्या भल्याकरता असणाऱ्या स्वातंत्र्याचा हक्क म्हणत.

संयुक्त राष्ट्राची मानवी हक्कांच्या वैश्विक घोषणेमध्ये जात, वर्ण, लिंग, भाषा, धर्म, राजकीय व अन्य मतप्रणाली राष्ट्रीय व सामाजिक उत्पत्ती, मालमत्ता जन्म व अन्य दर्जा ह्यांचा विचार केला जाणार नाही. बालकाची काळजी घेणे व संगोपन करणे त्याचप्रमाणे त्याला कायदयान्वये संरक्षणही द्यावे लागते. बालकाची काळजी घेण्याची तरतूद १९२४ च्या बालहक्क संबंधीच्या जिनिव्हा घोषणेमध्ये समाविष्ट करण्यात आली आहे.

१) बालकाला संरक्षण मिळावे. बालकाचा शारिरिक, मानसिक, नैतिक, अध्यात्मिक व सामाजिक दृष्टीने विकास होऊ शकतो. बालहक्क संरक्षण आयोग अधिनियम २००५ याच्या कलम तीन खाली स्थापन केलेला २००५ चा राष्ट्रीय बालहक्क संरक्षण आयोग

अ) हक्कबद्दलच्या संरक्षक उपाययोजनांची तपासणी करणे व त्याचा आढावा घेणे आणि त्यांच्या प्रभावी अमलबजावणीसाठी व उपाययोजनांची शिफारस करणे.

ब) बाल हक्क संरक्षण आयोग अधिनियमाची कलमे १५ व २४ या अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे आवश्यक ती पावले उचलणे.

२) पोटकलम (१) खंड (ग) अन्वये बालकाच्या मोफत सक्तीच्या शिक्षणाच्या हक्काशी संबंधित कोणत्याही बाबीची चौकशी करताना बाल हक्क संरक्षण आयोग अधिनियम याची कलमे १४ व २४ अन्वये त्यांना अनुक्रमे जे अधिकार नेमून देण्यात आलेले असतील तेच अधिकार असतील.

३) राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग एखाद्या राज्यामध्ये स्थापन करण्यात आला नसेल त्याबाबतीत समूचित शासनास पोट कलम (१) खंड (क) ते (ग) यामध्ये विनिर्दिष्ट केलेली कार्ये पार पाडण्याच्या प्रयोजनार्थ विहित करण्यात येईल अशा रितीने व अशा अटी व शर्तीच्या अधिनतेने असे प्राधिकरण घटीत करता येईल.

४) डॉ. राधाकृष्णन आयोग (१९४८) विद्यापीठीय शिक्षण मुदलीयार आयोग (१९५२-५३) माध्यमिक शिक्षण कोठारी आयोग (१९६४-६६) भारतीय शिक्षण आयोग, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (१९८६) इत्यादी आयोगांनी आपपली मते, शिफारशी, दृष्टीकोन सर्व स्तरावरील शिक्षण व शालेय मूलभूत सुविधा यावर भर दिला गेला. मात्र प्राथमिक शिक्षणासंबंधी स्वतंत्रपणे विचार करणारा आयोग किंवा कायदा अस्तित्वात आला नाही. प्राथमिक शिक्षण हा सर्व शिक्षणाचा पाया आहे. भारतीय संविधानानुसार कलम ४५ हे प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासंदर्भात आहे. बालकांना मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

२००५ कायदयानुसार ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील बालकांना मोफत व सक्तीचे शिक्षण देणारा अधिनियम केंद्रशासनाने पारित केला.

- १) मुलांना शाळेतील विविध भौतिक सुविधा, शाळेतील हवेशीर व मोकळे वातावरण असावे. स्वच्छ पिण्याच्या पाण्याची सोय करावी. पुरेशी स्वच्छतागृहे असावीत.
- २) शाळेत कोणतीही फी न आकारता त्यांना गणवेश व पाठयपुस्तके मोफत पुरविले पाहिजे.
- ३) मुलांबाबत शाळेत कोणताही भेदभाव केला जाणार नाही. मुलांना जवळच्या परिसरातील शाळेत प्रवेश दिला जाईल. राज्य सरकारी व स्थानिक शैक्षणिक संस्थांची आहेत.
- ४) जवळपास शिक्षणाची सोय उपलब्ध नसेल तर पर्यायी शिक्षणाची व्यवस्था केली पाहिजे.
- ५) आवश्यकतेनुसार शाळा बदली करून घेण्याचा अधिकार राहिल. बदलीचे प्रमाणपत्र सादर करण्यास विलंब झाला तरी अन्य शाळेत प्रवेश दिला जावा.
- ६) मुले जरी वयाने मोठी असली तर त्याप्रमाणे त्यांना योग्य त्या वर्गात प्रवेश दिला जावा.
- ७) प्राथमिक शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत शाळेतून काढून टाकता येणार नाही.
- ८) दरवर्षी विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत सर्वेक्षण सरकार व स्थानिक शाळामार्फत हाती घ्यावे.
- ९) पात्र गुणवत्तापूर्ण शिक्षकाची नेमणूक करावी.
- १०) स्थलांतरीत मुलांसाठी जवळच्या शाळेत येण्याजाण्याची, मोफत वसतीगृहाची सोय करावी.
- ११) बालकाला विशेष संरक्षण मिळावे. बालकाचा शारिरीक, अध्यात्मिक, नैतिक व सामाजिक दृष्टीने विकास होऊ शकेल अशा संधी सुविधा त्याला कायदयाने व अन्य मार्गांनी उपलब्ध करून द्याव्यात.
- १२) बालकाला सामाजिक सुरक्षेचे सर्व लाभ मिळावयास हवेत.
- १३) मुलांच्या शारिरीक व मानसिक, सामाजिकदृष्ट्या अपंग असलेल्या बालकाला विशेष प्रकारची वागणूक, शिक्षण देण्यात यावे व त्याची विशेष काळजी घ्यावी.
- १४) बालकाला लहान वयात मातेपासून दूर करू नये. बालकाला प्रेम व सलोख्याची गरज असते.
- १५) बालकाला मोफत व सक्तीचे शिक्षण मिळणे गरजेचे आहे.
- १६) कोणत्याही परिस्थितीत लहान बालकाला कामावर ठेवू नये. त्या पिळवणूकीपासून बालकाला संरक्षण मिळाले पाहिजे. त्याच्या जीविताला हानी किंवा धोका होऊ नये.
- १७) बालकाला कोणत्याही क्रुरतेपासून संरक्षण मिळावे.
- १८) जातीय, धार्मिक व अन्य प्रकारचा भेदभाव उत्पन्न करणाऱ्या प्रवृत्तीपासून बालकाचे रक्षण केले पाहिजे.

भारतीय शिक्षण आयोग (१९६४-६६) स्थापला गेला. या आयोगाने मुले व मुली यांच्या शिक्षणातील तफावत दूर करण्यावर भर द्यावा असे सुचविले आहे. स्त्रियांच्या शिक्षणासाठी विशेष यंत्रणा उभी करून शासकीय व खाजगी संस्थांच्या कार्यात समन्वय घडवून आणण्याविषयी शिफारस केली आहे. मुलीच्या शिक्षणाकडे विशेष लक्ष पुरवून त्याचा विस्तार करावयास हवा.

स्त्री शिक्षणासाठी विविध आयोगांनी केलेल्या शिफारशी :

१९४८ च्या विद्यापीठ शिक्षण आयोगाने पुढील शिफारशी केल्या :

- १) स्त्रियांच्या शैक्षणिक सुविधांचा विस्तार करावा.
- २) सहशिक्षण विद्यालयामध्ये मुलींना सर्वसामान्य सुविधा तसेच जीवनाचे सामान्य शिष्टाचार यांची योग्य व्यवस्था दिली जावी.
- ३) स्त्रियांचे शिक्षण पुरुषांच्या शिक्षणाप्रमाणे नसावे तर ते स्त्रीसुलभ गुणांचा विकास करण्यासाठी सहाय्य ठरणारे असावे.
- ४) समान कामासाठी स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने वेतन दिले जावे

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

कोठारी आयोग (१९६४-६६) :

- १) मुलींसाठी स्वतंत्र शाळा काढणे, वसतिगृहे, शिष्यवृत्त्या, अंशवळे अभ्यासक्रम व व्यावसायिक अभ्यासक्रम याची योजना करणे यावर भर द्यावा.
- २) स्त्री शिक्षणाचा विकास होण्यासाठी विशेष विभाग किंवा योजना तयार करून ती कार्यान्वित करण्यात यावी.

१९८६ चे शैक्षणिक धोरण:

- १) शिक्षणाच्या माध्यमातून महिला वर्गाचे मूलभूत परिवर्तन साधले जाईल.
- २) शिक्षणापासून वंचित महिलांना शिक्षणामध्ये झुकते माप दिले जाईल.
- ३) नवीन तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात महिलांचा सहभाग वाढविला जाईल.

स्त्री शिक्षणातील अडचणी :

- १) सहशिक्षणाला विरोध : आजही ग्रामीण भागात सहशिक्षणाला विरोध होतो.त्यामुळे ग्रामीण भागात आजही मुलींचे शिक्षण दुर्लक्षितच आहे.
- २) कुटुंबातील जबाबदारी : आजही मुलींना कुटुंबात अनेक प्रकारची कामे करावी लागतात. घरातील लहान भावंडांना सांभाळणे, स्वयंपाक करणे इ. कामे करावी लागतात. आजच्या शिक्षणपध्दतीनुसार पुर्णवेळ शिक्षण घेता येत नाही.
- ३) जाणिवेचा अभाव : स्त्री शिक्षणाला फारसे महत्व देत नाहीत. त्यामुळे २१ व्या शतकातही स्त्री शिक्षण रखडते.
- ४) पटनोंदणी कमी
- ५) उपस्थिती कमी : धाकामुळे त्या शाळा बुडवतात.
- ६) गळती : घराच्या अडचणीमुळे, समस्यामुळे पालक त्यांना शाळेत पाठवत नाहीत.
- ७) अभ्यासक्रम गैरसोईचा
- ८) कुटुंबाचे दारिद्र्य
- ९) शिक्षिकांची संख्या कमी
- १०) मुलींच्या शाळांचा अभाव
- ११) स्त्रीला दुय्यम स्थान
- १२) दूर अंतरावरील शाळा

उपाय :

- १) ग्रामीण भागात मुलींच्यासाठी स्वतंत्र प्राथमिक शाळा सुरू कराव्यात.पालकांचा शिक्षणविषयी योग्य तो निकोप दृष्टीकोन निर्माण करून शिक्षणाचा प्रचार व प्रसार करून स्त्री शिक्षणाला गती आणता येईल.
- २) मुलींसाठी अंशकालीन शिक्षणाची सोय किंवा शाळेच्या वेळा बदलून पालक ज्यावेळी घरी असतील त्यावेळी मुलींसाठी शिक्षणाची सोय करावी.
- ३) स्त्री शिक्षणाच्या प्रसारासाठी केवळ कायदे प्राप्त करून व मुलींना सवलती देऊन उपयोग नाही. तर या कायद्यांची अंमलबजावणी व सवलतीची माहिती पालकांना करून द्यावी. यामुळे मुलींच्या शिक्षणाचे प्रमाण वाढेल.
- ४) ग्रामीण भागात स्त्री शिक्षिका असाव्यात.
- ५) घरातील लहान मुलांना सांभाळण्यासाठी शासनाने मोठ्या प्रमाणावर पाळणाघरांची व्यवस्था करावी.
- ६) मुलींच्या शाळा व वसतीगृहाला अनुदान द्यावे.
- ७) अभ्यासक्रमात मुलींना भरतकाम, विणकाम, बालसंगोपन यासारख्या विषयात रस आहे. पण हे विषय अभ्यासक्रमात त्या प्रमाणात समाविष्ट नाहीत. मुलींसाठी स्वतंत्र अभ्यासक्रम करावेत.
- ८) स्त्रियांसाठी अनौपचारिक शिक्षणाची सोय असावी.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

- ९) विद्यार्थीनीना दूर असलेल्या शाळेत जाण्यासाठी राज्य परिवहन मंडळांनी मोफत बस पासची सोय करावी.
- १०) स्त्री शिक्षणविषयक विशेष समस्यांचा अभ्यास करावा.
- ११) प्रौढ स्त्रियांना शिक्षित करण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करावेत.

समारोप :

बालकांच्या हक्कांच्या जाहिरनाम्यात समाविष्ट केलेले हक्क प्रत्येक बालकाला, स्त्रियांना मिळायला हवेत.अनाथ, निराधार, वंचित, महिला, बालक यांची विशेष काळजी घेणे समाजाचे व शासनाचे कर्तव्य आहे.मुलींना उच्च शिक्षण देणे, त्यांना त्यांच्या पायावरती उभे करणे हे मानवी हक्कांच्या माध्यमातून शक्य आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

१. उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षक - बन्सीबिहारी पंडीत (२००७)
२. उदयोत्सुक भारतीय समाजातील शिक्षण - सुरेश करंदीकर, मीना मंगरूळकर(२०१०)
३. मानवी हक्कांची ऐतिहासिक वाटचाल - (मुक्त विद्यापीठ)
४. नवीन जागतिक समाजातील शिक्षणाचे विचारप्रवाह -प्रा. अरूण सांगोलकर (२०११)

शैक्षणिक अभ्यासक्रमासह मानवी हक्क शिक्षणाचे एकीकरण

कविता तु. चानकने, स.प्रा.
हूमेरा खान कॉलेज ऑफ एज्युकेशन.

सारांश :

मानवी हक्कांबद्दल आदर जगण्याचे स्वातंत्र्य, न्याय, समता आणि शांतीचा कणा आहे. व्यक्तीने स्वतःच्या विकासाबरोबर इतरांनाही विकासाची समान संधी देऊन मोठेपणाने, सन्मानाने वागवणे म्हणजे मानवी हक्काची जाणीव असणे. कोठारी आयोगानुसार देशाचे भवितव्य शाळेच्या चार भिंतीत घडते. शाळेतून विश्वाचे चांगले नागरिक घडण्यासाठी त्यांना मानवी हक्काचे शिक्षण दिले पाहिजे. मानवी हक्कांची जाणीव विद्यार्थ्यांमध्ये रुजवण्यासाठी शिक्षकाचे योगदान जितके महत्त्वाचे तितकेच अभ्यासक्रम ही महत्त्वाचा भाग आहे. कारण अभ्यासक्रम शिकविण्यासाठी शिक्षक वेगवेगळे अनुभव विद्यार्थ्यांना देतील. मानवी हक्कांचे शिक्षण देण्यासाठी वेगळे अभ्यासक्रम तयार करून राबविणे जिकिरीचे काम ठरत असेल तर अभ्यासक्रमाचे स्वरूप बदलून त्यातून मानवी हक्काची ओळख, ज्ञान, त्याचे संरक्षण करण्याची समज, कौशल्य विकसित करता येतील अशा उपक्रमाची योजना करता येऊ शकते. सामाजिक चेतना जागृत करण्यासाठी लोकशाही मूल्यांचा विकास व राष्ट्रीय एकात्मतेचा आधार असलेल्या मानवी हक्काचे शिक्षण अभ्यासक्रमातून प्रत्येक विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचविणे हे राष्ट्रीय कार्य आहे.

मानवी हक्काची जागरूकता वाढविण्याचे प्रभावी माध्यम शिक्षण आहे. मानवी हक्क शिक्षण ही फक्त दृष्टी नाही तर चांगला विश्व नागरिक घडविण्याचा राजमार्ग आहे. शाळेतून विद्यार्थी नागरिकत्वाची संकल्पना शिकतील व एकमेकाना समजण्यास शिकतील. मानवी हक्काच्या शिक्षणाला केवळ एक स्वतंत्र विषय म्हणून औपचारिक पणे अभ्यासक्रमात समाविष्ट केले जाऊ नये तर अभ्यासक्रमाचा एक भाग म्हणून त्याचा विचार केला पाहिजे. मानवी अधिकारांसंबंधी विविध मुद्दे, विविध विषयांमध्ये दिले जाऊ शकतात. अभ्यासक्रमात व्हिएना घोषणापत्र - मानवी हक्क मानवतावादी कायदा, लोकशाही मूल्यांचा विकास शांती आणि सामाजिक न्याय या मौल्यवान विषयांना महत्त्व देणे आवश्यक आहे. प्राथमिक आणि माध्यमिक स्तरावरील अभ्यासक्रमात मानवी हक्कांशी संबंधित क्षेत्रांचे ज्ञान सामाजिक अभ्यास, पर्यावरण, भाषा, भूगोल या विषयांशी सहसंबंध जोडून देता येऊ शकते. माध्यमिक स्तरावर मानवी हक्क व कर्तव्य यांचा समावेश केला जाऊ शकतो.

प्राथमिक आणि माध्यमिक स्तरावर मानवी हक्कांची जाणीव करून देणारा अभ्यासक्रम यशस्वीपणे राबविण्याची जबाबदारी शिक्षकांची आहे. मानवी हक्कांचे शिक्षण देताना शिक्षक दृष्टीकोण, शिकविण्याची पद्धत, शाळेतील वातावरण, शिक्षक - प्रशासन, शिक्षक व पालक, शिक्षक - विद्यार्थी, समाज यातील सुसंवाद महत्त्वाचा आहे. शिक्षकाला मानवी हक्काची ओळख करून देणारा अभ्यासक्रम कसा शिकवावा, कोणते उपक्रम राबवावेत. विद्यार्थ्यांला संबोधित अनुभव कसे द्यावेत यासाठी सेवापूर्व आणि सेवांतर्गत प्रशिक्षण दिले पाहिजे. शिक्षकांकडे आवश्यक कौशल्य व प्रशिक्षणाची सोय तसेच अभ्यासक्रम संबंधित पूरक वाचन साहित्य दिले पाहिजे.

मानवी हक्क अभ्यासक्रमातून मानवी हक्काचे असे शिक्षण दिले जावे, ज्यामुळे स्वतःचे मतप्रदर्शन आणि वर्तनाचे बारकाईने आत्मपरिक्षण करून स्वतःला बदलण्याचे प्रोत्साहन मिळेल. अभ्यासक्रमात सहकार्य आणि गटबद्धतेला प्रोत्साहन देणारी मानवी हक्क सामग्री समाविष्ट करणे, मानवी हक्कांच्या मुद्द्यांवर प्रदर्शन, वादविवाद घडवून एकमेकांना सहकार्य व आदर, या गोष्टींचा समावेश असावा.

साहित्यिक व कलात्मक उपक्रमातून आंतरराष्ट्रीय समज आणि शांती यांना प्रोत्साहन दिले जाऊ शकते. उदा. मानवाधिकार दिन, साक्षरता दिन, जागतिक आरोग्य दिवस इ. संबंधित लेखन कविता विद्यार्थ्यांमध्ये मानवी हक्काची जागरूकता निर्माण करू शकते.

या दृष्टीकोनातून अभ्यासक्रमात संबंधित घटकांचा समावेश असावा. अभ्यासक्रमाद्वारे मानवी हक्काची जाणीव या उद्देशाची पूर्तता करण्यासाठी मानवी हक्क आणि जबाबदारी समजून निश्चित करणे व त्यादृष्टीने वास्तववादी कृती उपक्रमाची योजना करणे. तेव्हाचे रघुनाथ माशेलकरांनी सांगितलेल्या सहअस्तित्वासाठी शिक्षण या पंचशीलाची प्राप्ती होऊ शकेल.

मानवी हक्काची संकल्पना विचारांच्या स्वातंत्र्यामध्ये खोलवर रुजलेली आहे. शास्त्रवचनातील शब्द "सा विद्या या विमुक्तये" शिक्षण खऱ्या अर्थाने शिकणे . देशाच्या विकासात शिक्षण महत्त्वाची भूमिका बजावते. इंटरनॅशनल कॉंग्रेस ऑन एज्युकेशनने कॅनडा येथे १९९३ मध्ये हक्क आणि लोकशाही जागृतीक नियोजन अपरिहायता स्वीकारली. त्यात असे म्हटले आहे की मानवी हक्क आणि लोकशाहीची शिकवण म्हणून शाळेतील सर्व स्तरांवर अभ्यासक्रमात समाविष्ट केले पाहिजे.

भारतातील शिक्षणाची धोरणे,यांच्या अहवालात सुधारीत आणि विकासाच्या प्रयत्नांचा एक भाग म्हणून मानवाधिकारामध्ये शिक्षणाचे महत्त्व स्पष्ट केले आहे . १९८५ मध्ये UGC ने व्यावसायिक आणि गैरशास्त्रिय शिक्षणासाठी पदवीपूर्व,पदवीधर आणि पदव्युत्तर स्तरावर सर्व प्राध्यापकांच्या विद्यार्थ्यांसाठी मानवीय अधिकार शिक्षण आणि संशोधनाला प्रोत्साहन देण्यासाठी एक आराखडा तयार केला. १) शिक्षण आणि मानवी हक्क , २) शिक्षक शिक्षणात मानवाधिकार ३) शैक्षणिक आणि शिक्षकांचे मानवाधिकार समस्यासह प्रशिक्षण, या घटकांचा अभ्यासक्रमात समावेश. मानवी हक्क शिक्षण वैयक्तिकरित्या व्यक्ती आणि समाजाचे जीवनमान सुधारण्यासाठी योगदान देते .

प्रत्येकाला अधिकार व इतरांच्या हक्कांविषयी माहिती असली पाहिजे . १९६६ च्या कोठारी आयोगानुसार आपल्या देशाचा राष्ट्राचा विकास शिक्षकाशिवाय होऊ शकत नाही . शिक्षकाला दोन भूमिका पार पाडाव्या लागतात, एक परंपरेचं सातत्य कायम राखणे आणि अपेक्षित उद्दिष्टांच्या दिशेने बदल घडवून आणणे. म्हणून शिक्षकांना न्याय,स्वातंत्र्य,समता आणि बंधुत्वाच्या सांस्कृतिक उद्दिष्टांविषयी संवेदशील व्हायला हवे. जेणेकरून प्रत्येक व्यक्तीचे स्वाभिमान व राष्ट्राची एकात्मता वाढण्यास मदत होईल. त्यासाठी मानवतावादी शिक्षणाचा समावेश शिक्षण प्रशिक्षण संस्थांमध्ये व्हावा ही कल्पना मांडण्यात आली. मानवी हक्क शिकविण्याकरीता प्रभावीपणे सहभागी शिक्षण आणि शिक्षणाची आवश्यकता आहे. ज्यामुळे मानवीय कौशल्याचे संपादन शक्य होते.

निष्कर्ष :-

२१ व्या शतकामध्ये,मानवी हक्क संकल्पनांच्या आंतरराष्ट्रीयकरण आणि जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे सर्वांसाठी मानवाधिकार आंदोलन निर्माण झाले आहे . भारत देशामध्ये,सर्व स्तरावर मानवी हक्कांचे उल्लंघन सर्वसामान्यपणे सर्व शालेय स्तरावर आणि विशेषतः शिक्षकांच्या शिक्षणासाठी मानवी हक्कांचे शिक्षण आवश्यक आहे. म्हणून मानवी हक्कांच्या शिक्षणाने शालेय अभ्यासक्रमात, शिक्षकांचे प्रशिक्षण पूर्व आणि इन - सर्विस,पाठ्यपुस्तके,पूरक वाचन साहित्य,शैक्षणिक धोरणे आणि शाळेच्या प्रशासनात योग्य स्थान शोधले पाहिजे . मानवी हक्कांच्या शिक्षणाने बालपण शिक्षणापासून आणि मानवी हक्क संस्कृतीची निर्मिती करण्यासाठी एका व्यापक श्रेणीतून त्याचा प्रभाव पाडला पाहिजे. म्हणूनच, सर्व क्षेत्रांमधील मोठे वचन आणि एक ध्वनी, वास्तववादी कृती योजना तयार करणे हे सर्वांसाठी मानवी अधिकार शिक्षण घेण्यास मदत करू शकते आणि मानवी हक्क चळवळीला एक चांगली चळवळ बनवून एक उत्तम सामाजिक व्यवस्था आणि शांततापूर्ण सहअस्तित्व प्राप्त करू शकेल.

संदर्भ :

१. एनसायकलोपीडिया ऑफ ह्यूमन राइट्स १९९२. लंडन : टेलर आणि फ्रान्सिस इंक.
२. नॅशनल कौन्सिल फॉर टीचर एज्युकेशन (NCTE) १९९९ मध्ये. मानवी हक्क आणि भारतीय मूल्य खंड मी आणि दुसरा, सेल्फ लर्निंग मॉड्यूल नवी दिल्ली : एनसीटीई.
३. राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद. १९९८ . प्राथमिक आणि माध्यमिक शिक्षणासाठी राष्ट्रीय अभ्यासक्रम : एक फ्रेमवर्क नवी दिल्ली : एनसीईआरटी.
४. एनसीईआरटी. २०००, शालेय शिक्षणासाठी राष्ट्रीय अभ्यासक्रम फ्रेमवर्क. नवी दिल्ली : एनसीईआरटी.

मानवी हक्क आणि शिक्षण

प्रा.डॉ. भिमा रामचंद्र शिंदे

सहाय्यक प्राध्यापक
श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे
अध्यापक विद्यालय, उस्मानाबाद.

प्रस्तावना

मानवी हक्क हे मानवाचे मुलभूत हक्क आहेत. मानवी हक्क हे जागतिक असून सर्वांना समान आहेत. हे हक्क कायदेशीर / जन्मतःच असतात. मानवी हक्कामध्ये समानतेचा हक्क, स्वातंत्र्याचा हक्क, शोषणाविरुद्धचा हक्क, धार्मिक स्वातंत्र्य, भाषण स्वातंत्र्य, सांस्कृतिक व शैक्षणिक हक्क यांचा समावेश होतो.

मानवी हक्क व्याख्या

- मानवी हक्क म्हणजे असे सर्व हक्क की, जो मानवांमध्ये स्वाभाविकरित्या आलेले आहेत आणि त्या हक्काशिवाय आपण जगू शकत नाही.- व्ही. चंद्रा.
- मानवी हक्क म्हणजे न्याय, स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता यांच्या संबंधातील घटनेने सुरक्षित केलेले किंवा आंतरराष्ट्रीय करार व भारतीय न्यायालयाकडून मूर्त केलेले हक्क होत.

मानवी हक्क शिक्षण

मानवी हक्क शिक्षण म्हणजे लोकांनी वैयक्तिकरित्या आणि गटांमध्ये स्वतःला मानवी हक्कांचे उल्लंघन करणाऱ्यांपासून संरक्षण मिळविण्यासाठी आणि त्यांनी केलेल्या चुका सुधारण्यासाठी ज्ञान आणि दृष्टीकोन प्राप्त करणे, सहकाऱ्यांना कशाप्रकारे वागणूक द्यावी, त्यांच्या हक्कांचे संरक्षण कसे करावे, त्यांना संपूर्ण विकास, समान संधी कशी मिळवून द्यावी यांचा समावेश मानवी हक्क शिक्षणात केला जातो.

मानवी हक्क शिक्षणाची गरज

- प्रत्येक व्यक्तीला स्वतःच्या हक्कांची जाणीव करून देण्यासाठी उपयुक्त.
- व्यक्तिमध्ये मानवतावादी दृष्टीकोन निर्माण करण्यासाठी.
- मानवी हक्क चळवळीबद्दल नागरिकांच्यात जाणीव-जागृती निर्माण करणे.
- समाज परिवर्तनासाठी अतिशय उपयुक्तता. उदा. स्त्री-पुरुष समानता.
- व्यक्तीच्या आर्थिक बदलासाठी.
- प्रत्येक देशामध्ये आंतरराष्ट्रीय सामंजस्यपणा निर्माण करण्यासाठी.
- स्वावलंबी समाजनिर्मितीसाठी.

मानवी हक्क शिक्षणाची उद्दिष्टे

- नागरिकांच्या हक्कांची विद्यार्थ्यांना जाणीव करून देणे.
- चिकित्सक विचार करण्याची सवय लावण्यास विद्यार्थ्यांना मदत करणे.
- मानवी हक्कासाठी सार्वजनिक चळवळीची विद्यार्थ्यांना जाणीव करून देणे.
- मानवी हक्कांच्या संरक्षणासंदर्भात राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय कायद्याचे ज्ञान विद्यार्थ्यांना देणे.
- मानवी हक्क नाकारल्यास संघर्ष कसा करावयाचा याबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करणे.
- भारतातील सर्व नागरिकांमध्ये स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, सहिष्णुता याबाबत सकारात्मक दृष्टीकोन निर्माण करणे.

मानवी हक्क आणि विविध स्तरांवरील अभ्यासक्रम

१. प्राथमिक स्तर

या स्तरावर मानवी हक्क हा विषय अंतर्भूत करण्यासाठी परिसर अभ्यास भाग-१ व परिसर अभ्यास भाग-२ या विषयात समावेश करावा. त्यामुळे सामाजिक समानता वाढण्यास मदत होईल.

२. माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तर

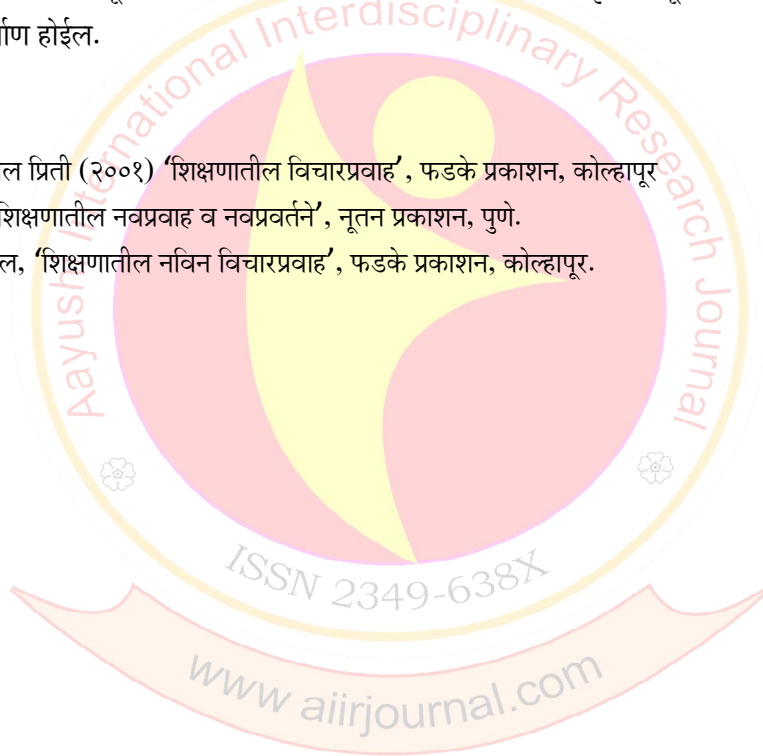
या स्तरावर भाषा, सामाजिक शास्त्र, विज्ञान, चित्रकला, तक्ते, व्यंगचित्रे, दृकसाधने, श्राव्य साधने, क्षेत्रभेट, उपक्रम अशा अनेक विषयामधून मानवी हक्कासंबंधी माहिती विद्यार्थ्यांना देवून जागृती निर्माण करता येईल. नागरिकशास्त्र विषयात मानवी हक्कासंबंधी स्वतंत्र माहिती ठेवून विद्यार्थ्यांमध्ये जागृती घडवू.

३. महाविद्यालय स्तर व पदव्युत्तर विभाग

पदवी स्तरावर मानवी हक्कासंबंधी स्वतंत्र पेपर असल्याने विद्यार्थ्यांमध्ये सकारात्मक दृष्टीकोन निर्माण होण्यास मदत होईल. मानवी हक्कासंबंधी माहिती शिक्षणातून विद्यार्थ्यांना दिल्याने मानवी हक्कासंबंधी जागृती होवून जगाकडे व मानवाकडे बघण्याचा सकारात्मक दृष्टीकोन निर्माण होईल.

संदर्भ ग्रंथ

१. सप्रे निलिमा, पाटील प्रिती (२००१) 'शिक्षणातील विचारप्रवाह', फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
२. जगताप ह. ना., 'शिक्षणातील नवप्रवाह व नवप्रवर्तने', नूतन प्रकाशन, पुणे.
३. डॉ. बी. एम. पाटील, 'शिक्षणातील नविन विचारप्रवाह', फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.

भारतीय राज्यघटना आणि मानवी हक्क

प्रा. डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे

शिक्षणशास्त्र विभागप्रमुख,
लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय, सोलापूर.

सारांश

मानवाला समाजात जगण्यासाठी व व्यक्तिमत्व विकासासाठी हक्कांची आवश्यकता असते. हे अधिकार माणसाला जन्मतः प्राप्त झाल्याने कुणीही ते हिरावून घेऊ शकत नाही. २० व्या शतकापासून मानवी हक्कांचा मोठ्या प्रमाणात पुरस्कार करण्यात आला. मानवी हक्क म्हणजे अनेक पिढ्यांचे योगदान, दुर्दम्य इच्छा आणि अनुभव यांचा परिपाक आहे. मानवी हक्क ही एक समग्र संकल्पना असून ती वेगवेगळ्या पातळीवरून समजून घ्यावी लागते. मानवी हक्कांना आपण आपल्यापासून वेगळे करू शकत नाही. मानवी हक्कांमध्ये जगण्याशी संबंधीत असण्याच्या सर्व हक्कांचा समावेश होतो. उदा. जगण्याचा हक्क, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, धार्मिक स्वातंत्र्य इ. मानवाला स्वातंत्र्यपणे जगण्यात किंवा समुहाने जगण्यात ते महत्त्वाचे असतात. हे हक्क मानवाला सुखाने व आनंदाने जगण्याची हमी देतात. मानवी हक्क दिवसाची सुरवात १० डिसेंबर १९४८ रोजी झाली. या दिवशी संयुक्त राष्ट्रसंघाने मानवी हक्कांचा आंतरराष्ट्रीय जाहीरनामा संमत केला.

भारतीय राज्यघटनेमध्ये भारतीयाना असे हक्क/अधिकार प्रदान करण्यात आले आहेत की, जर कोणीही कोणत्याही प्रकारचे नागरीकांचे शोषण, किंवा मूलभूत अधिकारांच्या आड येत असेल तर त्या विरोधात तो न्यायालयात दाद मागू शकेल. भारतीय राज्यघटने भारतातील प्रत्येक नागरिकाला स्वातंत्र्याचा अधिकार, समतेचा अधिकार, धार्मिक स्वातंत्र्याचा अधिकार, संपत्तीचा अधिकार, सांस्कृतिक आणि शिक्षणासंबंधी अधिकार व शोषणाविरोधी अधिकार हे सहा मूलभूत हक्क/अधिकार दिलेले आहेत.

प्रस्तुत लेखांमध्ये मानवी हक्कांची संकल्पना, मानवी हक्कांच्या व्याख्या, भारतीय राज्यघटनेतील मूलभूत मानवी हक्क / अधिकार व भारतीय राज्यघटना आणि मानवी हक्क / अधिकार या मुद्द्यांची चर्चा करण्यात आली आहे.

प्रस्तावना:

मानवाला समाजात जगण्यासाठी व व्यक्तिमत्व विकासासाठी हक्कांची आवश्यकता असते. हे अधिकार माणसाला जन्मतः प्राप्त झाल्याने कुणीही ते हिरावून घेऊ शकत नाही. विसाव्या शतकापासून मानव अधिकार (Human Right) ही संकल्पना जगात सर्वत्र चर्चेचा विषय बनली. कारण दुसऱ्या महायुद्धामुळे जगात अशांतता पसरली होती. जगात शांतता निर्माण करण्याचा मुख्य उद्देश समोर ठेऊन २४ ऑक्टोबर १९४५ रोजी संयुक्त राष्ट्र संघाची स्थापना करण्यात आली. या संघटनेने प्रामुख्याने शांतता आणि सुव्यवस्था निर्माण करण्याबरोबरच मानवी अधिकार आणि स्वातंत्र्य या तत्त्वावर पुरस्कार केला. सन १९४५ च्या दरम्यान अमेरिकेतील "सॅनफ्रॉन्सिस्को" येथे एका परिषदेचे आयोजन करून मानवी अधिकाराच्या संदर्भात एकूण ११ तरतुदी केल्या. याचा परिणाम भारतीय राज्यघटनेतही पडला. मूलभूत हक्कांच्या रूपाने मानव अधिकारांना विशेष महत्त्व दिले. मूलभूत हक्कांच्या आड कोणीही येणार नाही याची खबरदारी घेतली मूलभूत हक्कांच्या रक्षणासाठी न्यायालयात दाद मागण्याचे स्वातंत्र्य व्यक्तीस दिले.

नुकताच १० डिसेंबर २०१७ रोजी आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्क दिन जगभर साजरा करण्यात आला. याची सुरवात १० डिसेंबर १९४८ रोजी झाली. या दिवशी संयुक्त राष्ट्रसंघाने मानवी हक्कांचा आंतरराष्ट्रीय जाहीरनामा संमत केला. त्यानंतर दरवर्षी १० डिसेंबर हा दिवस 'आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्क दिवस' म्हणून साजरी करण्याची प्रथा पडली आहे. हा जाहीरनामा १९४८ मध्ये लागू झाल्यानंतर संयुक्त राष्ट्रसंघाने १९६६ साली नागरी व राजकीय हक्कांचा आंतरराष्ट्रीय जाहीरनामा लागू केला. यात १९४८ च्या जाहीरनाम्याने जे हक्क दिले नव्हते ते दिले. भारतात १९९३ साली मानवी हक्क संरक्षण कायदा अंतर्गत राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोग व राज्य मानवी हक्क आयोग स्थापन करण्यात आले.

मानवी हक्कांची संकल्पना: मानवी हक्क म्हणजे अनेक पिढ्यांचे योगदान, दुर्दम्य इच्छा आणि अनुभव यांचा परिपाक आहे. मानवी हक्क ही एक समग्र संकल्पना असून ती वेगवेगळ्या पातळीवरून समजून घ्यावी लागते. मानवी हक्कांना आपण आपल्यापासून वेगळे करू शकत नाही. मानवी हक्कांमध्ये जगण्याशी संबंधीत असण्याच्या सर्व हक्कांचा समावेश होतो. उदा. जगण्याचा हक्क, अभिव्यक्ती

स्वातंत्र, धार्मिक स्वातंत्र इ. मानवाला स्वातंत्रपणे जगण्यात किंवा समुहाने जगण्यात ते महत्वाचे असतात. हे हक्क मानवाला सुखाने व आनंदाने जगण्याची हमी देतात.

बंधनांमुळे व्यक्तीच्या विकासात अडचण येऊ नये किंवा या बंधनांमुळे व्यक्तीच्या स्वातंत्र्याचा मोठ्या प्रमाणात संकोच होणार नाही यासाठी समाजाने व्यक्तीला काही संधी व सवलती देऊ केल्या आहेत. सामाजिक जीवनात व्यक्तीला प्राप्त झालेल्या अशा संधी किंवा सवलती म्हणजे "हक्क" किंवा "अधिकार" होय.

मानवी हक्कांच्या व्याख्या / अर्थ :

1. Human rights are rights to all human beings, whatever our nationality, place of residence, sex, national or ethnic origin, colour, religion, language or any other status.
2. Human rights are fundamental right, especially those believed to belong to an individual and in whose exercise a government may not interfere, as the right to speak, associate, work etc.
3. **प्रा. एच. के. लास्की:** "हक्क म्हणजे सामाजिक जीवनाची अशी परिस्थिती होय की ज्या शिवाय व्यक्तीला सामान्यतः स्वतःचा सर्वांगीण विकास करून घेणे शक्य होत नाही."
4. **प्रा. बोझाके:** "आपण समाजाचे घटक असतो त्या समाजाच्या सर्वोच्च कल्याणाच्या दिशेने आपल्या जीवनाचा विकास घडवून आणण्यासाठी आवश्यक असणारी साधने म्हणजे हक्क होत."

भारतीय राज्यघटनेतील मूलभूत मानवी हक्क / अधिकार :

भारतीय राज्यघटनेने व्यक्तीला अधिकार मिळवून देण्यासाठी मूलभूत अधिकार देऊन व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्त्व विकासाची महत्त्वपूर्ण पावले उचलली आहेत. या मूलभूत हक्कांशिवाय राज्याच्या "धोरणाची मार्गदर्शक तत्त्वे" सांगून मानव अधिकारात आणखी भर घातली. मानव आणि अधिकारांचे रक्षण करण्याच्या दृष्टीने न्यायालयाला विशेष अधिकार दिले. यात "न्यायालयाच्या सक्रीयतेचा" नागरीकांच्या मूलभूत अधिकारांच्या रक्षणासाठी खूप उपयोग झाला. अशा प्रकारे भारतीय राज्यघटनेने आपल्या नागरीकांना मूलभूत अधिकार देऊन त्यांचा व्यक्तीमत्त्व विकास करण्यास व स्वातंत्र्य उपभोगण्याची पूर्ण संधी दिली आहे.

भारतीय राज्यघटनेमध्ये भारतीयांना असे हक्क/अधिकार प्रदान करण्यात आले आहेत की, जर कोणीही कोणत्याही प्रकारचे नागरीकांचे शोषण, किंवा मूलभूत अधिकारांच्या आड येत असेल तर त्या विरोधात तो न्यायालयात दाद मागू शकेल. भारतीय राज्यघटने भारतातील प्रत्येक नागरिकाला खालील सहा मूलभूत हक्क/अधिकार आहेत.

१) स्वातंत्र्याचा अधिकार :

भारतीय राज्यघटनेतील अनुच्छेद १९ ते २२ पर्यंतच्या कलमामध्ये भारतीयांना स्वातंत्र्याचा अधिकार देण्यात आला आहे. व्यक्ती स्वातंत्र्य हा लोकशाहीचा खरा आत्मा समजला जातो. म्हणून भारतीय राज्यघटनेने मूलभूत हक्कांच्या यादीत स्वातंत्र्याच्या हक्कालाही स्थान दिले आहे. भारतीय नागरीकांना पुढील सहा स्वातंत्र्याचे अधिकार प्रदान करण्यात आले आहे.

१. भाषण स्वातंत्र्य व अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य.
२. संस्था किंवा संघटना स्थापन करण्याचे स्वातंत्र्य.
३. भारतीय प्रदेशात सर्वत्र मोकळेपणाने संचार करण्याचे स्वातंत्र्य.
४. शांततापूर्वक व शस्त्र न बाळगता एकत्र जमण्याचे स्वातंत्र्य.
५. कोणताही व्यवसाय, रोजगार आणि व्यापार व उद्योग करण्याचे स्वातंत्र्य.

२) **समतेचा अधिकार :** भारतीय राज्यघटनेतील कलम १४ ते १८ द्वारे प्रत्येक व्यक्तीला समतेचा अधिकार प्रदान करण्यात आला आहे. भारतीय राज्यघटनेत कायद्यापुढे समानता आणि कायद्याचे समान संरक्षण सर्व व्यक्तीला समान पातळीवर देण्यात येईल. त्याच बरोबर जात, धर्म, वर्ण, वंश, संप्रदाय इत्यादी आधारावर कोणताही भेदभाव केला जाणार नाही.

समतेच्या अधिकाराद्वारा भारतीय राज्यघटनेत खालील कलमांचा उल्लेख करून समानता प्रस्थापीत करण्यात आली आहे.

१. सामाजिक समानता संविधानात भाग ३ अनुच्छेद १५
२. नोकरीत समान संधी (अनुच्छेद १६)
३. अस्पृश्यता पाळण्यास बंदी (अनुच्छेद १७)
४. पदव्या देण्यास बंदी (अनुच्छेद १८)

३) **धार्मिक स्वातंत्र्याचा अधिकार :** भारतीय राज्यघटनेतील अनुच्छेद २५ ते २८ पर्यंतच्या कलमामध्ये धार्मिक स्वातंत्र्याची चर्चा करण्यात आली आहे. भारतीय राज्यघटनेने आपल्या सदसद्विवेक बुध्दीनुसार वागण्याचे व आपल्या धर्माचे पालन व प्रसार

करण्याचे स्वातंत्र्य व्यक्तीला दिले आहे. धार्मिक अधिकाराच्या स्वातंत्र्याविषयी अनुच्छेद २६ मध्ये पुढील प्रमाणे अधिकार व्यक्तीला बहाल करण्यात आले आहेत.

१. चल व अचल संपत्ती प्राप्ती आणि मालकीचे अधिकार.
 २. धर्मासंबंधी खाजगी स्वरूपात प्रबंध करण्याचे अधिकार.
 ३. धार्मिक प्रसार आणि त्याच्या प्रयोजनासाठी संस्थांची स्थापना व त्यांचे जतन करण्याचे स्वातंत्र्य.
- ४) **संपत्तीचा अधिकार** : भारतीय राज्यघटनेतील अनुच्छेद ३१ नुसार संपत्तीच्या अधिकाराला मूलभूत अधिकाराच्या यादीत समावेश करण्यात आले होते. हा हक्क वादग्रस्त ठरल्यामुळे सन १९७८ मध्ये ४४ व्या घटना दुरुस्ती नुसार संपत्तीचा अधिकार मूलभूत अधिकाराच्या यादीतून वगळण्यात आला आहे. आता संपत्तीचा अधिकार मूलभूत अधिकार न राहता फक्त कायदेशीर अधिकार बनून राहिला आहे.
- ५) **सांस्कृतिक आणि शिक्षणासंबंधी अधिकार**: भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २९ व ३० प्रमाणे सांस्कृतिक आणि शिक्षणासंबंधीचे अधिकार व्यक्तीला प्रदान करण्यात आले आहेत. भारतीय प्रदेशात वास्तव्य करणाऱ्या कोणत्याही नागरीकास स्वतःची भाषा, लिपी किंवा संस्कृती अबाधीत राखण्याचे अधिकार तसेच धार्मिक व भाषीक अशा सर्व प्रकारच्या अल्पसंख्याकांना स्वतःच्या पसंतीच्या शिक्षण संस्था स्थापन करण्याचा व त्या चालविण्याचा हक्क भारतीय राज्य घटनेने दिला आहे.
- ६) **शोषणाविरोधी अधिकार** : भारतीय राज्यघटनेतील अनुच्छेद २३ प्रमाणे कोणत्याही भारतीय व्यक्तीला जबरदस्तीने कामास लावणे व वेठबिगारीसाठी बंदी बनविता येणार नाही. तसेच चौदा वर्षाखालील मुलांना खाणी किंवा अन्य जोखमीच्या ठिकाणी कामावर ठेवण्यास मनाई आहे.

भारतीय राज्यघटना आणि मानवी हक्क / अधिकार :-

संयुक्त राष्ट्रसंघांनी स्वीकारलेल्या मानवी हक्काच्या सर्वात्रिक जाहीरनाम्याचे प्रतिबिंब भारतीय राज्यघटनेतही पडले. घटनाकारांचा लोकशाही मूल्यावर पूर्ण विश्वास होता म्हणून त्यांनी मानवी हक्कांना महत्त्व दिले आणि हक्कांना संरक्षण मिळवून देण्यासाठी घटनेत विशेष तरतुदी केल्या. थोडक्यात संयुक्त राष्ट्रांच्या स्थापनेपासून मानवी हक्क/अधिकाराला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले. याचा प्रभाव भारतीय राज्यघटनेवरही पडला आहे. भारतीय राज्यघटनेने अनुच्छेद १२ ते ३२ नुसार सर्व नागरीकांना मूलभूत अधिकार दिले आहेत. भारतीय राज्यघटनेत राज्याची मार्गदर्शक तत्त्वे सांगून मानवी हक्क/अधिकार विषयी राज्याची नैतिक जबाबदारी सांगितली आहे. भारतीय राज्यघटनेच्या सरनाम्यातच भारतीय नागरीकांना सामाजिक, आर्थिक, राजकीय न्यायाची तसेच स्वातंत्र्य, समता, बंधुता याची हमी दिली आहे. या नियमाचे पालन करीत असताना व्यक्तीच्या स्वातंत्र्यात मोठ्या प्रमाणात अडथळा येणार नाही. त्याकरिता समाजाने व्यक्तीला दिलेल्या संधी किंवा सवलती म्हणजे हक्क किंवा अधिकार होय. न्यायालयाच्या सक्रीयतेमुळे मानवाच्या मूलभूत हक्काच्या संरक्षणासाठी खूप उपयोग झाला आहे. अलीकडच्या काळात प्रसारमाध्यमे सर्वाजनिक जनहीत याचीका व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकाराविषयी महत्त्वाची भूमिका बजावत आहेत. मूलभूत अधिकाराच्या रक्षणासाठी न्यायालयाने महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे.

संदर्भ ग्रंथ:

१. भोसले, शि. व एक्कलदेवी अ. (२०१६). मानवी हक्क. सोलापूर : लक्ष्मी बूक पब्लिकेशन.
२. पेंडके, प्र. सु. (२०१०). शिक्षणाची तात्त्विक आणि समाजशास्त्रीय भूमिका. नागपूर : विद्या प्रकाशन.
३. मानवी हक्क - पाटील, व्ही. बी. सागर पब्लिकेशन्स, पुणे.
४. सामाजिक कल्याण आणि सामाजिक अधिनियम - शेंडे, कृष्णा. क्रिएटीव्ह पब्लिकेशन्स, नांदेड.
५. मानवी हक्क आणि सामाजिक न्याय - कुलकर्णी, पी. के. डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे.
६. www.human right.com

भारतातील संविधानातील मानवी अधिकार व शिक्षण

प्रा. भगवान प्रभाकर बारस्कर

एम.ए.(हिंदी, समाजशास्त्र) एम.एड.सेट, नेट (शिक्षणशास्त्र)
आबासाहेब काकडे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय शेवगाव

प्रा. सुधीर यशवंत खिल्लारे

एम.ए.(इंग्रजी, अर्थशास्त्र) एम.एड.सेट, नेट (शिक्षणशास्त्र)
आबासाहेब काकडे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय शेवगाव

प्रस्तावना :-

मानव हा समाजशील प्राणी आहे तो. समाजाशिवाय राहू शकत नाही. त्याच प्रमाणे तो जन्मतः स्वातंत्र्य असतो त्याचे स्वातंत्र्याचे अधिकार हिरावून घेण्यास कोणाला अधिकार नसतो. प्रत्येक व्यक्तीला जन्मतःच काही अधिकार असतात. त्यापैकीच मानवाधिकार होय. मानवी हक्काची संकल्पना ज्या तर्कावर आधारित आहे त्या संकल्पनेला थॉमस पेनन नैसर्गिक अधिकार असे नाव दिले आहे.

हक्क अर्थ :-

व्यक्ती वा समुह यांना हक्क असतात. व्यक्तीला शिक्षणाचा हक्क असतो. तसाच हक्क व्यक्तीच्या समूहाला देखील असतो. उदा. महानगरपालिकेला योग्य कारणांसाठी नागरिकावर कर लावण्याचा अधिकार असतो. विशिष्ट धर्माचे पालन करण्याचा हक्क प्रत्येक कुटुंबाला असतो. एखाद्या राज्याचा वा राष्ट्राचा त्यांच्या विशिष्ट भूभागावर हक्क असतो. सुरक्षिततेच्या कारणास्तव देशाला आपल्या शेजारील राष्ट्रांमध्ये काय घडते आहे हे जाणून घेण्याचा हक्क आहे. थोडक्यात हक्क म्हणजेच अधिकार होय. बेन्थम च्या म्हणण्याप्रमाणे कायद्याने मान्य केलेली व्यक्तीची मागणी म्हणजे हक्क होय.

मानवी अधिकार :-

व्याख्या :-

- १) मानवी हक्क म्हणजे असे हक्क जे प्रत्येकास निसर्गतःच मिळालेले आणि जे त्यांच्यापासून वेगळे करता येत नाहीत.
- २) मानवी हक्कांचे तत्त्वज्ञान म्हणजे मानवाची भितीपासून मुक्तता होय. संयुक्त राष्ट्रसंघाचे महासचिव.
- ३) मानवी हक्क हे मानवतावादी लोकशाहीचे तत्त्वज्ञान आहे. न्या. व्ही. एम. तारकुंडे
- ४) हक्क हे नैतिक वा कायदेशीर असतात.

मानवी अधिकाराच्या पाठीमागे असलेली भूमिका :-

- १) मानवाला त्याच्या जन्माबरोबरच हे अधिकार प्राप्त झालेले असतात.
- २) हे अधिकार निसर्गतः असून ते कोणत्याही प्रथा, परंपरा, कायदा अथवा राज्याची देणगी नाही.

मानवी हक्कांचा इतिहास म्हणजेच अनेक शतकांपासून चाललेल्या मानवी शतकाचा इतिहास होय. युद्धे व कायद्यामुळे विविध तत्त्वज्ञाने उदयास आली. ज्यामधून मानवी हक्कांची वैश्विक मूल्ये निर्माण होत गेली. याच मूल्यांना घेऊन १९४८ साली संयुक्त राष्ट्राने मानवी हक्कांचा जागतिक जाहिरनामा प्रस्तुत केला यामुळे सर्व राष्ट्रे आणि समाजघटकांना कार्यपूर्तीचे समान निकष प्राप्त झाले. १९६६ साली नागरी व राजकीय हक्कांचा आंतरराष्ट्रीय करारनामा (ICCPR) आणि आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्कांचा आंतरराष्ट्रीय करारनामा ICESCR असे दोन महत्त्वपूर्ण करारनामे मांडण्यात आले. या करारावर सही करण्याचा राष्ट्रांना आपल्या राष्ट्रीय कायद्यामध्ये तरतुदी करून त्याची अंमलबजावणी आपल्या देशात करणे बंधनकारक ठरते.

भारतीय संविधान :-

भारताच्या संविधानात व्यक्तीचे मूलभूत हक्क सुरक्षित ठेवण्यासाठी यंत्रणा उभी करण्यात आली आहे. हे अधिकार १९४८ च्या जागतिक मानवी हक्कांच्या घोषणापत्राशी अनुरूप असून राज्य घटनांकारावर त्याचा प्रभाव जाणवतो. १९६६ साली झालेल्या मानवी हक्कांच्या युनोच्या दोन सनदांमध्ये जे मानवी हक्क समाविष्ट केले आहेत तेही हक्क राज्यघटनेने स्वीकारलेले आहेत. या घटनेची प्रस्तावना मूलभूत अधिकार व मार्गदर्शक तत्त्वे यामध्ये वैश्विक जाहीरनाम्यातील मानवी हक्कांची मूलतत्त्वे व नागरिक , राजकीय , आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक हक्कांसंबंधी प्रसंविदा स्वीकारण्यात आहेत. परंतु मानवी हक्कांविषयी भारतीय समाजात तितकेशी जागरूकता आढळून येत नाही.

घटनेच्या प्रस्तावनेत म्हटले आहे की, आम्ही भारतीय लोकांनी निश्चयपूर्वक प्रतिज्ञा केली आहे की, देशातील नागरिकाला सामाजिक , आर्थिक व राजकीय न्याय मिळविण्याचा हक्क आहे. विचार स्वातंत्र्य, भाषण स्वातंत्र्य, विश्वास, श्रद्धा व पुजा याचा अधिकार असेल. सन्मान व संधी यामध्ये समता असेल. सर्वांमध्ये विश्वबंधुत्वाचा विचार रुजवून व्यक्तीचा सन्मान व देशाचे ऐक्य व एकात्मता निर्माण केले जाईल. भारतीय संविधानात भाग ३ मध्ये कलम १२ ते ३५ मार्गदर्शक तत्त्वे आहेत तर कलम ३६ ते ५१ मध्ये मानवी हक्कांची तरतुद केली आहे. या मानवी हक्कांचे उल्लंघन झाले तर सर्वांच्या न्यायालयात दाद मागता येते. भारताने १९९३ मध्ये मानवी हक्कांचा अध्यादेश जारी करून त्यास अधिनियमांचे स्वरूप दिले. तसेच मानवी हक्कांसाठी राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाची स्थापना १९९३ साली केली. या आयोगाने सर्व घटकराज्यांना मानवी हक्क आयोग प्रस्थापित करण्याची सूचना केली. तसेच उपेक्षित घटकांच्या विकासासाठी राष्ट्रीय आयोग आहेत.

१) अल्पसंख्याक आयोग २) महिला आयोग ३) अनुसूचित जाती आयोग ४) जमाती आयोग.

देशाची राज्यघटना म्हणजे त्या ठिकाणच्या लोकांच्या श्रद्धा आणि उत्कृष्ट इच्छा अभिव्यक्त करणारा मूलभूत कायदा असतो. त्यास विशेष कायद्याचे पावित्र्य लाभलेले असते आणि त्या ठिकाणच्या सर्व कायद्यांमध्ये त्याचे स्थान सर्वश्रेष्ठ असते. भारतीय राज्यघटना ही बहुजनांनी साम्राज्यवादी परकीय सत्ताधाऱ्यावर मिळविलेल्या विजयाचे प्रतीक आहे. प्रत्येक भारतीय नागरिक हा त्याच्या मर्जिचा मालक असून कुणाचाही गुलाम नाही अशी हमी हा दस्तऐवज मिळवून देतो. आम्ही भारताचे लोक या देशाचे खरे सत्ताधारी आहेत. हे राज्यघटना दर्शविते. दुसऱ्या शब्दात सांगायचे तर अहिंसा, लोकशाही, आणि धर्मनिरपेक्षता या तत्त्वांवर आधारित स्वातंत्र्य लढ्यांचा ऐतिहासिक वारसा राज्यघटनेला लाभलेला आहे. २६ जानेवारी १९५० साली जेव्हा भारतीय राज्यघटना अंमलात आली तेव्हा ती जगात समान कायदा असलेल्या देशांमधील केवळ तिसरी लिखित राज्यघटना होती व त्यामध्ये त्यांच्या हक्कांचे विधेयक अंतर्गत होते.

भारतीय संविधानातील मानवी हक्क :-

भारतीय राज्यघटनेच्या रचनेमध्ये मानवी हक्कांना यथोचित उच्च दर्जा दिला आहे. त्यात केवळ नागरी आणि राजकीयच नव्हे तर सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक हक्कांचा देखील समावेश आहे. भारताच्या राज्यघटनाकारांनी संयुक्त राष्ट्रांचा मानवी हक्कांच्या जाहिरनाम्यातील नागरी आणि राजकीय अधिकार (ICCPR) आणि आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्कांच्या करारनाम्यामध्ये (ICESCR) नमूद केलेले बहुतेक सर्वच अधिकार राज्यघटनेमध्ये समाविष्ट केलेले आहेत. ते भागात विभागलेले आहे.

१) मूलभूत हक्कांवरील प्रकरणात आणि २) राज्यविषयक धोरणांच्या मार्गदर्शक तत्त्वांच्या प्रकरणात पहिला संच राज्याच्या जुलमी किंवा मनमानी कृत्यांविरुद्ध व्यक्तीचे हक्क आणि स्वातंत्र्याची हमी देतो तर दुसरा संच सर्वसामान्य माणसाच्या मूलभूत गरजांच्या पूर्तीसाठी काही आर्थिक आणि सामाजिक ध्येय घालून देतो.

मानवाधिकार शिक्षणाचा अर्थ आणि महत्त्व

शांत व सुरक्षित जीवन जगण्यासाठी आणि मानवी प्रतिष्ठेप्रति आदरासाठी, संपूर्णपणे शांती, अभेदभाव, समता, न्याय, अहिंसा, सहिष्णुता सारख्या मूल्यांचा शिक्षणात समावेश करायला हवा ही उद्दिष्टे केवळ मानव अधिकारांच्या शिक्षणाद्वारे साध्य करता येतील. मानवाधिकार शिक्षण हे शिक्षणाच्या अधिकाराचे एक अविभाज्य अंग आहे. मानवाधिकार शिक्षण आणि कर्तव्याचे शिक्षण हे प्रत्येक समाजात सर्वसमावेशक विकास साध्य करण्यास मदत करते. मानवाधिकार शिक्षणाच्या संयुक्त राष्ट्र दशक (१९९५-२००४) दस्तऐवज नुसार, मानव अधिकार शिक्षण म्हणजे, एक आजीवन प्रक्रिया आहे ज्याद्वारे लोक विकासाच्या सर्व स्तरावर आणि समाजाच्या सर्व वर्गांमध्ये दुसऱ्यांच्या प्रतिष्ठेचे सन्मान आणि ते सन्मान सर्व समाजामध्ये सुनिश्चित करण्यासाठीचे साधन आणि पध्दती शिकतात.

वरील व्याख्या हे स्पष्ट करते की, कोणत्याही समाजात राहणाऱ्या व्यक्तीने कोणत्याही भेदाशिवाय सतत अधिक प्रामाणिकपणे त्यांच्या कर्तव्यांचे पालन केलेच पाहिजे. यामुळे सर्वांच्या स्वातंत्र्याला बढती मिळेल आणि मानवाधिकार शिक्षणांची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी समाजाचे स्वरूप बदलणे शक्य होईल हे मानव अधिकार शिक्षणाचा परिणाम, लोकशाहीचे सिध्दांत, कायद्याचे शासन आणि सामाजिक न्याय साध्य करण्यावर होईल. शिवाय, शांतता आणि सुरक्षितता प्रस्थापित करण्यासाठी याची मदत होईल. मानवाधिकार शिक्षण आपल्याला एक सर्वांगीण सामाजिक व आर्थिक, राजकीय सांस्कृतिक आणि स्थिरता साध्य करण्यास सक्षम बनवते.

मानवाधिकार शिक्षणाचे उद्देश

मानवी हक्क शिक्षणाचे उद्देश पुढीलप्रमाणे :-

१. सर्व लोकांच्या मानव अधिकारांप्रति आदरास प्रोत्साहन देणे.
२. ज्ञान, कौशल्य आणि मानवी अधिकारांचे मूल्ये विकसित करणे.
३. सामाजिक - मानसिक, मानवी व्यक्तिमत्त्व विकसित करणे.
४. प्रत्येक देशाच्या समस्या आणि आंतरराष्ट्रीय समुदायाच्या समस्यांवर मात करण्यासाठी लोकांना आणि धोरण निर्मात्यांना मार्ग व साधन विकसित करण्यासाठी मदत करणे.
५. सलोखा, सहिष्णुता, स्त्री - पुरुष समानता वाढविण्यास मदत करणे.
६. सर्व राष्ट्रांमध्ये विकसित करणे आणि वांशिक, पारंपरिक, धार्मिक व भाषिक भेद नष्ट करणे.

समारोप :-

विशिष्ट संस्थांनी किंवा एखाद्या प्राधिकरणांनी जरी एखाद्या महत्त्वाच्या विषयाच्या निर्णय घेतला असला तरी जो पर्यंत ते सामान्य जनतेच्या किंवा सर्वांच्या जीवनाचा जगण्याचा भाग होणार नाही. तोपर्यंत त्या निर्णयाला किंवा अधिकाराला अर्थ येणार नाही त्याच प्रमाणे मानवाधिकाराची निर्मिती ही अत्यंत महत्त्वाची निर्मिती आहे परंतु सर्वसामान्य स्तरांपर्यंत प्रत्येकजण त्या अधिकाराचा वापर करेल व इतरांच्या अधिकारावर अतिक्रमण करणार नाही तेव्हा खऱ्या अर्थाने मानवी अधिकाराची संकल्पना यशस्वी होईल आणि या सर्व प्रक्रियेसाठी मानवाधिकार शिक्षणाची नितांत आवश्यकता आहे असे निरीक्षणावरून समजण्यास मदत होते.

इ. ९ वी च्या भाषा अभ्यासातून मानवी हक्क जागृतीचा अभ्यास

डॉ. राजश्री उमेश देशपांडे

प्र.प्राचार्य

श्री म.ता.शा.अध्या. महाविद्यालय

प्रस्तावना :-

समाजात प्रत्येकाला आपले जीवन सन्मानाने जगण्यासाठी मानवी हक्क व मूल्ये यांची जाणीव होणे आवश्यक आहे. मानव हा बुद्धिमान आणि कुशल आहे. तो विचारशील भूतकाळाचा विचार करणारा, वर्तमान सुसह्य करणारा व भविष्याकडे प्रगतीच्या दृष्टिने पाहणारा असा प्राणी आहे. मानवाच्या जन्मापासूनच नैसर्गिक रित्या त्याला काही बाबी प्राप्त झालेल्या आहेत हे प्राप्त होणे हा जणू त्याचा अधिकारच आहे. यालाच मानवी हक्क असे समजण्यात येऊ लागले.

मानवी हक्क किंवा मानवाधिकाराचा प्रारंभ :-

दुस-या महायुद्धानंतर मानवाधिकाराच्या रक्षणासाठी प्रयत्न होऊ लागले. मानवाच्या मूलभूत अधिकाराचे रक्षण होणे ही आवश्यक आहे, अशी मागणी सर्वत्र होऊ लागली. महायुद्ध संपल्या नंतर 'संयुक्त राष्ट्र संघटनेची स्थापना झाली तद्नंतर आंतरराष्ट्रीय शांतता व सुरक्षितता राखण्यासाठी मानवाधिकाराला महत्त्व आले. १० डिसेंबर १९४८ साली मानवाधिकाराचा जाहिरनामा घोषित झाला.'

भारतीय राज्यघटनेमध्ये मानवाधिकारांचा मूलभूत अधिकार म्हणून समावेश झाला व त्यानुसारच समतेचा हक्क, स्वातंत्र्याचा हक्क, शोषणा विरुद्धचा हक्क, धर्मस्वातंत्र्याचा हक्क, संस्कृती व शिक्षणाचा हक्क, संपत्तीचा हक्क इ. आहेत.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार (१९८६) 'शिक्षण ही वर्तमान व भविष्यासाठीची सर्वात मोठी गुंतवणूक आहे, त्यानुसारच देशाच्या धोरणांची आखणी होणे आवश्यक आहे.'

माजी पंतप्रधान डॉ.मनमोहन सिंग यांनी 'Right to Education' अर्थात शिक्षणाचा हक्क देशातील ६ ते वयोगटातील मुला-मुलींना मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क मिळावा या हेतूने कोणत्याही आर्थिक, सामाजिक परिस्थितीतून येणा-या विद्यार्थ्यांनाही मोफत शिक्षण देणे बंधनकारक आहे.

या पार्श्वभूमीवर इ.८ वी मधून व ९ वी मध्ये माध्यमिक स्तरावर प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांला विविध विषयांच्या अध्ययनाद्वारे हक्कांची जाणीव जागृती पाठ्यपुस्तकाच्या माध्यमातून कशी केली आहे या विचारातून सदरचे संशोधन हाती घेण्यात आले आहे.

संशोधन समस्या शिर्षक

इ. ९ वी च्या भाषा अभ्यासातून मानवी हक्क जागृतीचा अभ्यास

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

- १) इ. ९ वी 'कुमारभारती' पाठ्यपुस्तकातील पाठ्यघटकातील मानवी हक्कांचा शोध घेणे.
- २) इ. ९ वी 'आमोदः' पाठ्यपुस्तकातील पाठ्यघटकाद्वारे मानवी हक्कांचा शोध घेणे.
- ३) मानवी हक्काविषयी इ.९ वी मधील विद्यार्थ्यांमध्ये भाषा अभ्यासाद्वारे होणारी जाणीव जागृती माहिती घेणे.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :-

सदरचे संशोधन हे महाराष्ट्रातील इ.९ वी तील मराठी भाषा व संपूर्ण संस्कृत भाषा या विषयांचे अध्ययन करणा-या विद्यार्थ्यांशी निगडित आहे.

सदरचे संशोधन हे मराठी व संपूर्ण संस्कृत विषयातील पाठ्यांशा पुरतेच मर्यादित आहे. तसेच इ.९ वी च्या पाठ्यघटकांपुरतेच मर्यादित आहे.

माहितीचे विश्लेषण :-

मराठी भाषा

तक्ता क्र.१. इयत्ता ९ वी 'कुमारभारती' पाठ्यपुस्तकामध्ये मानवी हक्काची जाणीव पुढील घटकाद्वारे दिसून येते.

अ.क्र.	घटकाचे नांव	तपशील	मानवी हक्क
१	एक होती समई	रानावनात भटकणा-या आदिवासींना जाणीवपूर्वक आणि आयुष्यात उपयुक्त ठरणारं औपचारीक शिक्षण देणं खूप अवघड त्यासाठी त्यांना वेगवेगळे प्रयोग करताना कसलीच अडचण भासली नाही. शिक्षणाबरोबरच त्यांनी बालकल्याण, मूक बंधिरांसाठी शिक्षण, महिला विकास कार्यक्रम, अंधश्रद्धा निर्मूलन स्वच्छता, कुटुंब कल्याण, आरोग्य आदि विषयांवरही खूप कष्ट घेतले.	शिक्षणाचा हक्क

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

२	नात्याची घट्ट वीण	या जग नावाच्या भवसागरात स्वतःचे माणुसपण जपण्याची तारेवरची कसरत प्रत्येकाला करावीच लागते. आपल्या हातून काही निसटत चालल्याची ही हूरहूर असली तरी त्याच शेवटामध्ये एक सुरवातही असते. आपल्याला पुढे नेणारी ! नात्यांची वीण ही अशीच असते, घट्ट पकडून ठेवणारी !	नातेसंबंधांचा हक्क
३.	अभियंत्याचे दैवत डॉ.विश्वेश्वरय्या	खूबळलेल्या जलाशी सामना करण्यासाठी विश्वेश्वरय्या नावाचे आधुनिक अगस्ती युरोपचा दौरा अर्धवट सोडून हैद्राबादला आले. तब्बल सहा-सात महिने झुंज देऊन मुसा नदी मानवाच्या ताब्यात राहिल, अशी त्यांनी कायमची व्यवस्था केली. या अभियंत्याच्या कानाला रेल्वेच्या आवाजाची लय चुकल्याची जाणीव झाली, रेल्वे थांबवण्याचा त्यांनी आदेश दिला. रेल्वे थांबली आणि मग समजते, पुढे दीड किलोमीटर अंतरावर रेल्वेचे रूळ उखडले गेले आहेत.	जिविताचा हक्क
४.	मी वाचवतोय	मी वाचवतोय माझी कविता आणि माझी आई आणि माझी बोली आणि माझी भूमी कवितेसोबत	समाज जतनाचा हक्क.
५.	मातीची सावली	या मातीची नाळ तुटली तरी माणुसपण तरी कसं राहणार ? पाय मातीवर असतात, तोवरच माणूस असतो. सिमेंट, दगड धोंड्यांशी का कधी माणसाचं नात सांधलं जाते ? मातीनच घडवलय ना आपणा सर्वांना? आणि शेवटी तिच्याच तर कुशीत विश्रंतीसाठी जायचं आहे.	नातेसंबंधांचा हक्क
६.	महाराष्ट्रावरून टाक ओवाळून काया	पहा पर्व पातले आजचे । संयुक्त महाराष्ट्राचे साकार स्वप्न करण्याचे । करी कंकण बांधून साचे पर्वत उलथून मलांचे । सांधू या खंड की त्याचे या सत्यास्तव मैदानी शिंग फुंकाया महाराष्ट्रावरुणी टाक ओवाळून माया	राष्ट्रीयत्वाचा हक्क
७.	आदर्शवादी मुळावकर	पुण्यात कारखाना स्थापन करतानाच त्यांनी लाख एक झाडे लावली आणि त्यामुळे आज हा परीसर नयनमनोहर झाला आहे. एवढी झाडी असल्यामुळे असंख्य पक्षी येत असतात. टेलकोने एक वृक्षपेढी स्थापन केली आहे. त्यामधून लाखांवर झाडे वाटली गेली.	साधन संपत्ती रक्षणाचा हक्क
८	निरोप	म्हणूनिया माझ्या डोळा नाही थेंवही दुःखाचा, मीही महाराष्ट्र कन्या, धर्म जाणते वीरांचा.	राष्ट्रीयत्वाचा हक्क
९.	ऑलिंपीक वर्तुळाचा गोफ	पृथ्वीच्या पाठीवरील सर्व राष्ट्रातील सुमारे पाच ते सहा हजार खेळाडू ऑलिंपीक सामान्यांमध्ये भाग घेतात. स्त्री खेळाडूंचीही संख्या दोन हजाराच्या आसपास असते. पुरुष व स्त्री खेळाडू यांच्या निवासासाठी बांधलेल्या खोल्या असलेल्या इमारती, वसतिगृहे, विशाल उपहारगृहे प्रचंड प्रेसागार, मुद्दाम बांधलेल्या सडका, लोहमार्ग असे एक गावच असते	स्त्री पुरुष समानतेचा हक्क
१०.	वंदय वंदे मातरम्	वेदमंत्राहून आम्हा वंदय 'वंदे मातरम्' माऊलीच्या मुक्ततेचा यज्ञ झाला भारती त्यात लाखो वीर देती जिवितांच्या आहुती आहुतींनी सिध्द केला मंत्र 'वंदे मातरम्'	भारतीय स्वातंत्र्याचा हक्क

वरील तक्ता क्र.१ मधील माहिती विश्लेषणावरून असे दिसून येते की, इ.९ वी च्या मराठी विषयाद्वारे विभिन्न 'मानवी हक्का' विषयीचा आशय पाठ्यघटकामध्ये लपला आहे.

संस्कृत भाषाभ्यास

तक्ता क्र.२ इयत्ता ९ वी 'आमोदः' पाठ्यपुस्तकामध्ये मानवी हक्काची जाणीव पुढील घटकाद्वारे दिसून येते.

अ.क्र.	घटकाचे नांव	तपशील	मानवी हक्क
१	धनो दातृयाचकौ	कौत्स नावाचा बटू विद्याभ्यास संपल्यावर गुरुकडे गेला व गुरु दक्षिणा देण्याची इच्छा असल्याचे सांगितले. परंतु गुरुने सांगितले की तुझ्या अध्ययनाने व सेवेने मी अतिशय खुश आहे मला कोणतीही गुरु दक्षिणा नको.	शिक्षणाचा हक्क
२	किं मिथ्या ? किं वास्तवम् ?	जे जे आपल्याला आवडते ते आरोग्यासाठी चांगले, फायदेशीर आणि आरोग्यपूर्ण नसते योग्य प्रकारे व्यायाम, खेळ, पौष्टिक	निरोगी जीवन जगण्याचा हक्क
३.	वीरवनिता विशपला	युद्धात पाय तुटला तरी विश्वलेचा शत्रुला हरविण्याचा निश्चय कायम राहिला तिच्या दर्शनानेच शत्रुंचे धैर्य मावळले आणि हजारो शत्रुसैनिकांना कंठस्नान घालून विशपलेने विजयश्री खेचून आणली.	स्त्री पुरुष समानतेचा हक्क
४.	योगमाला	योगाचरणाने माणसाचे जीवन निरोगी, सुंदर, दीर्घ आणि स्वस्थ बनते शारिरीक, मानसिक आणि आत्मिक बळ मिळविण्यासाठी योग अतिशय फायदेशीर आहे. जीवनात समाधान सुख आणि आरोग्य निर्माण व्हावे म्हणून बुध्दिमान माणसाने आपल्याला शक्य असेल तेवढी निरंतर योग साधना करावी.	शरीर संपन्नतेचा हक्क
५.	पिनकोड प्रवर्तकः, महान संस्कृतज्ञः ।	गणितज्ञ श्री.भि.वेलणकर हे कल्पकता शहरात डाकघर विभागात निर्देशक म्हणून कार्यरत होते. पत्र मिळण्याचा मोठा कालावधी कसा कमी करता येईल या चिंतनातून त्यांनी गणितीय अंकांचा उपयोग केला. देशाचे आठ विभाग कल्पून त्यांचे उपविभाग आणि गावाच्या आधाराने त्यांना क्रमांक दिले हे सहा आकडे म्हणजेच आजचा पिनकोड शिस्तबद्ध कारभाराची आवड असणा-या वेलणकर महोदयांचा संगीत हा सुध्दा आवडीचा विषय म्हणूनच तर त्यांनी 'गीतगार्वाणम्' हा शास्त्रीय ग्रंथ संस्कृतमध्ये रचला विविध साहित्यरचना त्यांनी केल्या.	सामाजिक न्यायाचा हक्क
६.	लेखन कौशल्यम्-	महाराष्ट्र राज्य पर्यटन महामंडळः महाराष्ट्र राज्य भौगोलिक सामाजिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक इ. दृष्टिनी	अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा हक्क. संचार

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

२	प्रसिध्द आहे. येथील पुष्कळ पर्यटनस्थळे प्रसिध्द आहेत. 'धेवला' याविषयी तेथील निर्सग, तात्या टोपे जन्मस्थळ, टिळक मैदान स्थान, पैठणी निर्माती केंद्र, अनकाई किल्ला, तीर्थक्षेत्र शिडी, श्री क्षेत्र त्र्यंबकेश्वर इ. ठिकाणे प्रसिध्द आहेत.	स्वातंत्र्याचा हक्क
७.	पितृभक्त नचिकेताः मृत्यूनंतरही यमाकडे नचिकेताने आत्मज्ञानाचा वर मागितला वेगवेगळी प्रलोभने दाखवून नचिकेता या वरापासून दूर झाला नाही. शेवटी वर देण्यास वचनबध्द असलेल्या यमाने त्याला ज्ञानापेक्षाही दुर्लभ अशा आत्मज्ञानाचा उपदेश केला.	ज्ञानप्राप्तीचा हक्क
८.	मनसा स्वच्छता । शरीराची स्वच्छता ही पाण्याने, साबणाने होते तर मनाची स्वच्छता ही सद्विचारांनी, सदवर्तनाने होते. मन स्वच्छ होऊ शकते, जेव्हा मनात चांगले, शुध्द विचार येतात. याउलट मनात वाईट विचार आले की मन अस्वच्छ होऊ लागते. बाह्यसौंदर्या इतके आंतरिक सौंदर्य ही तितकेच महत्वाचे आहे.	वैयक्तिक सौंदर्यतेचा हक्क

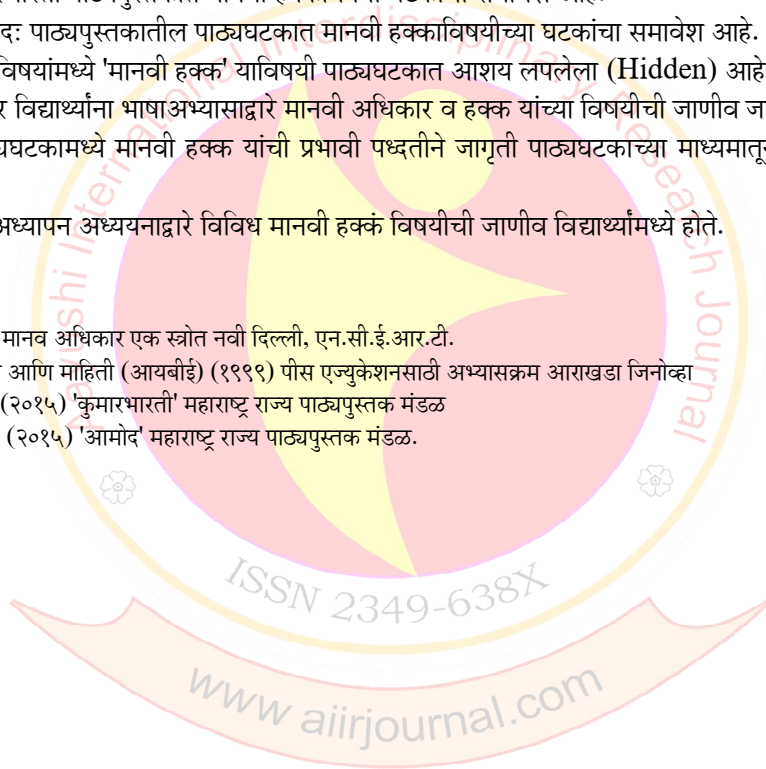
वरील तक्ता क्र.२ मधील माहिती विश्लेषणावरून असे दिसून येते की, इ ९ वी च्या संस्कृत (पूर्ण) विषयाद्वारे विभिन्न 'मानवी हक्क' विषयीचा आशय पाठ्यघटकामध्ये लपलेला आहे.

निष्कर्ष :-

- १) इ.९ वी च्या कुमारभारती पाठ्यपुस्तकात मानवी हक्कविषयी घटकांचा समावेश आहे.
- २) इ.९ वी च्या आमोदः पाठ्यपुस्तकातील पाठ्यघटकात मानवी हक्कविषयीच्या घटकांचा समावेश आहे.
- ३) मराठी व संस्कृत विषयांमध्ये 'मानवी हक्क' याविषयी पाठ्यघटकात आशय लपलेला (Hidden) आहे.
- ४) माध्यमिक स्तरावर विद्यार्थ्यांना भाषाअभ्यासाद्वारे मानवी अधिकार व हक्क यांच्या विषयीची जाणीव जागृती होते.
- ५) इ.९ वी च्या पाठ्यघटकामध्ये मानवी हक्क यांची प्रभावी पध्दतीने जागृती पाठ्यघटकाच्या माध्यमातून करण्याची परिणामकारकता आहे.
- ६) भाषा विषयाच्या अध्यापन अध्ययनाद्वारे विविध मानवी हक्क विषयीची जाणीव विद्यार्थ्यांमध्ये होते.

संदर्भ :-

१. देव, अर्जुन (१९९६) मानव अधिकार एक स्रोत नवी दिल्ली, एन.सी.ई.आर.टी.
२. शैक्षणिक नवकल्पना आणि माहिती (आयबीई) (१९९९) पीस एज्युकेशनसाठी अभ्यासक्रम आराखडा जिन्व्हा
३. पाठ्यपुस्तक इ.९ वी (२०१५) 'कुमारभारती' महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक मंडळ
४. पाठ्यपुस्तक इ.९ वी (२०१५) 'आमोद' महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक मंडळ.

स्त्रियांचा विकास व मानवी हक्कांचे शिक्षण

प्रा. सय्यद अफरोज अहेमद

(गृहशास्त्र विभाग)

कालिकादेवी कला, वाणिज्य व विज्ञान
महाविद्यालय, शिरूर (का.) ता.शिरूर (का) जि.बीड.

प्रस्तावना :-

मानवी हक्कांच्या संदर्भात स्त्रियांसाठी निरनिराळ्या स्तरांवर योजना आखण्यात आलेले आहेत. आज २१ व्या शतकात जागतिकीकरण, औद्योगिकीकरण व संगणकीकरणाच्या काळात मानवी हक्कांच्या संदर्भात स्त्री कोठे आहे आणि आजच्या शिक्षणातून मानवी हक्कांच्या संदर्भात स्त्री जागृतीसाठी काही करता येईल का ? स्त्रियांच्या संदर्भात विशेष मानवी हक्क कोणते आहेत ? भारतात मानवी हक्क नियामक संस्था स्त्रियांच्या संदर्भात कोणत्या आहेत ? शिक्षणाची भूमिका कोणती व शिक्षकांची भूमिका कोणती ? याचा शोध व आढावा घेण्याचा प्रयत्न या निबंधात केला गेला आहे. त्यातून समाजामध्ये शांतता व सहकार्य निर्माण करणे हा हेतू होय.

मानवी हक्क अर्थ व व्याख्या :-

मानवाला जगण्यासाठी आवश्यक ते सर्व नैसर्गिक आणि मूलभूत हक्क म्हणजे मानवी हक्क होय. मानवी हक्क म्हणजे व्यक्तीचे जीवन, स्वातंत्र्य, समता व प्रतिष्ठा यासंबंधीचे संविधानाने हमी दिलेले किंवा आंतरराष्ट्रीय कारणांमध्ये समाविष्ट करण्यात आलेले आणि भारतातील न्यायालयांना अंमलबजावणी करता येतील असे हक्क.

मानवी हक्क शिक्षणाची संकल्पना :-

मानवी हक्क शिक्षण म्हणजे लोकांनी वैयक्तिकरित्या आणि गटामधून स्वतःला मानवी हक्कांचे उल्लंघन करण्यापासून संरक्षण मिळवण्यासाठी आणि त्यांनी केलेल्या चुका सुधारण्यासाठी ज्ञान आणि दृष्टीकोन प्राप्त करणे, सहकायांन कशा प्रकारे वागणूक द्यावी, त्यांच्या हक्कांचे संरक्षण सर्व मुद्यांचा समावेश मानवी हक्क शिक्षणात केला जातो.

आज जरी वरील संकल्पनेतून मानवी हक्क शिक्षणाच्या संदर्भात समानतेचा विचार केला असता तरी भारतीय संस्कृतीमध्ये महिलांना दुय्यम स्थान दिले गेले असल्यामुळे आज मानवी हक्क शिक्षणातून स्त्री जागृत मानवी हक्क शिक्षणाची गरज भासत आहे. म्हणून आज रात्री संदर्भातील विशेष मानवी हक्क व शिक्षण याचा विचार करणे नितांत गरजेचे वाटते.

स्त्री संदर्भात मानवी हक्क :-

१. जीवन जगण्याचा हक्क, अधिकार
२. समानतेचा हक्क
३. स्वातंत्र्य व संरक्षणाचा हक्क
४. कायद्यात समान संरक्षण
५. शारिरिक व मानसिक स्वास्थ्यासाठी उच्चस्तरीय वातावरण
६. कामामध्ये स्वतःसाठी अनुकूल ठेवण्याची मुभा
७. अपराध नसताना क्रूर व अमानवीपणाची वागणूक न देणे.

या विविध मानवी हक्कांसाठी आज अनेक शासकीय, समाजिक तसेच राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर विविध संस्था स्त्रियांच्या मानवी हक्कांसंदर्भात न्याय मिळवून देण्यासाठी कार्य करत आहेत. त्यातील काही खालीलप्रमाणे आहेत.

भारतातील मानवी हक्क नियामक संस्था

१. राष्ट्रीय महिला आयोग (१९९२)
२. महाराष्ट्र राज्य महिला (१९९३)
३. इतर - महिलांसाठी विशेष न्यायालये
महाराष्ट्र शासनाचे महिला विषयक धोरण
१. राष्ट्रीय महिला आयोग (१९९२) :-

स्त्रियांना कायद्याने व घटनेने दिलेल्या संरक्षणाचा अभ्यास व परीक्षण, कायद्यात दुरुस्ती सुचविणे, तक्रार निवारण करणे व महिलांच्या धोरणाविषयी शासनाला सल्ला देणे इ. कामे अपेक्षित आहेत. हा आयोग महिलांच्या समस्या सोडविण्याबाबत उत्कृष्ट पध्दतीने कार्य करत आहे.

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

महिला आयोगाचे अधिकार व कार्य :-

१. महिलांच्या प्रश्नांचा अभ्यास करणारी, सरकारकडे सूचना मांडणारी अशी ही स्वायत्त संस्था आहे.
 २. महिलांवर होणाऱ्या अन्याय - अत्याचाराबाबत कोणत्याही व्यक्तीवर समन्स बजावण्याचा अधिकार आयोगास आहे.
 ३. सघटनेने महिलांच्या संरक्षणासाठी केलेल्या नियमांचे निरीक्षण करणे, महिलांच्या दर्जा व प्रतिष्ठेत सुधारणा करण्यासाठी प्रयत्न करणे,
 ४. महिलांविषयक असलेल्या कायद्यातील त्रुटी कमी करण्यासाठी प्रयत्न करणे.
 ५. कायद्याचा भंग होवून महिलांना कायद्यातील त्रुटी कमी करण्यासाठी प्रयत्न करणे.
 ६. गरजू महिलांना न्यायालयाच्या कामकाजासंबंधी माहिती देणे.
 ७. महिलांच्या समस्यांचा अभ्यास करण्यासाठी शोध गट, अभ्यास गट आणि समित्या नेमणे,
 ८. तुरुंगातील महिला कैदी व त्यासंबंधीची व्यवस्था यांची पाहणी करणे.
 ९. महिला , सुधारगृहाची पाहणी करणे,
 १०. कुटुंब न्यायालये स्थापण्यासाठी प्रयत्न करणे.
 ११. महिलांच्या खटल्यासंबंधी लोकन्यायालये भरविण्यासाठी उत्तेजन देणे.
 १२. महिलांविषयक स्वयंसेवी संस्थांची आपल्याकडे नोंदणी करणे.
 १३. गरजू महिलांना पोटगी, किमान वेतन, कायदेविषयक मदत मिळवून देण्यास मदत करणे.
 १४. महिलांविषयक नवीन कायदे निर्मितीसाठी शासनास शिफारशी करणे.
- २. महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग (१९९३)**
हिंसाचार निर्मूलन हे मुख्य कार्य, हुंडाबळी, बलात्कार, कौटुंबिक न्यायालयातून रंगाळून राहिलेले खटले सोडविणे व महिलांसाठी असलेल्या कायद्यात तरतूद सुचविणे.
- ३. इतर :-**
- (अ) महिलांसाठी विशेष न्यायालये :-**
अहमदनगर, औरंगाबाद, अकोला , अमरावती, बुलढाणा, बीड जळगांव, नागपूर, यवतमाळ, ठाणे, पुणे, कोल्हापूर व मुंबई येथे महिलांवरील अत्याचार निर्मूलनासाठी विशेष न्यायालये.
- (आ) महिलांसाठी कौटुंबिक न्यायालये (१९८४) :-**
(१९८८) पुणे व (१९८९) मुंबई आणि महाराष्ट्रात १६ कौटुंबिक न्यायालये आहेत. त्यात वैवाहिक मुद्दे (घटस्फोट , विभक्त , विवाह रद्द , वैवाहिक हक्क पती पत्नी मान्यता व्यक्तीचे कायदेशीर असणे, फौजदारी)
- (इ) महाराष्ट्र शासनाचे धोरण :-**
१९९३ मध्ये स्थापन, राज्यातील महिलांचा शारिरिक, मानसिक व भावनिक दर्जा सुधारवा व त्यांनी आर्थिकदृष्ट्या स्वालंबी व्हावे हा धोरणाचा मुख्य उद्देश होय.
अशा विविध संस्था महिलांच्या मानवी हक्कांसाठी कार्यरत आहेत.

शिक्षणाची भूमिका :- आज समाजामध्ये सगळीकडे सर्व स्तरावर, सर्व क्षेत्रात महिला जागृत झालेली दिसत असली, तरीसुद्धा शिक्षणातून ह्या जागृतीचे प्रमाणे वाढण्याची गरज आहे. याचा विचार करता शिक्षणातून हे कार्य खालीप्रकारे करता येईल.

१. अभ्यास निर्मितीत विशिष्ट दृष्टीकोन
 २. अध्यापनाच्या दृष्टीकोनात बदल
 ३. अभ्यासेत्तर उपक्रमातून जाणीव जागृती
 ४. कायदेतज्ञांची व्याख्याने
 ५. मानवी हक्कभंगाविषयी संशोधन कार्य हाती घेणे.
 ६. स्त्री पुरुष समानता मूल्यावर
 ७. भर विद्यापीठामार्फत मानवी हक्कासंबंधीचे उच्चस्तरावर अभ्यासक्रम तयार करावेत.
 ८. सर्व क्षेत्रात ५० टक्के महिला आरक्षण कायद्याची माहिती देणे.
 ९. विद्यापीठ स्तराव लैंगिक छळ प्रतिबंधक समितीची स्थापन हक्काविषयीची जाणीव करुन देणे.
 १०. स्त्री भ्रणहत्या प्रतिबंधक कायदा व त्याची कडक अंमलबजावणी करुन जागृती विद्यार्थ्यांमध्ये करुन देणे.
 ११. इतर स्त्री हक्कासंबंधीची माहिती करुन देणे.
- अशा प्रकारे शिक्षणातून महिलांच्या हक्काच्या संदर्भात जाणीव जागृती करुन शिक्षणातून आपली भूमिका बजावता येईल.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

शिक्षकांची भूमिका :-

शिक्षणातील अभ्यासक्रमात तयार झालेल्या विषयांच्या आशयाची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी शिक्षकांना आपल्या कार्यातून करावयाची असते. त्यामुळे शिक्षकांची भूमिका महत्त्वपूर्ण आहे.

१. सर्व प्रकारच्या मानवी हक्काची पुरेपुर माहिती घेणे.
२. सर्व खेळामध्ये स्त्री पुरुष समान असा सहभाग घ्यावा.
३. वर्गाती सर्व कामांमध्ये मुली व मुले यांची समान वाटणी करावी.
४. लैंगिक शिक्षण खुले व शासकीय पध्दतीने देणे.
५. पालकांमध्ये मानव अधिकारांसंदर्भात जागृती निर्माण करावी.
६. सर्व विद्यार्थ्यांना समाजाचे शिक्षण मिळवण्यासाठी क्षेत्रिय भेटीचे आयोजन करुन त्यावर चर्चा व योग्य हक्कांची जाणीव करुन द्यावी.
७. विद्यार्थ्यांना वस्तुनिष्ठ विचार करण्यासाठी प्रोत्साहन द्यावे.
८. विविध अध्यापन पध्दतींचा वापर करावा.
९. विविध कायदेजांकडून आजची सामाजिक परिस्थिती व मानवी हक्क यांचा परिचय करुन घ्यावा.
१०. शिक्षकांनी मानवी हक्कांच्या संदर्भात प्रशिक्षण प्राप्त करावे.

आज समाजात सर्व क्षेत्रात निराशाजनक चित्र दिसत असले तरी शिक्षणाकडे समजा आशेने पाहत असतो. आजच्या शिक्षकांनी जर स्त्री हक्काबाबत जाणीव जागृती विद्यार्थ्यांत केली तर पुढील स्त्री ही हया बाबतीत सक्षम होईल.

संदर्भ :-

१. सांगोलकर अरुण (२०१०) नवीन जागतिक समाजातील शिक्षणाचे विचारप्रवाह
२. राष्ट्रीय महिला आयोग कायदा १९९०
३. पवार व्ही.यु.(२०११) राष्ट्रीय परिषद बार्शी
४. JOIS M.R. (१९९८) Human Rights And Indian Value (NCTE)
५. Htt://www.ne.nic.in

बालक, महिला व आदिवासी या घटकांसाठीचे मानवी हक्क संरक्षण

श्रीमती सोनाली नामदेवराव बुटले

सहा.प्राध्यापक फोस्टर डेव्हलपमेंट शिक्षणशास्त्र
महाविद्यालय, शिवाजीनगर, औरंगाबाद.

सारांश :

भारत हा लोकशाही प्रधान, बहुभाषिक, बहुप्रादेशिक, बहुसांस्कृतिक व धर्म निरपेक्षदेश असल्याने या विविधतेत मानवी हक्कांची पायमल्ली होऊ नये यासाठी शालेय जीवनातील प्रत्येक स्तरावर मानवी हक्क शिक्षण विषयक उद्दिष्टांचा समावेश करणे महत्त्वपूर्ण ठरते. यासाठी वेगवेगळ्या आयोग व समित्यांच्या शिफारशीनुसार ठरविलेल्या उद्दिष्टांनुसार शैक्षणिक उपाययोजना कार्यन्वीत होणे क्रमप्राप्त आहे. सद्यपरिस्थितीत राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय स्तरावर उदभवणाऱ्या समस्यांतून मानवी हक्कांची जाणिव शालेय स्तरावरील प्रत्येक अभ्यास विषयाच्या माध्यमातून ठरविण्यात आलेली लोकशाही मूल्य संरक्षण व संवर्धन होणे आवश्यक वाटते. आधुनिकीकरणाच्या या युगात मानवी हक्क हे सर्वांसाठी आहे ह्या धोरणाचा विकास होणे शक्य होईल.

प्रास्ताविक :

शिक्षणाचा विविध शैक्षणिक विचारप्रणालीतून विचारकरता त्यामध्ये ज्ञानप्राप्ती क्षमता, कौशल्य, अभिवृत्ती, अभिरुची, बौद्धि क्षमता, मानसिक व शारीरिक क्षमता, आत्म साक्षात्कार, जीवन कौशल्ये या सारख्या मुल्यांचा समावेश होऊन या प्रक्रियेच्या माध्यमातून शैक्षणिक अनुभवांचे पुनर्गठन व पुनरचना, आत्मनिर्भरता, उत्तम नागरिकत्वाची निर्मिती, प्रौढ व भवी जीवनाची तयारी तसेच भौतिक, भावनिक व चारित्र्य संपन्नता, राष्ट्रीय एकात्मता, वातावरणाशी अनुकूलन नियंत्रण, शिस्त, आत्मसंरक्षण, जीवन मुल्यांचा विकास, सांस्कृतिक व सभ्यतेचे रक्षण, संतुलित व्यक्तीमत्त्वाचा विकास इत्यादी बाबी साधल्या जातात. या सर्व मूल्यांचा विचार व्यक्तीच्या सर्वांगीण व निकोप विकास व्हावा यासाठी विचारात घेतल्या जातात. तर समाजात विकसित पावणाऱ्या व्यक्तीमत्त्वास त्याच्या मानवी हक्कांविषयक जाणिव जागृती देखील याच शैक्षणिक विचारप्रणालीतून देणे आवश्यक ठरते. मानवी हक्कांचे महत्त्व समजण्यासाठी आणि जीवनात त्यांचा अंतर्भाव करण्यासाठी व वैयक्तिक, स्थानिक, राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर इतरांच्या अधिकारांचे रक्षण करण्यासाठी शिक्षणात मानवी हक्कांचा अंतर्भाव करणे तसेच मानवी हक्कांचे शिक्षण देणे महत्त्वपूर्ण ठरते. कोणत्याही भेदभावाला थारा न देता शिक्षण हा एक संविधानात्मक हक्क मानण्यात येत असल्याने शालेय स्तरावर व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्त्वाचा समतोल विकास व्हावा या दृष्टीकोणातून अभ्यासक्रम निर्मिती व समावेशन करण्यात येते.

मानवी हक्क संदर्भात समाविष्ट होणारे शैक्षणिक मूल्ये :

मानवी हक्क संदर्भात समाविष्ट होणाऱ्या बाबींचा विचार व्हीएनआर जाहिरनाम्या नुसार संकल्पना स्वरूपात गृहीत धरण्यात येतात. यामध्ये मानवी हक्क, मानवतेची निगडीत कायदे, लोकशाही तत्त्वे, शांतता, न्याय, समनता, बंधूता, संविधानात्मक तरतूदी, गाभाभूत मूल्ये जसे मानाने जगणे, समानता, न्याय, अधिकारांचे संरक्षण, सहभागाचे स्वातंत्र्य, भाषण व व्यक्त होण्याचे स्वातंत्र्य, धार्मिक विश्वासाचे स्वातंत्र्य त्याच बरोबर मानवी हक्क व लोकशाही, सहकार्य व एकता, संस्कृतीचे जतन व संवर्धन, स्व आणि विकास आंतरराष्ट्रीय पर्यावरण संरक्षण यासारख्या सार्वत्रिकरित्या मान्य करण्यात आलेली व स्विकारलेली मूल्ये यांचा विचार करण्यात येतो. त्याचबरोबर अभ्यासक्रमाच्या निर्मितीमागे विशिष्ट उद्दिष्ट, उपयुक्तता, लवचिकता, कृतियुक्तता, आशंयाची स्पष्टता, मनोरंजकता, समवाय, सुसंगतता, अध्यापन सुत्रे, तर्कशास्त्र, मानसशास्त्र, समाजशास्त्र, तत्त्वज्ञान या तत्त्वांचा समावेश होत असतो. हा अभ्यासक्रम विविध जीवनमूल्यांसह शिक्षणाच्या स्तरानुसार पाठ्यक्रमात रुपांतरीत होऊन पाठ्यपुस्तकांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांप्रत पोहचला जातो.

भारतीय शिक्षण प्रणालीत मानवी हक्कांचा अंतर्भाव करतांना व्यक्तीच्या सामाजिकीकरणाच्या प्रक्रियेस महत्त्वाचे स्थान देण्यात येते. या प्रक्रियेच्या माध्यमातून समाजातील वर्तन, मूल्ये, अपेक्षित भूमिका स्विकारण्याची संधी व सहकार्य, संघर्ष, स्पर्धा, समायोजन यासारख्या आंतरक्रियांचा संबंध शिक्षक, मुख्याध्यापक, कर्मचारी व समाजातील इतर घटक यांचा विद्यार्थ्यांच्या विकासाशी येत असतो. याकरीता सहकार्य, सहानुभूती, नियम व शिस्त, पंपराचा स्विकार, नवसामाजिक पद्धतीचा स्वीकार तथा विकास, सृजनशिलता, विधायक कार्ये यासारख्या पारंपारिक कार्यांसोबत व्यक्तीमत्त्व विकास अभ्यासमंडळाची स्थापना, एन.सी.सी. समाजसेवा शिबीर, सहल, प्रदर्शन, नियतकालिके इत्यादी उपक्रम राबविले जातात. त्याचबरोबर संस्कृती संवर्धन व संक्रमणाच्या दृष्टीने मूल्यशिक्षणावर भर दिला जातो. तसेच सामाजिक गुणांचे विकसन करण्यासाठी नियम कायदे यांचे पालन, मानवी हक्कांचा समजसपणे उपभोग व मान्यता, जबाबदार नागरिक म्हणून वावर, लोकशाही समाजाची मूल्ये जसे स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधूता या विषयी निकोप अभिवृत्ती, मूल्य रुजवणूक, एकसंघ समाजाची निर्मिती, कौशल्य, व्यक्तीतील उपयोजन क्षमता निर्माणकरणे ही शाळेची आधुनिक स्वरूपाची कार्ये सुरळीत होणे अपेक्षित आहे. भारतीय समाजाच्या प्राचीन, सद्यस्थितीतील व भविष्यकालीन विषयाशी निगडीत सर्व मूल्ये मानवी हक्कांच्या माध्यमातून वृद्धीगत होणे गरजेचे आहे. करिता विज्ञाननिष्ठ समाजात भेद नष्ट करून अनिष्ट रुढी पंपरांचे उच्चाटन करून जीवनाकडे वैज्ञानिक दृष्टीने पाहणे, विश्वबंधुत्वाची भावना जोपासणे व भावी

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

भारतीय समाजाची जडणघडण करण्यासाठी सकस, प्रभावी व सर्वकष अद्ययावत राष्ट्रीय शिक्षणावर भर देवून मानवी हक्कांचे संवर्धन व संरक्षण करणे आवश्यक आहे.

मानवी हक्क संदर्भात शिक्षण आयोग व समित्यांची भूमिका :

- १) मुलभूत स्वातंत्र्य व मानवी हक्क ध्येय साध्य करण्यासाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आमसभेने १० डिसेंबर १९४८ रोजी मानवी हक्कांचा सार्वत्रिक जाहिरनामा संमत केला व या जाहिरनाम्यात कलम २८ अंतर्गत शिक्षणाच्या अधिकाराबद्दल चर्चा केली त्यानुसार १९९३ मधील मानवी हक्क परिषदेने जगातील सर्वांना शिक्षण मिळावे, ज्ञानाचा प्रसार व्हावा यासाठी (१९९५ ते २००४) हे दशक मानवी शिक्षण दशक म्हणून घोषित केले.
- २) डकार कृती आराखडा २००० मध्ये असे नमूद करण्यात येते की, शिखण हा मुलभूत अधिकार असून जगातील शाश्वत विकास, शांतता व स्थैर्य टिकविण्यासाठी ही गुरुकिल्ली आहे म्हणून सर्वांसाठी मुलभूत अध्ययन गरजांची पूर्तता करणे ही निकडीची बाब आहे.
- ३) डेलॉर्स कमीशनने १९९६ मध्ये युनोस्कोला सादर केलेल्या अहवालात ज्ञानप्राप्तीसाठी शिक्षण, कृतीसाठी शिक्षण, एकत्रित राहण्यासाठी शिक्षण व अस्तीत्वासाठी शिक्षण हे शिक्षणाचे स्तंभ सांगितले आहेत व हे स्तंभ उभारण्यासाठी मानवी हक्क महत्त्वपूर्ण ठरतात.
- ४) लोकशाही प्रणालीतील मानवी हक्कांशिवाय कोणतेही धोरण परिपूर्ण होऊ शकत नाही कारण लोकशाही आवश्यक घटक हे मुलभूत हक्क असून ते शिक्षणापासून वेगळे करून शिकविता येणार नाहीत अशी भूमिका लक्षात घेऊन वेगवेगळ्या आयोगांनी उद्दिष्ट्ये सांगितली त्यामध्ये -

मानवी हक्क संदर्भात विद्यापीठ शिक्षण आयोग १९४८ : यामध्ये नागरिकत्वाच्या जाणिव्यांचा विकास, नेतृत्वगुणांचा विकास, आत्मविश्वासांचा विकास, अंधश्रद्धा निर्मूलन, लोकशाही तत्त्व, संशोधन कृती, संस्कृतीरक्षण व संक्रमण, मुल्यविकास, व्यक्तीमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास, वैश्विक बंधुत्वाचा विकास, भावनेचा विकास, विधी शिक्षण, स्त्री शिक्षण या सारख्या शैक्षणिक उद्दिष्ट्यांचा समावेश केला.

माध्यमिक शिक्षण आयोग १९५२-५३ : यामध्ये लोकशाही नागरिकत्वाचा विकास, व्यावसायिक कार्यक्षमतेचा विकास, नेतृत्वगुणांचा विकास, नैतिक व धार्मिक शिक्षण, चारित्र्य संवर्धनासाठी शिक्षण, यासारख्या मानवी हक्क संवर्धन करणाऱ्या शैक्षणिक उद्दिष्ट्यांचा समावेश केला.

कोठारी आयोग १९६४-६६ : यामध्ये प्रामुख्याने उत्पादनक्षमतेत वाढ करणे. सामाजिक व राष्ट्रीय ऐक्याचा विकास, सदृढ लोकशाहीचा विकास, शिक्षणाचे आधुनिकीकरण, नैतिक व अध्यात्मिक मुल्यांचा विकास व त्याद्वारे चारित्र्यनिर्मिती, प्रौढ शिक्षण, स्त्री शिक्षण यासारख्या शैक्षणिक उद्दिष्ट्यांचा समावेश मानवी हक्कांच्या संदर्भात केला.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ : यामध्ये लोकशाहीप्रणित मुल्यांची जोपासना, वैज्ञानिक दृष्टीकोणाचा विकास, पर्यावरण विषयक जाणीव, श्रमप्रतिष्ठा, सर्वधर्मसमभाव, परम सहिष्णूता, राष्ट्रीयत्व, राष्ट्रसन्मान, त्यागाची भावना, नैतिक व अध्यात्मिक मुल्यांची जोपासना आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य भावना, विषमता नष्ट करणे, सामाजिक बांधिलकी, अन्याया विरुद्ध उठावाची जाणिव, संस्कृती संवर्धन व विकास, स्वतःच्या व्यवहाराने इतरांच्या स्वातंत्र्याला बाधा येईल अशी वर्तणूक न ठेवण्याची खरबदारी घेणे यासारख्या शैक्षणिक उद्दिष्ट्यांचा समावेश करून मानवी हक्क अबाधित राहण्यासाठी उपाययोजना सुचविल्या.

राममूर्ती समिती १९९० : शिक्षणात तंत्रज्ञान व विज्ञानावर भर, मुल्य संवर्धन, सामाजिक बांधिलकीची जाणिव, शिक्षणातील असमानतेचे निवारण, स्त्री-शिक्षण, व्यवसाय शिखण या संदर्भातील शैक्षणिक मूल्ये रुजविण्याची तरतूद केली.

सुधारित राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण कृतिकार्यक्रम १९९२ : यानुसार सर्वांसाठी शिक्षण, वैज्ञानिक प्रवृत्ती, समाजवाद, सर्वधर्म समभाव, लोकशाही तत्त्वांची रुजवणूक, प्रौढ शिक्षण, स्वयंरोजगारासाठी शिक्षण यासारख्या शैक्षणिक उद्दिष्ट्यांची शिफारस केली.

मानवी हक्कांचे स्तरानुरूप शैक्षणिक संशोधन:

प्राथमिक स्तरावरील शैक्षणिक संशोधन : मानवी हक्कांच्या समावेश शालेय अभ्यासक्रमात करतांना तो एकात्मिक अथवा सलग्न दृष्टीकोणातून केल्यास लहान वयातच व्यक्ती स्वतःच्या व इतरांच्या हक्कांबाबत जागरूक होऊन मुल्य सहजरित्या आत्मसात करेल करीत प्राथमिक स्तरावर व्यक्तितगत गुणांचा विकास करण्यावर विशेष भर असतो. यामध्ये वैयक्तिक आरोग्य शिक्षण, परिसर अभ्यास, मूल्यशिक्षण, सामाजिक व नैसर्गिक वातावरण, भाषिक विकास, मुलभूत व्यवहारिक क्रियांचा समावेश, भाषाविषयक अभ्यासक्रमातून आदरभाव, दया, सहिष्णूता, सहानुभूती याचा समावेश होतो. त्याच बरोबर प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची गुणवैशिष्ट्ये लक्षात घेता परिसर व पर्यावरण शिक्षण, इतिहास विभागातून स्वातंत्र्य, राष्ट्रीय ध्येय, राज्यघटनेतील मुख्य व मुलभूत हक्क, मार्गदर्शक तत्त्वे, कर्तव्ये यातून मानवी हक्कांविषयक जाणिव निर्मितीचे कार्य करण्यात येत आहे. या शिवाय भौगोलिक विविधता लक्षात घेता वेशभुषा, भाषेतील वैविध्यपूर्णता, अंधश्रद्धा, सांस्कृतिक विविधता, मानवी मूल्य, परस्परवलंबन स्त्री-पुरुष समानता, आरोग्य विषयक माहिती, नैसर्गिक साधन स्रोत यासारख्या

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

बाबीतील समस्या व उपाययोजनांबाबत वैचारिकता वाढीस लागण्यासाठी प्राथमिक स्तरावरील मानवी हक्क विषयक शैक्षणिक उद्दिष्टांचे समावेशन होतांना आपणास दिसून येत आहे.

माध्यमिक स्तरावरील शैक्षणिक समावेशन : माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांचा भावनिक विकास हा सामाजिक विकासाशी निगडित असतो. यामध्ये संवेदनाशिलता, विचारांची अभिव्यक्ती करणे, जुळवून घेणे, निर्णयक्षमता, नेतृत्वक्षमता, सहकार्यवृत्ती, आत्मविश्वास, कारक क्षमतांचा विकास, सर्वांगीण विकास, नोकरशाही मूल्य विकास, आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य सामाजिक सुधारणा, औद्योगिक क्रांती, बालकामगार समस्या, मानवी हक्क विषय जाहिरनाम्यांचा परिचय, संविधान, न्यायसंस्था, परकीय धोरण, जागतिक समस्या, व्यवहाराविषयक जाणिव, आदरभाव, विश्वबंधुत्वाची जाणिव, अर्थव्यवस्था, ग्राहक संरक्षण, वैज्ञानिक दृष्टीकोन, आरोग्य विषयक जागृती, स्त्री-पुरुष समानता, विविध प्रथा व चालीरिती, सामाजिक व नैतिक मूल्यांची रुजवणूक, आधुनिक तंत्रज्ञान, सहिष्णूता, सहजीवन या सारख्या मानवी हक्क विषयक मूल्यांचा समावेश भाषाविषयक, समाजशास्त्र, तत्त्वज्ञान पर्यावरणशास्त्र, विज्ञान, अर्थशास्त्र, मानसशास्त्र ह्या सारख्या विषयांच्या माध्यमातून होतांना दिसून येत आहे.

उच्च माध्यमिक स्तरावरील शैक्षणिक समावेशन : या स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या वैचारिकतेचा, निर्णयक्षमतेचा, स्वावलंबन वृत्तीचा, नेतृत्वशक्तीचा विकास पुर्णत्वाकडे गेलेला असतो. समाजशास्त्र, मानववंशशास्त्र, कायदेशास्त्र, तंत्रविज्ञान इ. विषयांच्या अभ्यासातून समा. शोषण, विविध कायदे, विविध प्रदेश हवामान इतर भौगोलिक परिस्थितीनुरूप झालेल्या प्राणि ते मानव असाप्रवास, प्रगती तसेच ऐतिहासिक धारणा व परिणाम, सामाजिक समस्या व त्यातून मानवी हक्कांचे उल्लंघन व समस्या दूर करण्याचे उपाय यांचा समावेश होतो.

अभ्यासपूरक कार्यक्रमांचे समावेशन :

विविध विषयानुरूप छंद मंडळाच्या माध्यमातून केलेले शालेय स्तरावरील कार्य, प्रकल्प, निबंधस्पर्धा, विविध दिनविशेष साजरे करणे, जीवन चारित्र्यांचा व संशोधनाचा परिचय करून देणे' सामाजिक संस्थांच्या सहकार्याने समस्याग्रस्तांना मदत करणे इ. च्या माध्यमातून तसेच क्षेत्रभेटी, सहली, व्याख्याने, चर्चासत्रे इ. च्या आयोजनातून तसेच सहकारी तत्त्व व गटकार्यावर आधारित चित्रकला प्रदर्शने, विज्ञान प्रदर्शने व जत्रा, प्राचिन वस्तुसंग्रहाचे प्रदर्शने, वकृत्व स्पर्धा, भिक्तीपत्रके, साक्षरता अभियान, नाटके, पथनाट्य, काव्यवाचन स्पर्धा, नृत्य स्पर्धा यांच्या माध्यमातून मानवी हक्काबाबत जाणिवजागृती निर्माण करता येईल.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

- १) Dr. T.N.Sastry: Introduction to Human Rights and duties, University of Pune, 1st Edition.
- २) National Council of Educational Research and training १९८८.
- ३) National Curriculum for Elementary and Secondary Education, A Frame work : New Delhi : NCERT.
- ४) National Curriculum for Elementary and Secondary Education, (२०००) National Curriculum Frame Work for School Education New Delhi : NCERT.
- ५) डॉ. सौ. प्रतिभा सुधीर पेंडके, भारतीय शिक्षणपद्धतीचा विकास आणि शालेय प्रक्रियेचे अधिष्ठान, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
- ६) डॉ. अरविंद दुनाखे, डॉ. लीना देशपांडे, शिक्षणाचे समाजशास्त्र एक रुपरेषा, नूतन प्रकाशन पुणे.
- ७) प्रा.प्र.कृ. विरक, प्रा.डॉ. प्रतिभा विरकर, उद्योगमुख मासिक समाजाचे शिक्षण व शिक्षक भाग-२, द्वारका प्रकाशन पुणे.
- ८) प्रा.डॉ. रमा कुके, शिक्षणाचे तत्त्वज्ञान व समाजशास्त्रीय आधार, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
- ९) श्री पी.बी. पाटील, मानवी हक्क, के सागर प्रकाशन, पुणे.
- १०) www.researchgate.net.
- ११) www.hurights.org.

भारतीय संविधानातील मूलभूत हक्क आणि कर्तव्य

प्रा. तात्यासाहेब शिवाजी काटकर

क.बा.पा.विद्यालय व ज्यू. कॉलेज सदाशिवनगर
ता. माळशिरस जिल्हा. सोलापूर

प्रस्तावना -

मूलभूत हक्क ही आधुनिक काळाची देणगी आहे. प्रत्येक नागरिकांच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी काही मूलभूत अटींची आवश्यकता असते. व्यक्तीला आपला विकास साधण्यासाठी मूलभूत हक्कांची आवश्यकता असते. लोकशाही शासन व्यवस्थेत व्यक्तीस्वातंत्र्य आणि व्यक्तीच्या सुरक्षिततेला अधिक महत्त्व देते. स्वातंत्र्यामुळे व्यक्तीच्या विकासास संधी मिळते. आज जगातील सर्वच देशांकडून मानवी हक्कांच्या संरक्षणासाठी आग्रह धरला जातो.

भारतीय संविधान हे जगातील आदर्श संविधान म्हणून ओळखले जाते. संविधानाची निर्मिती भारताच्या स्वातंत्र्याची अभूतपूर्व घटना असून मानवतेच्या विकासाचा सामाजिक आशय निर्माण करणे हा प्रधान हेतू आहे. लोकशाहीचा आधार असणाऱ्या स्वातंत्र्य, समता, बंधुभाव आणि न्याय या तत्वांचा उल्लेख भारतीय संविधानात केलेला आहे. त्यांना स्पष्ट करून व्यक्तीला किमान सभ्य आणि सुरक्षित जीवन जगण्यासाठी अनुकूल वातावरण निर्माण व्हावे असा प्रयत्न मूलभूत हक्कांच्या प्रकरणात केलेला आहे. भारतीय संविधानाच्या प्रकरण तीनमध्ये कलम १२ ते ३५ मध्ये मूलभूत हक्कांची तरतूद केलेली आहे.

- कलम १२ मध्ये राज्य या शब्दात भारताचे सरकार व संसद आणि राज्याचे शासन व कायदेमंडळ याचा समावेश आहे
- कलम १३ खाली संविधानात केलेल्या कोणत्याही सुधारणेला या अनुच्छेदातील कोणतीही गोष्ट लागू असणार नाही. मूलभूत हक्कांशी विसंगत असलेले कायदे त्यात आहेत.
- कलम १४ ते १८ मध्ये समतेचा किंवा समानतेचा अधिकार देण्यात आला आहे. समता हा लोकशाहीचा आधार आहे. भारतीय समाजरचना विषमतेवर आधारलेली होती. याचा आविष्कार आपल्या जातीव्यवस्थेतून होतो. भारताच्या प्रदेशात राज्य कोणत्याही व्यक्तीला कायद्याच्या बाबतीत समानता किंवा कायद्याचे समान संरक्षण नाकारू शकत नाही. कायद्यासमोर सर्वांना समानतेने वागविले जाईल तसेच कोणालाही कायद्याच्या समान संरक्षणापासून वंचित केले जाणार नाही
- कलम १५ नुसार राज्य केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग, जन्मस्थान या किंवा यापैकी कोणत्याही कारणावरून कोणत्याही नागरिकाला प्रतिकूल होईल अशा प्रकारे भेदभाव करणार नाही. तसेच यामध्ये दूकाने, सार्वजनिक ठिकाणे, उपहारगृहे, भोजनालये, करमणूकीची ठिकाणे विश्रांतीची ठिकाणे इत्यादींचा उपयोग करण्याच्या बाबतीत कोणालाही व्यक्तीला प्रवेश नाकारला जाणार नाही अशी तरतूद आहे.
- कलम १६ मध्ये राज्यातील सार्वजनिक सेवायोजनेत कोणत्याही जागेवर नेमले अगर घेतले जाण्यास सर्व नागरिकांना समान संधी मिळेल.
- कलम १७ नुसार अस्पृश्यता नष्ट करण्यात आली आहे. आणि कोणत्याही स्वरूपाची अस्पृश्यता पाळण्याला मनाई करण्यात आली आहे. जर पाळली तर शिक्षेला पात्र गुन्हा समजला जाईल. कलम १७ च्या आधारे संसदेने १९५५ साली अस्पृश्यता निवारणाचा कायदा केला आहे. यामध्ये सहा महिने कैद व पाचशे रुपये दंडाची तरतूद आहे.
- कलम १८ नुसार राज्य लष्करी अगर शिक्षणविषयक पदव्यांव्यतिरीक्त कोणतीही पदवी प्रदान करून शकणार नाही. तसेच भारताच्या कोणत्याही नागरिकाला परराष्ट्राकडून कोणतीही पदवी स्विकारता येणार नाही. हे सर्व असले तरी भारत सरकारने परमवीरचक्र, महावीरचक्र, अशोकचक्र, शौर्यचक्र अशा अनेक लष्करी पदव्या आणि भारतरत्न, पद्मविभूषण, पद्मश्री यासारख्या बहुमनासूचक पदव्या देण्याची प्रथा १९५४ पासून सुरू केली आहे.
- कलम १९ ते २२ या मध्ये नागरिकांच्या स्वातंत्र्याच्या हक्कांची तरतूद केली आहे. यामध्ये
 - भाषण व मतप्रदर्शन स्वातंत्र्य - भाषणाचे व मतप्रदर्शनाचे स्वातंत्र्य दिले असून नागरिकांना भाषण व मतप्रदर्शनाचे स्वातंत्र्य दिले आहे. देशाचे सार्वभौमत्व, एकात्मता, देशाचे संरक्षण, परराष्ट्राशी असणारे मैत्रीचे संबंध, सार्वजनिक शांतता व सुव्यवस्था यांना बाधा येऊ नये म्हणून १९५१ मध्ये कलम १९ व्या दुरुस्ती करून काही मर्यादा घालण्यात आल्या आहेत.
 - शांततेने व शास्त्राशिवाय एकत्र जमण्याचे स्वातंत्र्य - शांततापूर्वक शास्त्राशिवाय सभा भरविण्याचे स्वातंत्र्य लोकशाहीत सनदशीर व शांततापूर्वक मार्गाने चर्चा, विचारविनिमय करण्यासाठी सभा भरविण्याचे स्वातंत्र्य देण्यात आले आहे. सार्वजनिक सुव्यवस्था,

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,

**Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur,
College of Education, Osmanabad**

**ISSN 2349-638x
Impact Factor 4.574**

- सार्वभौमत्व आणि राष्ट्रीय ऐक्य यांना धोका पोहचणार नाही या दृष्टीने सभा स्वातंत्र्यावर काही मर्यादा घालण्याचा अधिकार सरकारला आहे. व त्या मर्यादा योग्य की अयोग्य हे ठरविण्याचा अधिकार सर्वोच्च न्यायालयाला दिलेले आहे.
- संस्था व संघ स्थापन करण्याचे स्वातंत्र्य - भारतीय संविधानाने नागरिकांना संस्था व संघ स्थापन करण्याचा अधिकार दिलेला आहे. चोरी, काळाबाजार यासाठी जर कोणी संस्था, संघटना स्थापन करील तर राज्य सरकार त्यावर बंधन घालू शकते.
 - भारताच्या प्रदेशात सर्वत्र मुक्तपणे संचार करण्याचे स्वातंत्र्य - १९ व्या कलमानुसार भारतीय नागरिकांना भारताच्या प्रदेशात मुक्तपणे संचार करण्याचे स्वातंत्र्य दिलेले आहे. परंतु हा अधिकार अमर्यादित स्वरूपात दिलेला आहे.
 - भारताच्या प्रदेशात कोठेही राहण्याचे किंवा वास्तव्य करण्याचे स्वातंत्र्य - भारतीय नागरिकांना संपूर्ण भारतात कोणत्याही प्रदेशात त्यांच्या इच्छेनुसार वास्तव्य करण्याचे किंवा स्थायिक होण्याचे स्वातंत्र्य दिलेले आहे. या अधिकारामुळे राष्ट्रीय एकात्मता टिकून राहण्यास मदत होते.
 - कोणताही व्यवसाय, रोजगार आणि व्यापार किंवा धंदा करण्याचे स्वातंत्र्य - भारतीय नागरिकांना कोणताही धंदा किंवा व्यवसाय, व्यापार करण्याचे स्वातंत्र्य देण्यात आले आहे. परंतु यावरही सरकारचे नियंत्रण राहिल आणि जर सरकारने काही मर्यादा घातल्या तर तो व्यवसाय किंवा व्यापार, रोजगार योग्य कि अयोग्य ठरविण्याचा अधिकार सर्वोच्च न्यायालयाला दिलेला आहे.
- कलम १९ मध्ये वरील प्रमाणे नागरिकांना स्वातंत्र्याचे सहा अधिकार दिलेले आहेत त्यांच्या संरक्षणासाठी कलम २०, २१ आणि २२ मध्ये तरतुदी करण्यात आल्या आहेत. * त्यामध्ये गुन्हा म्हणून ठरविले गेले तरच तिला शिक्षा होईल आणि जी शिक्षा दिली असेल त्यापेक्षा अधिक असणार नाही. * कोणत्याही व्यक्तीवर एकाच गुन्ह्याबद्दल एकापेक्षा जास्त वेळा खटला होणार नाही किंवा शिक्षा होणार नाही * कोणत्याही व्यक्तीला स्वतःच्या विरुद्ध साक्षीदार होण्यास सक्ती केली जाणार नाही आणि
 - कलम २१ मध्ये असे स्पष्ट करण्यात आले आहे की कायद्याने ठरवून दिलेल्या कार्यपद्धतीखेरीज कोणत्याही व्यक्तीचे जीवन किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्य हिरावून घेतले जाणार नाही. परंतु संसदेने मंजूर केलेल्या कायदानुसार जीवित व वैयक्तिक हक्कांवर मर्यादा घालता येतात.
 - कलम २२ मध्ये असे स्पष्ट करण्यात आले आहे की जर एखाद्या व्यक्तीला अटक केली असेल तर शक्य तितक्या लवकर अटकेची कारणे त्याला कळायला हवी. तसेच त्याला त्याच्या पसंतीच्या वकिलाचा सल्ला घेण्याचा किंवा बचाव करण्याचा हक्क नाकारता येणार नाही. * अटक केलेल्या व्यक्तीला २४ तासांच्या आत मॅजिस्ट्रेटसमोर उभे करण्यात येईल. त्यांच्या हक्कांशिवाय तिला अधिक काळ अटकेत ठेवता येणार नाही. * प्रतिबंध अटकेसंबंधी केलेला कोणताही कायदा कोणाही व्यक्तीला तीन महिन्यांपेक्षा जास्त काळ अटकेत ठेवण्यास अधिकार नाही.
 - कलम २३ मध्ये शोषणाविरुद्धचा अधिकार देण्यात आला आहे. माणसाची विक्री व त्यासारख्या अन्य स्वरूपातील वेठ यांना मनाई आहे. वेठबिगार, देवदाशी, मागासलेल्या जाती जमातीच्या लोकांचे आर्थिक व सामाजिक शोषण, वेश्याव्यवसायास कायद्याने बंदी घातलेली आहे.
 - कलम २४ नुसार चौदा वर्षांखालील कोणत्याही मुलाला कोणत्याही कारखान्यात किंवा खाणीत काम करण्यास ठेवले जाणार नाही किंवा कोणत्याही धोक्याच्या कामावर त्यांची योजना केली जाणार नाही. सरकारने १९५२ साली खाणविषयक कायदा अमलात आणून १२ वर्षांखालील मुलांच्या कामास बंदी घातलेली आहे.
 - कलम २५ नुसार धार्मिक स्वातंत्र्याचा हक्क प्राप्त होतो
 - कलम २६ नुसार सार्वजनिक सुव्यवस्था नितीमत्ता व आरोग्य यांना बाधक न होईल अशा रीतीने प्रत्येक धार्मिक संप्रदायास अधिकार दिले आहेत.
 - कलम २७ मध्ये ज्या कराचे उत्पन्न एखाद्या धर्माच्या अगर धर्मपंथाच्या संवर्धनासाठी आणि प्रसारासाठी खर्चिले जाण्याची विशिष्ट योजना असेल तर असा कर देण्याची कोणत्याही व्यक्तीवर सक्ती केली जाणार नाही.
 - कलम २८ नुसार पुर्णपणे सरकारी खर्चावर चालणाऱ्या शिक्षण संस्थेत कोणतेही धार्मिक शिक्षण दिले जाणार नाही.
 - कलम २९ मध्ये भारताच्या प्रदेशात किंवा त्याच्या कोणत्याही विभागात राहणाऱ्या कोणत्याही नागरिक वर्गाला जर स्वतःची विशिष्ट भाषा, लिपी व संस्कृती असेल तर त्याला ती जतन करण्याचा अधिकार राहिल. तसेच कोणत्याही शिक्षणसंस्थेत नागरिकाला केवळ धर्म, वंश, जात, भाषा या किंवा यापैकी कोणत्याही कारणावरून प्रवेश नाकारता येणार नाही.
 - कलम ३० नुसार धर्मावर किंवा भाषेवर आधारीत अशा सर्व अल्पसंख्याक वर्गांना स्वतःच्या पसंतीप्रमाणे शिक्षणसंस्था स्थापण्याचा आणि चालविण्याचा अधिकार आहे.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education,Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	---	---

मूलभूत कर्तव्य :

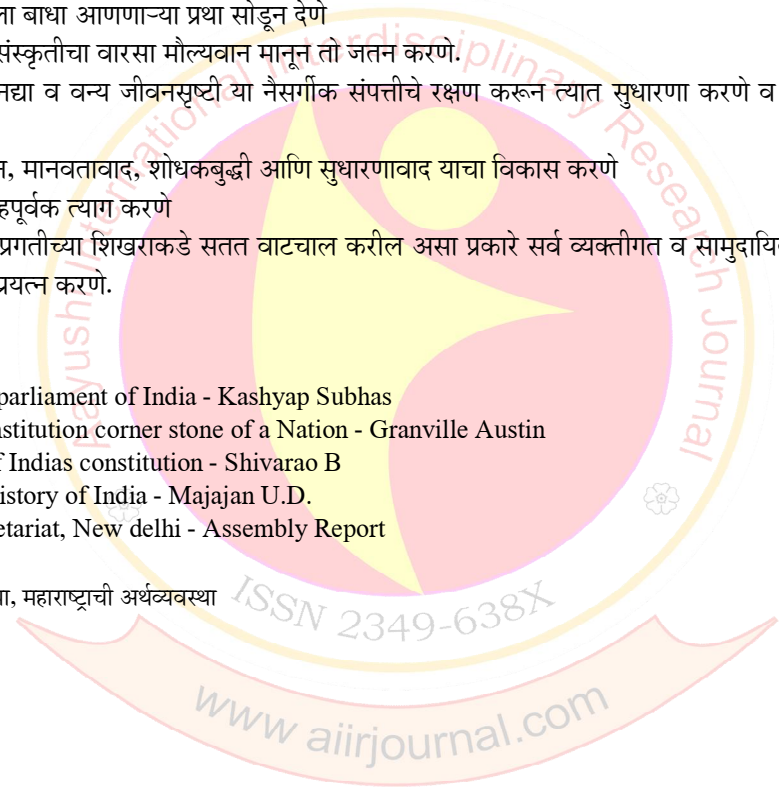
संविधानाच्या सुरवातीला मूलभूत कर्तव्यांचा समावेश केलेला नव्हता. नागरिकाला फक्त हक्क दिले. वास्तविक नागरिकांचे हक्क आणि मूलभूत कर्तव्ये या एकाच नाण्याच्या बाजू आहेत. मूलभूत हक्कासाठी नागरिकांकडून जसा अग्रह धरला जातो त्याचप्रमाणे मूलभूत कर्तव्यांची जबाबदारीसुद्धा पार पाडणे आवश्यक आहे. डॉ. आंबेडकर यांनी अप्रत्यक्षपणे कर्तव्यांची जाणीव करून देताना असे म्हणतात की, स्वातंत्र्याने आपणांवर अनेक मोठ्या जबाबदाऱ्या टाकल्या आहेत..... यावरून स्पष्ट होते की भारतीय जनतेला आपल्या हक्कांची जाणीव झालेली आहे परंतु कर्तव्यांचा विसर पडत आहे.

भारतीय संविधानाच्या प्रकरण ४ मध्ये १९७६ च्या ४२ व्या संविधान दुरुस्तीने दहा मूलभूत कर्तव्यांचा समावेश केला आहे. ते पुढीलप्रमाणे.....

१. संविधानाचे पालन करणे, संविधानातील आदर्श व संस्था, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीत यांचा आदर करणे, मान करणे.
२. आपल्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्य लढ्याला ज्यामुळे स्फूर्ती मिळाली त्या उदात्त आदर्शाची जोपासना करून त्यांचे पालन करणे.
३. भारताची सार्वभौमता, एकता आणि एकात्मता यांचा सन्मान करून त्यांचे संरक्षण करणे.
४. आवाहन केले जाईल तेंव्हा राष्ट्रांचे संरक्षण करणे आणि राष्ट्रीय सेवा बजाविणे.
५. धार्मिक, भाषीक व प्रादेशिक किंवा वर्गीय भेद न मानता सर्व भारतीय जनतेते एकाची बंधुभावाची भावना वाढीला लावणे, तसेच स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला बाधा आणणाऱ्या प्रथा सोडून देणे
६. आपल्या समिश्र संस्कृतीचा वारसा मौल्यवान मानून तो जतन करणे.
७. जंगले, सरोवरे, नद्या व वन्य जीवनसृष्टी या नैसर्गिक संपत्तीचे रक्षण करून त्यात सुधारणा करणे व सजीव प्राण्यांबाबत दयाबुद्धी बाळगणे
८. शास्त्रीय दृष्टीकोन, मानवतावाद, शोधकबुद्धी आणि सुधारणावाद याचा विकास करणे
९. हिंसाचाराचा निग्रहपूर्वक त्याग करणे
१०. राष्ट्र यशाच्या व प्रगतीच्या शिखराकडे सतत वाटचाल करील असा प्रकारे सर्व व्यक्तीगत व सामुदायिक कार्यक्षेत्रात पराकष्टेचे यश मिळविण्यासाठी प्रयत्न करणे.

संदर्भ -

१. Hisotry of the parliament of India - Kashyap Subhas
२. The Indian constitution corner stone of a Nation - Granville Austin
३. The farming of Indias constitution - Shivarao B
४. Constitution History of India - Majajan U.D.
५. Loksabha secretariat, New delhi - Assembly Report
६. योजना मासिक -
७. भारतीय अर्थव्यवस्था, महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था

मानवाधिकार शिक्षण

प्रा. विजया महादेव पाटील,
शिवाजी चौक, गडहिंग्लज.

मानवाधिकार असा अधिकार आहे जो प्रत्येक व्यक्तीला तो मानव आहे म्हणून प्राप्त झालेला आहे. मानवाधिकार म्हणजेच असे मौलिक अधिकार जे व्यक्तीला स्वतंत्रता, हक्क अधिकार, प्रदान करतात? सर्व मानवप्राणी या अधिकाराचे हक्कदार असतात.

मानवी हक्क म्हणजे काय?

मानवी हक्क किंवा अधिकार म्हणजे व्यक्तीचे जीवित, स्वातंत्र्य, समता, सन्मान यांच्याशी संबंधित सर्वहक्क अधिकार ज्यांची हमी आपल्या राज्यघटनेत दिली आहे आणि आंतरराष्ट्रीय करारामध्ये जे हक्क, अधिकार अंतर्भूत असून ज्यांची अंमलबजावणी भारतातील न्याययंत्रणे मार्फत करता येवू शकते.

भारतासहित पूर्ण जगभरात १० डिसेंबर हा दिवस 'मानवाधिकार दिवस' म्हणून साजरा केला जातो. व्यक्ति जन्माला आल्यानंतर त्याला काही अधिकार जन्मतःच प्राप्त होत असतात. जगामध्ये सन्मानाने जगणे, कुठल्याही निर्बंधाशिवाय जीवन जगणे, आपली प्रगती करणे संपत्ती साठवणे, शिक्षण घेणे असे बरेच अधिकार आणि हक्क यांचा समावेश मानवाधिकारामध्ये होतो. कायद्याची आणि समाजाची जबाबदारी असते की त्यांनी मानवाधिकाराचे संरक्षण संवर्धन करावे, १९४८ ला संयुक्त राष्ट्र संघाने पहिल्यांदा घोषणापत्र जाहिर केले यामध्ये कुठल्याही व्यक्तीला स्वातंत्र्य, सन्मान, समता प्राप्त होणे हे मानवाधिकारामध्ये येते. या अधिकारांना कुठलीही बाधा निर्माण झाली तर हा मानवाधिकाराचे उल्लंघन मानले जाईल. ज्या देशामध्ये मानवाधिकाराविषयी जागरूकता असते, लोकांमध्ये समाजामध्ये मानवाधिकाराविषयी सकारात्मक भूमिका असते, लोक म्हणजेच समाज मानवाधिकार म्हणजे काय? आणि त्याचे उल्लंघन होवू नये यासाठी सतत जागरूक असतात तेच राष्ट्र लोकशाहीच्या दृष्टीने अधिक प्रगतशिल मानावे लागेल.

मानवाधिकार शिक्षणाची गरज का आहे?

१. मानवाचा सर्वांगीण विकास होणेसाठी.
२. राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय सौख्य आणि शांती टिकून राहण्यासाठी.
३. मानवाच्या मौलिक अधिकाराच्या संरक्षणासाठी.
४. समाजातील प्रत्येक दुर्बल घटकाच्या उन्नतीसाठी.
५. महिला, लहान बालके यांच्यावरील अत्याचाराला आळा बसण्यासाठी.
६. बालमजूरी, भ्रूणहत्या, हुंडा प्रथा यासारख्या अनिष्ट गोष्टींना समाजातून हद्दपार करण्यासाठी मानवाधिकार शिक्षणाची गरज आहे.

मानवाधिकार आणि शिक्षण :

मानवाधिकार आणि शिक्षण हे एकमेकांशी घनिष्ठ संबंध असलेले पहायला मिळत. मानवाधिकार म्हणजे काय? व्यक्तीला आपले अधिकार, हक्क काय आहेत हे सांगण्यासाठी त्यांना ते माहिती करून देण्यासाठी शिक्षणासारखे प्रभावी माध्यम नाही. मानवाधिकार समाजापर्यंत पाहोचवणे, जनजागृती त्याविषयी करणे गरजेचे आहे. शिक्षणामुळे व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास होतो, विकासाचा चालना मिळते, गती मिळते. मानवाचा बौद्धिक, मानसिक, नैतिक, शारीरिक विकासाचा होणाऱ्या शोषणाला मानवाधिकार शिक्षणामुळे आळा बसू शकतो. यामुळे समाजात शांतता, सहिष्णुता, संवेदना कायम टिकून राहते.

मानवाधिकार शिक्षणामुळे मानवाला आपल्या हक्काची अधिकारांची माहिती मिळते. आपल्या हक्कांचे उल्लंघन झाले तर काय होत? हे त्यांना समजते. आपण समाजात वावरत असताना जीवन जगताना आपल्याला काय काय अधिकार प्राप्त झाले आहेत याची माहिती मिळते. त्यामुळे आजच्या आधुनिक युगातही मानवाधिकार शिक्षण गरजेचे तर आहेच पण ती काळाची गरज पण बनलेले आहे.

मानवाधिकार शिक्षणाचा हेतू :

मानवाधिकार शिक्षणाचा मुख्य हेतू मानवाला प्रशिक्षित करणे त्याला ज्ञान हेच नसून मानवाला समाजात परस्पर व्यवहार सुलभ करण्यासाठी त्याचा विकास करणे होय. समाजात विद्यार्थी व्यक्ति फक्त आपले हक्क, अधिकार यांचेच शिक्षण घेणारेच नसतील तर ते याचा शिक्षणाद्वारे समाजात परिवर्तन घडवून आणून समाजाला आपल्या बरोबर घेऊन जाण्याची क्षमता विकसित झालेलेही असतील. या शिक्षणामुळे विद्यार्थी चांगले नागरिक तर बनतीलच पण त्याबरोबरच त्याचा सामाजिक विकास पूर्णपणे होईल.

समाजाची आधारशिला मानवाधिकार :

कोणत्याही समाजाची आधारशिला मानवाधिकार ही आहे. कोणत्याही प्रकारची शासन यंत्रणा असली तरी प्रत्येक शासन व्यवस्थेत मानवाधिकार हा महत्वाचा घटक मानला गेला आहे. आज सर्व समाज व्यवस्थेमध्ये नितीमूल्यामध्ये मानवाधिकार कोणत्या ना कोणत्या रूपात पहायला मिळतो, मानवी हक्क अधिकार हे मानवाचे मूलभूत हक्क आहेत, हे हक्क सर्वांना समान असतात. संयुक्त राष्ट्र संघाच्या मानवी हक्क उच्चायुक्त कार्यालय व मानवी हक्क समित्या ह्या दोन संस्था जागतिक स्तरावर मानवी हक्कांच्या अंमलबजावणीसाठी कार्यरत असतात. समाजाचा विकास व्यक्तीवर अवलंबून असतो. व्यक्तिचा विकास होण्यासाठी त्याला त्याचे हक्क, अधिकार माहित असणे गरजेचे आहे.

मानवाधिकार हा एक गतिशील प्रवाह आहे. जो काळाप्रमाणे बदलत राहतो. यामध्ये नवनवीन बदल ही होत असतात. आज जगभरात मानवाधिकारासाठी आंदोलने केली जातात. आज शिक्षणामुळे मानवाला त्याचे अधिकार हक्क याची जाणीव आहे. मानवाधिकाराविषयी लोकांमध्ये आत्ता जागरूकता दिसून येत आहे. मानवाधिकार हा समाजाची आधारशिला बनलेला दिसून येतो.

प्रमुख मानवाधिकार व हक्क :

१. वैचारिक स्वातंत्र्य	७. मालमत्तेचा हक्क
२. जीवनाधिकार	८. संवैधानिक व शैक्षणिक हक्क
३. धार्मिक स्वातंत्र्य	९. सांस्कृतिक हक्क
४. गुलामगिरीतून मुक्तता	१०. शोषणापासून संरक्षणाचा हक्क
५. भाषण स्वातंत्र्य	११. नैतिक, मौलिक अधिकार
६. समतेचा अधिकार	१२. कायद्याचे संरक्षण

मानवाधिकार आणि कर्तव्ये :

१. संविधानाचे पालन करणे आणि त्याचे आदर्श व संस्था, राष्ट्र, ध्वज, राष्ट्रगीत यांचा आदर करणे.
२. भारताचे सार्वभौमत्व, एकता व एकात्मता उन्नत ठेवणे व त्याचे संरक्षण करणे.
३. सर्व व्यक्तींनी कायद्याचे पालन करणे नियमाचे उल्लंघन होणार नाही याकडे लक्ष देणे.
४. मानवाधिकाराविषयी समाजात जागृती करणे त्या अधिकाराचे संवर्धन करण्यास सहाय्य करणे.
५. राष्ट्र सतत, उपक्रम व सिद्धी यांच्या चढत्या श्रेणी गाठत जाईल अशाप्रकारे सर्व व्यक्तिगत व सामुदायिक कार्यक्षेत्रात पराकाष्ठेचे यश संपादन करण्यासाठी झटणे.
६. सार्वजनिक मालमत्तेचे रक्षण करणे व हिंसाचाराचा निग्रहपूर्वक त्याग करणे, हिंसाचार रोखणे.
७. धार्मिक, भाषिक व प्रादेशिक किंवा वर्गीय भेदाच्या पलीकडे जाऊन भारतातील सर्व जनतेमध्ये सामंजस्य व बंधूभाव वाढीला लावणे.
८. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला उणेपणा आणणाऱ्या प्रथांचा, रितीचा त्याग करणे.
९. ही कर्तव्ये प्रत्येक भारतीय नागरिकाची आहेत. ती जगातील, भारतातील प्रत्येक नागरिकाने व्यक्तीने पार पाडणे गरजेचे आहे.

मानवाधिकार वर्तमानस्थिती :

मानवाधिकार शिक्षणाची सद्यस्थिती पाहिली तर शिक्षणामध्ये मानवाधिकाराचा विकास चांगल्या प्रकारे होत आहे. पण सध्या मानवाधिकाराची स्थिती पाहिली तर जगामध्ये सर्वच नागरिकांना हे अधिकार मिळालेले नाहीत. त्याच्यापर्यंत ते पोहोचलेले नाहीत. आजही आफ्रिका आणि अशा बऱ्याच देशांमध्ये कोणत्या ना कोणत्या रूपात रूपात वर्णभेद, गुलामीप्रथा, बेरोजगारी, अजूनही दिसते आहे. भारतामध्ये ही मागास जातीच्या लोकांना समता आणि मूलभूत अधिकार आजही प्राप्त झालेले नाहीत.

बदलत्या परिस्थितीनुसार लोकांच्या समस्या वाढल्या आहेत. नवीन शिक्षण हक्क कायद्याची अंमलबजावणी नीट होत आहे का यावर ही मानवी हक्क आयोग लक्ष ठेवून आहे. समाजातून वाळीत टाकणाऱ्या घटना, अॅसिड गळती, प्रदूषित पाणी, ज्येष्ठ नागरिकांच्या समस्या, त्यांचे संरक्षण, आोग्यविषयक सुविधा, झोपडपट्यातील रहिवाशांचे पुनर्वसन या समस्यांची दखल तातडीने घेतली जाते. यावरून मानवी हक्क संकल्पना मर्यादित नाही हेच दिसते.

आज जगभरात १० डिसेंबर 'मानवाधिकार दिवस' म्हणून साजरा केला जातो. सन १९४५ मध्ये राष्ट्रसंघाने मानवाच्या अधिकाराच्या अभिवृद्धि आणि संरक्षणासाठी प्रयत्न सुरू केले होते. त्याच्या घोषणापत्रात स्त्री-पुरुष सर्वच कुठल्याही भेदभावाशिवाय जीवन जगण्यास त्यांना अधिकार, हक्क त्यांना मिळतील ते मिळवण्यासाठी ते पात्र होतील असे सांगण्यात आले होते. पूर्वीपेक्षा मानवी हक्क भंगाचे प्रमाण खूप वाढलेले आहे. आशिया आणि आफ्रिकेच्या अनेक भागात वांशिक शुद्धिकरण या प्रकाराने भयानक रूप धारण केले आहे. अनेक देशांमध्ये फॅसिस्ट राजवटी अजूनही अस्तित्वात आहेत. अगदी विकसित समाजाच्या उपशहरी भागांमध्येही वांशिक भेदभाव जोपासला जात आहे. श्रीमंत आणि गरीब यांच्यातील दरी वाढली आहे. विकासाच्या दृष्टीने पाहिले तर दारिद्र्याचे निर्मूलन करणे अजूनही शक्य झालेले नाही. बेरोजगारी, दारिद्र्य वाढलेले दिसून येते. असे असले तरीही मानवी हक्काच्या संवर्धन आणि संरक्षणासाठी संयुक्त राष्ट्र आणि व्यक्ती या दोन्ही गोष्टींचा सहभाग जागृतीसाठी वाढत आहे. मानवाधिकार आणि हक्काबद्दलच्या जाणिवामध्येही मोठयाप्रमाणात वाढ झालेली दिसून येते. फार मोठया संख्येने व्यक्ती, जबाबदार नागरिक, संस्था, राज्य या कामाता गुंतलेले आहेत. मानवाधिकार हक्क याचे संवर्धन आणि जनजागृतीचे महत्व लोकांना पटायला लागल्यामुळे नागरिक, समाज पुढाकार घेवून मानवाधिकार म्हणजे काय? ते कोणकाणते? आणि त्याची जागृती संवर्धनासाठी प्रयत्न करताना दिसतात.

फायदे :

१. मानवाधिकार शिक्षणाचा प्रसार चांगल्या प्रकारे झाल्यामुळे लोकांना त्यांचे अधिकार, हक्क याबद्दल जागरूकता निर्माण झाली आहे.
२. सामाजिक अन्यायाविरुद्ध लढण्याची दृष्टी व दिशा मिळाली आहे.
३. मानवाधिकार उल्लंघन करणाऱ्यांना कठोर शासन (शिक्षा) केली जाते.
४. मानवाधिकारासाठी आज देशात भक्कम शासन व्यवस्था आहे.

निष्कर्ष :

मानवाधिकार हा मानवाला मिळालेला महत्वाचा अधिकार आहे. जो प्रत्येक ठिकाणी सर्वांना समान आहे. प्रत्येक व्यक्तिला हा अधिकार तो मानव असल्यामुळे प्राप्त झाला आहे. हे अधिकार प्रत्येक व्यक्तीला जात, धर्म, रंग, लिंग, आर्थिक, सामाजिक स्थिती या भेदभावाशिवाय मिळालेले असतात. या अधिकारांना कायद्याचे संरक्षण ही आहे. पण काहीवेळा व्यक्ती किंवा समूहाकडून या अधिकारांचे उल्लंघन केले जाते. याच कारणामुळे या मानवाधिकारांच्या सुरक्षेसाठी, संवर्धनासाठी आज अनेक संस्था स्थापन झाल्या आहेत. मानवी हक्कांचे अधिकारांचे रक्षण, संवर्धन हे केवळ कायद्यांच्या अंमलबजावणीतून होत नाही तर समाजातील सर्व घटकांनी यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. मानवाधिकाराची जागृती करणे, संवर्धन करणे समाजातील सुजाण व जबाबदार नागरिकांच्या हातात आहे. त्यामुळे सर्वांनी मानवाधिकार म्हणजे काय त्याचे उल्लंघन कसे होणार नाही यासाठी जागरूकता दर्शवली पाहिजे.

संदर्भ :

१. भारत में मानवाधिकार — प्रो. मधुसूदन त्रिपाठी
२. इंटरनेट माध्यम.

Human Rights and Duties about Environment

डॉ. सर्जेराव पांडुरंग चव्हाण

सहाय्यक प्राध्यापक

श्री महाराणी ताराबाई शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

शाहुपूरी कोल्हापूर (महाराष्ट्र)

प्रस्तावना :-

मानवी हक्क हा प्रत्येक व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी, मानवी प्रतिष्ठा लाभण्यासाठी आवश्यक आहे. या हक्कामुळे आपले जीवन सुखी, समृद्धी, सुरक्षित व अस्मितापूर्वक जगता येते. जेव्हा आपण हक्काचा विचार करतो तेव्हा काही कर्तव्येही पार पाडण्याची जबाबदारी आपल्यावर येते. परितंत्र (इकोसिस्टम) म्हणजे एखाद्या स्थानाची जीवनसंख्या निवारा व तेथील पर्यावरण यांची एकत्रित अवस्था होय. यामध्ये पर्यावरणातील जैविक व अजैविक घटकांचा परस्पर संबंध अवलंबून असतो. मानवी हक्क व पर्यावरण संरक्षण हे स्थिर विकासासाठी आधारस्तंभ आहेत. मानवाचे शारीरिक व मानसिक स्वास्थ्य, प्रतिष्ठा व त्यांच्या मूलभूत मानवी हक्क यावर पर्यावरणाचा परिणाम होतो.

जीवन जगण्याचा हक्क, आरोग्याचा हक्क हा पर्यावरणाशी संबंधित आहे. मात्र पर्यावरणातील समस्या हा मानवाच्या शारीरिक, मानसिक स्वास्थ्य बिघडवतो. सर्व मानवी हक्काचा लाभ, आनंद घेण्यासाठी व प्रतिष्ठा टिकविण्यासाठी पर्यावरण अडथळा ठरतो. पर्यावरण परिस्थितीचा विचार करता पाणी, जमिन, वायू, प्रदूषणाचा प्रश्न निर्माण होत आहे. विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या अविचाराने केलेला वापर हा पर्यावरण प्रदूषणाचे मुख्य कारण आहे. वाढत्या औद्योगिकीकरणाने आलेले रसायनयुक्त सांडपाणी, कारखाने, रासायनिक कचरा, कारखाने, विविध वाहनांच्या धुरातून सोडले जाणारे कार्बो प्लूटो ऑक्साईड, कार्बन मोनॉक्साईड इ. विषारी वायू पर्यावरण प्रदूषणाला कारणीभूत ठरतात. पर्यावरण व त्यामध्ये होत असलेला -हास व त्यासंबंधीच्या विविध हक्कांची जाणीव प्रत्येक नागरिकांना होणे आवश्यक आहे. पर्यावरण प्रदूषण, त्याची कारणे, पर्यावरण प्रदूषणाचा मानवी हक्कावर होणारा परिणाम या उद्देशाने प्रदूषण हाती घेतले आहे.

संशोधनाची गरज व महत्त्व :-

प्रत्येक व्यक्तीला पर्यावरणाची माहिती असते. पर्यावरण प्रदूषणाचा परिणाम मानवी हक्कांवर होतो. परंतु प्रत्येक व्यक्ती त्याचा विचार करतच असे नाही. त्यामुळे पर्यावरणाचे संरक्षण संवर्धन करणे हा मानवी हक्क आहे. यांची सर्वांना जाणीव होणे आवश्यक आहे. संशोधकाने स्थानिक पर्यावरण निरीक्षणाने, लोकांच्या मुलाखतीमधून पंचायत समिती, सामाजिक वनीकरण विभाग प्राथमिक आरोग्य केंद्र ग्रामपंचायत, पशुवैद्यकीय केंद्र, जलसिंचन विभाग इत्यादी विभागाच्या अधिका-यांना व काही स्थानिक लोकांना दिलेल्या प्रश्नावलीतून प्राप्त माहिती होणे आवश्यक आहे. म्हणून सदरचे संशोधन होणे गरजेचे आहे.

पर्यावरणाशी संबंधित स्थानिक लोकांसाठी, सरपंच व ग्रामपंचायत सदस्य इ. यांना शुध्द पर्यावरणविषयक हक्क मिळावा तसेच पर्यावरण प्रदूषणाबाबत त्यांची कारणे व परिणाम याविषयी माहिती प्राप्त होण्यासाठी सदरचे संशोधन महत्त्वाचे ठरणार आहे.

संशोधन शीर्षक :-

पर्यावरण प्रदूषणाचा मानवी हक्कावर होणा-या परिणामांचा शोध- एक अभ्यास.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

- 1) स्थानिक पर्यावरणीय घटक निश्चित करणे.
- 2) पर्यावरण प्रदूषण कारणांचा शोध घेणे.
- 3) पर्यावरण प्रदूषणाचा स्थानिक लोकांच्या मानवी हक्कांवर होणा-या परिणामांचा शोध घेणे.

संशोधनाची गृहितके :-

- 1) स्थानिक लोकांना पर्यावरण प्रदूषणाविषयी माहिती असण्याचे प्रमाण अल्प आहे.
- 2) पर्यावरण प्रदूषणाच्या मानवी हक्कांवर परिणाम होतो हे लोकांना माहिती असण्याचे प्रमाण कमी आहे.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :-

- 1) प्रस्तुत संशोधनामध्ये कोल्हापूर जिल्ह्यामधील हातकणंगले तालुक्यातील कोडोली, पारगांव व वाठार या गावांच्या परिसरातील पर्यावरणाचा समावेश केला आहे.
- 2) सदर गावांमधील प्रत्येकी ३० अशा एकूण ९० लोकांचा समावेश केला आहे.

- ३) हातकणंगले तालुक्यातील जलसिंचन विभाग, सामाजिक वनीकरण विभाग, पंचायत समिती, ग्रामपंचायत, प्राथमिक आरोग्य केंद्र इ. यामधील शासकीय अधिकारी, तसेच गावातील काही सुशिक्षित लोकांचा माहिती संकलनासाठी समावेश केला आहे.
- ४) सदरचे संशोधन हे शैक्षणिक वर्ष २०१७-२०१८ या वर्षापुरतेच मर्यादीत आहे.

नमुना निवड :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने सहप्रयोजन पध्दतीने नमुना निवड केली आहे. तिन्ही गावांमधील निवडलेल्या स्थानिक परिसराशी निगडित असलेले सामाजिक वनीकरण, वन विभाग, जलसिंचन, आरोग्य विभागाचे अधिकारी, तसेच पंचायत समिती, ग्रामपंचायत मधील संबंधित अधिकारी, गावांमधील उद्योजक, दुकानदार, शेतकरी शेतमजूर इ. व्यक्तींना संकलित माहिती मिळविण्यासाठी निवडला गेला आहे. तसेच स्थानिक पर्यावरण प्रदूषणाचा शोध घेण्यासाठी स्थानिक लोकांच्या मुलाखती घेणे आवश्यक होते त्यासाठी सहप्रयोजन (उपलब्धतेनुसार) नमुना निवड पध्दतीने स्थानिक पर्यावरण प्रदूषणाविषयी माहिती असणारे प्रत्येकी ३० याप्रमाणे तीन गावांमधील ९० लोक सदरच्या संशोधनासाठी निवडले आहेत.

संशोधनाची कार्यपध्दती :-

अ) संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केला आहे.

ब) संशोधनाची साधने :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने खालील संशोधन साधनांचा वापर केला आहे.

- १) प्रश्नावली
- २) मुलाखत
- ३) निरीक्षण सूची

संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन :-

सदर संशोधनासाठी तीन गावांमधील विविध विभागातील शासकीय अधिकारी, स्थानिक काही व्यक्ती यांचेकडून पर्यावरणीय घटक, प्रकारानुसार प्रदूषणाच्या कारणांचा व परिणामांचा शोध घेण्यासाठी प्रश्नावली, निरीक्षण सूची, मुलाखतीमधून मिळालेल्या माहितीवरून गुणात्मक विश्लेषण करण्यात आले. तदनंतर सरासरी, टक्केवारी इ. सांख्यिकीय पध्दतीचा वापर करून अर्थनिर्वचन केले. त्यावर आधारीत संशोधनाच्या उद्दिष्टांशी संबंधित निष्कर्ष काढण्यात आले.

निष्कर्ष :-

पर्यावरण प्रदूषणाची कारणे व परिणाम खालीलप्रमाणे :-

- पर्यावरणाशी संबंधित खालील घटक निश्चित केले आहेत.
- अ) पर्यावरणीय समस्या ब) वनसंपदा क) प्राणी संपदा ड) जलसंपदा इ) आरोग्यविषयी समस्या फ) पर्यावरण संरक्षण व संवर्धन
- कारखान्याचे दूषित पाणी, मानवी हस्तक्षेप त्यामध्ये वाहने, जनावरे धुणे, किटकनाशक, रासायनिक खतांचा वापर यामुळे पाणी प्रदूषित झाले आहे.
- जनावरे व जंगलतोडीमुळे इतर वनस्पती व औषधी वनस्पतींचे प्रमाण कमी झाले आहे.
- प्राण्यांच्या शिकारीमुळे प्राण्यांचे प्रमाण अल्प आहे.
- मलमूत्र विसर्जन, सांडपाणी विविध उद्योगाचे प्रदूषित पाण्यामुळे मानवी रोगांचे प्रमाण अधिक दिसून येते.
- पूराच्या पाण्यामुळे हंगामाची पिके नष्ट होऊन शेतक-यांचे आर्थिक नुकसान झाले आहे.
- शासकीय आर्थिक सुविधा गरजू लोकांपर्यंत वेळेत पोहचत नाहीत.
- माहितीच्या अभावामुळे काही ग्रामीण भागातील लोकांमध्ये शासकीय सुविधांचा लाभ होत नाही.
- व्यसनामुळे मानवी रोगांचे प्रमाण जास्त आहे.
- मानवी हस्तक्षेपामुळे स्थानिक परिसरातील पर्यावरणाचा -हास होत आहे.
- पर्यावरणाच्या प्रदूषणामुळे स्थानिक लोकांच्या मानसिक, शारिरीक, सामाजिक, आर्थिक इ. या मानवी हक्कावर अधिक प्रमाणात परिणाम दिसून आला आहे.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

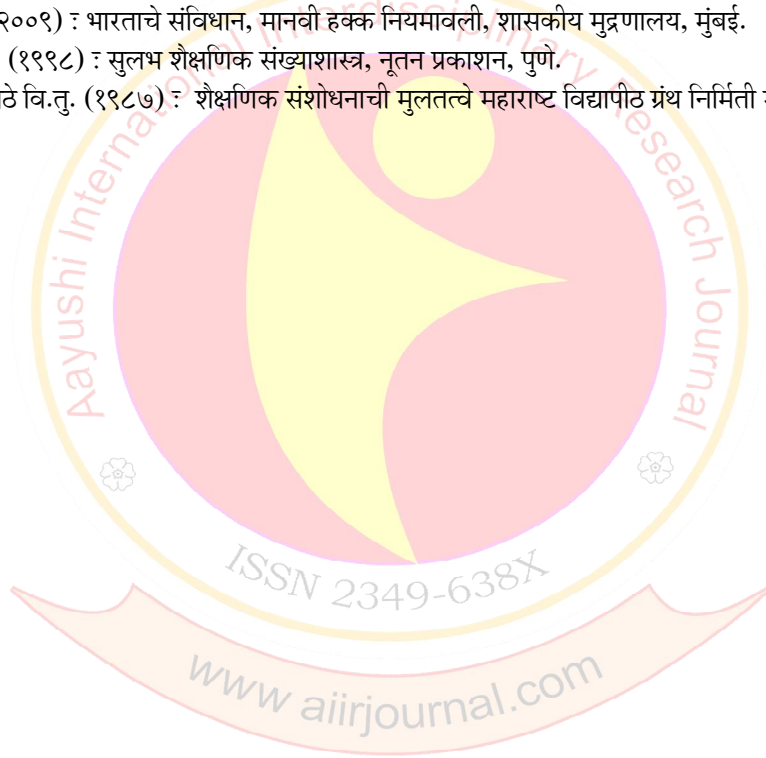
Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

शिफारशी :-

- १) पर्यावरण संरक्षण व संवर्धन, मानवी हक्कांविषयी स्थानिक गावातील व्यक्तींना विशेष तज्ञांकडून मार्गदर्शन करावे.
- २) स्थानिक लोकांना विविध शासकीय योजनांचा लाभ घेण्यासाठी पंचायत समिती, ग्रामपंचायत यांचेकडून मार्गदर्शन करावे.
- ३) सामाजिक वनीकरण, प्राथमिक आरोग्य केंद्र, पशुवैद्यकीय जलसंपदा इत्यादी विभागातील अधिका-यांच्या मार्गदर्शनासाठी मेळावे आयोजित करावेत.
- ४) सरपंच व ग्रामपंचायत सदस्यांनी यांनी एकत्र येऊन ग्रामसभेमध्ये पर्यावरण प्रदूषणाविषयी गांधीर्याने विचार करून उपाययोजना करण्यासंबंधी मार्गदर्शन करावे.

संदर्भ सूची :-

१. अहिरराव डी.वाय. (२००६) : पर्यावरण जाणीव जागृती, इनसाईट प्रकाशन, नाशिक.
२. कुलकर्णी पी.के. (२०११) : मानवी हक्क व सामाजिक न्याय, डायमंड प्रकाशन, पुणे.
३. धारपुरे विठ्ठल (२००६) : पर्यावरणशास्त्र, पिंपळापुरे प्रकाशन, नागपुर
४. पाटील सतिश (२००७) : पर्यावरण शिक्षण व दिनविशेष, ओंकार प्रकाशन, अहमदनगर.
५. पाटील व्ही.बी. (२०१०) : मानवी हक्क व शिक्षण, के.सागर, पब्लिकेशन, पुणे.
६. महाराष्ट्र शासन (२००९) : भारताचे संविधान, मानवी हक्क नियमावली, शासकीय मुद्रणालय, मुंबई.
७. भांडारकर के.एम. (१९९८) : सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र, नूतन प्रकाशन, पुणे.
८. मुळे रा. श व उमाठे वि.तु. (१९८७) : शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर.

अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या वापरासाठी संप्रेषण कौशल्ये व मृदु कौशल्यांची उपयुक्तता

डॉ. शारदा वसंत शेवतेकर

धु. ए. सो. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, धुळे

रेखा भास्करराव चिंचोलकर

संशोधक विद्यार्थिनी

एम. ए. एम. एड. (सेट)

उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगांव

आपल्या राज्यघटनेने देशातील प्रत्येक नागरिकाला काही अधिकार बहाल केले आहेत स्वतंत्र भारताचा नागरिक म्हणून ते अधिकार दिले आहेत. त्यांनाच आपण मानव अधिकार असे म्हणतो. मानव अधिकारामधील काही महत्वाचे अधिकार म्हणजे.

- १) मतदानाचा अधिकार
- २) समानतेचा अधिकार
- ३) धर्मपालनाचा अधिकार
- ४) न्याय मिळवण्याचा अधिकार
- ५) अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार

यापैकी अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार या विषयासंबंधी सविस्तर अभ्यास करणार आहोत कारण अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य हा विषय मानवी आयुष्यात खुप महत्वाची भूमिका बजावतो.

● अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य म्हणजे काय :-

अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, म्हणजे व्यक्त होण्याचा आपले मत मांडण्याचा अधिकार ! प्रकट होण्याचा अधिकार ! आपले मत आपल्याला कोणाच्याही दडपणाखाली, दबावाखाली न येता मांडता येणे हे खुप महत्वाचे असते. आपण अनेक प्रकारे आपले मत मांडू शकतो.

- १) लेखी स्वरूपात
- २) तोंडी स्वरूपात
- ३) कोणाचे तरी विचार ऐकून
- ४) संभाषणाद्वारे

याच आपल्या अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याला अधिक चांगल्या स्वरूपात मांडण्यासाठी आपल्याला संप्रेषण व मृदु कौशल्यांची गरज असते. संप्रेषण कौशल्ये चार प्रकारची आहे.

- १) लेखन
- २) वाचन
- ३) श्रवण
- ४) भाषण

१) लेखन :-

आपले लेखन कौशल्य जर प्रभावी असेल तर आपण आपले मत आपल्या लिखाणाद्वारे प्रभावीपणे व्यक्त करू शकतो. उदा. १) एखादे पत्र संबंधित व्यक्तीला पाठवून. २) वृत्तपत्रामध्ये लिखाण करून ३) एखादे पुस्तक लिहून अथवा एखादी कविता लिहून आपण आपल्याला न आवडणाऱ्या बाबी अथवा आवडणाऱ्या बाबींबद्दल मत चांगल्या प्रकारे व्यक्त करू शकतो.

२) वाचन :-

आपल्याला जो मुद्दा ठळकपणे मांडायचा आहे. तो सर्वांच्या वाचनात येईल अशी व्यवस्था आपण करू शकतो. उदा. व्हॉटस अप वरचा एखादा मेसेज वाचून कधी कधी सर्व नागरिक त्यांचे अनुकरण करतात. (एखादया गोष्टीचा निषेध किंवा एखादया गोष्टीला पाठिंबा) आपले वाचन वाढवून आपण मत बनवतो.

३) श्रवण :-

चांगल्या गोष्टींचे श्रवण करून सुध्दा आपण कधी कधी प्रेरणा घेतो. उदा. आकाशवाणी किंवा दूरदर्शनवरील भाषा ऐकून आपली वाणी समृद्ध होते. त्यावरचे कार्यक्रम, उलटसुलट चर्चा ऐकून आपण आपले स्वतःचे मत बनवतो.

४) भाषण :-

भाषण आणि संभाषण या दोन्ही गोष्टी व्यक्त होणाऱ्या व्यक्तीला उपयोगी ठरतात. चांगली, चांगली मोठमोठया विद्वानांची भाषणे उदा. बाबासाहेब भोसले, पु. ल. देशपांडे, बाळासाहेब ठाकरे, अशा किती तरी व्यक्तींची भाषणे लोक आपल्या हृदयात साठवून ठेवतात. अशी भाषणे प्रेरक व मार्गदर्शक असतात.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,

**Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur,
College of Education, Osmanabad**

**ISSN 2349-638x
Impact Factor 4.574**

त्याचप्रमाणेच संभाषण कौशल्ये सुध्दा व्यक्तीला आपले मत ठामपणे मांडण्यासाठी अतिशय उपयुक्त ठरते यात शंका नाही.

या चार संप्रेषण कौशल्यांबरोबरच अनेक मृदुकोशल्यांपैकी काही महत्वाची मृदु कौशल्ये (Soft Skills) अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यासाठी गरजेची आहेत असे मला वाटते, ती खालील प्रमाणे

- १) आत्मविश्वास
- २) सादरीकरणची कला
- ३) सकारात्मक दृष्टिकोन
- ४) इतरांविषयी आदरभाव
- ५) विनोद बुध्दी

१) आत्मविश्वास :-

व्यक्तीला स्वतःचे मत कोणत्याही प्रकारे म्हणजे लिहून, भाषण करून किंवा वाचून दाखवून व्यक्त करायचे असेल तरी सर्वात महत्वाचे मृदु कौशल्ये त्याच्या असावे लागते, ते म्हणजे आत्मविश्वास ! आत्मविश्वास हे मृदु कौशल्ये कोणतीही गोष्ट यशस्वी होण्यामागे सर्वात महत्वाचे ठरते.

२) सादरीकरणची कला :-

आपल्याला जे मांडायचे आहे ते तुम्ही कशा प्रकारे मांडता यालाच सादरीकरणचे कौशल्य म्हणतात. हे कौशल्ये असेल तर तुम्ही तुमचे मत प्रभाविपणे मांडू शकता.

३) सकारात्मक दृष्टिकोन :-

व्यक्तीला जर आपले मत दुसऱ्याला पटवून द्यायचे असेल तर किंवा मांडायचे असेल तर सकारात्मक दृष्टिकोन हे मृदु कौशल्ये असायलाच हवे. सकारात्मक दृष्टिकोन असेल तर व्यक्ती पटकन निराश किंवा अपयशी होत नाही तर ती प्रयत्नवादाला प्राधान्य देते, चिकाटीने हाती घेतलेले काम चालू ठेवते.

४) इतरांविषयी आदरभाव :-

अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार वापरताना व्यक्तीने जर असभ्य वर्तन केले तर परिणाम उलटा होईल. इतरांविषयी आदरभाव, इतरांचे ऐकून घेण्याची वृत्ती आपण आत्मसात करणे गरजेचे आहे. असे म्हटले तर कारे असे उत्तर आणि अहो म्हटले तर काहो असे उत्तर येणे स्वाभाविकच आहे.

५) विनोदबुध्दी :-

जरी एखादी गोष्ट किंवा घटना आपल्या मनाप्रमाणे घडली नाही तरी त्या प्रसंगी खिळाडू वृत्ती ठेवणे गरजेचे असते. उदा. आपण एखादे वर्तमानपत्र चालवत असताल तर विरोधी पक्षाची टीका सहन करण्याचे व त्या टिकेला विनोदबुध्दीने उत्तर देऊन प्रतियोदा देण्याचे कौशल्ये तुमच्याकडे असायलाच पाहिजे.

एक चांगला वक्ता आपले मत चांगल्या प्रकारे मांडू शकतो, कारण त्यांच्याकडे सर्व संप्रेषण कौशल्ये व मृदु कौशल्ये एकीकरण झालेले असते किंवा त्याने ते कौशल्ये मिळवलेले असते असे म्हणता येईल. प्रत्येक व्यक्तीला हे स्वातंत्र्य घटनेने दिले आहे. ह्या अधिकाराचा आपण योग्य वापर केला पाहिजे. याच विषयाच्या अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार बजावण्याच्या अनुषंगाने १०० शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांचे सर्वेक्षण केले असता खालील बाबी निदर्शनास आल्या.

श्रेणी	अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या अधिकारास पूरक गोष्टी	वारंवारिता (N=१००)
१	संप्रेषण कौशल्ये (लेखन, वाचन, श्रवण, संभाषण)	७८
२	मृदु कौशल्ये (आत्मविश्वास, सादरीकरण, सकारात्मकता, आदरभाव, विनोदबुध्दी)	७७
३	चिकाटी	६७
४	चर्चात्मक पध्दती	६६
५	तर्कशुध्द विचार सरणी	५६
६	विषयज्ञान	५१
७	सांघिक कार्यपध्दती	५०
८	कार्याबद्दल आवड	३९
९	व्यक्तिगत कार्यप्रवणता	३८
१०	प्रशिक्षण	३६

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

वरील तक्त्यावरून आपणास लक्षात येते की, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार बजावण्याच्या दृष्टीने संप्रेषण कौशल्ये व मृदु कौशल्ये जवळजवळ सारख्याच प्रमाणात म्हणजे ७७.५०% पूरक आहेत. जर आपल्याकडे ही कौशल्ये योग्य प्रमाणात असतील तर आपले मत निर्भिडपणे व प्रभावीपणे व्यक्त करू शकतो.

संविधानाने आपल्याला जो अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा मानवआधिकार दिलेला आहे तो अधिक प्रभावीपणे बजावू शकतो.

अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या अधिकारास बाधक गोष्टी कोणत्या आहेत याबाबतच्या सर्वेक्षणात अधिक प्रशिक्षणार्थीनी ज्या मुख्य गोष्टी नमूद केल्या त्यात आत्मविश्वासाचा अभाव आणि संभाषण कौशल्याचा अभाव या दोन प्रमुख बाबी निदर्शनास आल्या.

श्रेणी	अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या अधिकारास पूरक गोष्टी	वारंवारिता (N=१००)
१	आत्मविश्वासाचा अभाव	७५
२	संभाषण कौशल्याचा अभाव	७३
३	प्रशिक्षणाचा अभाव	६८
४	भाषिक अडथळे	६०
५	विषयज्ञानाचा अभाव	५५
६	सांस्कृतिक अडथळे	५२
७	प्रतिकूल वातावरण	४५
८	औदासिन्य	४३
९	राजकीय दबाव	४०
१०	आर्थिक परिस्थिती	३८

या तक्त्यावरून आपल्या निदर्शनास येते की, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक अडथळांपेक्षाही आत्मविश्वास नसणे व संभाषण कौशल्याचा अभाव या गोष्टी अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार बजावण्याच्या संदर्भात जास्त म्हणजेच ७०% पेक्षाही जास्त बाधक आहेत, असे म्हणता येईल.

- **निष्कर्ष :-** यावरूनच अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यासाठी संप्रेषण कौशल्ये व मृदु कौशल्यांची उपयुक्तता मोठ्या प्रमाणात आहे.
- **शिफारशी :-**
 - १) अध्यापनामध्ये संप्रेषण कौशल्यांचा व मृदु कौशल्यांचा वापर केला जावा.
 - २) अध्यापकांना संप्रेषण कौशल्ये व मृदु कौशल्ये यांचे प्रशिक्षण देण्यासाठी कार्यशाळांचे आयोजन व्हावे.
- **संदर्भ ग्रंथसूची :-**
 - १) आलेगावकर, प. म. , सहकार्यासाठी सॉफ्ट स्किल्स (मृदु कौशल्ये), पुणे : कॉन्टिनेंटल प्रकाशन
 - २) Ministry of Human Resource Development (१९८६)] National Policy on Education, New Delhi.

भारतीय संविधानातील स्त्रीयांचे हक्क

डॉ. प्रकाश कांबळे. (प्राचार्य)

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्था कोल्हापूर संचालित,
संस्थामाता सुशिलादेवी साळुंखे महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, तासगांव.
जि.सांगली.

भारतीय संविधानाच्या निर्मितीची प्रक्रिया सुरू झाली तेव्हा त्यामध्ये सर्वप्रथम हक्कांची चर्चा करण्यात आली. त्यात नागरिकांच्या कर्तव्यांचा समावेश केलेला नव्हता. त्याचे कारण असे होते की, एवढा मोठा संघर्ष करून मिळविलेले स्वातंत्र्य पाहता लोक आपसूकच आपापल्या जबाबदारीने वागतील, कर्तव्ये स्वतःहून पार पाडतील अशी आशा ठेवली होती. पण ती आशा पूर्णपणे फोल ठरली. मतदान करणे हा नागरिकांचा महत्त्वाचा अधिकार आहे. मात्र हा अधिकार प्रामाणिकपणे कितीजण बजावतात, त्यातल्या त्यात सुशिक्षित माणसे अधिक बेजबाबदारपणे वागताना दिसतात. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणाले होते की, फक्त संविधान चांगले असून काही होणार नाही, संविधानाची अंमलबजावणी करणारे चांगले असतील तरच त्या संविधानाला महत्त्व आहे. वय वर्षे १४ पर्यंत सर्व मुलां-मुलींना शिक्षण मोफत व सक्तीने देण्याची व्यवस्था दहा वर्षांच्या आत करावी असे संविधानात शासन संस्थेसाठी घालून दिलेल्या मार्गदर्शक तत्वात कलम ४५ मध्ये म्हटलेले आहे. दहाच्या एवजी पासष्ट वर्षे उलटून गेली तरीही शासन तशी व्यवस्था करू शकलेले नाही ही खेदाची बाब आहे. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार साक्षरतेचे प्रमाण ७४.०४ % होते. त्यामध्ये पुरुषांचे प्रमाण हे ८२.१४% तर स्त्रीयांचे प्रमाण हे ६५.४६% होते. त्यामध्ये आणखी एक गोष्ट म्हणजे शहरी भागातील साक्षरतेचे प्रमाण हे ८४.९६% तर ग्रामीण भागातील प्रमाण हे ६८.९१% आहे.

भारत हा एक असा विशाल देश आहे की ज्या देशामध्ये अनेक बाबतीत विविधता आहे. भारतामध्ये पितृसत्ताक समाजव्यवस्था आहे. या समाजव्यवस्थेमध्ये स्त्री आणि पुरुषांमध्ये भेदभाव केला जातो. आणि हा भेदभाव भारतीय स्त्रीयांना त्यांच्या हक्कांपासून दूर ठेवतो. देशामध्ये कुटुंब, समाज, धर्म, शासन, शिक्षण, प्रसारमाध्यमे या यंत्रणांच्या बरोबरीने पितृसत्ताक समाजव्यवस्था टिकविण्यासाठी जातिव्यवस्था आणि धर्मांधता ही नेहमीच मदतकारक ठरली आहे. स्त्री पुरुषांमध्ये असलेल्या काही नैसर्गिक उर्मी, शरीररचनेतील फरक, विविधता यांच्या मदतीने स्त्रीमधील स्त्रीत्वाला व पुरुषांमधील पुरुषत्वाला खतपाणी घालून स्त्री विरुद्ध पुरुष अशी कृत्रिम विभागणी करून त्याआधारे येथील कुटुंब व्यवस्था, विवाह संस्था आणि जाती तसेच धर्मसंस्था यांची बांधणी अधिकाधिक घट्ट करण्याचे काम भारतात पिढ्यानपिढ्या होत राहिलेले आहे. आणि याला छेद देण्यासाठी महात्मा फुले, सावित्रीबाई फुले, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, राजर्षी शाहू महाराज अशा धुरिणांनी अविश्रांतपणे समाजपरिवर्तनाचे काम केलेले आहे. भारताने सिडॉ कराराचे सदस्यत्व स्वीकारून स्त्रीयांविरुद्धात कोणत्याही प्रकारचे भेदभाव न करण्याची जबाबदारी स्वीकारली आहे. या कराराने दिलेल्या व्याख्येनुसार भेदभाव म्हणजे समानतेने जगण्याच्या हक्कांमध्ये बाधा आणली जाईल, आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक तसेच नागरी आणि इतर कोणत्याही क्षेत्रातील स्वातंत्र्याचा उपभोग घेता येणार नाही अशा प्रकारे स्त्रियांना वेगळी वागणूक देणे, केवळ स्त्री आहे म्हणून तिला कोणत्याही बाबींपासून दूर ठेवणे, वगळणे, बंधने आणणे इत्यादी. रोजगाराच्या क्षेत्रामध्ये स्त्रीयांबाबत होणारा भेदभाव दूर करण्यासाठी पावले उचलण्याची जबाबदारी पूर्ण शासनाची आहे.

मानवी हक्क -

प्रत्येक व्यक्तीला जन्मतःच काही हक्क मिळतात तेच मानवी हक्क. या मानवी हक्कातील बहुतांश हक्कांना राज्य घटनेची मान्यता मिळते. हक्क धारक, हक्कांचे संरक्षण करणारी यंत्रणा व हक्क भंग झाल्यास न्याय देणारी यंत्रणा ही हक्कांची त्रिसूत्री आहे. मानवी हक्कांचा आदर करणे, त्या हक्कांना संरक्षण देणे, हक्कांची पूर्तता व संवर्धन करणे ही शासनाची जबाबदारी आहे. स्त्रीयांना समाजव्यवस्थेमध्ये हेतुपुरस्सर दुर्बल ठेवलेला समाजघटक म्हणून भारतीय राज्यघटनेने दिलेली मूलभूत हक्क व स्वातंत्र्ये ही विशेषत्वाने लागू आहेत. भारतीय राज्यघटना स्त्रीयांच्या समतेला मान्यता देते. राज्यघटनेने शासनाला विशेष अधिकारही दिलेले आहेत की जेणेकरून शासनाने स्त्रीयांसाठी त्यांच्या हक्कांसाठी काही विशेष उपाययोजना करावी. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय यावरील राज्यघटना आधारित असल्याने स्त्रीयांच्या प्रगतीला शासनाने विशेष महत्त्व दिले जाणे गरजेचे आहे.

स्त्री समता हक्क -

स्त्रीयांच्या हक्कांसंदर्भात राज्यघटनेत काही तरतुदी आपणांस पाहता येतील. कलम १४ हे कायदयासमोर समानता आहे. प्रत्येक व्यक्ती व समाजघटकाला कायदयाचे समान संरक्षण आहे.

कलम १५ नुसार धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थळ या आधारे भेदभाव केला जाणार नाही. कलम १५(३) हे स्त्रीयांवरील भेदभावाच्या उच्चाटनासाठी विशेष उपाययोजना करण्याचे शासनाला अधिकार देते.

कलम १६ नुसार धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थळ या आधारे कामाच्या संधीमध्ये भेदभाव नाही. याचाच अर्थ असा की, स्त्रीयांना तिच्या स्त्री असण्यामुळे कामाच्या, नोकरीच्या अथवा व्यवसायाच्या संधी डावलल्या जाऊ शकत नाहीत.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

कलम ३९ हे राज्यघटनेतील मार्गदर्शक तत्वांचा फायदा मिळण्याची हमी देते. स्त्री पुरुष समतेसाठी धोरण आखणी, स्त्री पुरुषांच्या समान कामाला समान दाम मिळण्यासाठी कायदा धोरण आखणी व त्याची अंमलबजावणी.

कलम ४२ हे प्रत्येक कामाच्या ठिकाणच्या प्रमुखांना जबाबदारी देते की, कामाच्या ठिकाणी स्त्रीयांना न्याय्य वातावरण उपलब्ध होईल व त्यांना मानवी वागणूक दिली जाईल. कामाच्या ठिकाणी लैंगिक शोषणापासून स्त्री कर्मचाऱ्यांना संरक्षण मिळेल याची त्यांनी हमी द्यायची आहे.

कलम ४६ नुसार सर्व दुर्बल घटकांचे अर्थात स्त्रीयांचेही सर्व प्रकारच्या पिळवणुकीपासून शासनाने संरक्षण करावयाचे आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये, नगरपरिषदा-पालिकांमध्ये सदस्य व अध्यक्ष / प्रमुख पदांमध्ये स्त्रीयांसाठी आरक्षण असावे.

राज्यघटनेच्या निर्मितीबरोबरच विवाहांतर्गत स्त्रीयांचे हक्क निश्चित करणारे कायदे निर्माण केले गेले ही फार मोठी उपलब्धी म्हणावी लागेल. यात प्रामुख्याने पोटगी व घटस्फोटाच्या तरतुदीचा उल्लेख आवश्यक वाटतो. हिंदू विवाह कायदा चार विशेष परिस्थितीमध्ये पत्नीला पतिपासून घटस्फोट मागण्याची मोकळीक देतो. तसेच पत्नीला स्वतःच्या व अवलंबित मुला-मुलींच्या पालनपोषणासाठी पोटगी मागण्याचा, पोटगी भरण्यास नकार देणाऱ्या पतीच्या संपत्तीवर, मासिक उत्पन्नावर टाच आणली जाण्याची तरतूदही कायदयामध्ये आहे. कायदयाने सर्व समान या तत्वाचा आधार घेत स्त्रीयांना आता माहेरच्या संपत्तीमध्ये समान हक्क मागणेही शक्य झालेले आहे. यापूर्वी मात्र हा अधिकार स्त्रीयांना नव्हता. सध्या स्त्री गर्भपात करण्याचा अथवा न करण्याचा निर्णय पतीच्या परस्पर घेऊ शकते. याचा अर्थ स्त्रीयांच्या प्रजनन हक्कांना मान्यता मिळालेली आहे. सक्तीच्या गर्भलिंग तपासणीला व लिंगाधारित स्त्री लिंगी गर्भपाताला ती विरोध करू शकते. हे आता कायदयाच्या मदतीने शक्य झालेले आहे. वैद्यकीय गर्भपात कायदा १९७९ स्त्रीयांना मर्यादित स्वरूपात का होईना परंतु गर्भपाताचा हक्क मिळतो तसेच प्रसूतीपूर्व अथवा प्रसूतीपश्चात गर्भलिंग तपासणी विरोधी कायदा हा गर्भलिंग तपासणीस मनाई करतो.

कलम ४९७ ही पत्नीच्या विवाहबाहय संबंधाविरोधात तिच्या पतीसाठी तरतूद आहे. एखादा पुरुष जेव्हा एखाद्या स्त्रीशी, ती विवाहीत असल्याची माहिती असूनही लैंगिक संबंध प्रस्थापित करतो तर तो पुरुष व्यभिचाराच्या गुन्ह्यासाठी दोषी मानला जातो. या गुन्ह्यासाठी पाच वर्षे तुरुंगवास किंवा दंड किंवा दोन्ही अशी शिक्षेची तरतूद आहे. पत्नीला पत्नीच्या लैंगिक जोडीदाराविरोधात किंवा विवाहबाहय संबंधातील पुरुषाविरोधात कारवाईचा हक्क हे कलम देते परंतु पत्नीला मात्र पतिविरोधात तसे हक्क कुठेही दिले नाहीत. पत्नीला तिच्या पतीशी संबंध ठेवणाऱ्या स्त्रीविरोधात तसे हक्क कुठेही दिलेले नाहीत. अविवाहित स्त्रीशी विवाहित पुरुषाच्या विवाहबाहय संबंधाबाबतही हा कायदा बोलत नाही. जर पती किंवा पत्नी आपला जोडीदार जर विवाहबाहय संबंधामध्ये असेल तर त्या कारणावरून घटस्फोट मागू शकतो अशी विवाहासंदर्भातील कायदयामध्ये स्पष्ट तरतूद असेल तर भा.द.वि.सं.४९७ कलमाचे प्रयोजन काय याचा विचार आपण करायला हवा.

स्त्रीयांना समान न्याय मिळावा तसेच हक्कपूर्तीतील अडथळे दूर होण्यासाठी मोफत कायदा सेवा उपलब्ध व्हाव्यात. समान नागरी कायदयाची बांधणी सर्व धर्मातील स्त्रीयांना न्याय मिळावा या दृष्टिकोनातून व्हावी व त्यामध्ये कोणत्याही एका धर्माचा प्रभाव नसावा. वेश्यावृत्तीपासून स्त्रीयांना संरक्षण व वेश्याव्यवसायात जबरदस्तीने पाठविलेल्या, पिळवणूक होत असलेल्या स्त्रीयांचे व त्यांच्या मुलांचे पुनर्वसन, अनुसूचित जाती-जमातीतील स्त्रीयांसाठी विशेष आरक्षण, गर्भनिरोधके, मातृत्व या संदर्भात स्व निर्णयाचा अधिकार प्रत्येक सज्जन स्त्रीस मिळणे गरजेचे आहे व ही जबाबदारी शासनावर दिलेली आहे. भारतीय राज्यघटनेने स्त्री हक्कांची चौकट घालून दिलेली आहे. त्यामुळे कोणत्या कृत्यांना स्त्रीयांसदर्भात गुन्हे, अन्याय म्हणायचे हे निश्चित करणे शक्य झालेले आहे. बालविवाह प्रतिबंधक कायदा २००६ हा या पूर्वीचा १९२९ चा कायदा बदलून नव्याने करण्यात आला. संमती वयाच्या कायदयाच्या पार्श्वभूमीवर विवाहाचे वय १८ व २१ वर्षे झाले. स्त्रीयांना कौटुंबिक हिंसेपासून संरक्षण देणाऱ्या तरतुदी तुटपूज्या आहेत. भा.द.वि.कलम ४९८ अ सारख्या तरतुदीमध्ये हिंसा करणारा नवरा किंवा त्यांचे नातेवाईक यांच्यावर दंडात्मक कारवाई होण्याला जास्त महत्त्व दिले जात होते मात्र कौटुंबिक हिंसेतून सावरून स्वतंत्र व्यक्ती म्हणून सन्मानाने जगता यावे यासाठी तिला सहाय्य देणारा, तिच्या व तिच्यावर अवलंबित मुलांच्या गरजा त्यांची सुरक्षितता यांचा विचार करणारा कौटुंबिक हिंसेविरोधात स्त्रीयांचे संरक्षण कायदा २००५ मध्ये प्रत्यक्षात आला. विवाहांतर्गत होणाऱ्या लैंगिक शोषणाची दखल, सासर-माहेरच्या घरात राहण्याचा हक्क-निवाऱ्याचा आदेश, विवाह सदृश्य नातेसंबंधातील स्त्रीला संरक्षण, आदेश-संरक्षण, निवारा, नुकसान भरपाई, भरणपोषण, मुलांचा ताबा वगैरे आदेशांची तातडीची अंमलबजावणी वगैरे तरतुदी या कायदयामध्ये करण्यात आलेल्या आहेत. या कायदयाच्या मदतीने न्याय मागता येण्यासाठी मोफत कायदेविषयक सेवांचीही तरतूद आहे, मात्र कायदयाची माहिती सर्वसामान्य स्त्रीयांना मिळणे व कायदयाचा उपयोग करून घेण्यासाठीच्या आधारभूत यंत्रणेची कमतरता आहे.

मानवाधिकार व भारतीय संविधान

श्री. डी. एम. शिंदे,
सहयोगी प्राध्यापक व
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख
रामकृष्ण परमहंस महाविद्यालय, उस्मानाबाद

◆ प्रस्तावना :-

मानवाधिकार किंवा मानवी हक्काची संकल्पना विश्वव्यापी स्वरूपाची आहे. जगभरातील मानवाच्या 'मानव' असल्याचा विचार या संकल्पनेत केला आहे. निखळ विचारावर आधारलेली मानवाधिकाराची संकल्पना अखिल मानव जातीला हक्क प्रदान करणारी आहे. मानवाधिकार म्हणजे प्रत्येकाला मग तो शिक्षित, अशिक्षित, स्त्री-पुरुष, गरिब-श्रीमंत, स्पृश्य-अस्पृश्य मानवाला त्याच्या सर्वांगिन प्रगतीसाठी आवश्यक ते हक्क प्रदान करणारी यंत्रणा होय. मानवाधिकारामध्ये प्रामुख्याने शिक्षणाचा अधिकार, मतदानाचा अधिकार, समानतेचा अधिकार, संपत्तीचा अधिकार, नोकरी-व्यवसाय करण्याचा अधिकार इ. चा समावेश झालेला आढळतो.

◆ मानवाधिकाराचा उगम :-

मानवाधिकाराच्या उदयाचा अभ्यास केल्यास याचा उगम खऱ्या अर्थाने मध्ययुगात झालेला आढळतो. इ.स. १२१५ मध्ये इंग्लंडमध्ये 'मॅगनाकार्टा' या नावाने ओळखला जाणारा कायदा संमत केला. तेंव्हापासून राजसत्तेच्या अधिकारावर बंधने असावीत अशी संकल्पना निर्माण झाली. १६२८ मध्ये 'पिटिशन ऑफ राइट्स' १६८९ मधील अधिकाराची सनद 'बिल ऑफ राइट्स' मधून मानवाधिकाराची संकल्पना स्पष्ट झाली. १७७६ मध्ये अमेरिकन स्वातंत्र्य युद्धानंतर अमेरिकेत मुलभूत अधिकाराचा जाहीरनामा १७८७ मध्ये जाहीर झाला व मानवाधिकाराचा त्यात स्पष्ट उल्लेख करणेत आला. १७८९ मध्ये फ्रान्समध्ये झालेल्या राज्यक्रांतीने तर राज्यसत्ता नष्ट करून स्वातंत्र्य, समता व बंधुत्व ही तत्त्वप्रणाली जगाला देण्याचे महत्त्वाचे कार्य झाले. १७९१ मध्ये परत अमेरिकेने व्यक्ती आणि नागरिकांसाठी अधिकाराची घोषणा केली. अमेरिकेतील नागरिकत्व व अधिकार यासंबंधीचे विवेचन या कायद्यात केले. १८६४ मध्य सर्वप्रथम जिनिव्हा येथे झालेल्या आंतरराष्ट्रीय संमेलनामध्ये जागतिक स्तरावर कायद्याची आवश्यकता निर्माण होवून युद्धामध्ये होणाऱ्या क्रूरपणाला आळा घालण्याचा प्रयत्न यात करणेत आला.

जागतिक स्तरावर मानवाधिकाराची संकल्पना ही दुसऱ्या महायुद्धाचा परिणाम म्हणून समोर आली. युद्धानंतर निर्माण झालेली परिस्थिती भयावह स्वरूपाची होती असे महायुद्ध परत झाल्यास जगात मानव जमात शिल्लक राहणार की नाही असे प्रश्नचिन्ह निर्माण केले यातून मानवी हक्काचे संरक्षण करण्यासाठी एखादे माध्यम किंवा कायदा असावा ही भावना वाढीस लागली. भावी पिढीला युद्धाच्या परिणामापासून वाचवावे या एककलमी कार्यक्रमातून मुलभूत मानवाधिकार व मानवी प्रतिष्ठा वाचविण्याची मोहीम संयुक्त राष्ट्रसंघाने हाती घेतली.

संयुक्त राष्ट्र संघटनेची स्थापना २४ ऑक्टोबर १९२५ मध्ये झाली. संयुक्त राष्ट्र संघटनेने जगातील सर्व मानवांना मानवी हक्क उपभोगता यावेत म्हणून मानवी हक्काची सनद १० डिसेंबर १९४८ मध्ये संमत केली. जगातील सर्व राष्ट्रांतील मानवांना त्याचा उपभोग घेता यावा म्हणून सदस्य राष्ट्रांतून प्रयत्न सुरू केले. याचाच परिणाम म्हणून जगातील सर्व राष्ट्रांनी मानवी हक्क आयोगाची स्थापना केली आहे. १० डिसेंबर रोजी घोषणापत्र काढण्यात आले. त्यामुळेच हा दिवस जागतिक मानवी हक्क दिन म्हणून जगभरात साजरा केला जातो. १० डिसेंबर १९४८ रोजी संयुक्त राष्ट्र संघाने स्वीकारलेल्या मानवी हक्काच्या जाहीरनाम्यात गुलामी, छळ, अमानवी वर्तन, तसेच जात, धर्म, वंश व पंथ ई.द्वारे केला जाणारा दुजाभाव या गोष्टी निषिद्ध मानण्यात आल्या. त्यामुळे या जाहीरनाम्याचे महत्त्व सर्व देशांसाठी महत्त्वपूर्ण ठरले आहे.

◆ मानवाधिकाराची व्याख्या :-

प्रा. रॅन्डम हाऊस- "मानवाधिकार म्हणजे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त झालेले अधिकार जे व्यक्तीला आत्मसन्मानाने जगण्यासाठी आवश्यक असतात."

मॅक फरलेन- "मानवाधिकार एक असा अधिकार आहे, जो प्रत्येक स्त्री-पुरुषास मानव या नात्याने प्राप्त झाला आहे."

मॅरिस क्रॅटसन- "मानवाधिकार हा असा स्वातंत्र्याचा सर्वोच्च व पवित्र अधिकार आहे की, ज्याचे उल्लंघन राजा देखील करू शकत नाही."

डॉ. सुभाष गवई व डॉ. दया पांडे- "मानवाला माणूस म्हणून जगता येण्याचा अधिकार म्हणजे मानवाधिकार होय."

वरील सर्व व्याख्या वरून असे निदर्शनास येते की, मानवाधिकार हे मुलभूत व अदेय स्वरूपाचे अधिकार आहेत. जे प्रत्येक मानवप्राण्याच्या जिवेतेसाठी आवश्यक असतात. मानवाधिकार विश्वातील प्रत्येक व्यक्तीला एक माणूस म्हणून जगण्याचा अधिकार प्राप्त करून देतात. मानवाधिकाराचे वैशिष्ट्ये म्हणजे ते सर्व व्यक्तींना समान स्वरूपात दिले जातात.

जगभरामध्ये मानवाधिकाराबाबत चर्चा, कायदे व नियम तयार केले जात असतानाच भारतास स्वातंत्र्य मिळाले. स्वातंत्र्यानंतर स्वतंत्र भारत सरकारने लोकशाही शासन व्यवस्थेचा स्वीकार केला व देशाचा राज्यकारभार व्यवस्थित चालावा म्हणून स्वतंत्ररित्या भारतीय संविधान निर्माण केले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मसुदा समितीच्या अध्यक्षपदाची जबाबदारी यशस्वीरित्या पार पाडली. त्यांनी भारताच्या सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक व भौगोलिक परिस्थितीचा सखोल अभ्यास करून २ वर्षे ११ महिने व १८ दिवसात कठोर परिश्रम घेऊन भारताचे संविधान लिहिले. २६ नोव्हेंबर १९४९ रोजी संविधान स्वीकारणेत आले. म्हणून हा दिवस 'संविधान दिन' म्हणून देशभर साजरा केला जातो. १९४९ रोजी स्वीकारणेत आलेल्या संविधानाची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी २६ जानेवारी १९५० पासून करणेत आली. त्यामुळे २६ जानेवारी हा दिवस देशभर 'प्रजासत्ताक दिन' म्हणून साजरा केला जातो. तात्पर्य, १९५० मध्ये अंमलात आलेल्या भारतीय संविधानाने मानवी अधिकाराच्या रक्षणासाठी मुलभूत अधिकार, राज्याच्या धोरणांची मार्गदर्शक तत्त्वे या सारख्या तरतूदी केलेल्या आहेत.

◆ **मानवाधिकारासंबंधी भारतीय संविधानातील तरतूदी :-**

कोणत्याही देशाचे स्थान हे त्या देशाने दिलेल्या मुलभूत अधिकारावरून ठरत असते. भारतीय राज्यघटनेत कलम १२-३५ भाग ३ मध्ये, प्रकरण ४ मध्ये समावेश केला आहे. लोकशाही व्यवस्थेमध्ये व्यक्तीचा व्यक्तीत्व विकास करणे हाच उद्देश असल्याने मानवाधिकार महत्त्वाचे आहेत. भारतीय संविधानात कलम १४-१८ मध्ये समतेचा अधिकार समाविष्ट करणेत आला आहे.

◆ **कलम १४ अन्वये कायद्यापुढे समानता :-**कोणत्याही व्यक्तीस भारताच्या राज्यक्षेत्रात कायद्यापुढे समानता व समान संरक्षण नाकारणार नाही.

◆ **कलम १५ भेदभाव नसावा :-**हे कलम असे सांगते की, धर्म, वंश, स्त्री, पुरूष, जन्मस्थान, लिंग व जात या आधारावर नागरिकामध्ये कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव केला जाणार नाही.

◆ **कलम १७ अस्पृश्यता निवारण :-**या कलमान्वये अस्पृश्यता पाळणे हा एक गुन्हा आहे. स्पृश-अस्पृश्य, सवर्ण-दलीत, श्रेष्ठ-कनिष्ठ असा भेदभाव करता येणार नाही.

◆ **कलम १८ पदव्यांची समाप्ती :-** या कलमान्वये व्यक्ती-व्यक्तीत असणारा सामाजिक, आर्थिक व राजकीय भेदभाव नष्ट केला आहे. त्यामुळे सरकारतर्फे दिल्या जाणाऱ्या पदव्यांची समाप्ती करणेत आली आहे.कलम १९ ते २२ मध्ये स्वातंत्र्याचा अधिकार या कलमान्वये भारतीय संविधानाने नागरिकांना ६ प्रकारची स्वातंत्र्य दिली आहेत.

- १) भाषण-विचार स्वातंत्र्य
- २) शांततापूर्वक व शस्त्राशिवाय सभा घेण्याचे स्वातंत्र्य
- ३) संस्था व संघ स्थापन करणेचे स्वातंत्र्य
- ४) भारतात कोठेही संचार करण्याचे स्वातंत्र्य
- ५) भारताच्या कोणत्याही भागात वास्तव्य करणेचे स्वातंत्र्य
- ६) कोणताही व्यवसाय-व्यापार करण्याचे स्वातंत्र्य

◆ **कलम २३ व २४ शोषणाविरुद्धचा अधिकार :-** या कलमान्वये कोणत्याही व्यक्तीला कोणीही गुलाम बनवणार नाही किंवा कोणत्याही व्यक्तीकडून जबरदस्तीने काम करून घेता येणार नाही. १४ वर्षांच्या आतील मुला-मुलींना धोक्याच्या ठिकाणी कामावर ठेवता येणार नाही.

◆ **कलम २५ ते २८ धर्म स्वातंत्र्याचा अधिकार :-** या कलमान्वये भारतामध्ये सर्व धर्म समभाव या तत्त्वाचे पालन केले जाईल. प्रत्येक नागरिकास त्याच्या इच्छेनुसार कोणत्याही धर्माचा स्वीकार व प्रसार आणि प्रचार करता येईल.

◆ **कलम २९ व ३० सांस्कृतिक व शैक्षणिक अधिकार :-** या कलमान्वये भारतामध्ये राहणाऱ्या प्रत्येक नागरिकाला स्वतःची भाषा, लिपी व संस्कृती याचा विकास करण्याचा अधिकार प्राप्त झाला आहे.

◆ **कलम ३१ संपत्तीचा अधिकार :-** संपत्तीच्या अधिकाराचे संरक्षण सर्वसामान्य कायद्याने होऊ शकते म्हणून मुलभूत अधिकारातून ४४ व्या घटना दुरुस्तीद्वारे १९७८ ला काढून टाकण्यात आला आहे.

कलम ३६ ते ५१ मध्ये राज्याकरीता मार्गदर्शक तत्त्वे सांगितलेली आहेत. ज्यामध्ये सामाजिक, आर्थिक, राजकीय न्याय प्रस्थापित करणे, शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून देणे, अधिकाराचे विकेंद्रीकरण करणे ग्रामपंचायतीची स्थापना करणे हे सांगितलेले आहे. भारतीय संविधानाच्या उद्देश पत्रिकेमध्ये सार्वभौम, समाजवाद, धर्मनिरपेक्ष, लोकशाही, गणराज्य व अखंडता प्रस्थापित करण्याचे मार्गदर्शन केलेले आहे.

कलम ३३० ते कलम ३४३ मागासवर्गीयाकरीता व त्यांच्या उत्कर्षाकरीता विशेष कलमांची तरतूद करणेत आली आहे.

**UGC Sponsored National Seminar
On Human Rights Education 24th Feb.2018**

Organized By,	Shri swami vivekanand shikshan sanstha's, Kolhapur, College of Education, Osmanabad	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
----------------------	--	---

◆ **निष्कर्ष :-**

मानवाधिकारासंबंधी अस्तित्वात असलेली विचारधारा व प्रत्यक्षात भारताकरीता निर्माण केलेले संविधान यांच्यामध्ये बऱ्याच प्रमाणात ताळमेळ निर्माण करण्याचा प्रयत्न करणेत आला आहे. संविधानाच्या वरिल सर्व कलमामध्ये मानवाधिकारांची अभिव्यक्ती झालेली दिसून येते. मानवाधिकाराच्या सर्व विचार प्रणालींना एकत्र बांधण्याचा प्रयत्न या संविधानामध्ये करणेत आला आहे. सर्व नागरिकांच्या विकासाचा केंद्रबिंदू भारतीय संविधानात साध्य करणेत आला आहे. परंतु आजही आपल्या देशात मानवाधिकार व भारतीय संविधान या विषयाची संपूर्ण माहिती सर्वसामान्य माणसापर्यंत पोहचलेली नाही. आजही देशात अशिक्षितांचे प्रमाण जास्त असल्याने आपले हक्क व कर्तव्ये काय आहेत याची कल्पना अनेकांना नसलेली आढळते. मानवाधिकार व संविधानाने दिलेले मुलभूत हक्क काय आहेत याची जाणीव जागृती, प्रचार आणि प्रसार करणे आवश्यक आहे.

संदर्भ :-

१. भारतीय शासन आणि राजकारण- पाटील बी. बी., फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.
२. मानवी हक्क- तत्त्व आणि दिशाभूल- उध्दव कांबळे, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.
३. मानवी हक्क- डॉ. पाटील व्ही. बी. सागर पब्लिकेशन, पुणे.
४. मानवी हक्क आणि मूल्यशिक्षण- डॉ. श्रीराम निकम, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.
५. ओळख मानवाधिकाराची- डॉ. सुभाष गवई, डॉ. दया पांडे
६. भारतीय गणराज्याचे शासन, प्रा. भा. ल. भोळे.

